

Ievads

1940. gada 17.jūnijā Padomju Sociālistisko republiku savienības (PSRS) un Vācijas 1939. gada 23.augusta slepenās vienošanās par ietekmes sfēru sadali Eiropā rezultātā PSRS okupēja Baltijas valstis, tajā skaitā Latviju. Lai nodrošinātu okupācijas režīma pastāvēšanu, apspiežot iedzīvotāju pretošanos režīmam, tūlīt pēc valsts okupācijas Latvijā darbību uzsāka PSRS kontrolētās drošības iestādes. PSRS un Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) drošības iestādes Latvijā darbojās visas komunistiskās okupācijas laikā - no 1940. gada līdz 1990.gadam un atjaunotajā Latvijas Republikā (LR) līdz 1991. gada 23.augustam¹. Pēc LR pilnīgas neatkarības atgūšanas tās Augstākā Padome (AP) 1991. gada 23. augustā pieņēma lēmumu „Par PSRS Valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijas Republikā”. Saskaņā ar minēto lēmumu tika aizliegta PSRS Valsts drošības komitejas (VDK) un LPSR VDK darbība Latvijas teritorijā. VDK darbību Latvijā LR AP atzina par noziedzīgu.

Promocijas darbā analizēta PSRS drošības iestāžu reģionālo struktūrvienību - LPSR drošības iestāžu darbība no 1944. gada līdz 1956.gadam. Ar terminu „*drošības iestādes*” promocijas darbā apzīmētas iestādes, kas nodrošina valsts drošību un valsts iekārtas neaizskaramību, veicot izlūkošanas un pretizlūkošanas darbības, kā arī valsts iekārtas politisko apdraudētāju – valsts noteikto konstitucionālo likumu pārkāpēju – neitralizēšanu. LPSR okupācijas režīma apstākļos LPSR drošības iestādes nodarbojās ar valsts konstitucionālo likumu pārkāpēju politisko represēšanu, balstoties uz Krievijas Padomju Federatīvi Sociālistiskās republikas (KPFSR) Kriminālkodeksu (KK). PSRS un LPSR drošības iestādes pašas sevi definēja par valsts drošības sargātājām. Ar „*valsts drošību*” tās saprata PSRS valsts un sabiedriskās iekārtas nesatricināmību, negrozāmību un nesagraujamību apstākļos, kad darbojas iekšēji un ārēji šķiriski naidīgi spēki. Kā valsts drošība tika arī izprasta padomju valsts spēja pretoties iekšējo un ārējo ienaidnieku kaitnieciski graužošai darbībai². Savukārt ar „*valsts drošības sargāšanu*” padomju drošības iestādes saprata valsts nodrošinātu pasākumu sistēmu, lai aizsargātu valsts un sabiedrisko iekārtu, valsts neatkarību,

¹ PSRS VDK sevišķās daļas PSRS armijas Baltijas kara apgabala kontingentā darbojās līdz pat PSRS sabrukumam 1991.gada decembrī.

² Контрразведывательный словарь/Высшая Краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Э.Дзержинского.- Москва:Научно – издательский отдел,1972.-С.72-73.

teritoriālo neaizskaramību, militāro un ekonomisko varenību, zinātniski tehnisko potenciālu, kā arī citas PSRS intereses no iekšējo un ārējo ienaidnieku graužošām darbībām. PSRS un LPSR drošības iestāžu uzdevums bija panākt drošību, savlaicīgi konstatējot drošības pārkāpumu, novēršot pretinieka izlūkošanu, politiskas, ideoloģiskas, militāras, ekonomiskas un citas akcijas, kuras vērstas pret PSRS. PSRS un LPSR drošības iestāžu uzdevums bija arī nodrošināt to objektu aizsargāšanu ar pretizlūkošanas palīdzību, pret kuriem vēršas ienaidnieks, nodrošinot šo objektu aizsardzības režīma ievērošanu³. Vēršanos pret iekšējiem un ārējiem ienaidniekiem valsts drošības iestādes pamatoja ar sociālisma iekarojumu nosargāšanas nepieciešamību. PSRS valdošajā totalitārajā režīmā drošības iestādes tika iekļautas kā „izpildu-rīcības orgāni”, kuras, ņemot vērā iestāžu reālo darbību, tika uzskatītas par „politiskiem orgāniem”⁴. PSRS un LPSR drošības iestāžu kā politisku iestāžu definējums nosaka to būtību. Demokrātiskiem režīmiem nav raksturīga drošības iestāžu klaji politiska ievirze (kas gan atsevišķos gadījumos neizslēdz to politizāciju). Savukārt viena no totalitāra režīma pazīmēm ir tā balstīšanās uz hipertrofētu slepeno policiju, kas nodrošina iedzīvotāju bezierunu pakļaušanos režīmam. Totalitāram režīmam vardarbība un terors ir universāls līdzeklis iekšējas un (pēc iespējas) arī ārējās politikas realizēšanai. Tipisks totalitārā režīma līdzeklis bija PSRS/LPSR drošības iestādes. Padomju Savienības Komunistiskā partija (PSKP) drošības iestādēm deva uzdevumu uzticīgi sargāt padomju sabiedrību no imperiālistisko valstu izlūkdienestu kaitīgas darbības, dažāda veida ārvalstu pretpadomju centriem un citiem naidīgiem elementiem⁵. Vienlaikus PSRS un LPSR drošības iestādes veica arī ļoti specifiskas funkcijas, kuras neuzticēja nevienai citai komunistiskā režīma institūcijai. Tās bija: valsts noslēpumu sargāšana ministrijās, resoros un uzņēmumos, valsts slepeno - šifrēto un kodēto sakaru funkcionēšanas kontrole, slepenās korespondences nogāde, ministriju un resoru radiosakaru kontrole. No 1960. gadiem, kad padomju sabiedrību sāka informēt par valsts drošības iestāžu darbību⁶, LPSR valsts drošību definēja kā pasākumu sistēmu padomju sociālistiskās valsts politisko un ekonomisko

³ Контрразведывательный словарь...С.205-206.

⁴ История советских органов государственной безопасности: Учебник/Высшая Краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Э.Дзержинского.- Москва,1977.-С.5.

⁵ Брежнев Л.И. Отчет Центрального Комитета КПСС и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики.-Москва:Политиздат,1976.-С.100.

⁶ Līdz pat 1960. gadiem drošības iestāžu darbība LPSR netika atainota masu informācijas līdzekļos. Pirmie dokumentālā kino kadri par drošības (un pat iekšlietu iestāžu) darbību sabiedrībai tika parādīti tikai 1960. gadu sākumā. Tad par drošības iestāžu darbību sāka rakstīt arī presē.

pamatu un valsts robežu aizsargāšanai. Tika norādīts, ka Valsts drošības aizsardzība saskaņā ar PSRS Konstitūciju ietilpst PSRS augstāko valsts varas un valsts pārvaldes orgānu kompetencē. Savukārt valsts drošības orgānu sistēmas centrālais posms ir PSRS Ministru Padomes (MP) VDK. 1954. gadā nodibinātā LPSR MP VDK veic valsts drošības aizsargāšanas uzdevumus LPSR teritorijā⁷.

Promocijas darbā tiek analizētas tās LPSR drošības iestādes, kuru būtība atbilst iepriekš minētajām definīcijām un komunistiskā režīma nostādnēm. Drošības iestāžu darbības analīze promocijas darbā nošķirta no citu LPSR represīvo iestāžu – LPSR Iekšlietu ministrijas (IeM) un tās pakļautībā esošo iekšlietu iestāžu darbības analīzes. Iekšlietu iestādes definējamas kā iestādes, kas apkaro kriminālnoziedzumus, kuri nav valsts iekārtu apdraudoši. Iekšlietu iestādes necīnās ar konstitucionālo likumu pārkāpējiem. LPSR represīvo iestāžu – Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK)/IeM darbība (1944 - 1956) bija atšķirīga no drošības iestāžu darbības. LPSR iekšlietu iestādes ne tikai cīnījās ar kriminālnoziedzniekiem, bet 1940. gadu otrajā pusē – 1950. gadu sākumā LPSR IeTK bija Milicijas, Ieslodzījumu vietu, Šoseju, Arhīvu u.c. pārvaldes. Šie iekšlietu iestāžu uzdevumi neatbilst iepriekš uzskaitītajām drošības iestāžu funkcijām. Iepriekš minēto iemeslu dēļ LPSR iekšlietu iestāžu darbība promocijas darbā šķirta no iekšlietu iestāžu darbības, un iekšlietu iestāžu darbība atsevišķi nav analizēta. Nevar noliegt, ka pēc Latvijas reokupācijas 1944. gadā arī LPSR IeTK veica politiskās represijas, lai gan tās nebija iekšlietu iestādes prioritāte. Īpaši spilgti LPSR IeTK piedalījās politiskajās represijās 1944.-1947. gadā izpaudās, apkarojot nacionālās bruņotās pretošanās kustības dalībniekus. Minētajā laikā pret nacionālajiem partizāniem cīnījās LPSR IeTK Bandītisma apkarošanas daļa (BAD). Ņemot vērā, ka pretošanās kustības dalībnieku apkarošana bija prioritārs drošības iestāžu uzdevums un vēl citus apstākļus, 1947. gadā šo daļu nodeva LPSR Valsts drošības ministrijai (VDM). Līdz ar to promocijas darbā, analizējot LPSR drošības iestāžu darbību pret bruņoto pretošanās kustību, nedaudz skatīta arī LPSR IeTK BAD darbība.

Promocijas darbā analizēta tikai LPSR drošības iestāžu kā PSRS drošības iestāžu struktūrvienību darbība. Darbā avotu nepieejamības un arī apjoma ierobežotības dēļ netiek analizēta PSRS tiešās pakļautības drošības iestāžu (PSRS

⁷ Valsts drošība//Latvijas PSR Mazā enciklopēdija.3sējums/Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.-Rīga:Zinātne,1970.-623.lpp.

Aizsardzības tautas komisariāta pretizlūkošanas pārvaldes *SMERŠ*⁸, robežapsardzes vienību u.c.) darbība Latvijā, bet tiek atspoguļoti LPSR drošības iestāžu kontakti ar tām.

Promocijas darbā analizēta šādu LPSR drošības iestāžu:

- LPSR Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK) - 1944.gada jūlijs - 1946. gada 22. marts;
- LPSR VDM – 1946. gada 22. marts - 1953. gada 15.marts,
- LPSR IeM (darbā analizēta tikai tās Drošības pārvaldes darbība) -1953. gada 15. marts – 1954. gada 13. marts;
- LPSR VDK -1954. gada 13. marts – 1956. gads darbība.

1940.-1950. gados LPSR drošības iestāžu statuss mainījās. LPSR VDTK, VDM, IeM LPSR valsts pārvaldes sistēmā bija ministrijas statuss, bet VDK tikai komitejas (burtiskā tulkojumā no krievu valodas-„Komitejas pie MP statuss”). Turklāt pēc Lavrentija Berijas apstiprināšanas par PSRS iekšlietu ministru no 1953. gada 13.aprīļa līdz 1954. gada 10.aprīlim PSRS/LPSR iekšlietu un drošības ministrijas tika sapludinātas vienotā ministrijā. Tādēļ promocijas darbā pētītas vairāku LPSR drošības iestāžu darbība, nevis definēts, ka 1944.-1956. gados darbojusies viena LPSR drošības iestāde.

Promocijas darba hronoloģija noteikta, ņemot vērā LPSR drošības iestāžu darbībā notikušās izmaiņas. Promocijas darba tēmas analīzei 1944. gads kā sākuma gads izvēlēts tāpēc, ka līdz ar PSRS reokupāciju 1944. gada jūlijā LPSR drošības iestāžu darbībā sākās jauns posms, kad PSRS un LPSR drošības iestādes Latvijā varēja sākt pilnvērtīgu darbību. Promocijas darbā LPSR drošības iestāžu darbība analizēta līdz 1956. gadam (ieskaitot). 1956. gads kā robežskaitlis izmantots tādēļ, ka tad mainījās LPSR VDK galvenais uzdevums: bruņotās pretošanās kustības apspiešanas vietā par vienīgo prioritāti kļuva pretizlūkošana. Sakarā ar bruņotās pretošanās likvidēšanu LPSR VDK vadība 1956. gada 25.oktobra sanāksmē LPSR VDK darbiniekiem uzdeva jaunus uzdevumus: „izstrādāt” personas, kuras bija potenciālie „kapitālistisko valstu izlūkdienestu aģenti”, no ieslodzījuma vietām atgriezušies „naidīgi elementi”, legalizēti nacionālie partizānus un citi „buržuāziskie nacionālisti”. Vēl pirms tam – 1954. gadā jaunie pretizlūkošanas uzdevumi bija

⁸ Saīsinājums no saukļa „Nāvi spiegiem!”(krievu valodā –„Смерть шпионам!”)

iezīmēti PSKP Centrālās Komitejas (CK) 1954. gada 12. marta lēmumā „Par valsts drošības iestāžu darbu”, kas bija saistošs arī LPSR drošības iestādēm. Tas par pretizlūkošanas galvenajiem uzdevumiem pasludināja imperiālistisko valstu iesūtīto spiegu, diversantu un teroristu atklāšanu un atmaskošanu. Latvijas PSR drošības iestāžu darbība 1950. gados bija atšķirīga no vairuma citu PSRS republiku drošības iestāžu darba, jo bruņotās pretošanās izpausmes Latvijā notika vēl 1956. gadā. Turklāt 1950. gadu vidū un otrā pusē atpakaļ Latvijā no ieslodzījuma atgriezās pēc Otrā pasaules kara beigām ar nelieliem brīvības atņemšanas termiņiem (5-10 gadi) politiski notiesātie Latvijas iedzīvotāji, kā arī vairums iedzīvotāji, kuri bija izdzīvojuši pēc masveida deportācijām. Minētās izmaiņas LPSR drošības iestāžu darbībā tieši no 1944. gada līdz 1956. gadam ļauj analizēt iestāžu darbību visā tās daudzpusībā un dinamikā – dažādos iestāžu attīstības posmos.

Promocijas darbā analizēta arī LPSR drošības iestāžu loma okupācijas režīma nostiprināšanā. No 1940. gada 17.jūnija līdz 1991. gada 21. augustam Latvija bija okupēta. PSRS veiktā Latvijas reokupācija 1944. gadā noteica to, ka promocijas darbā apskatītajā laika posmā Latvijā valdīja komunistisks okupācijas režīms. Saskaņā ar LR tiesiskā novērtējuma aktu visam Latvijas okupācijas periodam – LR Saeimas 1996. gada 22. augusta „Deklarāciju par Latvijas okupāciju” : „...Otrā pasaules kara beigu posmā PSRS atjaunoja savu okupācijas režīmu Latvijā.. Okupācijas režīms iznīcināja nevainīgus cilvēkus, vairākkārt veica iedzīvotāju masveida deportācijas un citas represijas, nežēlīgi sodīja tos, kuri bruņotā vai citādā veidā iestājās par Latvijas neatkarības atjaunošanu..”⁹.

Termins „okupācijas režīms” promocijas darbā izmantots LPSR drošības iestāžu darbības analīzei 1944.-1956. gados, atbilstoši tam, ka LR tiesiskie akti - iepriekš minētā „Deklarācija par Latvijas okupāciju”, kā arī 2005. gada 12. maijā LR Saeimas pieņemtā „Deklarācija par Latvijā īstenotā Padomju Sociālistisko republiku savienības totalitārā komunistiskā okupācijas režīma nosodījumu” 1944.-1945. gadā ieviesto PSRS režīmu (Latvijā darbojās arī 1945. - 1953. gada masveida represiju laikā un bruņotās pretošanās apspiešanas laikā 1944.-1956. gados) apzīmē par okupācijas režīmu. 1940. gada PSRS veiktā Latvijas okupācija un 1944. gada reokupācija, kuru neatzina lielākā daļa ietekmīgās pasaules valstis ļauj Latvijas reokupāciju atzīt ne tikai

⁹ Latvijas Republikas Saeimas 1996.gada 22.augusta „Deklarācija par Latvijas okupāciju”//Okupācijas varu politika Latvijā.1939-1991.Dokumentu krājums/Latvijas Valsts arhīvs, atb.red. E.Pelkaus.-Rīga:Nordik,1999.- 535.lpp.

par juridisku, bet arī par vēsturisku faktu. Tādēļ arī promocijas darbā ir svarīgi noskaidrot kā reokupācijas process bija saistīts ar LPSR drošības iestāžu darbību.

Promocijas darba mērķis: noskaidrot LPSR drošības iestāžu darbības raksturīgākās iezīmes PSRS drošības iestāžu sistēmā 1944.-1956. gadā un drošības iestāžu lomu okupācijas režīma nostiprināšanā Latvijā.

Mērķa sasniegšanai tiek izvirzīti sekojoši **uzdevumi:**

- izvērtēt visus pieejamos promocijas darba tematikai atbilstošos avotus un šo avotu pietiekamību tēmas atspoguļošanai,
- atrast to, kāds bija PSRS/LPSR drošības iestāžu darbības tiesiskais pamatojums, PSRS/LPSR drošības iestāžu represiju likumdošanas aktu bāze,
- analizēt LPSR drošības iestāžu darbību,
- izpētīt LPSR drošības iestāžu pakļautību un PSRS drošības iestāžu vadības ietekmi uz LPSR drošības iestāžu darbību,
- noteikt, kā LPSR drošības iestādes, būdamas PSRS drošības iestāžu reģionālās struktūrvienības, Latvijas teritorijā veica drošības iestāžu funkcijas,
- noskaidrot, kā LPSR drošības iestādes kontrolēja sabiedrību un pret kādiem Latvijas iedzīvotājiem, iedzīvotāju grupām PSRS/LPSR drošības iestādes vērsās pastiprināti,
- analizēt, kādas represijas LPSR drošības iestādes pielietoja no 1944. gada līdz 1956. gadam un kādi apstākļi noteica represiju veidu maiņu,
- izpētīt, kādas bija LPSR drošības iestāžu attiecības ar komunistisko partiju un izpildvaru, kā tās savstarpēji mijiedarbojās,
- noskaidrot, kāda bija LPSR drošības iestāžu un to veikto represiju nozīme okupācijas režīma nostiprināšanā Latvijā.

Promocijas darbā analīzei izmantotas sekojošas **metodes:**

Pārsvārā darbā minēto faktu analīzei izmantota vēsturiski-salīdzinošā metode. Lai izpētītu LPSR drošības iestāžu kā PSRS drošības iestāžu struktūrvienību darbību, nepieciešams salīdzināt LPSR drošības iestāžu darbību ar kopējo PSRS drošības iestāžu darbību. Daudzos gadījumos LPSR drošības iestāžu dokumentu trūkuma dēļ Latvijas PSR drošības iestāžu darbība salīdzināta ar Lietuvas PSR un Igaunijas PSR (IPSR) drošības iestāžu darbību. Veidot salīdzinājumu ar Lietuvas PSR un IPSR drošības iestāžu darbību ir nepieciešams tādēļ, ka PSRS veiktā trīs Baltijas valstu reokupācija 1944. gadā notika gandrīz vienlaicīgi. Turklāt nacionālā sastāva,

ģeogrāfiskā novietojuma, lielā emigrantu skaita uz Rietumu valstīm un citu iemeslu dēļ padomju drošības iestāžu uzdevumi Baltijas republikās bija līdzīgi. Dažos gadījumos, lai parādītu kopsakarības ar drošības iestāžu darbību visā PSRS ietekmes sfērā Austrumeiropā, LPSR drošības iestāžu darbība tiek salīdzināta ar „sociālistisko valsti” drošības iestāžu darbību. Promocijas darbu kā pētījumu nevar veikt, neizmantojot vēsturiski-ģenētisko metodi. Izmantojot minēto metodi, LPSR drošības iestāžu darbības īpašības, šo darbību izmaiņu cēloņi promocijas darbā tiek analizēti attīstībā, atspoguļojot procesu. Īpaši svarīga šīs metodes pielietošana ir analizējot LPSR drošības iestāžu evolūciju un pārmaiņas represiju veidu pielietošanā. Lai promocijas darbā pilnvērtīgi atspoguļotu LPSR drošības iestāžu darbības attīstību 1944.-1956.gados, izmantota arī problēmu hronoloģiskā metode: ģenēzes process tiek rekonstruēts, analizējot aplūkojamās tēmas problēmas hronoloģiskā secībā.

Promocijas darbā izmantoti arī struktūru - sistēmu metodes elementi. Darbā pētāmais fenomens – LPSR drošības iestādes tiek uztvertas kā sistēma, kura darbojas kā lielākas sistēmas – PSRS drošības iestāžu sastāvdaļa. Tiek noskaidrotas LPSR drošības iestāžu struktūra, funkcijas. Līdz ar to tiek modelēta elementu savstarpējo mijiedarbība gan pašās LPSR drošības iestādēs, gan LPSR drošības iestāžu mijiedarbību ar PSRS drošības iestādēm kā kopumu. Viena no struktūru - sistēmu metodes pielietošanas priekšrocībām ir iespēja modelēt sistēmas mijiedarbību ar ārpasauli. Promocijas darbā tas ir ļoti svarīgi, modelējot LPSR drošības iestāžu mijiedarbību ar ārpasauli - šajā gadījumā LPSR drošības iestāžu mijiedarbību ar Latvijas Komunistisko (boļševiku) partiju (LK(b)P)/Latvijas Komunistisko partiju (LKP) un LPSR MP. Šī elementu mijiedarbības modelēšana ir svarīga, lai noskaidrotu kāda bija LPSR drošības iestāžu un to veikto represiju nozīme okupācijas režīma nostiprināšanā Latvijā.

Analizējot LPSR drošības iestāžu darbību, to mijiedarbību ar PSRS drošības iestāžu vadību un tai pakļautām struktūrām, tiek dots ieguldījums visa komunistiskā okupācijas režīma Latvijā - it īpaši tā represīvās politikas izpētē. Tā izpaužas promocijas darba tematikas **aktualitāte**. LPSR drošības iestāžu darbību līdz šim vēsturnieki pētījuši, pārsvarā analizējot tikai kādu konkrētu darbības jomu, vai arī drošības iestāžu darbību apskatījuši tikai garāmeļot. Promocijas darba **novitāti** nosaka LPSR drošības iestāžu darbības 1940.-1950. gados daudzpusīga analīze. Pirmoreiz vēsturnieku pētījumos LPSR drošības iestāžu darbība analizēta tik daudzpusīgi. Analīzei izmantoti daudzi līdz šim npublicēt drošības iestāžu dokumenti un citi avoti

par PSRS/LPSR drošības iestāžu darbību. Līdz šim rakstos par LPSR drošības iestādēm vēsturnieki galvenokārt pievērsušies tikai kādai konkrētai LPSR drošības iestāžu darbības formai vai formām. Pētījumos autori pētījuši drošības iestāžu vēsturi, nevis darbību (akcentējuši kadru izmaiņas, drošības iestāžu vadītāju personības, drošības iestāžu pārveidi no komisariāta par ministriju u.c.). Promocijas darbā pirmoreiz parādītas LPSR VDK izlūkošanas darbības. Līdz šim par tām, izņemot pašas PSRS VDK izdoto speciālo literatūru, vēsturnieku pētījumos nav minēts.

Avotu un literatūras apskats

Avotu apskats

LPSR drošības iestādes bija pakļautas okupētājas valsts – PSRS likumiem. Tās izpildīja PSKP/LKP un PSRS drošības iestāžu pavēles. Avotu apskatā avoti sistematizēti, pirmkārt, analizējot PSRS likumdošanas aktus, un svarīguma ziņā tiem līdzvērtīgus PSKP CK (kā arī tās Prezidija) lēmumus. Tad seko PSRS drošības iestāžu dokumentu, kuri bija primāri pār LPSR drošības iestāžu dokumentiem, analīze. Tikai tad seko LPSR drošības iestāžu dokumentu, kuri bija pakārtoti PSRS drošības iestāžu vadības dokumentiem, analīze.

1. PSRS likumdošanas akti.

PSRS likumdošanas aktu kā avotu izmantošana ļauj izprast PSRS/LPSR drošības iestāžu darbības tiesisko pamatojumu un izpētīt LPSR drošības iestāžu pakļautību. Likumdošanas akti par LPSR drošības iestāžu kā par savienotās republikas drošības iestāžu darbības uzsākšanu 1944.-1956. gados netika pieņemti. PSRS VDTK un VDM tika izveidotas nevis ar speciālu likumu, bet ar 1943. gada 14. aprīļa PSRS AP dekrētu un 1946. gada 15. marta PSRS AP lēmumu. Krievijas arhīvistu publicēto PSRS drošības dokumentu arheogrāfiskajos paskaidrojumos tikai atsaucas uz minētajiem dokumentiem¹⁰. Viņi publicē alternatīvus tāda pat svarīguma un vienā laikā ar AP aktiem pieņemtus dokumentus - Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas

¹⁰Органы внутренних дел и госбезопасности Советского государства:Хроника реорганизаций и назначений//Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 - 1991:Справочник.Россия. XX век. Документы/Сост.Кокурин А., Петров Н.- Москва:Международный фонд Демократия, 2003.- С.138 -139.

(VK(b)P) CK lēmumu un PSRS VDM pavēli par drošības iestāžu dibināšanu¹¹. Spriežot pēc tāda publicēšanas veida, 1943. gada 14. aprīļa PSRS AP dekrēts un 1946. gada 15. marta PSRS AP lēmums kā avoti neatklāj drošības iestāžu darbības būtību. To labāk atklāj VK(b)P CK lēmumi par PSRS VDTK un VDM dibināšanu. PSRS likumdošanas akti par drošības iestāžu izveidošanu promocijas darbam sniedz informāciju par PSRS (un līdz ar to arī par LPSR drošības iestāžu) evolūciju. Vadoties pēc PSRS likumdošanas aktiem, iespējams definēt, kad darbību sākušas un beigušas konkrētas PSRS/LPSR drošības iestādes. Minētajiem uzdevumiem promocijas darbā izmantots 1954. gada 13. marta PSRS AP Prezidija dekrēta par PSRS VDK izveidošanu projekts (projekts izmantots tādēļ, ka dekrēts nav publicēts)¹².

Savā darbībā PSRS un LPSR drošības iestādes 1944.-1956. gados vadījās pēc Krievijas Padomju Federatīvi Sociālistiskās republikas (KPFSR) Kriminālkodeksa¹³ (KK) pantiem. KPFSR KK panti (58 panta – „kontrevolucionāri noziegumi” apakšpunkti, 59. panta – „sevišķi bīstami noziegumi pret pārvaldības kārtību” apakšpunkti) parāda to tiesisko pamatojumu, kuru drošības iestādes izmantoja iedzīvotāju represēšanai. Kā avots KK ir precīzs tās likumdošanas atspoguļotājs, kuru drošības iestādes izmantoja apsūdzībai.

2. PSKP CK un tā Prezidija lēmumi par drošības iestādēm.

Citi PSKP un LKP dokumenti, kas atspoguļo drošības iestāžu darbību

PSKP CK un tā Prezidija lēmumi par drošības iestādēm, citi PSKP/LKP dokumenti ļauj analizēt LPSR drošības iestāžu un Komunistiskās partijas¹⁴ (KP) attiecības izdarīt secinājumus par LPSR drošības iestāžu pakļautību. PSRS totalitārā režīma valdīšanas laikā Komunistiskā partija bija valdošā valsts institūcija, kas komandēja pārējās valsts institūcijas, t.sk. likumdošanas institūcijas. Faktiski

¹¹ Постановление ЦК ВКП(Б) «Об организации народного комиссариата государственной безопасности»; №155. Приказ МГБ СССР № 00107 «О переименовании органов НКГБ»//Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 -1991... С.622-623.;С.634-635.

¹² №1. Протокол от 8 февраля.1.0.3. [Приложение 3].Проект.Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об образовании Комитета по делам государственной безопасности при Совете Министров СССР» [4 февраля]/Президиум ЦК КПСС.1954-1964.Том 2.Постановления 1954-1958/Глав.ред. Фурсенко А./Президиум ЦК КПСС 1954-1964:Черновые протокольные записи заседаний.Стенограммы.Постановления в 3 томах/ Глав.ред. Фурсенко А.- Москва:РОССПЕН,2006.-С.20.

¹³ Уголовный кодекс РСФСР.- Москва:ГИЮЛ,1950.- С.-256.

¹⁴ Ar šo apzīmējumu apzīmēta gan PSKP, gan LKP

Komunistiskā partija bija saplūdusi ar likumdošanas varu. VK(b)P CK/PSKP CK un tā Prezidija lēmumi par PSRS/LPSR drošības iestāžu darbību tām bija ne mazāk svarīgi par PSRS likumdošanu. Pēc savas būtības PSKP CK lēmumi par PSRS drošības iestādēm bija identiski PSRS likumdošanas aktiem. Vairākos gadījumos PSKP CK un tās Prezidija lēmumi bija svarīgāki kā PSRS AP un MP tiesiskie akti par drošības iestāžu darbību, jo bija detalizētāki, atainoja drošības iestādēm uzticētās funkcijas, niansētāk definēja galvenos uzdevumus un drošības iestāžu struktūru. Tādēļ darbā drošības iestāžu analīzei izmantots PSKP CK 1943. gada 14.aprīļa lēmums „Par Valsts drošības tautas komisariāta izveidošanu”¹⁵.

Īpaša vieta promocijas darbā ierādīta PSKP CK 1953. gada 12.jūnija lēmumam par LPSR, kura projektu uzrakstīja PSKP CK sekretariāta vadītājs un sekretārs Ņikita Hruščovs. Šis jau pēc mēneša un vēlākajos Ņ.Hruščova valdīšanas gados politiskās konjunktūras dēļ nepieminētais lēmums nekur līdz šim nav publicēts. Autora rīcībā esošie Ņ. Hruščova ziņojuma par Latvijas PSR un PSKP CK 1953. gada 12.jūnija lēmuma par Latvijas PSR (dokumentu kopijas) teksti ļauj izdarīt secinājumus, ka tekstuāli abi dokumenti ir gandrīz vienādi¹⁶. 1953. gada 12.jūnija lēmumā par Latvijas PSR, norādīts, ka LKP galvenais uzdevums ir īsākajā laikā sagatavot, audzināt un izvirzīt latviešu kadrus vadošā partijas, padomju un saimnieciskajā darbā¹⁷. Ņ.Hruščovs ziņojumā par Latviju, kas kalpoja par pamatu PSKP CK lēmumam, secināja, ka Latvijā ar „nacionālistisko pagrīdi” galvenokārt cīnījušies uz Latviju atbraukušie VDM darbinieki, kuri neprot latviešu valodu, slikti orientējās vietējos apstākļos un tādēļ viņiem nav saikne ar vietējiem iedzīvotājiem. Nacionālisti to izmantojot, un uzsverot, ka notiekot okupantu cīņa pret latviešiem.¹⁸ Līdz ar to Ņ.Hruščovs uzsvēra, ka Latvijas PSR jāizvirza latviešu kadri - īpaši LPSR Iekšlietu ministrijā. Šādu viedokli akceptēja PSKP CK. Abi dokumenti ir ļoti būtiski, lai izprastu pārmaiņas LPSR IeM un tās darbībā 1953. gadā.

Darbā drošības iestāžu darbības analīzei izmantota arī PSRS iekšlietu ministra Sergeja Kruglova 1954. gada 4. februāra vēstule PSKP CK Prezidijam par valsts

¹⁵Постановление ЦК ВКП(Б) «Об организации народного комиссариата государственной безопасности»; //Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 - 1991...- С.622-623.

¹⁶ Krievijas Valsts Jaunāko laiku arhīvs (KVJLA), 5.f., 30.apr., 6.l.,20.-29.lp.

¹⁷ KVJLA, 5.f., 30.apr., 6.l., 28.lp

¹⁸ KVJLA, 5.f., 30.apr., 6.l., 21.lp

drošība iestāžu atdalīšanu no iekšlietu iestādēm¹⁹, kas kalpoja par pamatu PSKP CK Prezidija 1954. gada 12. marta lēmumam par PSRS VDK izveidošanu. PSKP CK Prezidija 1954. gada 12. marta lēmumā tika noteikta PSRS VDK struktūra, kura būtiski mainījās tikai 1967. gadā (sakarā ar ideoloģiskās pretizlūkošanas pārvaldes izveidošanu) un 1980. gadu beigās (sakarā ar PSKP vēlmi demonstrēt drošības iestāžu demokratizāciju). PSKP CK un tās Prezidija lēmumi vērtējami kā PSRS/LPSR drošības iestādēm uzticēto uzdevumu objektīvi atspoguļotāji. Lēmumos definētā PSRS drošības iestāžu struktūra (un attiecīgi veidotais LPSR drošības iestāžu struktūras pakārtojums) arī objektīvi atbilst tai struktūrai, kuru PSRS drošības iestādes izmantoja savai uzbūvei.

Kā svarīgs dokuments PSKP attieksmes pret drošības iestādēm attēlotājs, kurš uzsver PSKP cenšanos nodrošināt kontroli pār drošības iestādēm vērtējams promocijas darbā izmantotais PSKP CK Prezidija 1954. gada 8.februāra sēdes protokols²⁰. Dokumentā daļēji stenografēta minētās sēdes otrais darba kārtības jautājums "Par PSRS valsts drošības komitejas dibināšanu". Stenogrammā, kur pierakstīts sēdē apspriestais par PSR VDK dibināšanu, parādīta PSKP vadības attieksme pret drošības iestādēm pēc L. Berijas gāšanas no PSRS MP priekšsēdētāja vietnieka un iekšlietu ministra amatiem. Spriežot pēc PSKP CK Prezidija 1954. gada 8.februāra sēdē paustās nostādnes, ka drošības iestādes ir tikai komunistiskās partijas nodaļa, kas sakrīt ar citos PSKP dokumentos no 1953. gada vasaras līdz 1964. gadam minēto Ņ.Hruščova un citu partijas vadītāju nostāju par drošības iestāžu stingras pakļautības nepieciešamību komunistiskajai partijai, stenogrammas saturs pamatvirzienos atbilst sēdē spriestajam. Kā vēsta dokumenta arheogrāfiskais apraksts, minēto CK Prezidija sēdi protokolēja tikai kā melnrakstu. Ar roku rakstītais teksts vietām grūti saprotams, lietoti saīsinājumi, norautas vārdu galotnes. Minētais apraksts liecina, ka, jau dokumentu sastādot, tajā varētu būt kļūdas un, iespējams, interpretācijas, runāto pierakstot protokolā.

¹⁹Письмо С.Н.Круглова в Президиум ЦК КПСС о выделении органов Государственной безопасности из МВД //Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 – 1991... С.684-687.

²⁰Протокол № 50.Заседание 8 февраля 1954г. 2 пункт [Об образовании Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР]/Президиум ЦК КПСС.1954-1964.Том 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы./Глав.ред. Фурсенко А./Президиум ЦК КПСС 1954-1964: Черновые протокольные записи заседаний.Стенограммы.Постановления в 3 томах/ Глав.ред. Фурсенко А.- Москва:РОССПЕН,2006.-С.19-24.

Promocijas darbā LPSR drošības iestāžu darbības izpētē kā avoti izmantoti 1953. gada jūnija LKP CK plēnuma lēmumi²¹. Lēmumi promocijas darbā kalpo par avotu, lai izsekotu izmaiņām LPSR drošības iestādēs tūlīt pēc J.Staļina nāves. 1953. gada jūnija LKP CK plēnuma lēmumi pierāda nacionālo kadru izvirzīšanu LPSR drošības iestāžu vadībā. Jāņem vērā, ka plēnums notika L. Berijas veikto un paredzēto reformu gaisotnē. Viena no L.Berijas 1953. gada politikas pamatiezīmēm bija nacionālo republiku atbalsta iegūšana savas varas nostiprināšanai. Pēc L.Berijas gāšanas no amata un notiesāšanas 1953. gada vasarā arī PSKP un LKP kadru politika nacionālo republiku drošības iestādēs mainījās – nacionālo kadru daudzums vadošos amatos tika krasi samazināts. Līdz ar to 1953. gada jūnija LKP CK plēnuma lēmumi kā vēsturiski dokumenti satur informāciju par kadru politikas izmaiņām vienīgi 1953. gada jūnijā – jūlijā. Lai pētītu LPSR drošības iestāžu kadru sastāvu un tā izmaiņas 1953. gada augustā - 1956. gada decembrī, promocijas darbā izmantoti citi LKP dokumenti. Promocijas darbā analizēta LKP CK sarakste ar LPSR drošības iestādēm²². Lielākā daļa no tās ir LKP CK pieprasījumi LPSR drošības iestādēm par dažādām LKP CK - LPSR drošības iestāžu, kā arī citu institūciju (LPSR Iekšlietu iestāžu, *SMERŠ*, Sarkanās/Padomju armijas daļu, robežapsardzes u.c) savstarpējām domstarpībām, kā arī pieprasījumi par atsevišķiem partijas biedriem – ir autentiski dokumentu otrie eksemplāri. Šie dokumenti ir subjektīvi, jo kā prioritāro un vienīgo pareizo patiesības noskaidrošanā izvirza LKP viedokli. Šādu subjektivitāti nosaka totalitārā režīma uzbūve, kurā valdošā ir komunistiskā partija. Tomēr promocijas darbā LPSR drošības iestāžu analīzei šo dokumentu izmantošana ir nepieciešama, lai iegūtu faktu materiālu. Tas nepieciešams, lai īstenotu promocijas darba uzdevumus: izpētīt LPSR drošības iestāžu pakļautību un izpētīt, kā LPSR drošības iestādes darbojās mijiedarbībā ar komunistisko partiju. Par LKP un LPSR drošības iestāžu konfliktsituācijām citi dokumenti nav saglabājušies. Līdz ar to dokumentu sniegtais faktu materiāls problemātikas izpētē ir neatsverams.

LKP apriņķu/rajonu komiteju fondi²³ promocijas darbā izmantoti LKP apriņķu/rajonu komiteju un LPSR drošības iestāžu apriņķu daļu attiecību analīzei.

²¹ Latvijas Valsts arhīvs - Partijas arhīvs (LVA-PA), 101.f. (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja 1940.- 1991. g.), 16.apr., 9.l.

²² LVA-PA, 101.f.; 102.f. (LKP Rīgas pilsētas komiteja 1940-1991)

²³ LVA-PA, 102.f.; 103.f. (LKP Daugavpils pilsētas komiteja 1940-1950); 111.f. (LKP Rīgas pilsētas Oktobra rajona komiteja 1940 -1991);114.f. (LK(b)P Bauskas apriņķa komiteja 1940-1950);120.f. (LK(b)P Kuldīgas apriņķa komiteja 1940-1950); 131. f. (LKP Ventpils pilsētas komiteja 1945-1991)

LKP aprinķu daļu dokumentos konstatējams, kā LKP aprinķu daļas vadīja drošības iestāžu aprinķa daļu darbību, taču galvenais iemesls, kādēļ minētie dokumenti izmantoti promocijas darbam, ir LKP un drošības iestāžu cīņas par varu dokumentējums pirmajos pēckara gados Latvijas aprinķos. Aprinķu LKP komiteju un drošības iestāžu daļu konkurence un mijiedarbība promocijas darbā ļauj atklāt tendences arī LKP un LPSR drošības iestāžu attiecībās 1940. gadu otrajā pusē. Lai gan minētie LKP dokumenti atspoguļo arī LPSR drošības iestāžu viedokli, tajos dominē LKP viedoklis par to, kā būtu jādarbojas drošības iestādēm. Līdz ar to dokumenti vērtējami par subjektīviem, tie neatspoguļo drošības iestāžu pretēji komunistiskās partijas viedoklim paustos uzskatus atsevišķos jautājumos.

3. PSRS un LPSR drošības iestāžu dokumenti

3.1. PSRS un LPSR drošības iestāžu nolikumi un rīkojumu dokumenti.

PSRS un LPSR drošības iestāžu nolikumi un rīkojumu dokumentu analīze izmantota, lai realizētu promocijas darba uzdevumus: analizēt LPSR drošības iestāžu darbību, izpētīt LPSR drošības iestāžu pakļautību un PSRS drošības iestāžu vadības ietekmi uz LPSR drošības iestāžu darbību, noteikt kā LPSR drošības iestādes, būdamas PSRS drošības iestāžu struktūrvienības, Latvijas teritorijā veica drošības iestāžu funkcijas. Darbā analizētajā laika posmā PSRS VDTK (no 1946. gada VDM) un līdz ar to arī LPSR VDTK/VDM darbību noteica PSRS Tautas komisāru padomes 1943. gada 2.jūnijā apstiprinātais „PSRS Valsts drošības tautas komisariāta nolikums”. Tas ir vienīgais zināmais nolikums, kurš 1944.-1959. gados noteica PSRS drošības iestāžu darbību. Nolikums līdz šim nav publicēts. Autora rīcībā ir šī atslepenotā, bet Krievijas Valsts Federācijas arhīvā vēl nefondētā dokumenta kopija, kuras saturs neliek šaubīties par dokumenta autentiskumu. 1943. gada 2.jūnijā apstiprinātais „PSRS Valsts drošības tautas komisariāta nolikums” sniedz bagātīgu informāciju par PSRS VDTK dibināšanu un par nolikumā minētajām VDTK funkcijām.

Promocijas darbā izmantots 1953. gada 17.jūnijā PSRS iekšlietu ministra L.Berijas parakstītais „Nolikums par PSRS Iekšlietu ministriju”, kas noteica PSRS drošības iestāžu darbību no 1953. gada jūnija līdz 1954. gada februārim, kā arī drošības sargāšanas sfēras, IeM sastāvā esošo drošības darbinieku pakļautību un darbību savstarpēju saskaņošanu.

PSRS drošības iestāžu pavēles promocijas darbā veiktajai analīzei kalpo kā objektīvs avots. Promocijas darbā izmantotas PSRS drošības iestāžu pavēles no LR Iekšlietu ministrijas Informācijas Centra (IC) arhīva un Lietuvas sevišķā arhīva fondiem²⁴. 1940. gadu otrajā pusē – 1950. gadu sākumā minētās pavēles nosūtītas LPSR iekšlietu un Lietuvas PSR drošības iestādēm.

Diemžēl darbā izmantots tikai neliels daudzums PSRS drošības iestāžu pavēļu, jo atslepenotas un publicētas tikai dažas pavēles²⁵. Pilnīgi visi dokumenti - PSRS drošības iestāžu pavēles atrodas vienīgi Krievijas Federālā drošības dienesta (FDD) arhīvā. Tām joprojām ir slepenības statuss.

PSRS drošības iestāžu pavēles liecina, kā drošības iestādes praksē izpildīja augstākstāvošo instanču – PSKP/LKP un PSRS/LPSR MP lēmumus un drošības iestāžu vadības uzdevumus. Ņemot vērā, ka drošības iestāžu darbinieku darba attiecības bija noformētas kā regulārs dienests (analogs militārajam dienestam), drošības iestāžu pavēles to darbiniekiem bija jāizpilda bez iebildumiem un burtiski. Par pavēļu izpildīšanu bija jāatskaitās dienesta augstākstāvošajai vadībai. Līdz ar to minētie drošības iestāžu dokumenti atspoguļo mehānismu, kā pavēles tika izpildītas: kāda bija drošības iestāžu rīcība, izpildot pavēlē minēto uzdevumu. Tādēļ dokumentu ticamības pakāpe ir ļoti augsta. PSRS drošības iestāžu pavēļu kā avota trūkums ir tas, ka pavēles atspoguļo tās darbības, kuras LPSR drošības iestādes veica, lai sasniegtu konkrētu uzdevumu, bet neparāda darbības rezultātu. Ja pavēle kādu iemeslu dēļ netika izpildīta (visbiežāk drošības iestādes nespēja izpildīt pavēles par bruņotās pretošanās apspiešanu), avots nesniedz informāciju par neveiksmju cēloņiem. Promocijas darbā no PSRS drošības iestāžu pavēlēm spriests par LPSR drošības iestāžu pakļautības veidu PSRS drošības iestādēm un LPSR drošības iestāžu rīcību, izpildot PSRS drošības iestāžu vadības uzdevumus. Tas darīts tādēļ, ka LPSR drošības iestāžu sarakste ar PSRS drošības iestāžu vadību Latvijā nav saglabājusies, bet Krievijā ir slepena.

Latvijā 1940.-1950. gadu LPSR drošības iestāžu pavēles nav saglabājušās. Tas apgrūtina LPSR drošības iestāžu darbības analīzi. Tādēļ darbā izmantotas norādes uz drošības iestāžu pavēlēm LKP dokumentos un tās direktīvas, ko LPSR iekšlietu

²⁴ Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs (LR IeM ICA), 1.fonds (LPSR IeM pavēles 1940-1990); Lietuvas Sevišķais arhīvs (LSA) K-1 f. (Lietuvas PSR VDK 1940-1991), 46.apr.(Lietuvas PSR VDK 1940-1991)

²⁵ Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 – 1991... С.768.

iestādes, darbību koordinējot ar drošības iestādēm, izdeva kopīgi²⁶. Minētajās direktīvās atrodamas atsauces uz LPSR drošības iestāžu pavēlēm. LPSR iekšlietu un drošības iestāžu kopīgās direktīvas ir dokumentu pirmie eksemplāri, kas apliecina šo dokumentu autentiskumu.

Darbā izmantotas PSRS IeM un PSRS VDK 1953. gada 9.septembra un 1954. gada 8. maija līdz šim npublicētas direktīvas par nepieciešamību, koordinējot drošības iestāžu, iekšlietu ministriju un PSRS IeM Iekšējās apsardzes karaspēka darbību, koncentrēt spēkus un iznīcināt nacionālo partizānu grupas Baltijā, Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā²⁷. Minētās direktīvas parāda problēmas, kādas LPSR drošības iestādēm vēl 1950. gadu vidū sagādāja bruņotās pretošanās apspiešana.

LPSR iekšlietu iestāžu 1944.-1947. gada direktīvas²⁸, kas tika izdotas kopīgi ar LPSR drošības iestādēm, drošības iestāžu darbību parāda vēl detalizētāk nekā drošības iestāžu pavēlēs. LPSR drošības iestāžu direktīvas dotas, izpildot konkrētas LPSR drošības iestāžu pavēles. Līdz ar to konstatējams arī cēlonis, kāpēc izdota konkrētā direktīva.

Ja pavēlēs tiek minētas svarīgākās drošības iestāžu darbības, ar kuru palīdzību jāveic konkrēti uzdevumi, tad direktīvās minētās darbības tiek izklāstītas soli pa solim. Līdz ar to, salīdzinot direktīvas ar LPSR drošības iestāžu atskaitēs, ziņojumos un krimināllietās dokumentētiem faktiem par drošības iestāžu darbības rezultātiem, promocijas darbā iegūta kopaina par drošības iestāžu darbībām dažādu tām uzticēto uzdevumu veikšanā. Direktīvu preambulā parasti arī dots risināmās problēmas izklāsts - visbiežāk atsaucoties uz jau notikušiem faktiem. Tā, piemēram, direktīvās par cīņu ar bruņoto pretošanos Latvijā preambulā dots iepriekš notikušo nacionālo partizānu aktivitāšu apraksts, kā arī novērtējums par drošības iestāžu darbību partizānu apkarošanā (līdz direktīvas izdošanas laikam). Līdz ar to no direktīvām iegūstams drošības iestāžu darbības raksturojums konkrētā laika periodā kādā no minētajam

²⁶ LVA, 1822. f. (Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni 1944-1991) 1. apr., 244.l.(LPSR IeTK direktīvas 1944.-1951.g.)

²⁷ Krievijas Federācijas Valsts arhīvs (KFVA), r-9401.f. (PSRS Iekšlietu ministrija 1934-1960, 1966-1991),1.apr.(PSRS Iekšlietu ministrijas sekretariāts), 1338.l.,192-197.lp.; r-9401.f.,1.apr., 1393.l.,41.-45.lp.

²⁸ LVA, 1822 fonds (Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni) 1. apr., 244.l. (LPSR IeTK direktīvas 1944.-1951.g.)

drošības iestāžu darbības sfērām (bruņotās pretošanās, pretpadomju aģitācijas un propagandas apkarošana un citās darbības sfērās).

Salīdzinot ar PSRS drošības iestāžu pavēlēm, direktīvas nesniedz pilnīgi konkrētus priekšstatu kā drošības iestādēm bija jāveic uzdotais. Tā kā direktīvas bija paredzētas kā norādes operatīvu uzdevumu veikšanai, mainīgas operatīvās situācijas apstākļos (sevišķi militāras kaujas operācijas gadījumos), tajās nebija iespējams reglamentēt visas drošības iestāžu darbinieku, šo iestāžu aģentu un informatoru veicamās darbības. Praksē drošības iestāžu darbinieki, vadoties no kopējām direktīvām, veica tādas darbības, kuras diktēja operatīvā situācija. Līdz ar to direktīvas kā dokumenti neder, lai spriestu par konkrēto drošības operāciju visām niansēm. Lai iegūtu pēc iespējas precīzāku drošības iestāžu veikto operāciju atspoguļojumu, promocijas darbā direktīvas salīdzinātas ar pieejamām drošības iestāžu atskaitēm.

3.2. PSRS VDK 2. galvenās Pārvaldes 1955. gada 30.jūlija sapulces stenogramma.

PSRS VDK 2. galvenās Pārvaldes 1955. gada 30. jūlija sapulces stenogramma²⁹ kā promocijas darbā izmantotais dokuments izcelts īpaši, jo pagaidām ir svarīgākais pieejamais dokuments par LPSR drošības iestāžu pretizlūkošanas darbību. Pretizlūkošana – operatīvu pasākumu veikšana, lai neitralizētu ārvalstu izlūkošanas dienestu mēģinājumus ievākt informāciju par valsts aizsargātiem noslēpumiem, bija viens no LPSR drošības iestāžu pamatuzdevumiem. PSRS VDK ar pretizlūkošanu nodarbojās 2. pārvalde, bet LPSR VDK - 2.daļa. PSRS valdošā totalitāra režīma apstākļos arī pretizlūkošanas darbības bija politizētas un hipertrofētas, piemēram, netika pieļautas varas nesankcionētas iedzīvotāju tikšanās ar ārvalstu pilsoņiem, notika vispārēja iedzīvotāju korespondences ar „kapitālistiskajām valstīm” perlustrācija (drošības iestāžu pasta nodaļās veiktā vēstuļu pārbaude pirms sūtīšanas uz ārvalstīm vai saņemot ārvalstu sūtījumu). Neskatoties uz ideoloģisko faktoru ietekmi pretizlūkošanas darbā, kas analizējot dokumentu, konstatējami arī sapulces stenogrammās un apgrūtina pretizlūkošanas būtiskāko darbību konstatēšanu, PSRS VDK 2. galvenās pārvaldes 1955. gada 30.jūlija sapulces stenogramma sniedz

²⁹Сокращенная стенограмма совещания, проведенного 2-м Главным Управлением КГБ при СМ СССР 30-го июля 1955 г./Latvijas Republikas Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (LR SAB TSDC) bibliotēka

informāciju par LPSR drošības iestāžu pretizlūkošanas darbību pret ārvalstu izlūkdienestiem Latvijas PSR teritorijā. No dokumenta secināms, kuras darbības PSRS 2. galvenā pārvalde uzskata par svarīgākajām LPSR VDK 2. daļas darbībā (piemēram, pretizlūkošanas darbība ostu pilsētās) un kuru ārvalstu izlūkošanas dienestu aktivitātēm LPSR drošības iestādes bija pievērsušas uzmanību, tāpat arī to, cik veiksmīga bija minētā darbība un kādus uzdevumus PSRS 2. pārvalde deva LPSR drošības iestādes pretizlūkošanas darbiniekiem.

3.3. LPSR drošības iestāžu atskaites un ziņojumi

LPSR drošības iestādes sniedza atskaites un ziņojumus PSRS drošības iestāžu vadībai un augstākstāvošām komunistiskā režīma institūcijām – PSKP CK, PSRS MP, LKP CK un LPSR MP, jo minētās institūcijas veicot drošības iestāžu kontroli, no drošības iestādēm prasīja regulāru atskaitīšanos par paveikto darbu. Ja LPSR drošības iestāžu atskaites PSRS drošības iestāžu vadībai Latvijā nav saglabājušās (tās atrodas Krievijas FDD arhīvā), tad autentiski atskaišu, kā arī ziņojumu pirmie eksemplāri LKP CK un MP saglabājušās bagātīgi³⁰. LPSR drošības iestāžu atskaites LKP CK un MP promocijas darbā izmantotas, lai apkopotu drošības iestāžu darbības rezultātus konkrētā laika posmā. Salīdzinot ar drošības iestāžu pavēlēm, atskaites kā avoti ir subjektīvāki. LPSR drošības iestāžu atskaitēs par savu darbu LKP CK ir daudz ideoloģiskas frāžainības, jo LPSR drošības iestādes ņēma vērā partijas ideoloģiskos uzstādījumus konkrētā laika posmā. Tādēļ bieži drošības iestāžu darbība raksturota vispārīgi neminot konkrēto operatīvo darbu, bet atsaucoties tikai uz partijas ideoloģiskās audzināšanas uzdevumu izpildi. Atskaitēs tiek izcelta drošības iestāžu rīcība PSKP/LKP kongresu un plēnumu lēmumu izpildē, savukārt par konkrēto drošības iestāžu darbību bieži ir dots tikai vispārējs pārskats. Turklāt LPSR drošības iestādes atskaitēs cenšas akcentēt savu ieguldījumu valsts drošības stiprināšanā, uzsver veiksmīgākās darbības un noklusē neveiksmes. Promocijas darbā tās izmantotas, jo neraugoties uz minētajiem šī avotu trūkumiem, drošības iestāžu atskaites sniedz informāciju par visām drošības iestāžu darbības sfērām. Līdz ar to atskaites palīdz analizēt LPSR drošības iestāžu darbību kopumā. LPSR drošības iestāžu atskaitēs LKP par drošības iestāžu darbību iegūstami fakti (piemēram, par

³⁰ LVA-PA, 101.f., 270.f. 1-s apr. (LPSR VDTK/VDM specziņojumi LPSR MP 1944.-1953.g.)

drošības iestāžu operatīvās darbības veikšanu pret kādu personu, personu profilaktēšanu u.c.), kuri nav atrodami nevienā citā autoram pieejamā avotā.

LPSR drošības iestāžu atskaites – speciālie ziņojumi LPSR Ministru Padomei, salīdzinot ar atskaitēm LKP CK ir daudz precīzāki un objektīvāki. Specziņojumi MP par drošības iestāžu paveikto darbu un notikumiem, kuri pēc drošības iestāžu domām apdraud „sociālistisko likumību”, ir „kontrrevolucionārī” un „buržuāziski nacionālistiskas” izcelsmes 1940.-1950. gados tika sniegti ik nedēļu, tādēļ ir daudz koncentrētāki un drošības iestāžu darbību precīzāk atspoguļojoši nekā atskaites LKP CK. Tajos, salīdzinot ar atskaitēm LKP CK, nav ideoloģiski uzslāņojumi, bet iknedēļas darbības skaitlisks un īsi informējošs apraksts, kurš ņemts tieši no operatīvās darbības dokumentiem, nevis no Darbā LPSR drošības iestāžu atskaites MP izmantotas statistiskas informācijas ieguvei – piemēram, salīdzinot arestēto skaitu dažādos laika posmos, militāro operāciju biežumu u.c. Ņemot vērā, ka LPSR drošības iestāžu ziņojumi galvenokārt informēja par cīņu ar bruņoto un nevardarbīgo pretošanos, no tiem nevar spriest par citām drošības iestāžu darbības jomām – izlūkošanu, pretizlūkošanu u.c.

LKP CK un MP uz drošības iestāžu atskaitēm un ziņojumiem reaģēja - savstarpējā sarakstē deva novērtējumu drošības iestāžu darbam, pēc ziņojumiem par drošības iestāžu paveikto norādīja uz tālāk veicamajiem uzdevumiem, kuri izrietēja no atskaitēs un ziņojumos sniegtās informācijas. Tādēļ LPSR drošības iestāžu atskaites LKP CK un MP promocijas darbam ir vērtīgs avots gan drošības iestāžu darbības izpētē, gan lai analizētu drošības iestāžu un LKP savstarpējo mijiedarbību.

Promocijas darbā izmantoti arī daži PSRS IeM sekretariāta dokumenti –LPSR IeM ziņojumi PSRS iekšlietu ministram L.Berijam laikā, kad PSRS un LPSR iekšlietu iestādes bija apvienotas. Ņemot vērā, ka ziņojumi sūtīti PSRS represīvās iestādes vadītājam, tie rūpīgi sagatavoti, taču par LPSR – PSRS iekšlietu/drošības iestāžu sadarbību ziņojumā minētajā jautājumā risināšanā dokumenti atbildi nesniedz, jo ziņojumiem neseko PSRS iekšlietu vadības vērtējums vai atbilde.

3.4.LPSR drošības iestāžu sarakste

Lai spriestu par drošības iestāžu un LKP attiecībām, promocijas darbā izmantota LPSR drošības iestāžu sarakste ar LKP CK³¹. Sarakste objektīvi atspoguļo ainu kā drošības iestādes pakļāvušās LKP, kādas bijušas savstarpējo attiecību problēmas, kādus uzdevumus LKP devusi drošības iestādēm. Minētā avotu grupa darbā ir svarīga lai parādītu drošības iestāžu lomu okupācijas režīma nostiprināšanā Latvijā. Kā avotu trūkums jāatzīmē daudzos sarakstes dokumentos klaji pamanāmais drošības iestāžu vadības subjektīvisms, attaisnojot drošības iestāžu darbinieku izdarītos likumpārkāpumus un dažādas neizdarības, kas neļauj atklāt notikumu patieso būtību, slēpj reāli notikušus faktus, kas konstatējami citos dokumentos (piemēram, tiesāto drošības darbinieku krimināllietās).

3.5.LPSR drošības iestāžu krimināllietas

Pētījumā plaši izmantotas bijušās LPSR VDK krimināllietas³², kuras kā avots sniedz bagātīgu informāciju par LPSR drošības iestāžu darbības represīvo politiku. LPSR VDK krimināllietas – LPSR drošības iestāžu pret personu veiktās izmeklēšanas dokumentu apkopojums, kas rezultējas ar drošības iestāžu izvirzīto apsūdzību un tiesu instances vai Sevišķās apsūdzības spriedumu, ilustrē represijas pret Latvijas iedzīvotājiem. Kritisku pieeju VDK krimināllietām kā vēstures avotam nosaka fakts, ka drošības iestādes pielietoja fiziskās un garīgās spīdzināšanas metodes, ar kuru palīdzību izmeklēšanā bieži panāca drošības iestādēm vēlamās liecības. Par to liecina pēc J.Staļina nāves un īpaši pēc PSKP XX kongresa, kurš nosodīja J.Staļina lomu masveida represijās, krimināllietās bieži ievietotie notiesāto iesniegumi pārskatīt viņiem piespiesto ieslodzījumu termiņu. Krimināllietās novērojama pratināšanas protokolu oriģinālu un to kopiju teksta savstarpēja neatbilstība, neprecīzi tulkojumi no latviešu valodas krievu valodā un citi aspekti, kas apšaubā liecinieku un apsūdzētā sniegtās informācijas, kā arī apsūdzības patiesumu. Līdz ar to LPSR VDK krimināllietu dokumenti promocijas darbā analizēti, krimināllietu informāciju konfrontējot ar LKP CK, LPSR MP dokumentos, citos LPSR drošības iestāžu dokumentos, Latvijas Republikas 1990.-2006. gadu tiesībsargājošo institūciju

³¹ LVA-PA, 101.f, 6.apr., 5.l., 6.l., 21.l.; 7.apr., 31.a l.; 8.apr., 18.l.,19.l.; 12.apr., 79.l., 81.l., 140 a l.; 16.apr., 41.a l.; 17.apr., 102.l.; 19.apr., 71.l.,72.l, 518.l.; 21.apr., 85.l.; 22.apr., 48 a l.u.c.

³² LVA 1986.fonds (Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas), 1.apr. (nepārtrauktās LPSR VDK krimināllietas), 2.apr.(pārtrauktās LPSR VDK krimināllietas)

dokumentu (personu rehabilitācijas lietas, kara un genocīda noziegumu izmeklēšanas lietas, paskaidrojumi) informāciju. Krimināllietas saglabājušas aktus par LPSR drošības iestāžu veiktajām operācijām, kā arī protokolos sniegto informāciju par drošības iestāžu represīvo darbību, kas nav sastopama citos dokumentos. Tādēļ promocijas darbā krimināllietas kalpo ne tikai LPSR drošības iestāžu izmeklēšanas darbības, bet arī represīvo operāciju izpētei.

Secinājums par promocijas darbā izmantoto avotu bāzi. Neskatoties uz to, ka nav saglabājušies vai slepenības statusa Krievijas arhīvos dēļ nav pieejami visi LPSR drošības iestāžu dokumenti, promocijas darbā izmantotais avotu klāsts ļauj izpētīt LPSR drošības iestāžu darbību 1944.-1956. gados.

Literatūra

I Literatūra LPSR periodā

Valdošās ideoloģijas, cenzūras, drošības iestāžu darbības slepenības (un tādēļ šo iestāžu dokumentu nepieejamības) dēļ nopietnu pētījumu par LPSR drošības iestāžu darbību komunistiskās okupācijas periodā paveikt nebija iespējams. Tikai 1980. gados sāka parādīties pirmie – daļēji uz LPSR VDK dokumentiem balstītie vēsturnieku zinātniskie raksti. Šajos rakstos drošības iestāžu darbība tika vērtēta vienpusīgi. Neobjektivitāti noteica, gan komunistiskās partijas prasības pēc ideoloģiski pareiziem rakstiem, gan arī tas, ka autoriem ļāva izmantot tikai atsevišķus VDK dokumentus. Minētie dokumenti netika konfrontēti ar citiem dokumentiem vai cilvēku atmiņām. Līdz ar to sabiedrība no vēsturnieku pētījumiem ieguva heroizētu stāstījumu par LPSR drošības iestāžu darbību. Monogrāfijas un raksti sniedza tikai fragmentāru informāciju un neparādīja LPSR darbības daudzpusību. Pētījumi neatspoguļoja arī patiesos LPSR drošības iestāžu veikto represiju apjomus. Pētījumus un rakstus par LPSR drošības iestādēm komunistiskais režīms izmantoja propagandas nolūkiem. Situācija mazliet mainījās tikai 1980. gadu beigās, kad PSKP vadība pasludināja arī atklātības procesa nepieciešamību un bija iespējams piesardzīgi sākt runāt par pārspīlējumiem Staļina personības kulta laikā – t.i. arī par PSRS un LPSR drošības iestāžu veiktajām represijām. Objektīvie un subjektīvie faktori Latvijas okupācijas periodā neļāva veikt nopietnu, zinātnisku LPSR drošības iestāžu darbības izpēti. PSKP CK 1980. gadu beigās pasludinātais atklātības kurss pavēra iespēju arī

LPSR vēsturnieku darbos ieviest jaunus notikumu traktējumus un paust sabiedrībai līdz tam slēptu informāciju (kas gan tika dozēta un cenzēta).

1.Monogrāfijas

LPSR netika sarakstīta atsevišķa monogrāfija par LPSR drošības iestāžu darbību. Vienīgais darbs, kurš pretendēja uz monogrāfijas statusu un daļēji pētīja LPSR drošības iestāžu darbību ir Aleksandra Stroda disertācija „Latvijas Komunistiskās partijas darbība sabiedriskās kārtības nostiprināšanā 1940. - 1950.gados”, kuru 1975. gadā aizstāvod, A.Strods ieguva vēstures zinātņu kandidāta grādu³³. Atbilstoši tēmai, galvenā nozīme darbā bija pievērsta LKP, nevis LPSR drošības iestāžu darbībai. Autors disertācijā atklāti definēja, ka pētījums palīdzēs īstenot PSKP CK 1974. gadā doto ideoloģisko uzdevumu - vispusīgi parādīt Komunistiskās partijas vadošās lomas pieaugumu, tās darbības lielo pārveidojošo spēku. Tāpēc LPSR drošības iestāžu darbība disertācijā pārsvarā tika apskatīta no viedokļa kā komunistiskā partija ietekmēja LPSR drošības iestāžu darbības uzsākšanu Latvijā, rūpējās par to kadru papildināšanu un deva uzdevumus konkrētām drošības iestāžu darbībām (visbiežāk „cīņai ar bandītismu” – cīņai ar nacionālajiem partizāniem). Vienlaikus, lai pētītu sabiedriskās kārtības nostiprināšanu Latvijā, autors pievērsās arī LPSR drošības iestāžu darbības izpētei 1940.-1950. gadā. LKP loma LPSR drošības iestāžu vadībā pētīta disertācijas pirmajā daļā „Latvijas Komunistiskā partija – valsts drošības iestāžu un milicijas un darbaļaužu masu organizāciju vadītāja cīņā par sabiedriskās kārtības nostiprināšanu 1940.-1950.gadā”. Disertācijas 1.daļā autors galveno uzmanību veltījis tam lai disertācijas mērķi - parādīt Komunistiskās partijas vadošās lomas pieaugumu pierādītu ar faktiem. Šāda nostādne neveicināja disertācijā minēto faktu objektīvu atlasīšanu un interpretāciju. Neskatoties uz ideoloģisko ievirzi, disertācija nozīmīga ar to, ka pirmoreiz LPSR periodā kāds no vēsturniekiem pievērsās LPSR drošības iestāžu darbības aprakstīšanai. Līdz tam LPSR drošības iestāžu darbību bija aprakstījuši vienīgi pašu LPSR drošības iestāžu darbinieki un

³³ Строд А. Деятельность Коммунистической партии Латвии по укреплению общественного порядка 1940-1950.гг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. 07.00.01. История КПСС, Рига: Министерство высшего и среднего образования Латвийской ССР. Латвийский ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им.П.Стучки,1975//LU Universitātes bibliotēka; Строд А. Деятельность Коммунистической партии Латвии по укреплению общественного порядка 1940-1950.гг.-Автореферат,Рига:ЛГУ, 1975

publicisti. Autors arī pirmoreiz Latvijas vēsturnieku darbos izmantoja LPSR Iekšlietu ministrijas arhīvu (pārsvārā gan tikai iekšlietu darbinieku personas lietas). Tomēr pārsvārā disertācijas 1.daļa balstīta nevis uz avotu apskatā minēto vairāku arhīvu – LKP CK Partijas vēstures institūta, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un sociālistiskās celtniecības Centrālā valsts arhīva, LPSR IeM u.c. fondu, bet jau LPSR vēsturnieku publicētu darbu bāzes. Arhīvu materiāli izmantoti aprakstot vienīgi milicijas un strādnieku gvardes (1940.-1941. gados), nevis LPSR drošības iestāžu darbību. Līdz ar to disertācija par LPSR drošības iestādēm nesniedz novitātes, bet ir jau iepriekš sarakstītu pētījumu faktu kompilējums. Autors disertācijas 1.daļā vēsta kā tika pārveidota Latvijas Republikas Politpārvalde, piemērojot to okupācijas režīmam, taču atkārtot arī LPSR VDK darbinieka Jāņa Vēvera brošūrā „Indīgās saknes” minētos absurdos apgalvojumus. Piemēram, uz safabricēto krimināllietu faktiem balstītos izteikumus, ka komunistiskā okupācijas režīma Politpārvalde 1940. gada vasarā likvidējusi kontrrevolucionāru apvērsumu un novērsusi Saeimas vēlēšanu falsifikāciju. Disertācijas 1.daļas vērtīgākais aspekts ir LPSR drošības iestādēm doto VK(b)P/PSKP CK, LK(b)P/LKP CK lēmumu un rīkojumu uzskaitījums sākot no 1940. gada LPSR IeTK līdz pat 1950. gada LPSR VDM. Tas arī no šodienas vēstures zinātnes viedokļa pārliecinoši pierāda, ka Komunistiskā partija deva uzdevumus LPSR drošības iestādēm.

Disertācijas pirmajā daļā ir arī paša autora apgalvojumi, ka sākoties Otrā pasaules kara darbībai Latvijā 1941. gadā drošības iestāžu darbinieki vadījuši kaujas vienības, kas cīnījās pret ienaidnieka spiegiem un diversantiem. No tagad pieejamajiem LPSR VDTK dokumentiem var secināt, ka par ugunsgrūdu dedzināšanu 1941. gada 23. jūnijā - Līgo vakarā vairāki cilvēki nošauti bez tiesas sprieduma. Ugunsgrūdu dedzināšanu uzskatīja par signalizēšanu ienaidniekam. Haosa apstākļos pēc 1941. gada 22.jūnija LPSR VDTK darbiniekiem vairs neatlika laika atmaskot kādu patiesu nacistiskās Vācijas izlūkdienestu aģentu. Runājot par Latvijas reokupāciju 1944. gadā, A.Strods pirmoreiz atklāti minēja, ka LPSR VDTK operatīvā grupa darbam Latvijā formēta 1944.gada janvārī-aprīlī – t.i. ārpus Latvijas. Līdz A.Stroda disertācijai šādi fakti nevienā vēsturnieka pētījumā netika minēti. Arī runājot par LPSR drošības iestāžu darbības posmu no 1944. gada, autors akcentē LK(b)P CK un LPSR TKP lēmumu nozīmi, kuriem patiesi bija liela loma LPSR drošības iestāžu darbības orientēšanā uz dažādu represiju veikšanu un drošības iestāžu kadru nostiprināšanā. Atklāti arī minēts, ka 1949. gada iedzīvotāju deportēšanu veica LPSR

drošības iestādes. Vēl 1986. gadā iznākušajā autoru kolektīva darbā "Latvijas PSR vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām" 2.sējumā³⁴ deportācijas veicēji palika anonīmi. Neskatoties uz visā LPSR periodā vēl nebijušu atklātību par drošības iestāžu paveikto, runājot par to darbības posmu pēc Otrā pasaules kara A.Strods atļaujas arī paust ideoloģiski, bet ne faktoloģiski pamatotus secinājumus – piemēram, 1948. gadā esot likvidētas visas lielākās „buržuāzisko nacionālistu bandas”. Minētais secinājums pilnībā noraidāms, jo pēc 1949. gada deportācijas kopējais nacionālo partizānu skaits Latvijā palielinājās, papildinoties ar no represijām bēgošiem cilvēkiem. Tādas lielas nacionālo partizānu grupas kā Puzes – Piltenes grupa Kurzemē un Kārļa Mūsiņa grupa Vidzemē tika likvidētas tikai 1953. gadā- jau astoņus gadus pēc Otrā pasaules kara beigām. Autors disertācijā arī daudz runā par Iznīcinātāju bataljonu darbību sociālistiskās likumības nostiprināšanā līdz 1950. gadam. A.Strods uzsver Latvijas komunistiskās partijas nozīmi Iznīcinātāju bataljonu vadīšanā, taču neakcentē, ka Iznīcinātāju bataljoni bija pakļauti iekšlietu, bet no 1947. gada LPSR drošības iestādēm. Disertācijas 2.daļa veltīta komunistiskās partijas vadošajai lomai tiesu un prokuratūras sistēmās. Tajā LPSR drošības iestāžu sadarbība ar minētajām institūcijām nav apskatīta. Disertācijas galvenais secinājums - Latvijas Komunistiskā partija veiksmīgi vadīja LPSR drošības iestāžu izveidošanu un virzīja tās sabiedriskās kārtības sargāšanā. Ņemot vērā pašreizējo LPSR drošības iestāžu izpētes līmeni, var piekrist tikai secinājuma otrajai daļai. Runājot par LPSR drošības iestāžu izveidošanu 1940. gadā un atkārtotu izveidošanu 1944. gadā Latvijas reokupācijas apstākļos, Komunistiskās partijas loma šajā procesā raksturojama kā niecīga. LPSR drošības iestādes pēc PSRS vadības rīkojuma būtu izveidotas ar PSRS drošības iestāžu palīdzību pat bez Latvijas Komunistiskās partijas līdzdalības. Disertācijas trūkums ir arī tas, ka autors pilnīgi ignorējis LK(b)P apriņķu komiteju darbinieku un LPSR drošības iestāžu apriņķu daļu darbinieku savstarpējās pretrunas Staļina valdīšanas gados, kas ietekmēja LPSR drošības iestāžu darbību apriņķos.

Par monogrāfiju savu darbu „Pagasta partorgs. Ieskats LK(b)P CK partijas organizatoru darbības vēsturē”³⁵ nosaucis vēsturnieks Jānis Riekstiņš. Balstoties uz minēto darbu, 1984. gadā autors aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju „Latvijas Komunistiskās partijas CK pagastu partijas organizatoru organizatoriskais

³⁴ Latvijas PSR vēsture: No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām: 2 sēj./ red. A. Drīzulis. – 3. pārstr. un papild. izd. – Rīga: Zvaigzne, 1986.

³⁵ Riekstiņš J. Pagasta partorgs. Ieskats LK(b)P CK partijas organizatoru darbības vēsturē.- Rīga: Avots.-1983

un idejiski politiskais darbs (1944.-1950.gadā)”³⁶. Neapšaubāmi, ka Latvijas pagastu partorgu darbība minētajos gados bija nesaraujami saistīta ar LPSR iekšlietu un drošības iestāžu aprīņķu daļu darbību. Taču grāmatā „Pagasta partorgs. Ieskats LK(b)P CK partijas organizatoru darbības vēsturē” šis aspekts skarts maz. Divi partorgi - Valkas aprīņķa Dūres pagasta partordze Alise Ābrama un Daugavpils aprīņķa Asūnes pagasta partorgs Pēteris Prusaks minēti kā piemēri tiem partorgiem, kuri kopā ar padomju represīvajām struktūrām cīnījās pret nacionālajiem partizāniem. Taču par pašu cīņu grāmatā informācija sniegta ļoti maz – minēts, ka Valsts drošības iestādes iznīcinājušas vienu partizānu grupu, A.Ābrama piedalījusies partizānu legalizēšanas procesā, bet P.Prusaks kopā ar miličiem piedalījies partizānu aizturēšanā. Acīmredzot tas, ka grāmata domāta plašam lasītāju lokam noteica partizānu apkarošanas tēmas tikai daļēju atklāšanu.1980. gadu sākumā vēl joprojām neviens neuzdrošinājās atklāt nacionālās pretošanās kustības patieso apmēru. Līdz ar to noklusējums par partorgiem dotu būtisku komunistiskās partijas uzdevumu – noskaņot iedzīvotāju pret nacionālajiem partizāniem un pašiem cīnīties pret tiem, neveicina vēsturnieka darba kvalitāti. Šādu nepilnību dēļ grāmatu arī nevarētu saukt par monogrāfiju. Grāmatas nobeigumā J.Riekstiņš secināja, ka kulaku likvidēšana notika asas šķiru cīņas apstākļos³⁷. Tomēr grāmatā nemaz nav minēts, ka notika tā saukto kulaku deportācija. Līdz ar to nav minēta arī LPSR drošības iestāžu loma operācijas realizēšanā. Visu grāmatu caurstrāvo ievirze, ka Latvijas laukos šķiru cīņas rezultātā asi konfliktēja dažādu sociālo slāņu Latvijas iedzīvotāji. Būtībā lasītājam bija jāsecina, ka noticis pilsoņu karš, lai gan šādu apzīmējumu J.Riekstiņš nekur nelieto. Par to, ka Latvijas reokupācijas rezultātā sovjetizācija, tajā skaitā kolektivizācija un nacionālo partizānu likvidēšana tika panākta izmantojot arī okupētājvalsts – PSRS lēmumus, rīkojumus, VDM Iekšējā karaspēka divīziju pulkus ne grāmatā, ne J.Riekstiņa disertācijā konjunktūras dēļ nav minēts.

Salīdzinot ar J.Riekstiņa grāmatu„Pagasta partorgs. Ieskats LK(b)P CK partijas organizatoru darbības vēsturē”, autora disertācija ir atklātāka. Tās 5. nodaļā skaidri definēts, ka pagastu partorgi bijuši cīņas pret buržuāziski-nacionālistisko pagrīdi un kulakiem organizētāji un iedvesmotāji. Nav arī slēpts, ka partizāni fiziski

³⁶ Риекстиньш Я. Организаторская и идейно политическая работа волостных организаторов ЦК Компартии Латвии (1944-1950)гг..Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук.07.00.01 История Коммунистической партии Советского Союза.Институт истории партии при ЦК КП Эстонии-филиал института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС.Специализированный совет.-Таллин,1984

³⁷ Riekstiņš J.Pagasta partorgs...169.-170.lpp.

iznīcinājuši 1660 komunistiskās partijas, padomju un saimnieciskos aktīvistus. Disertācijā savukārt nav minēts PSRS un LPSR drošības iestāžu un karaspēka nogalināto partizānu skaits. Disertācijas secinājumos minēts, ka partorgiem bijusi milzīga loma gan nacionālo partizānu gan daļas no 1949. gada Latvijas zemniecības - „kulaku” likvidēšanā, bet nav uzsvērtā drošības iestāžu piedalīšanās minētajā likvidēšanā. Nodaļas nobeigumā secināts, ka proletariāta un zemniecības savienības rezultātā 1953-1954. gadā buržuāziski-nacionālistiskā pagrīde likvidēta³⁸. Tiek radīts iespaids, ka tas noticis masveidīga tautas spiediena, nevis asiņainas drošības iestāžu un partizānu cīņas rezultātā. Šāds secinājums ir pilnīgs faktu sagrozījums, jo nav ņemts vērā lielais deportēto nacionālo partizānu, viņu ģimenes locekļu un tiesāto nacionālo partizānu atbalstītāju skaits. Minēto cilvēku kategorijas bija pastāvīgā LPSR drošības iestāžu apriņķu un rajonu daļu uzmanības lokā līdz pat 1950. gadu vidum. Drošības iestāžu izšķirošo lomu bruņotās pretošanās likvidēšanā Latvijā J.Riekstiņš disertācijā nemin. Disertācijas noslēguma daļas secinājumi par partorgu lomu sociālisma celtniecībā, sociālistisko pārveidojumu ieviešanā un plašu masu idejisko audzināšanu³⁹ LPSR drošības iestāžu izpētes kontekstā nav izmantojami.

2. Raksti akadēmiskos izdevumos

LPSR periodā vairākkārt iznāca vēsturnieku sarakstīto Latvijas PSR vēstures apkopojumi. 1958. gadā iznākušajā „Latvijas PSR vēstures” (3.sējumos) trešajā sējumā⁴⁰, kurš apskatīja laika posmu no 1917. gada līdz 1950. gadam LPSR drošības iestāžu darbība, 1949. gada deportācija un nacionālo partizānu grupu likvidēšana netika pieminēta. Kā iemesli šādai nostājai varētu būt plašākai sabiedrībai neafīšētā Staļina valdīšanas perioda tā sauktā ”personības kulta” nosodīšana un režīma vēlme Latvijā minētajā periodā pastrādātos noziegumus slēpt. Šāda nostāja klaji disonēja ar sabiedrības atmiņu, jo grāmatas sarakstīšanas laikā dzīvojošā paaudze visus notikumus bija pieredzējusi.

³⁸ Риекстиньш Я. Организаторская и идейно политическая работа волостных организаторов ЦК Компартии Латвии (1944-1950)гг.-С.15-16.

³⁹ Turpat, 16.lpp.

⁴⁰ История Латвийской ССР. Том III. С 1917.г по 1950 г./Отв.ред.Страздиньш К.-Рига:Академия наук ЛССР,1958

1986. gadā iznākušajā autoru kolektīva darbā "Latvijas PSR vēsture. No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām" 2.sējumā⁴¹ pieminēti LPSR drošības iestāžu darbības rezultāti – iedzīvotāju izsūtīšanas, cīņa ar nacionālajiem partizāniem. Drošības iestādes tikai vienreiz minētas vārdā, kā arī izpaliek jebkāda to darbības analīze. 1941. gada 14.jūnija Latvijas iedzīvotāju deportācija tika vērtēta kā veikta Staļina personības kulta apstākļos. Vienlaikus Aleksandrs Drīzulis un Ēriks Žagars norāda, ka „...Izsūtīšana, kas notika šķiru cīņas saasināšanās un kara draudu apstākļos, lielā mērā paralizēja naidīgo elementu darbību un deva triecienu viņu politiskajai virsotnei..”⁴². Savukārt par 1949. gada marta izsūtīšanu minētajā darbā interpretēts, ka tā veikta pēc darbaļaužu lūguma - lai likvidētu šķiriskos ienaidniekus laukos. Ne LPSR drošības iestādes izsūtīšanas procesa kontekstā, ne arī šo iestāžu loma 1949. gada iedzīvotāju deportēšanas realizēšanā netika pieminēta. Savukārt nacionālo partizānu apspiešanā galveno lomu Vincents Karaļuns un Irēne Šneidere ierādīja LPSR iekšlietu un vēlāk drošības iestāžu pakļautībā esošajiem Iznīcinātāju bataljoniem. Autori gan norādīja, ka Iznīcinātāju bataljonus vadīja LPSR drošības iestādes⁴³, taču neminēja, ka LPSR iekšlietu un drošības iestādes, kā arī operācijās pret nacionālajiem partizāniem piesaistītie PSRS iekšlietu un drošības ministriju Iekšējā karaspēka 5.divīzijas pulki bija galvenie bruņotās nacionālās pretošanās kustības apspiedēji. Domājams, ka tas tika darīts, lai akcentētu, ka Latvijā pēc Otrā pasaules kara notika šķiru cīņa, nevis reokupācija. Iznīcinātāju bataljonus 1944. gadā sāka formēt Latvijas teritorijā, iesaistot arī vietējos iedzīvotājus. Citur PSRS teritorijā Latvijai paredzētie Iznīcinātāju bataljoni netika formēti. Savukārt reokupācija nebija iespējama bez okupētājvalsts – PSRS iekšlietu/drošības institūcijām pakļautā Iekšējā karaspēka un Krievijā izveidoto LPSR represīvo iestāžu iesūtīšanas Latvijā no PSRS teritorijas.

Vienīgais no vēsturniekiem, kurš līdz 1988. gadam piekļuva slepenajiem LPSR VDK 10. (arhīva) daļas dokumentiem bija Jānis Dzintars. Viņam piekļūšanu LPSR VDK dokumentiem nodrošināja fakts, ka pēckara posmā vēsturnieks bija LPSR VDM Ventspils apriņķa daļas darbinieks ar pieredzi gan civiliedzīvotāju deportēšanā ārpus Latvijas, gan bruņotās pretošanās likvidēšanā. LPSR VDK garantēja J.Dzintaram piekļūšanu dokumentiem, jo autors strādāja pie ideoloģizētiem rakstiem

⁴¹ Latvijas PSR vēsture: No vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām: 2 sēj./ red. A. Drīzulis. – 3. pārstr. un papild. izd. – Rīga: Zvaigzne, 1986.

⁴² Turpat, 173.lpp.

⁴³ Turpat, 220.lpp.

par nacionālās bruņotās pretošanās apspiešanu Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Autors vienīgais zinātniskais darbs par bruņoto pretošanos padomju režīmam un LPSR represīvo iestāžu pret darbību tai saucas "Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu izlūkdienesta kalpībā"⁴⁴ J.Dzintara raksts vērtējams kā subjektīvs. Autors nacionālo partizānu ģenēzi izskaidroja vienīgi kā kalpošanas Vācijas drošības un militārajiem izlūkdienestiem turpinājumu, absolūti neskarot bruņotās cīņas cēloņus – nesamierināšanos ar komunistisko okupācijas režīmu, nevēlēšanos pakļauties mobilizācijai Sarkanajā armijā, pāriešanu nelegālā stāvoklī, baidoties no komunistiskā režīma represijām pret civiliedzīvotājiem. Personiskā piedalīšanās represiju veikšanā nosaka arī subjektīvo J.Dzintara LPSR represīvo iestāžu darbības aprakstu. Autors akcentē tikai represīvo iestāžu nodarbošanos ar nacistu izlūkdienestu aģentu likvidēšanu, nenorādot, ka represīvās iestādes represēja arī vairākus tūkstošus bruņotās pretošanās kustības dalībniekus, kuriem ar nacistu specdienestiem nebija nekādu kontaktu. Pat J.Dzintars 1980. gados nedrīkstēja iepazīties ar operatīvās darbības dokumentiem, kas visprecīzāk parāda cīņas ar nacionālajiem partizāniem būtību un rezultātus. Spriežot pēc raksta satura, autoram bija pieejamas atsevišķas LPSR VDK krimināllietas. Tomēr raksta neobjektivitāti veicinājis tas, ka pastāvošās cenzūras dēļ nav citētas VDK dokumentos fiksētās bruņotās pretošanās dalībnieku liecības par sadursmēm ar represīvo iestāžu darbiniekiem. Cenzūras un ierobežojumi mazina jau tā ar obligāti nepieciešamiem propagandas kanoniem pildītā raksta objektivitāti. Tādēļ J.Dzintara rakstā minētie fakti nav izmantojami šajā promocijas darbā.

PSKP CK 1980. gadu beigās noteiktā atklātības procesa ietvaros tika analizēta arī kolektīvizācijas gaita LPSR, kas nesaraunami bija saistīta ar LPSR drošības iestāžu darbību. Vēl 1989.gada nogalē pie tēzes, ka nacionālo partizānu darbība deva LPSR drošības iestādēm ieganstu represēt Latvijas iedzīvotājus un visbeidzot tos deportēt 1949. gada martā⁴⁵. Tā saukto "kulaku" represēšanu savos rakstos 1988.-1990. gadā jau daudzšķautņaināk apskatīja Jānis Riekstiņš. 1990. gadā rakstā „Daži kolektīvizācijas sagatavošanas un norises jautājumi Latvijas laukos (1944-1953)”⁴⁶

⁴⁴ Dzintars J. Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu izlūkdienesta kalpībā//LPSR ZA Vēstis.- 1982.- Nr. 10.- 52.- 56.lpp.

⁴⁵ Samsons V.Priekšvārds//Latvijas suverenitātes ideja likteņgriežos. Vācu okupācijas laika dokumenti.1941-1945/sast. V Samsons,Rīga:Zinātne, 1990.-24.lpp.

⁴⁶ Riekstiņš J. Daži kolektīvizācijas sagatavošanas un norises jautājumi Latvijas laukos (1944-1953)//Pretstatu cīņā. Latvija 1917.-1950./sast. V. Leitāns,Rīga:Avots,1990

J.Riekstiņš, atšķirībā no saviem iepriekšējiem darbiem, vairs nepieturas pie secinājuma, ka 1949. gada Latvijas iedzīvotāju deportācija notika tādēļ, ka „kulaki” atbalstīja politisko bandītismu-t.i.”buržuāzisko nacionālistu bandas”. Tika atklāti pateikts, ka Latvijas iedzīvotāji 1949.gadā tika izsūtīti ne tikai balstoties uz sekundārā LPSR MP 1949. gada 17. marta lēmuma, bet arī uz primārā - PSRS MP 1949. gada 29. janvāra lēmuma pamata⁴⁷.

Promocijas darba uzdevumus nav iespējams veikt, atsevišķi neapskatot Latvijas reokupāciju. Procesu 1944.-1945.gadā, kad Sarkanā armija iekaroja Latvijas teritoriju, un vienlaikus valstī nostiprinājās komunistiskais režīms, vēsturnieki traktējuši dažādi. Padomju historiogrāfijā valdīja viedoklis, ka 1944.-1945. gadā notika padomju varas atjaunošana Latvijā⁴⁸.

3.Populārzinātniskas grāmatas un raksti

Līdz pat 1950. gadu vidum LPSR drošības iestāžu darbība slepenības dēļ netika aprakstīta arī populāros rakstos. Tas izskaidrojams ar to, ka LPSR drošības iestāžu darbības virzieni un metodes tika turētas lielā slepenībā. Pirmie raksti par LPSR drošības iestāžu pret darbību bija veltīti LPSR drošības iestāžu pretizlūkošanas darbībām lai nepieļautu Latvijā desantēto ASV izlūku-latviešu spiegošanas darbību PSRS teritorijā⁴⁹. Autors R.Blūms, rakstā izklāstīja LPSR VDK veikto ASV izlūka-latvieša Leonīda Bromberga izsekošanu un arestēšanu 1956. gadā, akcentējot VDK meistarību. Raksts nav objektīvs. Tajā nav parādīts, ka L.Brombergs, būdams dubultaģents, ilgāku laiku maldināja VDK un amerikāņus brīdināja par darbību (radiatoridīšana uz Rietumiem u.c.) tās kontrolē. Līdz ar to nav pilnībā atklātas pret ASV izlūkošanu vērstās LPSR VDK pretizlūkošanas operācijas ar L.Bromberga izmantošanu.

1970. gadā iznāca bijušā LPSR VDK priekšsēdētāja J.Vēvera sarakstītā brošūra “Indīgās saknes”⁵⁰, kurā atainota LPSR drošības iestāžu darbība pret nacionālajiem partizāniem un piedalīšanās izlūkošanas – pretizlūkošanas operatīvajā spēlē ar Lielbritānijas izlūkdienestu. Grāmatā daudz propagandas elementu, drošības iestāžu

⁴⁷ Turpat, 357.-358.lpp.

⁴⁸ Savčenko V. Padomju Latvija Lielā Tēvijas kara gados (1941.-1945.g.)//Latvijas PSR vēsture no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām.2.sējums.-210.-214.lpp.

⁴⁹Blūms R. Ēnas snaiktās pāri okeānam// Zvaigzne.- 1957.- Nr.23,Nr.24.

⁵⁰ Vēvers J. Indīgās saknes. – Rīga: Liesma, 1970.- 104.lpp.

darbinieku slavināšana. LPSR drošības iestāžu darbinieki dažos gadījumos nav atšifrēti un nosaukti pieņemtos vārdos. Tādēļ īpaši tie grāmatā minētie fakti, kuri nerod apstiprinājumu padomju dokumentos un cilvēku atmiņās, ir apšaubāmi.

1980. gados vairākus rakstus presē par partorgu darbību pēc Otrā pasaules kara publicēja vēsturnieks Jānis Riekstiņš⁵¹. Tajos viņš arī atzīmēja LPSR drošības iestāžu darbību nacionālo partizānu apkarošanā. Rakstā „Ziemeļvidzemes mežos”, balstoties uz bijušā LPSR VDK priekšsēdētāja J.Vēvera liecībām, autors pirmoreiz sniedza VDK 1953. gadā veiktās nacionālo partizānu komandiera K.Mūsiņa aizturēšanas operācijas aprakstu, minot daudzus līdz tam nezināmus faktus par drošības iestāžu darbību. Rakstā, iespējams valdošo ideoloģisko nostādņu par „bandītisma apsīkšanu pēc budžu izsūtīšanas 1949.gadā” dēļ, netika uzsvērts, ka LPSR VDK K.Mūsiņa aizturēšanas laikā vēl nespēja likvidēt pilnīgi visu bruņoto nacionālās pretošanās kustību.

J.Dzintara populārajos rakstos⁵² par LPSR drošības iestāžu darbību – cīņu ar nacionālajiem partizāniem autors maz izmantojis VDK dokumentus. Raksti pieskaņoti atbilstoši 1980. gadu sākuma padomju propagandas kampaņai Latvijā. Rietumvalstu un PSRS savstarpējo attiecību saasināšanās (kodolbruņojuma izplatības, Afganistānas kara u.c. iemeslu dēļ) periodā tās mērķis bija parādīt, ka nacionālās pretošanās kustību komunistiskajam režīmam izveidojuši nacistu okupanti. Līdz ar to „buržuāziskie nacionālisti” gan Latvijā, gan trimdā pēc atbilstoši padomju ideoloģiskajām nostādnēm uzskatāmi par nacistu pakalpiņiem. Arī J.Dzintars savos rakstos ideoloģisko štampu nepieciešamības un VDK dokumentu nepieejamības dēļ pārsvarā izmantojis nacistiskās okupācijas laika dokumentus, mēģinot pierādīt bruņoto pretošanās padomju režīmam kā Vācijas speciālo dienestu radītu un apgādātu. Propagandas kampaņas laikā J.Dzintara raksti papildināja atbilstošas Latvijas TV dokumentālās filmas „Pa vilkaču pēdām”, „Vilkaču gals” un paša J.Dzintara organizēta LPSR VDM Iznīcinātāju bataljonu kaujinieku atmiņu vākšana un salidojums. Ņemot vērā, ka rakstiem ir propagandas ievirze, apšaubāmi arī tajos minētie fakti. Piemēram, J.Dzintars apraksta, ka bijušais SS Jagdverband Ostland komandieris Latvijā Boriss Jankavs ņirgādamies ar rokas zāģīti nozāģējis galvu

⁵¹Riekstiņš J. Viņi bez maskas//Literatūra un Māksla 1985. - 1. marts; Partorga Grinšpona ikdiena//Zvaigzne. 1983.- Nr.9.;Pēdējais plāvums//PadomjuJaunatne.1983.-5.augusts; Ziemeļvidzemes mežos//Cīņa.- 1986.-26.novembris

⁵²Dzintars J. Frontes varoņdarbiem līdzīgi//Padomju Jaunatne.- 1984.- 24.febr.-7.marts;Ar lāstiem apkrautie.Pēckara vilkaču sugas raksti un gals/Cīņa.-1982.- 27, 29, 30 jūn, 1.jūl.u.c.

Kuldīgas apriņķa iekšlietu darbiniekam Indriķim Tīrumam. LPSR VDK izmeklēšanas protokoli savukārt liecina, ka I.Tīrumu sagūstījuši nacionālie partizāni, kas nepakļāvās B.Jankavam. Milici ar pistoles šāvienu nogalinājis ierindas nacionālais partizāns Mārtiņš Krišjānis. Kā norāda vēsturnieks Zigmārs Turčinskis, J.Dzintars par visa Smiltenes novada partizānu komandieriem 1945.-1946. gadā minējis cilvēkus – Kārli Mežuli un Voldemāru Krieviņu, kuriem ar partizāniem nebija nekāda sakara. Viņu biogrāfijas atbilda J.Dzintara vēlmēm parādīt partizānus kā kolaborantus nacistiskajam okupācijas režīmam. K.Mežulis bija nacistu okupācijas perioda policijas vada komandieris, bet V.Krieviņš – aizsargu vada komandieris. LPSR VDM veiktajā izmeklēšanā abiem apsūdzētajiem spēja pierādīt vienīgi pāriešanu nelegālā stāvoklī un dažu pretpadomju uzsaukumu izgatavošanu⁵³. Ņemot vērā šādas fantāzijas it kā nopietnos rakstos, apšaubāmas arī citas J.Dzintara aprakstītās epizodes par LPSR drošības iestāžu kaujas operācijām pret nacionālajiem partizāniem. Minēto iemeslu dēļ J.Dzintara rakstu faktu materiāls nav izmantots promocijas darbā.

J.Riekstiņa 1988. gada rakstā „Šķiru cīņa laukos: Jauni fakti un atziņas”⁵⁴ autors gan turpina savā disertācijā „Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas pagastu organizatoru organizatoriskais un idejiski politiskais darbs 194.-1950.gadā” nostādni, ka „kulaku” un ar viņiem cieši saistīto „politisko bandītu” pretošanās kolektīvizācijai noveda pie „kulaku” izsūtīšanas. Tomēr J.Riekstiņš jau atklāti runāja par tā sauktā politiskā bandītisma- jeb nacionālās bruņotās pretošanās patiesajiem apjomiem. Rakstā arī tika minēts, ka LPSR drošības iestādes represējušas aptuveni 4000 nacionālos partizānus⁵⁵. Par to, ka notika tik masveidīga drošības iestāžu vēršanās pret nacionālajiem partizāniem, sabiedrība uzzināja pirmoreiz. J.Riekstiņš akcentēja nacionālās bruņotās pretošanās kustības saistību ar nacistu kolaborantiem. J. Riekstiņš apskatīja šādu partizānu legalizāciju, neanalizējot pret šīm personām veiktās represijas 1949. gada marta deportācijas laikā. Kā ļoti apsveicams solis tā laika vēstures pētniecībā bija VDK krimināllietu kā avota izmantošana, nebaidoties no partizānu liecību un nelegālo dokumentu publicēšanas. Pirmoreiz arī tika minēts, ka 1949. gada deportācija tika veikta uz LPSR Ministru Padomes 1949. gada 17. marta lēmuma pamata gan nepieminot, ka šis lēmums bija pakārtots atbilstošam PSRS

⁵³ Turčinskis Z. Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas un Alūksnes apriņķos 1945.-1953. gads. Manuskripts, 2001.-4.lpp.

⁵⁴ Riekstiņš J. Sociālistiskie pārveidojumi un šķiru cīņa Latvijas laukos pirmajos pēckara gados // Latvijas likteņgadi II/ Red. Ļ. Zīle., I. Daudišs, E. Pelkaus.- Rīga: Avots, 1987.- 83.-103. lpp.

⁵⁵ Turpat, 85.lpp

Ministru Padomes lēmumam par deportāciju. Autors pirmoreiz rakstā uzdrošinājās apgalvot, ka gan sastādot izsūtāmo „kulaku” ģimeņu sarakstus, gan pašas kulaku ģimeņu pārvietošanas gaitā tika pieļauti nopietni pārkāpumi, jo tikuši izsūtīt arī vidējie zemnieki, kas iepriekš netika iekļauti sarakstos. J.Riekstiņš, tobrīd vēl nebija izpētījis, ka LPSR VDM darbinieki gadījumos, kad kāda ģimene neatradās dzīvesvietā, izveda citu ģimeni. Pēdējā iepriekš sastādītajos sarakstos nebija iekļauta. J.Riekstiņš rakstā arī minēja, ka sastādot izsūtāmo „kulaku” sarakstus, par pamatu tika ņemti 1939.gada lauksaimniecības skaitīšanas dati, nevis šo saimniecību faktiskais stāvoklis 1947.-1949. gadā, neminot, ka tā rīkojās tieši LPSR VDM darbinieki. Liela novitāte tā laika vēstures pētniecībā bija secinājumos izteiktā atziņa, ka likvidējot „kulakus” kā šķiru tika pārkāpta sociālistiskā likumība – cilvēki represēti bez konkrēta nozieguma pierādīšanas⁵⁶.

1980. gadu beigās -1990. gadā latviešu vēsturnieki sāka analizēt arī PSRS un LPSR drošības iestāžu lomu Latvijas okupācijā. Minēto tematiku savos rakstos apskatīja Aivars Stranga un Ilga Gore (Kreituse)⁵⁷.

4.Populārā literatūra

Kā darbs ar spilgti izteiktu propagandas ievirzi vērtējams Jāņa Lapsas, Nikolaja Kokorēviča, Laimoņa Vāczemnieka publicistiskā ”Ugunsgrāmata”⁵⁸. Tajā kā galvenais varonis izvirzīts LPSR VDK priekšsēdētājs 1960. un 1970. gados Longins Avdjukēvičs. Ņemot vērā L.Avdjukēviča bijušo ieņemamo amatu, viņa nopelni LPSR drošības iestādēs Otrā pasaules kara laikā un pēc tā krietni pārspīlēti. Viena no galvenajām darba līnijām ir LPSR iekšlietu un drošības iestāžu cīņa pret nacionālajiem partizāniem, it sevišķi LPSR VDM speciālista Jāņa Klimkāna darbība. „Ugunsgrāmatas” autoru apraksti par J.Klimkāna piedalīšanos Riharda Pāruba nacionālo partizānu grupas apšaušanā un citās epizodēs iesakņojušies vecākās paaudzes - īpaši Latvijas Austrumu daļas iedzīvotāju atmiņās. Spilgtākais piemērs tam

⁵⁶ Riekstiņš J. Sociālistiskie pārveidojumi un šķiru cīņa Latvijas laukos pirmajos pēckara gados... 102.lpp.

⁵⁷ Stranga A. Dižās kaimiņvalsts slepenajā tēmeklī//Skolotāju avīze.-1989.-22,29.nov.; Gore I., Stranga A.Ne visi gali ūdenī, PSRS pilsoni Novik!//Pilnīgi Atklāti.-Nr.10.

⁵⁸ Lapsa J., Kokorēvičs N., Vāczemnieks L. Ugunsgrāmata.Stāsti par čekistiem. – Rīga: Avots, 1987. – 307.lpp.

ir Donata Greižas (pseidonīms Donats Griezis) darbs „Karš, par kuru klusēja”⁵⁹ D.Grieža darba vairākās lappusēs nekritiski - gandrīz vārdā vārdā atstāstīts „Ugunsgrāmatas” teksts. Salīdzinot D.Grieža no „Ugunsgrāmatas” ņemtus faktus ar LPSR iekšlietu iestāžu dokumentiem, secināms, ka abās iepriekš minētajās grāmatās fakti pārstāstīti pavirši. Galvenā loma aprakstos atvēlēta J.Klimkānam. Līdz ar to paliek noklusēts, ka J.Klimkānu vadīja un operācijas sīki izstrādāja LPSR IeM, bet vēlāk LPSR drošības iestāžu darbinieki.

1979.gadā iznākušajā Franča Rekšņas un Harija Gāliņa grāmatā „Spartaks Kurzemē”⁶⁰ uzsvērts, ka LPSR drošības iestāžu darbinieki Kurzemē pēc Otrā pasaules kara cīnījušies vienīgi ar militārā formējuma „SS Jagdverband Ostland” paliekām. Darbā nav parādīts, ka nacionālās bruņotās pretošanās kustības sociālā bāze bija skaitliski lielāka, bet arī tas, ka LPSR drošības iestādes ar represijām vērsās pret daudz plašākiem Kurzemes iedzīvotāju slāņiem.

Vienīgais literārais darbs, kas LPSR periodā aprakstīja LPSR drošības iestāžu darbinieku darbību bija Arvīda Griguļa 1965. gadā romāns „Kad lietus un vēji sitas logā”⁶¹ pēc kura motīviem tika uzņemta arī tāda paša nosaukuma Rīgas kinostudijas mākslas filma. Darbs papildināja 1960. gadu sākumā ar LPSR VDK iesaistīšanos sarakstītās Pauļa Ducmaņa un iespējams vēl kāda autora (brošūras sarakstītas ar pseidonīmiem) propagandas brošūras „Kas ir Daugavas Vanagi?”, „Viņu īstā seja”, „Politiskie bēgļi bez maskas” u.c.. Minēto brošūru un A.Griguļa darba mērķis bija parādīt, ka latviešu trimda sadarbojusies ar nacistiem un naidīgu darbību pret Latviju izvērsis sadarbojoties ar Rietumvalstu izlūkdienestiem. Līdz ar to darbs ir arī ar subjektīvu propagandas ievirzi. A.Grigulis romāna sarakstīšanai no LPSR VDK saņēma informāciju, kas citādi autoram nebūtu pieejama. Romānā minēti reāli bijušie (arī romāna sarakstīšanas laikā dzīvojoši) nacionālie partizāni un ASV izlūkdienesta darbinieks Freds Launags. No romāna pirmoreiz Latvijas lasītājs varēja uzzināt par Latvijas Centrālās Padomes (LCP) darbību. Tāpat romānā minētas LPSR drošības iestāžu operācijas pret Rietumvalstu izlūkiem un nacionālajiem partizāniem, kuru izstrādes gaita bija zināma vienīgi VDK darbiniekiem. Romāna sarakstīšanai izmantotas Lielbritānijas izlūka Riharda Zandes atmiņas. Vienlaikus romānā ļoti primitīvi aprakstīta LPSR represīvo iestāžu izmeklēšanas darbības, drošības

⁵⁹ Greizis D. Karš, par kuru klusēja: vēsturisks stāstījums - Rīga : SOL VITA, 2001

⁶⁰ Rekšņa F., Gāliņš H.Spartaks Kurzemē: dokumentāls. stāsts. - Rīga : Liesma, 1979.

⁶¹ Grigulis A. Kad lietus un vēji sitas logā.- Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība,1965

darbiniekiem piedēvētas realitātei neatbilstošas pilnvaras – veikt operācijas tās nesaskaņojot ar LPSR un PSRS drošības iestāžu vadību. Drošības iestāžu darbinieki romānā arī heroizēti.

Līdzīgi J.Dzintara rakstu ievirzei - mēģinot pierādīt bruņoto pretošanās padomju režīmam kā Vācijas speciālo dienestu radītu un apgādātu, par LPSR drošības iestāžu darbību nacionālās bruņotās pretošanās kustības apspiešanu 1988.gadā vēstīja bijušais LPSR VDK darbinieks Ivans Loginovs. Viņš savā rakstā “Karš pēc kara” galvenokārt pievērsās tikai bijušā LPSR VDM aģenta kaujinieka J.Klimkāna darbību.⁶²

5.Uzziņu literatūra

LPSR periodā iznākušajās enciklopēdijās LPSR drošības iestāžu darbība netika atspoguļota.1969. gadā iznākušajā Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas 2.sējumā autors A.Brakšs, runājot par kolektivizāciju, pat nenorādīja, ka 1949. gadā notikusi „budžu” deportācija. Pēc autora interpretācijas „budžu” saimniecību īpatsvars samazināts ar ekonomiskām metodēm. Tieši tādēļ 1949. gads esot dēvējams par lūzuma posmu, pēc kura sākušās dibināties kolektīvās saimniecības⁶³. Savukārt 1984. gadā iznākušajā Latvijas Padomju enciklopēdijas 5² sējumā V.Karaļuns min, ka 1949. gada deportācija notikusi darbaļaužu neatlaidīgu prasību rezultātā, nenorādot LPSR drošības iestāžu lomu minētajā procesā. Savukārt cīņu pret nacionālajiem partizāniem pēc autora teiktā izvēršuši vienīgi Iznīcinātāju bataljoni⁶⁴, kas ir tikai daļēja taisnība.

II Latviešu trimdas literatūra Rietumvalstīs

Latviešu trimdas vēsturnieki un publicisti brīvi varēja izmantot tikai ļoti fragmentāru informāciju par LPSR drošības iestāžu darbību. Tā pārsvarā tika iegūta no Rietumos nokļuvušajām drošības iestāžu represēto cilvēku atmiņām un oficiāliem padomju izdevumiem. Viņiem otrreizējās komunistiskās okupācijas perioda LPSR

⁶² Логинов И. Война после войны//Горизонт –1988.- Н. 8. - С.31- 33.; Н.9. - С. 42-43.; Н.10.- С. 25 –26.; Н.- 11.- С. 30-33.; Н. 12.- С. 56 – 57.

⁶³ Brakšs A.Kolektivizācija//Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. 2.sējums/Latvijas PSR Zinātņu Akadēmija, Rīga:Zinātne, 1969.-97.lpp.

⁶⁴ Karaļuns V. Tautas saimniecības atjaunošana un sociālisma pamatu uzcelšana. Sociālistiskās sabiedrības nostiprināšana un tālākā attīstība Latvijā (1945-1961)//Latvijas Padomju enciklopēdija.5²sējums (Latvijas PSR).-Rīga:Galvenā enciklopēdiju redakcija,1984.-238.lpp.

drošības iestāžu izpēti paralizēja autentisku dokumentu trūkums. Vienīgie autentiskie dokumenti trimdas vēsturnieku rīcībā bija jauniešu organizācijas „Nacionālā sardze” uz Rietumiem izvestie 1940.-1941. gada LPSR IeTK un VDTK dokumenti. Tos haotiski un steigā atkāpjoties LPSR drošības iestādes bija atstājušas Latvijā. Nacistu okupācijas laikā „Nacionālā sardze” nodarbojās ar izstāžu rīkošanu par komunistu zvērībām bijušajā LPSR VDTK ēkā Rīgā, Stabu un Brīvības ielu krustojumā. Jauniešiem, dodoties trimdas gaitā, vismaz daļa dokumentu nonāca Rietumos.

1. Monogrāfijas

Par trimdā izdotu monogrāfiju, kas pēta LPSR drošības iestāžu darbību, var uzskatīt vēlākā pedagoģijas doktora Alberta Kalmes 1951. gadā sarakstīto darbu „Totālais terors. Genocīds Baltijā”⁶⁵. 1993. gadā grāmata iznāca arī Latvijā. Šajā izdevumā pārstrādāta 1. nodaļa, kurā autors atklāti min faktus par savu represēšanu, nebaidoties par Latvijas radnieku vajāšanu. Papildināti arī grāmatas pielikumā publicētie dokumenti. A. Kalmes grāmata bija pirmais darbs trimdā par visu trīs Baltijas valstu likteni komunistiskā un nacistiskā režīma apstākļos. Autors pievērsies Baltijas valstu okupācijas aspektiem - tiesiskajām normām un okupācijas mehānismam, kurā nozīme bija arī padomju drošības iestāžu darbībai. Darbā viņš samērā daudzpusīgi attēlojis gan 1940.-1941. gados, gan 1944.-1951. gadā Baltijas valstīs notikušo komunistisko teroru, gan nacistu okupācijas periodā veiktās represijas, t.sk. holokaustu. Grāmatā arī parādīts kā komunistu un nacistu drošības iestādes represējušas nacionālās pretošanās kustības dalībniekus un cilvēkus, kas atļāvās izteikt valdošajai ideoloģijai pretējus uzskatus. Darbā arī pētīts, kā komunistiskais režīms vērsās pret reliģiju un kā padomju drošības iestādes represēja Baltijas garīdzniekus. Monogrāfijā tika izmantoti līdz 1951. gadam iznākuši darbi par abu okupācijas režīmu noziedzīgo darbību Baltijā. Tika apkopti visa līdz 1951. gadam pieejamā literatūra un avoti par okupācijas režīmu darbību Baltijā un pretestību tiem⁶⁶. Autoram nevar pārmet, ka viņš akcentējis tikai viena okupācijas režīma

⁶⁵ Kalme A. Total Terror : An Expose of Genocide in the Baltics/ed. Arm W. - New York: Appleton-Century-Crofts, 1951; Kalme A. Totālais terors. Genocīds Baltijā.- Rīga: Kabata, 1993.

⁶⁶ Berzinsh A. I Saw Vishinsky Bolshevize Latvia.- Washington, D.C.: The Latvian Legation, 1948; Pakstas K. Lithuania and World War II.- Chicago: The Lithuanian Cultural Institute, 1947; Pelekis K. Genocide Lithuania's Threelfold Tragedy.- Germany: Venta, 1949; Mettus V. A Man Enters the Room//The Baltic Review. Especially Volume II.- №. 1; Baltic Underground Reports from 1945 to 1950//Lithuanian Bulletin. The Lithuanian American Council, 233 Broadway, New York City, 1948-1950.; Gulbis M. The Structure of the NKVD in Latvia (manuskripts)

veiktos noziegumus un teroru. A.Kalme pats ilgāku laiku pavadījis abu režīmu ieslodzījumā un ar viņa paša atmiņu, vēsturisku faktu analīzes palīdzību A.Kalme parāda kopīgo abu režīmu politikā Baltijā. Kopīgais ir teritorijas pārvaldīšana savienojumā ar vietējo iedzīvotāju iznīcināšanu un mēģinājumu viņu dzīves totāli pakārtot okupācijas režīma interesēm. Galvenais darba mērķis ir pierādīt, ka okupācijas režīmu terors Baltijas valstīs ir sagrāvis šīs valstis un ir vērsts uz vietējo tautu pilnīgu iznīcināšanu. Lai sasniegtu šo mērķi, autors izvirzījis uzdevumu-pierādīt, ka abu okupācijas režīmu veiktās represijas Baltijā bija genocīds. Par to, ka nacistu veiktais holokausts bijis genocīds, šobrīd ne vēstures pētniecībā, ne tiesību normu izpratnē šaubu nav. Komunistiskā režīma represijas, ja tās apskata kā katru atsevišķu gadījumu (piemēram, 1941. gada deportācijas Baltijā, Baltijas iedzīvotāju nosūtīšana uz filtrācijas nometnēm Krievijā pēc Otrā pasaules kara beigām, atsevišķas iedzīvotāju nošaušanas bez tiesas sprieduma) 1948. gada ANO Konvencijai par genocīdu neatbilst. Nevar autoram nepiekrīst, ka abu okupācijas režīmu darbības rezultātā Baltijas valstu pamatiedzīvotāju skaits jau līdz 1951. gadam samazinājās radikāli. Autors monogrāfijas nobeigumā iezīmē ainu: turpinoties komunistu represijām, ap 1961. gadu latviešu valodu Latvijā vairs nelietos. J.Staļina valdīšanas periodam beidzoties, arī represiju masveidīgums Latvijā beidzās. 1951. gadā A.Kalme to paredzēt nevarēja. Autors terminu lietojis nevis juridiskā nozīmē, bet apzīmējot procesu, kura rezultāts ir okupētāja režīma apzināti veikta līdz tam neatkarīgu valstu iedzīvotāju iznīcināšana un sabiedrības deformēšana, vēršoties pret vietējām valodām, reliģijām un tradīcijām. A.Kalme kā vēsturnieka, nevis jurista lietotais termins „genocīds” domāts kā Baltijas tautu ilglaicīga un apzināta iedzīvotāju iznīcināšana un paverdzināšana, ko veikuši abi okupācijas režīmi. Šāds termina „genocīds” pielietojums attaisnojas, lai sasniegtu iepriekš minēto monogrāfijas mērķi.

Nemot vērā, ka autoram ļoti maz bija pieejami autentiski dokumenti, kas atspoguļo LPSR drošības iestāžu darbību, monogrāfijā ir vairākas kļūdas un pārspīlējumi. Tā autors min komunistiskā režīma laikā 1940.-1941. gadā Latvijā 12000 noslepkavotus cilvēkus⁶⁷. Vēl joprojām nav aprēķināts 1940.-1941. gadā deportēto un arestēto skaits, kurus nogalināja, vai kuri nomira ieslodzījumā Krievijā. Latvijā minētajā komunistiskā režīma valdīšanas periodā bez tiesas sprieduma tika

⁶⁷ Kalme A. Totālais terors. ... 79.lpp.

nošauti tikai 341 cilvēki⁶⁸. Autoram informācijas trūkuma dēļ nav izpratne par PSRS un LPSR represīvo struktūru atšķirībām. Runājot par LPSR Valsts drošības ministriju un uzsverot, ka tās centrālā ēka Rīgā atrodas Stabu un Brīvības ielu krustojumā, autors ministriju konsekventi dēvē par *MVD* – t.i. lietojot Iekšlietu ministrijas saīsinājumu krievu valodā. No 1946. gada līdz 1951. gadam tās bija pilnīgi autonomas ministrijas ar dažādām funkcijām. Tāpat Lavrentijs Berija 1951. gadā nebija PSRS iekšlietu ministrs. Iekšlietu ministra postenī viņš stājās tikai 1953. gadā. Runājot par LPSR drošības iestāžu struktūru, autors arī ir neprecīzs. A. Kalme pareizi bija noteicis jomas, kurās darbojās LPSR VDM – pretizlūkošanu, cīņu ar „pretpadomju elementiem”, taču nebija informēts, ka vesela VDM daļa nodarbojās ar nacionālo partizānu apspiešanu. Pārāk lielu nozīmi A. Kalme piešķīra LPSR VDM Administratīvi saimnieciskajai un finansu daļai, ko autors nepareizi apzīmē kā vienu no trim svarīgākajām daļām. Savukārt, runājot par pretizlūkošanas daļu, A. Kalme kļūdaini tulko šīs daļas saīsinājumu krievu valodā. Latvijas un ārvalstu iedzīvotāju sakarus, kā to apraksta autors, kontrolēja pretizlūkošanas daļa (krieviski – *otdel kontrrazvedki*), nevis kontrevolūcijas apkarošanas daļa (*otdel kontrrevoluciji*). Tāda daļa PSRS drošības iestāžu struktūrā nebija. Tomēr līdz pat H. Stroda darbam „Latvijas nacionālo partizānu karš” 1996. gadā un jau 21. gadsimtā izdotajiem A. Bergmaņa, R. Jansona un I. Zālītes darbiem latviešu vēsturnieki LPSR drošības iestāžu struktūrai pēc Otrā pasaules kara nebija pievērsuši vairāk uzmanības kā A. Kalme. Izbrīnu izraisa A. Kalmes informētība par darbībai Rietumvalstīs domāto LPSR drošības iestāžu aģentu sagatavošanu speciālā skolā Siguldā. Pat ja šāda informācija bija ASV izlūkdienestu rīcībā, nesaprotams kā šādas ziņas nonāca A. Kalmes grāmatā. Latvijā nav pieejami dokumenti par šādas izlūku skolas atrašanos Latvijas teritorijā 1950. gadu sākumā. A. Kalmes monogrāfijā 1941. gadā deportēto Latvijas iedzīvotāju skaits netika aplēsts. Autors min no Latvijas izbraukušus 36 vilcienus⁶⁹. Savukārt pēc padomju dokumentiem, 1941. gada 14. jūnijā deportētos aizveda tikai 9 ešelonos⁷⁰. Iespējams, ka atšķirība radusies tādēļ, ka Latvijas dzelzceļa stacijās vairākus vilcienu sastāvus apvienoja vienotos ešelonos. Nav arī izprotams

⁶⁸ PSRS okupācijas režīma Latvijā veiktās noslepkavošanas bez tiesas sprieduma un upuru skaits//PSRS Latvijai nodarīto zaudējumu aprēķināšanas komisijas dokuments.-26.lpp.

⁶⁹ Kalme A. Totālais terors...147.lpp.

⁷⁰ PSRS IeTK labošanas darbu nometņu un koloniju galvenās pārvaldes Darba nometinājuma un specnometinājuma daļas izziņa VDTK 3.pārvaldei par ešelonu norīkošanu no Lietuvas PSR, Latvijas PSR un Igaunijas PSR//Aizvestie.1941. gada 14.jūnijs.Otrais papildinātais izdevums/Latvijas Valsts arhīvs, zin. redaktors Pelkaus E.,Rīga:Nordik,2007.-14.lpp.

pārspilējums, ka no Igaunijas 1941. gada 14. jūnijā deportēti vairāk iedzīvotāji kā no Latvijas. No Igaunijas minētajā datumā izsūtīja 10 861 personu⁷¹.

Kopumā A.Kalmes monogrāfiju var dēvēt par nozīmīgu soli komunistiskā režīma represiju izpētē Latvijā. Līdz pat 1983. gadam, kad iznāca jurista Ādolfa Šildes monogrāfija „Pasaules revolūcijas vārdā”, A.Kalmes darbs bija pamatīgākais arī LPSR drošības iestāžu darbības izpētē.

Ā.Šilde darbā „Pasaules revolūcijas vārdā” nozīmīgu vietu atvēlējis LPSR drošības iestāžu darbības izpētei. Ņemot vērā, ka darbs tapa 1980. gadu sākumā, Ā.Šildes grāmatā ievietota visa tobrīd jau pieejamā un aktuālāka informācija par drošības iestāžu izmeklēšanas darbībām, apcietināšanas paņēmieniem par izsūtīto iedzīvotāju dzīvi nometinājumā. Salīdzinot ar 1951. gada A.Kalmes monogrāfiju, tās ir vairāk. A.Šilde komunistisko režīmu Latvijā 1940.-1941. gadā un no 1944. gada, kā arī tā represīvo politiku uzskatīja par 1919.gadā Latvijā valdošā boļševiku režīma turpinājumu. Līdz ar to monogrāfija strukturēta, lai hronoloģisku parādītu visu trīs periodu represijas. Autors viens no monogrāfijas uzrakstīšanas mērķiem bija parādīt, ka PSRS *GULAG* sistēmā latvieši veidoja ievērojamu daļu no ieslodzītajiem. Vēl pat 1980. gados Rietumu vēsturnieku darbos par PSRS ieslodzījuma vietām baltieši tika maz minēti. Tas arī Ā.Šildem izdevies, minot daudzus latviešu likteņus ieslodzījuma nometnēs un specnometinājumā. Šie latviešu likteņstāsti monogrāfijā ir primārie. Drošības iestāžu darbība Latvijas teritorijā attēlota salīdzinoši mazāk. Salīdzinot ar A.Kalmes monogrāfiju, autors sniedz aplēses par deportēto iedzīvotāju skaitu 1941. un 1949. gadā. A.Šilde, balstoties uz nacistu okupācijas perioda organizācijas „Tautas palīdzība” datiem min, ka 1941. gadā deportēti apmēram 15 581 cilvēki⁷². Šāds skaits ir diezgan objektīvs. Precizētie Latvijas Valsts arhīva dati liecina, ka 1941.gada 14.jūnijā no Latvijas tika izsūtīti 15 424 cilvēki⁷³. A.Šilde pievēršas arī latviešu virsnieku represēšanai Litenes un Ostraviešu nometnēs, aprakstot, kā virsnieki ieslodzīti un iznīcināti ieslodzījuma nometnēs Krievijā. Pēc autora teiktā, Latvijā nošauti vairāki virsnieki, kuri pretojās arestam. Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras veiktās izmeklēšanas dokumenti liecina, ka padomju drošības iestādes Latvijā 1941. gadā noslepkavoja ne mazāk kā 50 Latvijas iedzīvotājus - 24.

⁷¹ Рахи-Тамм А..Человеческие потери//Белая книга.О потерях,причтенных народу Эстонии оккупациями.1940-1991/Государственная комиссия по расследованию репрессивной политики оккупационных сил,ред. Ю Эннусте., Э Пармасто. и др.,Таллин:Kirjastusilo.-С.27.

⁷² Šilde.A.Pasaules revolūcijas vārdā,Rīga:Elpa,1993.-149.lpp.

⁷³ Riekstiņš J., 1941. gada 14.jūnija deportācija Latvijā//Aizvestie.1941. gada 14.jūnijs.-14.lpp.

teritoriālā korpusa 181. strēlnieku divīzijas militārpersonas⁷⁴. Autors arī min precīzu 1940.-1941. gadā pie Baltezera nošauto cilvēku skaitu -113.Šādu skaitu konstatējušas arī Latvijas Republikas izmeklēšanas iestādes. Savukārt par 1941. gadā Krustpilī noslepkavotajiem A.Šilde izsakās poētiski un līdz ar to pārspīlēti, runājot par latviešu liķu grēdu⁷⁵. Latvijas Republikas izmeklēšanas dokumenti liecina 1941.gada jūnija beigās Krustpils lidlauka apkaimē-Krustpils Dekšņu silā LPSR IeTK noslepkavoja sešus Latvijas pilsoņus⁷⁶. Padomju drošības iestāžu darbību Latvijā no 1944. gada autors diemžēl apskatījis nodaļā „Deportāciju nemitīgā plūsma”. Autors pareizi atzīmē, ka padomju drošības iestādes sākot jau no 1944. gada Latvijā realizēja dažādas terora formas. Taču par masveida deportācijām, A.Šildem, acīmredzot dokumentu trūkuma dēļ, monogrāfijā ir neprecīzs priekšstats. Autors norāda, ka deportācijas sākušās 1944. gada rudenī un ar pārtraukumiem turpinājušās līdz pat 1951. gadam. Runājot par deportācijām, autors nav izdalījis divas lielākās deportēšanas akcijas - 1945. gada 5.un 6.februāra vāciešu un bezpavalstnieku izsūtīšanu, 1949. gada marta deportāciju. Tā saukto „dzimtenes nodevēju,, ģimenes locekļu izsūtīšanas notika no 1945. gada līdz 1953. gadam⁷⁷. Taču izsūtīto kopskaits katrā gadā, salīdzinot ar lielajām izsūtīšanas akcijām bija neliels. 1945. gadā-67, 1946.g.-186, 1947.g.-135,1948.g.-21, 1949.g.-10, 1950.g.-12, 1951.g.-37, 1952.-113, 1953-26 cilvēki. 1951. gada 31. martā tika izsūtīti 44 jehovieši⁷⁸. Savukārt par bijušo Latvijas Republikas pilsoņu – Abrenes apriņķa iedzīvotāju izsūtīšanu no Pleskavas apgabala trimdā nebija informācijas. Iespējams, ka Ā.Šilde deportēšanas akcijas vienādoja ar masveida arestiem. Masveida aresti īpaši izplatīti bija 1944.-1945. gadā. Tie gan turpinājās visu Staļina valdīšanas periodu. Arestētie arī tika izvesti no Latvijas uz ieslodzījuma nometnēm Krievijā un Kazahijā. Rezultātā, lasot autora tekstu, lasītājs gūst iespaidu, ka arī pārējās deportācijas izsūtāmo daudzuma ziņā bija līdzvērtīgas 1949. gada deportācijai. Tas neatbilst vēsturiskajiem faktiem. Tāpat kļūdaini ir autora priekšstati, ka 1946. gadā no filtrācijas nometnēm Krievijā uz Latviju atvestie un atbrīvotie bijušie latviešu leģionāri vēlākajos gados gandrīz visi

⁷⁴ PSRS okupācijas režīma Latvijā veiktās noslepkavošanas bez tiesas sprieduma un upuru skaits...26.lpp.

⁷⁵ Šilde.A.Pasaules revolūcijas vārdā...172.lpp.

⁷⁶ PSRS okupācijas režīma Latvijā veiktās noslepkavošanas bez tiesas sprieduma un upuru skaits...26.lpp.

⁷⁷ Šilde.A.Pasaules revolūcijas vārdā...214.lpp.

⁷⁸ Aizvestie.1949. gada 25.marts.2.daļa/Latvijas Valsts arhīvs, zin. redaktore Bleiere D. E.,Rīga:Nordik,2007.-742.lpp.

represēti kā „kara noziedznieki”. Diemžēl A.Šilde, raksturojot no Latvijas uz Krieviju aizvesto represēto cilvēku kopskaitu, atsevišķi neizdala deportētos un arestētos. Pēc Ā.Šildes domām 1940.-1941. gadā no Latvijas uz PSRS teritoriju aizvesti ap 40 828 personām. No 1940. gada 17. jūnija līdz 1941.gada jūlijam tika arestēti 7292 iedzīvotāji⁷⁹. Savukārt 1941. gada 14. jūnijā deportēti 15 424 cilvēki⁸⁰-tāad kopsummā mazāks skaits cilvēku par Ā.Šildes minēto skaitu. 1949. gadā izsūtīto skaitu autors lēš ap 70 000 cilvēku. Pēc jaunākajiem aprēķiniem saskaņā ar 1949. gada 25. marta deportāciju izsūtīti 44 271 cilvēki⁸¹. Kopējo deportēto skaitu līdz 1950. gadiem autors lēš uz 200 000 cilvēkiem⁸². Šāds skaits gan būtu reāls, ja tiktu saskaitīti arestētie un deportētie. 1953. gada LKP CK plēnumā 22.-23. jūnijā LKP CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš minēja no 1945.gada līdz 1953. gadam kā politiski represētus 119 000 cilvēkus⁸³. Par LPSR drošības iestāžu izmeklēšanas metodēm autors secina, ka 1950. gadu beigās mainījušās. Brutāla fiziskā spīdzināšana vairs nenotikusi. Tomēr Ā.Šildes aprakstā izmeklēšanas metožu maiņa it kā notiek pati no sevis⁸⁴. Nav ņemts vērā, ka spīdzināšanas metožu pielietošanu ar speciālu rīkojumu ierobežoja PSRS iekšlietu ministrs L. Berija 1953. gadā un to pēc 1956. gada vairs atklāti neļāva pielietot PSKP Staļina personas kulta „pārmērību” nosodījums. Kopumā Ā.Šildes darbs jāvērtē kā nopietna monogrāfija, kas deva ieguldījumu LPSR drošības iestāžu un padomju represīvās sistēmas izpētē.

Vēsturnieks Andrievs Ezergailis savā darbā par padomju dezinformāciju, trimdas latviešus saistot ar holokausta un kara noziegumu veikšanu, atspēko LPSR VDK veiktās dezinformācijas kampaņas⁸⁵.

⁷⁹ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940-1986.Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs/Latvijas Universitātes vēstures institūts, red. Vīksnes R.un Kangeras K.,-Rīga:LVIA,1999.-971.lpp.

⁸⁰ Riekstiņš J., 1941. gada 14.jūnija deportācija Latvijā....14.lpp.

⁸¹ Aizvestie.1949. gada 25 .marts.1.daļa/Latvijas Valsts arhīvs, zin. redaktore Bleiere D. .-Rīga:Nordik,2007.-180.lpp.

⁸² Šilde.A.Pasaules revolūcijas vārdā...221.lpp.

⁸³ Gore I. Politiskās norises Latvijā 1953. gada vasarā//Latvijas vēsture.-1992.- Nr.1.-40.lpp.

⁸⁴ Šilde.A.Pasaules revolūcijas vārdā... 394.lpp.

⁸⁵ Ezergailis A., Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi – Occupied Latvia Daugavas Vanagi:Who are They?.-Rīga:Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2005

2. Akadēmiski izdevumi un raksti akadēmiskos izdevumos, populārzinātniskas raksti,

Latviešu trimdas jurists Ā.Šilde izdeva arī vairākas atsevišķas grāmatas, kas analizēja padomju represīvo sistēmu un līdz ar to apskatīja arī LPSR drošības iestāžu darbību. Jau 1956. gadā iznāca autora grāmata „Pa deportēto pēdām. Latvieši padomju vergu darbā”⁸⁶. Grāmatai liela nozīme deportēto latviešu likteņu parādīšanā, taču tā LPSR drošības iestāžu darbiniekus parāda tikai kā cilvēku nogādātājus līdz deportēto ešelonam. Par drošības iestāžu darbinieku lomu deportācijas sagatavošanā autoram informācijas nebija. Darbā "Resistance Movement in Latvia", kas pirmoreiz izdots 1972.gadā un vēlāk pārpublicēts 1985⁸⁷, autors, izmantojot viņam pieejamo informāciju, analizējis LPSR drošības iestāžu darbību pret nacionālajiem partizāniem. Diemžēl kā avots pārsvarā izmantota tikai padomju prese. Līdz ar to darbā nav plašāka skatījuma par drošības iestāžu cīņu pret nacionālajiem partizāniem. Tieši tas pats attiecināms uz citu Ā.Šildes darbu „Važu rāvēji. Latviešu tauta cīņā pret padomju okupācijas varu un komunismu”⁸⁸. Darbā „Die Austrottung der Balten unter der Sowjetischen Herrschaft”⁸⁹ un „Latvijas sovjetizācija”⁹⁰ autors analizē baltiešu stāvokli PSRS notikušās okupācijas rezultātā un šajā darbā LPSR drošības iestāžu darbības atspoguļošanai ir tikai pakārtota nozīme. 1952. gadā darbu par padomju represijām Latvijā „Lielā sāpju draudze: latviešu tautas posta, ciešanu un sāpju asinsliecinieki. Kristus ceļa gājēji - mocekļi”⁹¹ Kopenhāgenā : Imanta, 1952. sarakstīja cits trimdas latvietis - Osvalds Freivalds. Grāmatā diemžēl akcentētas vienīgi 1940.-1941. gada padomju represijas Latvijā, kas nerada priekšstatu par represiju loģisku turpinājumu arī pēc Otrā pasaules kara. 1952. gadā iznāca arī bijušā organizācijas „Nacionālā sardze” dalībnieka Modra Gulbja grāmata, kas tika balstīta uz LPSR drošības iestāžu Latvijā atstātajiem un uz Rietumiem izvestajiem

⁸⁶ Šilde.A.Pa deportēto pēdām. Latvieši padomju vergu darbā.-Ņujorka:Grāmatu draugs, 1956.

⁸⁷ Shilde A. Resistance Movement in Latvia.- Stockholm: LNF, 1985.

⁸⁸Šilde Ā. Važu rāvēji. Latviešu tauta cīņā pret padomju okupācijas varu un komunismu.- Kopenhāgena:Imanta, 1960.

⁸⁹Shilde A. Die Austrottung der Balten unter der Sowjetischen Herrschaft//Acta Baltica, XXIV Königsten im Taunus, 1986

⁹⁰ Shilde A. Die Sowjetisierung Lettlands.-Bonn, 1967

⁹¹ Freivalds O. Lielā sāpju draudze: latviešu tautas posta, ciešanu un sāpju asinsliecinieki. Kristus ceļa gājēji-mocekļi, Kopenhāgenā : Imanta, 1952.

dokumenti „Čeka (NKVD) Latvijā. Dokumentējums”⁹². Darba ieguvums ir autentisku dokumentu izmantošana. Diemžēl tas, ka dokumenti netika nopublicēti, apgrūtināja vēsturniekiem to izpēti līdz pat 21. gadsimtam. Andrievs Namsons savā darbā analizējis Latvijas sovjetizācijas kultūrģeogrāfiskās, saimnieciskās un sociālās sekas, kuras izraisījušas arī komunistiskās represijas⁹³. Apjomīgu un apkopojosu darbu "Latviešu nacionālo partizānu pēckara karš" 1987. gadā publicēja latviešu vēsturnieks Indulis Kažociņš. Viņš savā darbā izmantoja visu sev pieejamo Rietumos un LPSR publicēto informāciju par bruņoto pretošanos okupētajā Latvijā. Pozitīvi novērtējams, ka I.Kažociņš deva visas līdz tam laikam izdotās literatūras un publicēto avotu apskatu⁹⁴. Darbā, balstoties uz padomju presi, kā galvenie partizānu apkarotāji minēti Iznīcinātāju bataljonu kaujinieki, nevis LPSR drošības iestādes. Atsaucoties uz vēsturnieku Jāni Dzintaru, uzskaitīts iznīcinātāju bataljonu operāciju pārspīlēts skaits. Lai gan I.Kažociņš min, ka čekisti izveidojuši un apmācījuši konspiratīvas grupas partizānu izspiegošanai un nodošanai, tomēr I.Kažociņam informācijas trūkuma dēļ nebija izpratnes, ka šīs grupas partizānus arī fiziski iznīcināja. Kolektīvizācijas noteiktās represijas savā darbā „Baltijas valstu sovjetizācija. Latvijas lauksaimniecības kolektīvizācija 1944-1956” apskata Jānis Labsvīrs⁹⁵.

Vēstures doktora Edgara Andersona, Leonīda Siliņa un citu autoru darbā “Latvijas Centrālā padome”⁹⁶ pirmoreiz tika apkopota LPSR drošības iestāžu darbība pret tiem Latvijas nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem, kuri iestājās gan pret komunistisko, gan nacistisko okupācijas režīmu. Darbā arī izmantoti un citēti autentiski LPSR VDK dokumenti, kas latviešu trimdas autoru darbos ir retums.

Visā Latvijas komunistiskās okupācijas laikā pēc Otrā pasaules kara trimdas presē laiku pa laikam parādījās raksti par režīma represīvo politiku un tās īstenotajām

⁹² Gulbis M. The Cheka (NKVD) at Work in Latvia: Documentary. – Stockholm: Latvian National Fund, 1952

⁹³ Namsons A. Die kulturgeographischen, wirtschaftlichen und soziologischen Auswirkungen der Sowjetisierung Lettlands. Stuttgart, 1958.,

⁹⁴ Kažociņš I. Latviešu nacionālo partizānu pēckara karš//Archivs : Raksti par latviskām problēmām: XXVII Melburna. – PBLA un K. Zariņa fonds, 1987.

⁹⁵ Labsvīrs J. The Sovietization of Baltic States. Collectivization of Latvian Agriculture, 1944-1956.- Gladstone, 1989

⁹⁶ / E. Andersons, L.Siliņš u.c. Latvijas Centrālā padome. LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība.– Upsala: LCP, 1995.

PSRS un LPSR drošības iestādēm. Kā autori minami J.Breikšs, K.Zīverts, R.Jaunzeme⁹⁷ u.c..

III Literatūra Rietumvalstīs (ārpus latviešu trimdas)

1.Monogrāfijas un raksti akadēmiskos izdevumos

Rietumvalstīs atsevišķa monogrāfija par LPSR drošības iestādēm nav sarakstīta. Rietumu autori LPSR drošības iestāžu darbību apskata saistībā ar Baltijas un Latvijas sovjetizāciju. Promocijas darbam atbilstoši un svarīgi ir arī Rietumos sarakstītie darbi par Latvijas reokupāciju. Atbilstoši tradīcijām, Rietumu vēsturnieki Baltijas valstis, lielākoties, apskatīja kā kopumu. 20. gadsimtā Rietumvalstu vēsturnieki Baltijas jautājumu analizēja Eiropas iekarošanas karu, Krievijas impērijas paplašināšanās kontekstā. Tika uzrakstīti darbi par Baltijas vēsturi gadsimtu, gadsimta, vairāku desmitgažu laikā, kā arī par Otrā pasaules kara laiku. Tajos uzmanība tika pievērsta arī Baltijas sovjetizācijas posmam. Plašāk zināmie pētījumi - G.Rauha „Baltijas valstu vēsture”, ”Baltijas tautas: Igaunija, Latvija, Lietuva” B.Meisnera redakcijā, A.Šmita „Baltijas vēsture – no senajām dievībām līdz mūsdienām”, D.Kirbija „Baltijas pasaule 1772-1993:Eiropas ziemeļu perifērija un pārmaiņu laiks”, J.Hildena ”Baltijas tautas un Eiropa. Igaunija, Latvija un Lietuva 20.gadsimtā”.⁹⁸ Pētījumos atzīts, ka Baltiju PSRS okupēja, taču sīkāk nav analizēta okupācija kā process.

Vairumā Rietumos sarakstītajos darbos reokupācija tika apskatīta kā loģisks PSRS solis -1940. gadā veiktās Baltijas valstu okupācijas turpinājums 1944.-1945. gadā. Tādēļ arī jāmin darbi, kuros reokupācija analizēta visa Baltijas sovjetizācijas laika posma kontekstā vai Austrumeiropas sovjetizācijas kontekstā. Kā nozīmīgākie minami Ernesta Birkes un Rūdolfa Neimaņa rediģētais pētījums „Sovjetizācija Austrumu un Viduseiropā”, Endel Karedas „Ekonomikas sovjetizācijas tehnika”, Reina Tāgepera „Padomju dokumentācija par Igaunijas bruņoto pretošanās kustību 1945.-1952.”, T.Remeiņa „Opozīcija padomju varai Lietuvā 1945-1980”, S.Varda „Partizānu kustība pēckara Lietuvā”, K.Tauras „Partizānu kara gaita Dintarjūras

⁹⁷ Breikšs J.”Republikai bojā ejot”//Latvju Ziņas.-1948.-Nr.19; Zīverts K. „Latviešu tautas zaudējumi otrās boļševiku okupācijas laikā”//Latvju Ziņas.- 1953.- Nr 13;Jaunzeme R. GULAG//Latvija Amerikā.- 1980.- Nr.42

⁹⁸ Kirby D.The Baltic World.1772-1993. Europe’s Northern Periphery in a Age of Change. – New York: Longman,1995 u.c.

krastā”, J.Daumantas, „Cīnītāji par brīvību. Lietuvas partizāni pret PSRS (1944.-1947), Kestuta Girniusa ”Lietuvas partizānu cīņa”, E. Tevigdtes „Lietuvas bruņotā pretošanās” Džona Kīgena „Waffen SS.Asfalta kareivji”⁹⁹

Daļa ārvalstu vēsturnieki no 1944.gada Latvijā uzsākto procesu raksturo kā Latvijas sovjetizāciju, nediskutējot vai tā notika otrreizējas okupācijas apstākļos, vai arī nenotika otrreizēja okupācija. 1980. gadu beigās -1990.gadu sākumā Rietumu historiogrāfijā pievēršanās Baltijas sovjetizācijai un līdz ar to arī reokupācijas posmam pastiprinājās. Tas saistīts ar lielāku interesi par Baltijas vēsturi, saistībā ar Baltijas tautu neatkarības centieniem. Kā darbi, kuri apskata Baltijas reokupāciju, jāmin M.Hellmaņa „Vēsturisks pētījums par Baltijas valstīm pēc 1945. gada, Reina Misiūnas un R Tagapera „Baltijas valstis. Atkarības gadi 1940-1991”.¹⁰⁰ Šajā laika posmā iznāca arī bijušā PSRS VDK virsnieka –pārbēdzēja uz Rietumiem Oļega Gordijevska kopā ar Oksfordas universitātes profesoru Kristoferu Endrjū sarakstītajā VDK ārpolitisko operāciju vēsturē¹⁰¹. Tajā analizēta LPSR drošības iestāžu darbība 1940.-1950.gados. O.Gordijevska darbā minētos faktus ir pamats atzīt par vērā ņemamiem, jo par slepenās informācijas izpaušanu ārvalstīm O.Gordijevskim Krievijā piespriests nāvessods.

No darbiem, kuros analizēta Otrā pasaules kara darbība Latvijā, jāmin „Otrā pasaules kara atlants” britu militārā vēsturnieka Džona Kīgena redakcijā, Londona, 1989¹⁰². Tajā Kīgens norādīja, ka 1944.-1945. gados baltieši komunistisko reokupāciju uztvēra kā nenovēršamu. Taču, salīdzinot ar nacistu ignoranci nacionālajā jautājumā, gaidāmā komunistiskā reokupācija baltiešiem solījusi lielāku ļaunumu-

⁹⁹Birke E., Neumann R. (eds.) Die Sowjetisierung Ost-Mitteleuropas.-Frankurt, 1959 Kareda E. Technique of Economic Sovietization.A Baltic Experience.-London, 1947; Taagepera R. Soviet documentation on the Estonian pro-independence guerilla movement, 1945-1952//Journal of Baltic Studies X 2.-1979;Vardys S. The Partisan Movement in Postwar Lithuania//Lithuania under Soviets: Portrait of a Nation 1940-1965.-New York, 1965;Remeikis T. The Opposition of Soviet Rule in Lithuania 1945-1980.-Chicago, 1980; Vardys S. The Partisan Movement in Postwar Lithuania//Lithuania under Soviets: Portrait of a Nation 1940-1965, Ņujorka, 1965;Tauras K.V. Guerilla warfare on the Amber Coast.-New York, 1962; Daumantas J. Fighters for freedom. Lithuanian partisans versus the USSR (1944.-1947).-New York, 1975; Kestutis K.Girnius Die Kämpfe der Partisanen in Lithauen.-Chicago, 1987; Tevigdte E. Der bewaffnete Widerstabd in Litauen.1940.-1952.-Acta Baltica.XXIX/XXX.-1992.-S.263.-270.; Keagan J. Waffen SS. The Asphalt Soldiers.- New York, 1970

¹⁰⁰ Hellmann M Die Historche Forschung über die Baltischen Ländern nach dem Jahre1945//Jahrbuch des Geschihetes Mittel und Ostdeutschlands.-1989.-Nr.38; Misiunas R., Taagepera R. The Baltic States. Jears of Dependence 1940-1991.-California,1993

¹⁰¹ Эндрю К., Гордиевский О. История внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева.- Москва:Nota Bene,1992.

¹⁰² Keagan J. (eds.) Atlas of the Second World War.-London,1989

represijas. Militāro vēsturnieku darbi viennozīmīgi pierāda, ka 1944.-1945.gadā Sarkanā armija veica militāru iebrukumu Latvijā¹⁰³

Latvijas reokupācijas posma salīdzinājumu ar 1940.-1941.gada okupāciju sniedzis Ervīns Oberlanders referātā „Sovjetizācijas instrumenti 1939./1940. gadā un pēc 1944./1945. gada” konferencē „Padomju okupācijas režīms” Rīgā 2002. gada 13.jūnijā. Viņš uzsvēra, ka attiecībā uz 1939.-1940. gada pievienotajām teritorijām sovjetizācijas plāns pastāvēja. Tas bija PSKP CK Politbiroja 1939.g.1.oktobra rezolūcija ”Par Rietumukrainu un Rietumbaltkrieviju”, kurš 1944/45. gadā tika izmantots atkal. Abās teritorijās, Ziemeļu Bukovinā un Besarābijā arī 1939.-41. gada sovjetizācija notika pēc vienota parauga. Tās bija armijas ieviešana, terors, politiskās sistēmas maiņa, Komunistiskā partija kā vienīgais politiskais spēks, padomju darbinieku iepludināšana no PSRS, nacionalizācija, zemes reforma, kultūras vienādošana. Kā norādīja E. Oberlanders, reokupācijas laikā papildus lauksaimniecības kolektivizācija, industrializācija. Taču autors nav minējis būtisko dzīves stila, cilvēku uzvedības modeļa laušanu. E.Oberlanders uzskata, ka no 1950. gadiem nacionālas elites pakāpeniski izmantoja izdevības īstenot nacionālās intereses un celt tautas pašapziņu-noticis desovjetizācijas process¹⁰⁴. Olafs Mertelsmans izdala divas fāzes sovjetizācijā Pēc viņa domām, 1.fāzes pirmais posms beidzās līdz ar Aukstā kara sākšanos, spriedzi PSRS iekšienē un ždanovščinas akciju. 2.posms līdz Staļina nāvei viņaprāt saistīt ar spēka lietošanu, teroru, lai sekmētu ātrāku padomju modeļa ieviešanu. 2.fāzi O.Mertelsmans izdala pēc J.Staļina nāves. Tiek lai nostieprinātas jau saniegtās pārmaiņas un padomju modelis jaunajās teritorijās. 2.fāze, pēc viņa domām, ilga desmitgadēm¹⁰⁵.

2. Populārzinātniskas grāmatas

LPSR drošības iestāžu pretizlūkošanas un izlūkošanas darbību savos darbos apskat Toms Bauers un Eduards Kokrižs¹⁰⁶. Lai gan grāmatās izmantota arī Lielbritānijas

¹⁰³ Лиддел Лиддел Гарт Б. Вторая мировая война.-Москва:act;Санкт – Петербург:Terra Fantastica, 2003.- С.620.

¹⁰⁴ Oberländer E. Instruments of Sovietization in 1939/40 and after 1944/45//Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959.gadā:Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences referāti.2002. gada 13.-14.jūnijs, Rīga/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti:9 sēj.-Rīga:LVIA, 2003.-50.-57.lpp. u.c.

¹⁰⁵ Mertelsmann O.Introduction//The Sovietization of the Baltic States, 1940-1956.ed.Mertelsmann O.-Tartu:KLEIO ajlookirjnduse sihtasutus, 2003

¹⁰⁶ Bover T. The Red web. MIC and KGB martie cup. – London, 1981; Cookrididge E.H. Gebler spy of the Century. – Toronto, 1971.

izlūikdienesta informācija, tomēr T. Bauera darbu tomēr dziļi iespaidojusi LPSR VDK viņam sniegtā informācija. Minētā informācija vairākos gadījumos tika izskaistināta un iespējams T.Bauers tika arī tīši dezinformēts. Tādēļ T.Bauera darbs nav uzskatāms par zinātnisku, bet publicistisku darbu.

III Literatūra Latvijas Republikā

Akadēmiski izdevumi un raksti akadēmiskos izdevumos

Kad pēc Latvijas neatkarības atgūšanas - 1990. gadu sākumā Latvijas vēsturnieki ķērās pie 1940.-1950. gados Latvijā valdošā komunistiskā režīma izpētes, bija skaidrs, ka režīms nespēja funkcionēt bez tādu institūciju kā LPSR drošības iestāžu efektīvas darbības. Līdz ar to bija svarīgi objektīvi izpētīt drošības iestāžu darbības lomu Latvijas vēsturē. Minētais darbs bija jāsāk faktiski no nulles, jo nekādu nopietnu pētījumu Padomju Latvijā valdošās komunistiskās ideoloģijas un drošības iestāžu darbības slepenības dēļ veikt nebija iespējams. 1991. gada 13.jūnijā Rīgā notika konference "Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā". Tās uzdevums bija uz visas tobrīd pieejamās informācijas pamata apjaust represiju apjomu kāds pret latviešu tautu ar dažādu metožu palīdzību tika veikts komunistiskās okupācijas gados. Galvenā konferences dalībnieku uzmanība tika veltīta Latvijas Komunistiskās partijas apsūdzēšanai. LPSR drošības iestāžu darbību neviens zinātnieks atsevišķi neanalizēja, vienīgi Heinrihs Strods izmantoja jaunākos atslepenotos LPSR VDK datus par represēto kopskaitu.¹⁰⁷ No skaitļu apjomīguma varēja spriest arī par LPSR VDK līdzatbildību represijās. Konference bija jauns pavērsiens Latvijas vēstures pētniecībā, jo tika uzsākta visu Latvijā un arī ārpus tās pieejamo arhīvu dokumentu pētīšana, lai noskaidrotu kā ar represiju palīdzību komunistiskais režīms vērsās pret tautu.

Sekoja minētās ievirzes raksti jaundibinātajā Latvijas Universitātes žurnālā "Latvijas Vēsture" un atjaunotajā Latvijas Vēstures institūta žurnālā. Jāņem vērā, ka 1990. gadu sākumā bija svarīgi apjaust komunistiskā režīma laikā pret Latvijas valsts iedzīvotājiem vērsto represiju apjomu, tādēļ sākumā sīkāki pētījumi tieši par drošības iestāžu vēsturi netika izdarīti. Pētīt drošības iestāžu darbību apgrūtināja fakts, ka

¹⁰⁷ Strods H. Genocīda galvenās formas un mērķi Latvijā 1940 – 1985//Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā. Konferenču materiāli, Rīga:Zinātne, 1992.- 15.-31.lpp.

vēsturniekiem vēl nebija pieejami pašas LPSR VDK dokumenti (izņemot saraksti ar LKP). No 1991. gada vēsturnieku rakstiem, kuros skarta LPSR drošības iestāžu darbība, jāatzīmē J.Riekstiņa darbi "Staļinisko represiju aizsākums Latvijā" un "Genocīds (1949. gada 25. marta deportācijas akcija Latvijā)".¹⁰⁸ Tajos autors, balstoties uz LKP dokumentiem, atklāj kā drošības iestādes - sākot ar informācijas vākšanu un beidzot ar varas pielietošanu, kopā ar LK(b)P un izpildinstitūciju LPSR TKP – MP iesaistījās režīma izveidotajā represiju mehānismā.

1992. gadā iznāca Ilgas Gores un Aivara Strangas grāmata „Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris-1940. gada jūlijs”¹⁰⁹. Tajā tika analizēts kā PSRS drošības iestādes pārņēma Latvijas Politpārvaldi, liekot pamatu LPSR drošības iestādēm. Darba novitāte ir tā, ka balstoties uz PSRS VDK krimināllietām, pētīta arī drošības iestāžu veiktā LR valstsvīru lietu izmeklēšana, parādīta PSRS drošības iestāžu provokatīvā darbība, ievadot Latvijas okupāciju.

1990. gadu sākumā LPSR drošības iestāžu vēstures izpēte faktiski notika ļoti maz. Daudzu autoru darbos ir minēta drošības iestāžu darbība, taču minēta tikai garāmejot un bez kādas dziļākas drošības iestāžu uzdevumu, metožu un to darbības rezultātu analīzes. Bija raksti par drošības iestāžu represīvo darbību dažādās dzīves sfērās un pret dažādu sociālo grupu pārstāvjiem, taču nebija pat viena apvienojoša raksta, kas kompilētu informācijas fragmentus par drošības iestādēm. Jaunu pavērsieni LPSR drošības iestāžu vēstures izpētē deva LPSR VDK dokumentu nonākšana Latvijas vēsturnieku rokās. Līdz ar to minētā temata pētīšana pacēlās kvalitatīvi augstākā līmenī. 1991.-1992.gadā Latvijas Valsts arhīvs pārņēma bijušās LPSR VDK ieviestās Latvijas iedzīvotāju filtrācijas lietas (64 000 glabāšanas vienības), uz ārzemēm izbraukušo personu kartotēku (120 000 kartītes), bijušo LPSR VDK Iznīcinātāju bataljonu lietas, iznīcinātāju kartotēku u.c. lietas. Sekoja arī LPSR VDK krimināllietu nodošana no LR Ģenerālprokuratūras arhīva Latvijas Valsts arhīvam (48 093 personu lietas).¹¹⁰ Pagāja zināms laiks, lai arhīvistu, pētnieku pārbaudītu lietu stāvokli, izprastu bijušo LPSR VDK lietu klasifikācijas īpatnības un

¹⁰⁸ Riekstiņš J. Staļinisko represiju aizsākums Latvijā//Latvijas Vēsture.-1991.-Nr.1(1).-21.-30.lpp.; Riekstiņš J. Genocīds (1949. gada 25. marta deportācijas akcija Latvijā)// Latvijas Vēsture.- 1991.-Nr.2.(2).-34.-39.lpp.; Nr.3(3).-24. - 29.lpp.

¹⁰⁹ Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris-1940. gada jūlijs.-Rīga: Izglītība, 1992

¹¹⁰ Бамбалс А. Документальное наследие бывшего КГБ ЛатвССР в Латвийском государственном архиве: хранение, использование и перспективы // Эстонско – латышско – литовский совместный семинар "Документы КГБ в Балтийских странах". Доклады.- Таллинн: Филиал Государственного архива Эстонии, 1996.-С.-18-19.

apjaustu lietu kā vēstures avota vislabāko izmantošanas veidu. Kā 1996. gadā secināja vēsturnieks Tālvāldis Vilciņš, kurš nodarbojās tieši ar LPSR VDK dokumentu - vēstures avotu analīzi: LPSR VDK dokumenti bija uzskatāmi par jaunu un vērtīgu Latvijas vēstures avotu komunistiskā okupācijas perioda pilnīgākai izpētei, kā arī dokumentu saturs lielākā mērā nekā vairums citu vēstures avotu prasīja īpaši kritisku pieeju ticamu faktu bāzes veidošanā.¹¹¹ LPSR VDK krimināllietu un filtrācijas lietu vienvēidīgie dokumenti, kurus saskaņā ar padomju kriminālprocesuālajām direktīvām bija jāievieto lietās, pavēra iespējas arī vēstures socioloģiskajiem pētījumiem, pielietojot kontentanalīzes metodi. Līdz 1990. gadu vidum tika apgūti arī tie Latvijā esošie LKP un MP dokumenti, kuros parādījās LPSR VDK atskaites un sarakste.

1994. gadā tika publicēti daudzi - jau uz LPSR VDK arhīva dokumentiem balstīti darbi. Novitāte – T. Vilciņš, izmantojot socioloģijas metodes, veicot aptauju un izmantojot LPSR VDK bijušo filtrāciju lietu dokumentus ieguva bijušo latviešu leģionāru socioloģisko portretu, informāciju par leģiona sastāvu un leģionāru likteni pēckara sabiedrībā, tai skaitā par LPSR drošības iestāžu represijām pret viņiem.¹¹² Uz LPSR VDK krimināllietu materiāliem T. Vilciņš sagatavoja arī darbu "Partizāni pēckara Latvijā: dokumentāls ieskats"¹¹³, kurš ir pirmais nopietnais zinātniskais darbs, kas parādīja kā LPSR drošības iestādes fiziski iznīcināja bruņoto pretošanos. Izceļams arī Aivara Beikas darbs "Filtrācijas dokumenti liecina"¹¹⁴, kurš ne tikai atklāja LPSR drošības iestāžu lomu vienā no represiju veidiem - Latvijas iedzīvotāju filtrēšanā, bet arī parādīja PSRS drošības iestāžu veikto izspiedi filtrācijas nometnēs un LPSR drošības iestāžu realizēto bijušo ieslodzīto uzraudzību ar aģentūras palīdzību pēc atgriešanās Latvijā. 1994. gadā žurnālā "Latvijas arhīvi" tika pirmoreiz publicēti arī LPSR drošības iestādes raksturojoši dokumenti- LPSR VDK ziņojumi - atskaites.¹¹⁵

1994. gadā pirmie darbi tika sarakstīti arī uz LPSR drošības iestāžu 1960.-1990. gadu dokumentācijas pamata. Uz LPSR VDK operatīvās lietas pamata par savu izsekošanu pētniecisku darbu sarakstīja Andrejs Dītrihs Lēbers, kas kalpo par piemēru

¹¹¹ Vilciņš T. PSRS (Latvijas PSR) Valsts drošības komitejas dokumenti Latvijas Valsts arhīvā kā vēstures avots//Latvijas arhīvi.-1996.-Nr.1-2.- 5.-6.lpp.

¹¹² Vilciņš T. Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Socioloģisks aspekts//Latvijas arhīvi.-1994.- Nr.2.- 32.-40.lpp.

¹¹³ Vilciņš T. Partizāni pēckara Latvijā: dokumentāls ieskats//Latvijas arhīvi.- 1994.-Nr.1.- 42.-47.lpp.

¹¹⁴ Beika A. Filtrācijas dokumenti liecina//Latvijas arhīvi.-1994.- Nr.1.- 48.-54.lpp.

¹¹⁵ Slepens dienesta ziņojums // Latvijas arhīvi.-1994.-Nr.1.-37.-41.lpp.; Šmits Uldis 1960.gads VDK skatījumā, turpat.- 64.-65.lpp.

– kā, izmantojot LPSR drošības iestāžu operatīvo informāciju, var korekti veikt pētījumu.¹¹⁶ Uz TSDC dokumentu un informācijas bāzes pētījumu "Pretizlūkošanas operatīvā darba atspoguļojums LPSR VDK dokumentos un to izmantošana VDK darba pētniecībā" sarakstīja Indulis Zālīte.¹¹⁷ 1996. gadā iznāca H. Stroda grāmata "Latvijas nacionālo partizānu karš"¹¹⁸, kura ir līdz šim nepārspēta pret nacionālajiem partizāniem vērstās LPSR VDK darbības izpētē.

No 1998. gada, kad darbu uzsāka Latvijas Vēsturnieku komisija, Latvijā arī LPSR drošības iestāžu vēstures pētniecība notika intensīvāk. Tas izskaidrojams ar to, ka autoriem radās iespēja publicēt savus rakstus Vēsturnieku komisijas rakstos, uzstāties starptautiskās konferencēs. Salīdzinot ar 1990. gadu sākumu un vidu, no 1998. gada LPSR drošības iestāžu darbība apskatīta daudz vairāk pētījumos, publicēti vairāk VDK dokumentu. Tādēļ izcelšu tikai raksturīgākos.

LPSR drošības iestāžu darbība kā atsevišķs pētījuma objekts Latvijas historiogrāfijā skatīta maz. 2000. gadā klajā nāca pirmie atsevišķie raksti par LPSR drošības iestāžu darbību kādā noteiktā laika posmā. Aldis Bergmanis¹¹⁹ secina: lai gan Latvijas sabiedrībā gadu desmitiem valdīja uzskats par LPSR drošības iestāžu visvarenību, dokumenti liecina, ka drošības iestādes vadījās no Padomju Savienības Komunistiskās partijas direktīvām, kā arī PSRS drošības iestāžu centrālās vadības pavēlēm. Diemžēl raksta tapšanā maz izmantotas minētās partijas direktīvas un PSRS drošības iestāžu pavēles. No raksta nav saprotams, vai Latvijā pieejamā avotu bāze ļauj secināt, ka LPSR drošības bija PSRS varas un represīvajā aparātā integrēta perifēra vienība. Tāpat pietiekoši nav analizēta komunistiskās partijas kā pavēldevējas loma. Promocijas darbā uz pieejamās Latvijas un Krievijas arhīvu dokumentu bāzes minētā problēma tiek risināta.

¹¹⁶ Лебер Д. Нами разрабатывается Лёбер Дитрих Андрей. О деле оперативной разработки Бер КГБ Латвийской ССР 1961 –1990 гг.//Эстонско – латышско –литовский совместный семинар "Документы КГБ в Балтийских странах". Доклады...-С.41.– 56.

¹¹⁷ Залите И. Отражение контрразведывательной оперативной работы в материалах КГБ Латв.ССР и их использование в исследовании деятельности КГБ// Эстонско –латышско – литовский совместный семинар "Документы КГБ в Балтийских странах"...-С.27.-33.

¹¹⁸ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš 1944.-1956.-Rīga: Preses nams, 1996.- 573.lpp.

¹¹⁹ Bergmanis A. LPSR drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944.-1953)//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.- 477.-538.lpp.

Ritvars Jansons un I.Zālīte¹²⁰ mēģina parādīt drošības iestāžu funkcionēšanu gandrīz visās to darbības jomās. Skatoties uz darbu ar laika distanci, šķiet, ka tādas drošības iestāžu darbības jomas kā pretizlūkošana, cīņa ar ideoloģiskajiem pretiniekiem, parādītas nepilnīgi. Jaunapgūtie Krievijas un Latvijas arhīvu dokumenti par PSRS un LPSR drošības promocijas darbā ļauj analizēt LPSR drošības iestāžu katras struktūrvienības (daļas) darbu arī atsevišķi.

A.Bergmaņa un I.Zālītes kopdarbā¹²¹ autori secina, ka, lai gan pēc J.Staļina nāves drošības iestādes neveica masveida represijas, tika lietoti izsmalcinātas individuālās represijas. Diemžēl darba nozīmi mazina Krievijā izdoto bijušo drošības iestāžu darbinieku publicēto atmiņu un uz to pamata rakstīto publicistiskas darbu uztveršana par nopietnu vēstures literatūru. Tajā pat laikā rakstā nav izmantoti VDK pārbēdzēju uz Rietumu valstīm darbi. Piemēram, vairākas LPSR pretizlūkošanas darba nianse, kuras nav atrodamas dokumentos, parādītas O. Gordijevska un K. Endrjū VDK ārpolitisko operāciju vēsturē. Kā pozitīvs piensums jāmin autoru analizētās individuālo represiju izmaiņas 1956-1959. gadā. Minētais laika posms vairs nav apskatīts promocijas darbā. Raksts atklāj individuālo represiju mehānismu (sākot no piecdesmito gadu vidus) un līdz ar to promocijas darbā ļauj salīdzināt vai individuālo represiju evolūcija Latvijā 1950. gadu sākumā patiešām 1956. - 1959. gados noveda pie tāda mehānisma kā savā darbā apraksta A.Bergmanis un I.Zālīte.

LPSR drošības iestāžu, nevis kā vienota mehānisma, bet tikai kā represētāju darbību pētījuši daudzi Latvijas vēsturnieki. Diemžēl tādas drošības iestāžu darbības sfēras, kas mazāk saistīta ar represijām, piemēram, pretizlūkošana pētītas mazāk. LPSR drošības iestāžu dažādas represiju formas pētījuši vēsturnieki: H.Strods¹²², I. Šneidere¹²³, Ēriks Jēkabsons¹²⁴, Ainars Bambals¹²⁵, J.Riekstiņš¹²⁶, Ainārs Lerhis¹²⁷, Daina Bleiere¹²⁸, Rudīte Vīksne¹²⁹, Dzintars Ērglis¹³⁰ u.c..

¹²⁰ Jansons R., Zālīte I. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā galvenie represīvie uzdevumi 1944.-1956. gadā// Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.- 373.- 476.lpp.

¹²¹ Bergmanis A., Zālīte I. Okupācijas varas represīvā sistēma:Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953 – 1959)//Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. gadā.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.10.sēj.- Rīga:LVIA, 2004.-373.- 432.lpp.

¹²² Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš: 1944.-1956.- Rīga: Preses nams, 1996; Strods H. Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus)//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku Komisijas raksti. 3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.- 592.- 675.lpp.

¹²³ Šneidere I. Padomju režīma represijas pret Latgales civiliedzīvotājiem 1941. gada jūnijā – jūlijā sākumā//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisija raksti.3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.-16.-50.lpp.; Šneidere I. Arestēti 1941. gada jūnijā – jūlija sākumā:

Ņemot vērā, ka minētie autori pārsvarā balstās tikai uz Latvijas arhīvu dokumentiem, viņu raksti bieži neskar promocijas darbā analizējamo laika posmu, promocijas darba izstrādei noderīgi ir vienīgi statistika par represiju apjomu, kuru vēsturnieki apkopojusi izmantojot visu pieejamo dokumentālo informāciju. Papildus informāciju par represiju apjomu autors nevar balstīt uz subjektīvām aculiecinieku atmiņām. Tādēļ vēsturnieku no dokumentiem iegūtā un rakstos publicētā statistika atzīstama par iespējami precīzāko. Latvijas historiogrāfijā (no 1990. gada) nepastāv vairāki LPSR drošības iestāžu vēstures pētniecības virzieni. Vēsturnieki, kas raksta par drošības iestādēm, nav tik daudz. Tie autori, kas analizē LPSR drošības iestāžu darbību, ir vienās domās par LPSR drošības iestāžu veikto represiju noziedzīgo raksturu un to, ka drošības iestādes nostiprināja komunistisko režīmu gan 1940.-1941.gadā, gan pēckara gados. Līdz ar to nav iespējams salīdzināt dažādus virzienus minētās jomas pētniecībā. Promocijas darbā līdz ar to nav iespējama dažādu virzienu analīze. No 2000. gada pētījumiem jāmin I.Šneideres darbs "Padomju režīma represijas pret Latgales civiliedzīvotājiem 1941. gada jūnijā – jūlija sākumā"¹³¹. Autore, analizējot LPSR VDK sastādīto personu izsūtīšanas un krimināllietas, Latvijas Republikas rehabilitācijas dokumentus, kā arī atmiņas, izdarīja struktūranalīzi

Latgales civiliedzīvotāju liktenis Gulaga nometnēs//Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.7.sēj.-Rīga:LVIA,2002.- 15.-34.lpp.

¹²⁴ Jēkabsons Ē. Padomju represijas pret Latvijas poļiem, lietuviešiem un baltkrieviem 1940.-1941.gadā// Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisija raksti.3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.- 51.-70.lpp.; Jēkabsons Ē., Bambals A. Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940.-1941.gadā Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisija raksti.3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.-120.-172.lpp.

¹²⁵ Jēkabsons Ē., Bambals A. Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940.-1941.gadā Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisija raksti.3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.-120.-172.lpp.; Bambals A. 1941. gada 14.jūnijā izsūtīto Latvijas iedzīvotāju arhīva lietas// Aizvestie – 1941.gada jūnijs/Latvijas Valsts arhīvs.- Rīga: Nordik, 2001.-27.-33.lpp.;

¹²⁶ Riekstiņš J. 1941. gada deportācija Latvijā//Aizvestie – 1941. gada jūnijs/Latvijas Valsts arhīvs.-Rīga:Nordik.- 2001.- 9.-25.lpp.;Riekstiņš J. "Kulaki" Latvijā (1940. –1953. gads), Rīga:Ievanda, 1996.; Riekstiņš J. Ekspropriācija (1940.-1959. gads), Rīga:Ievanda, 1998.

¹²⁷ Lerhis A. Padomju režīma represijas pret neatkarīgās Latvijas diplomātiem// Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisija raksti.3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.-71.-119.lpp.

¹²⁸ Bleiere D. Represijas pret zemniecību Latvijā 1944.-1953. gadā/ Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisija raksti.3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.- 539.-591.lpp.

¹²⁹ Viksne R. Politiskās prāvas Latvijā - avots vācu okupācijas laika režīma izpētei// Vēsturnieks profesors Dr.phil.LZA ārņemju loceklis Andrievs Ezergailis.-Rīga:LVIA.-2000.- 322.-333.lpp.

¹³⁰ Ērglis Dz. Represēto Latvijas Centrālās padomes dalībnieku un viņu atbalstītāju krimināllietas bijušajā LPSR MP VDK arhīvā//Latvijas vēstures institūta žurnāls.- 2003.- Nr. 3.- 91.- 111.lpp.

¹³¹ Šneidere I. Padomju režīma represijas pret Latgales civiliedzīvotājiem 1941. gada jūnijā –jūlija sākumā//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā/Latvijas Vēsturnieku komisija raksti:3.sēj.-Rīga:LVIA, 2001.-16.-50.lpp.

par no Latgales deportētajiem cilvēkiem, apkopojā arestēto un bez tiesas nošauto skaitu, atklājot arī represiju mehānismu.

2000. gada Vēsturnieku komisijas pētījumos PSRS drošības iestāžu darbību Latvijā analizēja Ē. Jēkabsons¹³², A. Lerhis¹³³, bet A. Bambals kopā ar Ē. Jēkabsonu pievērsās PSRS un LPSR drošības iestāžu represīvajai darbībai pret Latvijas armijas militārpersonām 1940.-1941. gadā, citu dokumentu skaitā izmantojot arī LPSR VDK krimināllietas¹³⁴. 2000. gadā drošības iestāžu darbību atbilstoši savu pētījumu tēmām analizēja D. Bleiere darbā "Represijas pret zemniecību Latvijā 1944.-1953. gadā"¹³⁵ un H. Strods darbā "Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus)"¹³⁶. 2001. gadā I. Šneidere, izmantojot LPSR VDK dokumentus, turpināja sekot represēto Latgales iedzīvotāju liktenim¹³⁷, I. Dreimane pieskārās LPSR drošības iestāžu represijām pret kristīgo konfesiju garīdzniekiem (1944 – 1953)¹³⁸, bet Z. Turčinskis drošības iestāžu darbībai represējot Ziemeļvidzemes nacionālos partizānus (1945-1953)¹³⁹. D. Bleiere pievērsās tiesu un prokuratūras sistēmas darbībai komunistiskā režīma apstākļos no 1940. līdz 1953. gadam.¹⁴⁰ Darbs lieliski parāda minēto struktūru iekļaušanos kopējā režīma represīvajā sistēmā Darbs neatklāj tiesu un prokuratūras saistību ar drošības iestādēm – tāds arī nav bijis autore uzdevums, taču minētais aspekts drošības iestāžu vēsturē būtu ļoti perspektīva tēma. Daudzi autori drošības iestāžu darbību skāra arī 2001. gada 12.-13. jūnija konferencē "1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci"¹⁴¹. Kā uziņas materiāls

¹³² Jēkabsons Ē. Padomju represijas pret Latvijas poļiem, lietuviešiem un baltkrieviem 1940.-1941.gadā//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā/Latvijas vēsturnieku komisijas raksti:3.sēj...- 51.-70.lpp.

¹³³ Lerhis A. Padomju režīma represijas pret neatkarīgās Latvijas diplomātiem//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā..71.- 119.lpp.

¹³⁴ Jēkabsons Ē., Bambals A. Latvijas armijas iznīcināšana un represijas pret tās karavīriem 1940.-1941.gadā..Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā..120.-172.lpp.

¹³⁵ Bleiere D. Represijas pret zemniecību Latvijā 1944.-1953. gadā//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956.gadā.. 539.-591.lpp.

¹³⁶ Strods H. Latvijas skolu jaunatnes nacionālā pretošanās kustība (1944. gads – 50. gadu vidus)//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956., gadā..592.- 675.lpp.

¹³⁷ Šneidere I. Arestēti 1941. gada jūnijā –jūlija sākumā: Latgales civiliedzīvotāju liktenis Gulaga nometnēs//Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956. gadā/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti:7.sēj.-Rīga:L VIA,2002.- 15.-34.lpp.

¹³⁸ Dreimane I. Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieki nacionālās pretošanās kustībā (1944 – 1953)//Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956. gadā/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti:7.sēj.-221.-284.lpp.

¹³⁹ Turčinskis Z.Ziemeļvidzemes nacionālie partizāni: 1945.-1953. gads/Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956. gadā...-285.-367.lpp.

¹⁴⁰ Bleiere D. Tiesas un prokuratūras sistēma un tās darbinieki 1940.-1941. un 1944.-1953. gadā/Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956. gadā..368.-404.lpp.

¹⁴¹ 1941. gada 14.jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci. Starptautiskās konferences materiāli 2001. gada 12.-13.jūnijs, Rīga/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti:6.sēj.,-Rīga:L VIA,2002.- 415.lpp.

ļoti nozīmīgs arī un Dz. Ērgļa darbu, tajā skaitā R.Vīksnes un Kārļa Kangera darbu "No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 – 1986"¹⁴².

No 2002. gada pētījumiem, kuros parādīta drošības iestāžu darbība, jāmin Z. Turčinska darbs par Latvijas Nacionālo partizānu apvienības darbību¹⁴³ un starptautiskās konferences "Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: politika un tās sekas" Rīgā 2002. gada 13.-14. jūnijā referāti¹⁴⁴. LPSR VDK darbības un dokumentu izpēti nevar pilnvērtīgi uzskaitīt, nepieminot Latvijas Valsts arhīva darbu šajā jomā. Jāmin krājums "Aizvestie" ar arhīva darbinieku A. Bambala un J.Riekstiņa zinātniskajiem rakstiem un visa arhīva kolektīva veikto dokumentu apstrādi¹⁴⁵. Jānis Riekstiņš LPSR drošības iestāžu darbību parādījis arī dokumentu krājumos ""Kulaki" Latvijā" un "Ekspropriācija"¹⁴⁶, bet A.Bambals šogad izcili aizstāvējis maģistra darbu "Latvijas PSR Valsts drošības komitejas arhīva dokumenti kā vēstures avots", kurā uz arhīvā esošo 1940.-1941. gadā represēto personu VDK krimināllietu, administratīvās izsūtīšanas lietu un 1944.-1955. gadu filtrācijas lietu bāzes sniedza to sastāva un satura analīzi no avotpētniecības, kā arī avotu kritikas viedokļa. Viņš arī norādīja, ka VDK minēto dokumentu struktūra ļauj veikt to kontentanalīzi. Protams, VDK darbības izpētē nozīmīgs arī dokumentu krājums, "Okupācijas varu politika Latvijā. 1939.-1991"¹⁴⁷ un citi arhīva dokumentu krājumi.

No 1990.gadu sākuma Latvijas reokupācijas jautājumu objektīvi sāka pētīt arī Latvijas vēsturnieki. Latvijas Republikā līdz šim nav bijušas lielas atšķirības minētā procesa interpretācijā. Vēsturnieki pārsvarā to dēvē par otrreizēju padomju okupāciju¹⁴⁸, otro boļševiku okupāciju¹⁴⁹, otrreizējo komunistisko¹⁵⁰ vai

¹⁴² No NKVD līdz KGB.Politiskās prāvas Latvijā 1940-1986. Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs./red.R.Vīksne, K.Kangeris-Rīga: LVIA, 1999

¹⁴³ Turčinskis Z. Latvijas Nacionālo partizānu apvienības izveidošanās un darbība Stampaku periodā (1944. gada oktobris –1945. gada marts)//Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti: 10.sēj...433.-483.lpp.

¹⁴⁴ Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: politika un tās sekas. Starptautiskās konferences referāti 2002. gada 13.-14.jūnijs, Rīga//Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti:9.sēj...-Rīga:LVIA, 2003.- 462.lpp.

¹⁴⁵ Bambals A. 1941. gada 14.jūnijā izsūtīto Latvijas iedzīvotāju arhīva lietas// Aizvestie – 1941.gada jūnijs.- Rīga:LVA,Nordik, 2001.- 27.-33.lpp.; Riekstiņš J. 1941. gada deportācija Latvijā//Aizvestie – 1941. gada jūnijs...- 9.-25.lpp.

¹⁴⁶ Riekstiņš J. "Kulaki" Latvijā (1940 –1953. gads), Rīga:Ievanda, 1996.-128.lp.; Riekstiņš J. Ekspropriācija (1940.-1959. gads), Rīga:Ievanda, 1998.-126.lpp.

¹⁴⁷ Okupācijas varu politika Latvijā 1939 –1991: Dokumentu krājums/LVA.-Rīga:Nordik, 1999.- 589.lpp.

¹⁴⁸ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A..- Latvija Otrajā pasaules karā (1939-1945). –Rīga:Jumava, 2008.-54.lpp.

¹⁴⁹ Strods H. PSRS okupācijas administrācija Latvijā//Cīņa par Baltiju. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata.-Rīga:LOMF,2005.-133.lp.

reokupāciju¹⁵¹. 1990. gados un gadsimtu mijā atsevišķi reokupācijas jautājumi tika izpētīti pamatīgi – pirmkārt represijas un masveida terors (Latvijas Valsts arhīva, Latvijas Vēsturnieku komisijas, Latvijas okupācijas muzeja, Latvijas Vēstures institūta pētnieki), arī lauksaimniecības kolektivizācija (J.Riekstiņš, D.Bleiere), bruņotās pretošanās apspiešana (H.Strods), militārā reokupācija (Aivars Pētersons, I.Kažociņš). Taču līdz pat 2005. gadam Latvijas reokupācija netika analizēta kompleksi. Plašu izplatību nebija guvis arī reokupācijas jēdziens. 2005. gadā D.Bleieres, Ilgvara Butuļa, Ineša Feldmaņa, A.Strangas, Antonija Zundas grāmatā „Latvijas vēsture 20. gadsimts” tika izdalīta atsevišķa nodaļa – „Latvijas reokupācija”. Tajā analizēta militārā, institucionālā reokupācija, represijas reokupācijas posmā, kolaborācija ar okupantiem, okupantu attieksme pret vietējiem iedzīvotājiem un reokupācijas iespaids uz iedzīvotāju noskaņojumu. Autori secina, ka Latvija tika atbrīvota no nacistu okupācijas režīma, taču tai atkārtoti tika uzspiests padomju režīms. Iepriekš minētais autoru kolektīvs padziļinātu reokupācijas izpēti un tās saistību ar represijām veiksmīgi turpinājis arī savā 2007. gada darbā „Latvija Otrā pasaules karā”.

Krievijas historiogrāfija

LPSR drošības iestādes bija PSRS drošības iestāžu struktūrvienības un pētāmas kā vienota PSRS drošības iestāžu sastāvdaļa. Līdz ar to LPSR drošības iestāžu darbības pētīšanā svarīgi ir Krievijā iznākušie pētījumi par PSRS drošības iestāžu vēsturi un tur valdošie pētniecības virzieni. Diemžēl Krievijas vēsturnieki, izņemot Aleksandru Kokurinu¹⁵², LPSR drošības iestādēm nav pievērsuši uzmanību.

Krievijas vēsturniekus, kuri pievērsušies PSRS drošības iestāžu darbības izpētei, var iedalīt divos virzienos. **1.virzienu** pārstāv Krievijas vēsturnieki arhīvistu.

¹⁵⁰ Jansons R. PSRS represīvā aparāta darbība Latvijā 1944.-1945.gadā – valsts otrreizējās komunistiskās okupācijas rezultāts//Latvijas Kara muzeja gadagrāmata.VI – Rīga:LKM, 2005.-30.lpp.

¹⁵¹ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A.- Latvijas Vēsture.20.gadsimts.-Rīga, 2005.-287.lpp.

¹⁵²Теслодзито евакуация но Латвийа PSR Iекшлиету Tаутас комисариата cietumiem 1941. gadā//Genocīda politika un prakse. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 1999, Rīga:Latvijas 50 gadu Okupācijas muzeja fonds,2000.-159.-163.lpp.; Кокурин А. Органы НКВД – МВД СССР по борьбе с вооруженным националистическим подпольем (Западная Украина и Белоруссия, Латвия, Литва и Эстония) (1939-1953).Материалы научной конференции (круглого стола) „Современная историография и источниковедение истории отечественных органов госбезопасности (от Ф. Э. Дзержинского до Ю.В.Андропова).Тенденции развития”//Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб.Том III.-Москва:Кучково поле,2007.-С.254-276.

Arhīvistu Ņikitas Petrova, A. Kokurina, Vladimira Naumova, Jurija Sigačeva, Vladimira Kozlova, Sergeja Mironenko ar arhīvu līdzdalību izdotie dokumentu krājumu¹⁵³ komentāri sniedz ne tikai zinātnisko aparātu dokumentiem, bet arī objektīvu PSRS drošības iestāžu evolūcijas atspoguļojumu, kas ļoti svarīgs LPSR drošības iestāžu izpētē arī promocijas darbā. Latvijā dokumenti par PSRS drošības iestāžu institucionālajām pārmaiņām nav. Minēto dokumentu krājumu komentāros trūkst analīzes par drošības iestāžu darbību.

Ar PSRS drošības iestāžu analīzi izceļas tie arhīvistu – Ņikitas Petrova, V. Kozlova, S. Mironenko, Oļega Mozjuhina darbi¹⁵⁴, kuri pieskaitāmi pētījumu kategorijai. Minētie autori savos darbos sniedz vispārīgu ainu par drošības iestāžu lomu sabiedrībā. Latvijas PSR kā struktūrvienības darbības izpētei tie sniedz izpratni par PSRS un republikas drošības iestāžu savstarpēju saistību. Līdz ar to promocijas darbā atrodamas atsauces uz minētajiem darbiem. Tomēr konkrētu informāciju par Maskavas-Rīgas drošībnieku darba koordināciju autori nesniedz. **2.virzienu** pārstāv propagandistiskas ievirzes vēsturnieki Propagandistiskas ievirzes vēsturnieki pārstāv FDD, Ārējās izlūkošanas dienesta izdevumus. Tā, piemēram, Ārējās izlūkošanas dienesta no 1995.g. līdz 2006.g. 6.sējumos izdotie Krievijas ārējās izlūkošanas vēstures apcerējumi ir subjektīvi-raksturīgi tikai ar VDK veiksmīgo ārējo operāciju aprakstu. Par LPSR VDK piedalīšanos izlūkoperācijās, pat slavenās PSRS – Lielbritānijas izlūkošanas-pretizlūkošanās operācijas laikā pētījumā informācija nav.¹⁵⁵ No propagandistiskās ievirzes drošības iestāžu vēsturniekiem vēl jāmin Aleksejs Požarovs – juridisko zinātņu kandidāts FDD Akadēmijas Tēvzemes vēstures

¹⁵³ Органы внутренних дел и госбезопасности Советского государства:Хроника реорганизаций и назначений//Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 - 1991:Справочник//Россия. XX век. Документы/Сост.Кокурин А., Петров Н.- Москва:Международный фонд Демократия, 2003.- С.14-180.;Карательные органы советского государства (1917-1960 гг.)//Лубянка. Органы ВЧК– ОГПУ– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960:Справочник//Россия. XX век. Документы/Сост. Кокурин А., Петров Н. - Москва:Международный фонд Демократия,1997.-С.7-102.; Введение//Лаврентый Берия 1953:Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы//Россия. XX век. Документы/ Сост. Наумов В., Сигачев Ю. Москва:Международный фонд Демократия,1999; Грегори П., Даниелсон Е.,Козлов В. И др."История сталинского гугага": краткий обзор основных проблем и концепций//История сталинского гугага. Конец 1920-х – первая половина 1950-х год. Собрание документов в семи томах. Том 1. Массовые репрессии в СССР/ Ответственные редакторы Верт Н., Мироненко С.- Москва:РОССПЕН, 2004.-С-33-45.

¹⁵⁴ Крамола.Инакомыслие при Хрущеве и Брежнев: 1953-1982 гг./ред. Козлов В., Москва,2006; Козлов В. Неизвестный СССР: Противостояние народа ивласти 1953-1985 гг.-Москва:ОЛМА-ПРЕСС,2006; Мозохин О. Право на репрессии:Внесудебные полномочия органов государственной безопасности (1918-1953).-Москва, 2006; Петров Н. Иван Серов Первый председатель КГБ, Москва,2005

¹⁵⁵ Очерки истории Российской внешней разведки. Том 5 1945-1965 годы /Гл. Ред. Лебедев С.- Москва:Служба внешней разведки:Международные отношения, 2003

katedras pasniedzējs – darbs „Daži drošības iestāžu darbības aspekti 1950. gados-1960.gadu pirmajā pusē” (sarakstīts 1997. gadā)¹⁵⁶ un autoru kolektīva (bez afišēta galvenā redaktora) Tēvzemes specdienestu vēstures pētīšanas biedrības raksti¹⁵⁷, un autoru kolektīva darbs vēstures doktora R.Baiguzina redakcijā par Krievijas valsts drošības vēsturi¹⁵⁸. Lai gan minētie autori analizē ne tikai PSRS drošības iestāžu kā vienota mehānisma darbību, bet arī piemin drošības iestāžu darbību Latvijā, šajos pētījumos jāuzsver vairākas nepilnības. Pirmkārt, darbos nav pietiekošs zinātnisks aparāts. Izmantoti dokumenti, bet bieži nav noprotams kādi konkrēti avoti izmantoti, jo nav nekādas atsauces. Otrkārt, drošības iestāžu darbība pētījumā heroizēta un nesniedz objektīvu konkrētu drošības iestāžu operāciju atspoguļojumu. Ņemot vērā iepriekšminētos trūkumus, promocijas darbā propagandas ievirzes vēsturnieku darbi vienīgi pieminēti analizējot drošības iestāžu veiktās operācijas - kā alternatīva viedokļa sniedzēji.

Liekākā daļa Krievijas vēsturnieku pieturas pie PSRS perioda koncepcijas par padomju varas atjaunošanu Baltijā joprojām pieturas daļa Krievijas vēsturnieki (Natālija Naročnickaja¹⁵⁹, Aleksandrs Sedunovs¹⁶⁰, Mihails Ļitvinovs¹⁶¹, N.Vladimircevs, A. Kokurins¹⁶², kuri 1944.-1945. gada padomju represijas pret Latvijas iedzīvotājiem uzskata par cīņu ar fašistiem, nevis par okupācijas varas instrumentu šīs pašas varas nostiprināšanai. Lielākā daļa ārvalstu vēsturnieki no 1944.gada Latvijā uzsākto procesu raksturo kā Latvijas sovietizāciju, nediskutējot vai tā notika otrreizējas okupācijas apstākļos, vai arī nenotika reokupācija¹⁶³. Tā, piemēram, pēdējā nopietnākajā ārvalstīs veiktajā pētījumā par Baltijas padomju

¹⁵⁶ www.fsb.ru/history/autors (05.05.2006)

¹⁵⁷ Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб/Редакционный совет. Том 1.- 3. Москва: Кучково поле, 2006-2007

¹⁵⁸ Государственная безопасность России: История и современность./Саратовский государственный социально-экономический университет. Институт общественной мысли. Ред. Байгузин Р.- Москва: РОССПЕН, 2004

¹⁵⁹ Нарочницкая Н. За что и с кем мы воевали.-Москва: Минувшее, 2005

¹⁶⁰ Литвинов М., Седунов А. Шпионы и диверсанты. Борьба с Прибалтийским шпионажем и националистическими бандформированиями на Северо-западе России.- Псков: Типография Псковской области, 2005.-С.343.

¹⁶¹ Литвинов М., Седунов А. Шпионы и диверсанты. Борьба с Прибалтийским шпионажем и националистическими бандформированиями на Северо-западе России.- Псков: Типография Псковской области, 2005.-С.343.

¹⁶² Введение//НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-1956). Сборник документов/Сост. Владимирцев, Н. Кокурин А., Москва: Объединенная редакция МВД России, 2008., С.-3-10.

¹⁶³ Oberländer E. Instruments of Sovietization in 1939/40 and after 1944/45//Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959.gadā: Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences referāti. 2002. gada 13.-14.jūnijs, Rīga/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti: 9 sēj.-Rīga: LVIA, 2003.-50.-57.lpp. u.c.

periodu - „Baltija un Kremlis” Krievijas vēsturniece Jeļena Zubkova par diskutablu uzskata apzīmējumu „okupācija” 1940.gada jūnijā-augustā Latvijā notikušajam¹⁶⁴. Taču, runājot par 1944.-1945. gadu Latvijā, vēsturniece pievēršas pamatīgai sovjetizācijas analīzei, neskarot reokupācijas problemātiku.

Jāsecina, ka iepriekšējie pētījumi par daudzpusīgu LPSR drošības iestāžu darbību bijuši tikai sākuma stadijā, vai arī neatspoguļo minētās darbības visas formas. Līdz šim Latvijā pētījumos izcelta vienīgi LPSR drošības iestāžu represīvā loma. Krievijā izdotie pētījumi LPSR drošības iestāžu darbību tikai piemin. LPSR darbība līdz šim izpētīta nepietiekoši.

¹⁶⁴ Зубкова Е. Прибалтика и Кремль.1940-1953.-Москва:РОСПЕН: Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, 2008.-С.93-101.

1. Latvijas PSR drošības iestāžu darbības tiesiskais pamats

LPSR drošības iestādes 1940.-1941. gadā un no 1944. gada līdz 1956. gadam sargāja LPSR Konstitūcijā noteikto valsts iekārtu. LPSR Konstitūciju pieņēma pēc PSRS varas institūciju parauga par LPSR AP pārdēvējusies Tautas Saeima 1940. gada 25. augustā. Savukārt PSRS Konstitūcijas 14. panta d) apakšpunkts noteica, ka PSRS valsts pārvaldes iestādēm jāpārzina PSRS Konstitūcijas izpildīšanas kontrole arī savienotajās republikās. Pamatojoties uz nepieciešamību sargāt PSRS Konstitūcijā noteikto valsts iekārtu, LPSR darbojās gan PSRS, gan LPSR drošības iestādes.

Līdz 1940. gada 25. novembrim LPSR IeTK, izvirzot apsūdzības Latvijas iedzīvotājiem, darbojās absolūti nelikumīgi - pat vadoties no PSRS likumdošanas. LPSR TKP tikai 1940.gada 25. novembrī pieņēma paziņojumu par PSRS spēkā esošās KPFSR Kriminālā, Kriminālprocesa u.c. likumu kodeksu piemērošanu LPSR¹⁶⁵. Līdz ar šo paziņojumu, Latvijā oficiāli tika pielietots Padomju Savienībā spēkā esošais KPFSR KK (1926. gada redakcijā). Balstoties uz okupētajā Latvijas Republikā nelikumīgi ieviestā KPFSR KK pantiem, LPSR drošības iestādes arestēja Latvijas iedzīvotājus un izvirzīja viņiem juridisku apsūdzību. KPFSR Krimināllikuma ieviešana gan bija tikai formāls pasākums. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem sākās jau pirms 1940. gada 21.jūlija, kad Latvijas Republika pat vēl netika pasludināta par padomju republiku. Jau līdz KPFSR KK ieviešanai 1940. gada 25. novembrī Latvijā bija arestēti apmēram 1500 cilvēki¹⁶⁶. KPFSR KK LPSR IeTK pavēra iespējas represēt Latvijas Republikas pavalstniekus ar atpakaļejošu datumu. Pēc Latvijas Republikas okupācijas 1940. gadā liela daļa Latvijas pavalstnieku tika pasludināti par ekspluatētājiem – pie buržuāzijas šķiras piederīgiem. Līdz ar to pret viņiem represīvi vērsās arī KPFSR Kriminālkodekss. Daudzi Latvijas iedzīvotāji tika tiesāti par neatkarīgas LR laikā (1918-1940) un cariskās Krievijas impērijas laikā it kā izdarītiem noziegumiem pret PSRS un „strādnieku šķiru”. Šādu rīcību noteica „padomju tiesībās”, tajā skaitā KPFSR Kriminālkodeksā, ietvertais „šķiriskuma

¹⁶⁵Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes 1940.gada 25.novembra paziņojums par KPFSR Kriminālā, Kriminālprocesa, Civilā, Civilprocesa, Darba likumu un Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksa piemērošanu Latvijas PSR teritorijā//Okupācijas varu politika Latvijā, 1939 -1991:Dokumentu krāj/ Latvijas Valsts arhīvs. – Rīga:Nordik,1999.-122.lpp.

¹⁶⁶ Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā: kopējais un atšķirīgais// Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli.1999. gada 14.-15.jūnijs, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1.sējums.- Rīga:LVIA, 2000, 289. lpp.

principis”. Šķiriskuma princips paredzēja diskrimināciju pēc šķiriskas pazīmes – t.i. pēc cilvēka piederības kādai noteiktai ļaužu šķirai sabiedrībā. Latīnisko apzīmējumu *clasis* (klase, grupa, šķira) marksistiskajā teorijā izmantoja lai apzīmētu lielas ļaužu grupas, uz kurām balstoties, veidojas sabiedrības politiskā organizācija. Ļeņina komunisma koncepcijā šķiru dažādību noteica pēc tā vai konkrētajai cilvēku grupai piederēja vai nepiederēja ražošanas līdzekļi, kāda bija šīs grupas vieta sabiedriskajā darba dalīšanā un vai tā ieguva vai neieguva saražoto galaproduktu. Līdz ar to cilvēki tika iedalīti ekspluatētājos un to pakļautībā esošos (ekspluatētie). Kriminālkodekss Krievijā stājās spēkā 1922. gada 1.jūnijā. Tā sastādītāju deklarētā iecere bija ar Kriminālkodeksa palīdzību likt valstij aizsargāt plašas darbaļaužu masas no kontrrevolucionāriem noziegumiem, kuriem piemītot šķiriska nokrāsa (aktīva pretdarbība pret strādnieku šķiru un arī aģitācija ar mērķi stiprināt starptautisko buržuāziju)¹⁶⁷. KPFSR Kriminālkodekss 1926. gada redakcijā Padomju Savienībā stājās spēkā no 1927. gada 1. janvāra. Minētajā redakcijā kriminālkodekss no 1940. gada 17.jūnija līdz 1961.gadam (tad stājās spēkā LPSR Kriminālkodekss) darbojās arī Latvijā. Kriminālkodeksā kontrrevolucionārie noziegumi, kas tajā tika noteikti no 58 panta 1 līdz 18 punktam kā valstij bīstami noziegumi, bija apvienoti atsevišķā nodaļā. KPFSR

Pārsvārā gan 1940.-1941. gadā, gan 1940.-1950. gados (no 1944. gada) LPSR drošības iestādes iedzīvotājus politisku iemeslu dēļ represēja vadoties no KPFSR KK kontrrevolucionāro noziegumu definējuma (58 pants ar apakšpunktiem) t.sk. visbiežāk, pielietojot 58 -1a pantu par dzimtenes (domāts PSRS) nodevību¹⁶⁸. Pants noteica, ka personai jāsaņem atbildība par dzimtenes nodevību – kaitēšanu PSRS militārajam spēkam, valsts neatkarībai un teritorijas neaizskaramībai - t.i. par spiegošanu, militāra vai valsts noslēpuma izpaušanu, pāreju ienaidnieka pusē, bēgšanu vai pārlidošanu uz ārzemēm. Sods – no desmit gadiem ieslodzījuma noietnē līdz nāvessodam. 1940.-1941. gadā iedzīvotājus bieži notiesāja, balstoties uz KPFSR KK 58 – 4 (palīdzības sniegšana starptautiskajai buržuāzijai) un 58 - 13 (aktīva darbība „pret strādnieku šķiru un revolucionāro kustību, kas izdarīta atbildīgā vai slepenā (aģentūras) amatā cariskajā iekārtā vai kontrrevolucionārajās valdībās pilsoņu kara posmā”) pantiem¹⁶⁹. Padomju Savienībā KPFSR KK panti par dzimtenes nodevību

¹⁶⁷ Соломон П. Советская юстиция при Сталине.- Москва,1998.- С.30.

¹⁶⁸ Уголовный кодекс РСФСР.-М:ГИЮЛ,1950.- С.35

¹⁶⁹ Уголовный кодекс РСФСР...С. 292

(58 -1a, 58-1b, 58-1v, 58-1g) Valsts noziegumu sadaļā tika ieviesti jau ar 1934. gada 8.jūnija PSRS Centrālās Izpildu Komitejas lēmumu. Jau 1930. gados PSRS KK „dzimtenes nodevības pantus” interpretēja ļoti paplašināti. Stingri sodi tika piemēroti arī par neziņošanu, ja personai bija zināms, ka kāds cits taisās „nodot dzimteni”.¹⁷⁰

Promocijas darba atsevišķa nodaļa atvēlēta LPSR drošības iestāžu cīņai ar pretpadomju aģitāciju un propagandu. Apsūdzības izvirzīšanai un notiesāšanai par šo noziegumu PSRS izmantoja atsevišķu KK pantu. Kriminālsodāmību par pretpadomju aģitāciju un propagandu Latvijā sāka pielietot pēc tās komunistiskās okupācijas 1940. gadā.

1922. gadā, apspriežot KK saturu, Vladimirs Ļeņins pret jaundibināto režīmu Krievijā vērsto propagandu un aģitāciju gribēja definēt kā vienu no vissmagākajiem noziegumiem par kuriem pienākas nāvessods. Pēc V.Ļeņina domām propaganda un aģitācija, kura atbalsta starptautisko buržuāziju, bija jāsoda ar ”augstāko soda mēru, vainu mīkstinošu apstākļu dēļ augstāko mēru nomainot ar brīvības atņemšanu vai izsūtīšanu no valsts”¹⁷¹. Pretēji V.Ļeņina vēlmēm KK 69. pants par pretpadomju propagandu un aģitāciju nāvessodu nošaujot paredzēja tikai ārkārtējos apstākļos. Parastos apstākļos soda mērs par propagandu un aģitāciju bija ne mazāks par trijiem gadiem stingra režīma ieslodzījumā¹⁷².

KPFSR KK 58. panta 10. punkts (turpmāk 58 -10 pants) noteica, ka „Par propagandu vai aģitāciju, kurā uzaicina gāzt, graut vai vājināt Padomju varu vai izdarīt atsevišķus kontrrevolucionārus noziegumus (šī Kodeksa 58-2. līdz 58-9.p.), kā arī par tāda paša satura literatūras izplatīšanu, izgatavošanu vai glabāšanu noteikta – brīvības atņemšana uz laiku, ne mazāku par sešiem mēnešiem. Par tiem pašiem nodarījumiem masu nemieros, vai izlietojot masu reliģiskos vai nacionālos aizspriedumus, vai kara apstākļos, vai apvidos, kuros izsludināts kara stāvoklis, noteikti šī Kodeksa 58-2. pantā norādītie sociālās aizsardzības līdzekļi.”¹⁷³. Kriminālkodeksa 58-10 pantā norādītajos 58-2-58-9 pantos definētā kontrrevolucionāro noziegumu būtība:

58-2 – bruņota sacelšanās,

58 -3 – sazināšanās kontrrevolucionāros nolūkos ar ārvalsti,

¹⁷⁰ Книга для учителя.История политических репрессий и сопротивления несвободе в СССР/Фонд Андрея Сахарова/науч.ред. Шелохаев В.-Москва, 2002...- С.69/<http://memory.sakharov-center.ru/tb/0Main2asp?BookPartID=801> (26.02.2007)

¹⁷¹ Книга для учителя... С.63.

¹⁷² Турпат

¹⁷³ Уголовный кодекс РСФСР...С.-42.

- 58-4 – palīdzība starptautiskajai buržuāzijai,
- 58-5 - svešas valsts, vai arī tās sabiedrības kādas grupas pamudināšana uzbrukt PSRS,
- 58-6 - spiegošana,
- 58 -7 – valsts ekonomikas graušana,
- 58-8 – terora aktu izdarīšana pret padomju varas pārstāvjiem,
- 58-9 – infrastruktūras un sabiedriskās mantas bojāšana kontrrevolucionārā nolūkā.

Savukārt KPFSR KK 58-10 pantā norādītais 58-2 pants kā augstāko „sociālās aizsardzības līdzekli” noteica nošaušanu vai izsludināšanu par darba laužu ienaidnieku, konfiscējot mantu, atņemot PSRS pavalstniecību un uz visiem laikiem izraidot no PSRS, bet vainu mīkstinošos apstākļos pieļaujot sodu – brīvības atņemšanu uz ne mazāk kā trīs gadiem, vienlaikus konfiscējot mantu vai tās daļu¹⁷⁴.

58 -10 pantu - vienu pašu, kā arī apsūdzībā to kombinējot ar citiem pantiem pastiprināti pielietoja tautas tiesu 1929.-1934. gada kolektivizāciju veicinošajās kampaņās. Tad pret kolhoziem vērstie zemnieku izteikumi juridiski tika traktēti nevis kā saimniekošanas kritika, bet kā pretpadomju aģitācija ar no 58 -10 panta izrietošo kriminālsodāmību. Minēto gadu kampaņā KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta valsts noziegumi kopā ar 61. pantā definēto valsts uzdevumu neizpildi, nolaidību un dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu (111. un 109. panti) bija galvenais juridiskais pamats kolektivizācijas pretinieku sodīšanai. Piemēram, KPFSR Centrālo – Melnzemes apgabalu tieslietu darbinieki „pavasara sējas kampaņas laikā” no 1930. gada 1.janvāra līdz 15.martam 53 brigādēs 347 reizes izbrauca uz laukiem kā rezultātā tika notiesāti 4580 cilvēki, tajā skaitā 117 par kontrrevolucionāro aģitāciju¹⁷⁵.

Tāpat pastiprināti 58 - 10 pantu pielietoja 1937-1938. gada „lielā terora” apstākļos. 1938. gada aprīlī PSRS Prokuratūra nosūtīja instrukciju apgabalu un republiku prokuratūrām, ka krimināllietu ierosināšanai pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta punktiem nepieciešams PSRS Prokuratūras akcepts. Tajā pašā instrukcijā PSRS Prokuratūra norādīja, ka padomju dzīves „apmelotājus” var tiesāt bez minētā akcepta¹⁷⁶.

¹⁷⁴Уголовный кодекс РСФСР.. С.- 37-42.

¹⁷⁵Соломон П. Советская юстиция при Сталине.- Москва,1998.- С.86.-87.

¹⁷⁶Соломон П....С.43

Pēc komunistiskās okupācijas 1940. gada 17. jūnijā, Latvijā represīvās iestādes KPFSR Kriminālkodeksa 58-10 pantu reālu un iedomātu režīma pretinieku apsūdzēšanai varēja izmantot, ņemot vērā tā pielietošanas ilggadējo pieredzi politiskos procesos Krievijā. 58-10 pants bija viens no visbiežāk piemērotajiem pantiem jau 1940. gada jūnijā – augustā apsūdzētajiem Latvijas iedzīvotājiem¹⁷⁷.

Tūlīt pēc Latvijas otrreizējās komunistiskās okupācijas 1944. gadā režīms izmantoja 58-10 pantu lai represētu Latvijas iedzīvotājus par darbību nacistiskā režīma valdīšanas laikā Latvijā Otrā pasaules kara gados. Tikai pēc 1955. gada 17.septembra PSRS Augstākās Padomes Prezidija lēmuma „Par padomju pilsoņu amnestiju, kuri sadarbojās ar okupantiem Lielā Tēvijas kara posmā 1941.-1945. g.” pirmo reizi PSRS vēsturē par pretpadomju propagandu un aģitāciju notiesātie tika amnestēti¹⁷⁸.

Veicot Latvijas iedzīvotāju represēšanu, LPSR drošības iestādes 1944.-1956.gadā balstījās ne tikai uz KPFSR KK, bet arī uz PSRS Konstitūciju, PSRS likumdošanas un izpildvaras izdotajiem dekrētiem un lēmumiem. Otrā pasaules kara gados PSRS represīvās institūcijas izveidoja normatīvo bāzi uz kuras pamata rīkoties no Vācijas armijas atkarotajā teritorijā. 1943. gada 2.jūnijā PSRS TKP apstiprinātais nolikums noteica, ka atbilstoši PSRS Konstitūcijas 78. pantam PSRS VDTK ir savienības un republikas tautas komisariāts (visā PSRS – PSRS VDTK, Latvijas PSR – LPSR VDTK). Atbilstoši Konstitūcijas 14. panta i” punktam PSRS VDTK bija jāsarģā PSRS drošību¹⁷⁹.

1944.-1945. gada tā sauktās Latvijas teritorijas „tīrīšanas” laikā, kad padomju represīvās iestādes veica lielu teritoriju totālu kontroli, represējot pēc šo iestāžu domām padomju varu apdraudošas personas, spēkā bija 1943.gada 19.aprīļa PSRS AP Prezidija dekrēts „Par sodu vācu fašistiskajiem ļaundariem, kuri vainīgi padomju civiliedzīvotāju un gūstā kritušo sarkanarmiešu nogalināšanā un spīdzināšanā, spiegiem, dzimtenes nodevējiem no padomju pilsoņu vidus un viņu atbalstītājiem”.

¹⁷⁷ Ērglis Dz., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis A. Padomju represijas Latvijā 1940.gada jūnijā – augustā//Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13.sējums –Rīga:L VIA,2004.-103.lpp.

¹⁷⁸Книга для учителя...С.-74

¹⁷⁹ Ar PSRS TKP 1943. gada 2.jūnija lēmuma Nr.621-191 ss „Par PSRS Valsts drošības tautas komisariāta nolikuma apstiprināšanu” apstiprinātais PSRS VDTK nolikums. Autora kolekcija.

Dekrēts iepriekš minētajām kategorijām pielīdzinātos cilvēku atļāva tiesāt Sarkanās armijas divīziju kara tribunālos.¹⁸⁰

Lielākā Latvijas iedzīvotāju deportācija promocijas darbā apskatītajā posmā - 1949. gada marta deportācija notika, balstoties uz 1949. gada 29.janvāra PSRS M Ps lēmumu Nr. 390 – 138 – ps. Lēmums PSRS VDM uzdeva izsūtīt no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR kulakus ar ģimenēm, nelegālā stāvoklī esošu, bruņotās sadursmēs nošauto, notiesāto bandītu (domāti nacionālie partizāni, nevis apolitiski kriminālnoziedznieki) un nacionālistu ģimenes, legalizētos bandītus, kuri turpina naidīgu darbību un viņu ģimenes, represēto bandītu atbalstītāju ģimenes¹⁸¹. Lēmumus par konkrētu Latvijas iedzīvotāju izsūtīšanu pieņēma un iedzīvotājus ešelonos nogādāja LPSR VDM darbinieki.

¹⁸⁰ No NKVD līdz KGB...970.lp.

¹⁸¹ Okupācijas varu politika Latvijā, 1939 -1991: Dokumentu krājums... 279.lpp.

2.Latvijas PSR drošības iestāžu evolūcija 1943.-1956.

Latvijas PSR drošības iestāžu darbība bija nesaraujami saistīta ar PSRS drošības iestāžu darbību un to evolūciju PSRS notiekošo politisko pārmaiņu, Otrā pasaules kara norises, PSRS represīvā mehānisma pārmaiņu rezultātā. Tādēļ LPSR drošības iestāžu evolūcija apskatāma kontekstā ar PSRS drošības iestāžu evolūciju. Pārmaiņas PSRS drošības iestādēs automātiski ietekmēja LPSR drošības iestāžu darbību.

1940. gada jūnijā un augustā represiju veikšanai Latvijā PSRS IeTK izmantoja Latvijas Republikas politiskās policijas struktūras – Drošības policijas departamentu un tā Politisko pārvaldi¹⁸², pārvaldē nomainot vadību un darbiniekus. No 1940.gada 17. jūnija līdz 1940. gada 5.augustam (kad Latviju nelikumīgi iekļāva PSRS sastāvā) Politiskā pārvalde jau arestēja 184 cilvēkus – pie varas vairs neesošās Latvijas Republikas valdības locekļus, policistus, tiesu darbiniekus, ierēdņus u.c.¹⁸³.

1941. gada 26.augustā sāka funkcionēt LPSR izpildvara – LPSR TKP, taču LPSR iekšlietu/drošības dienestu izveidoja tikai 30. augustā, kad tika saņemta tobrīd Padomju Savienībā par valsts iekšlietām un drošību atbildīgā komisariāta - PSRS IeTK 1940. gada 29/30 augusta pavēle Nr. 001072 „Par Latvijas PSR IeTK organizēšanu”. Saskaņā ar minēto pavēli 1940. gada septembrī sāka strādāt LPSR IeTK centrālais aparāts Rīgā, LPSR IeTK Daugavpils un Liepājas pilsētu daļas, 7 apriņķu daļas un 10 apriņķu nodaļas¹⁸⁴. No 1940. gada 3.septembra par LPSR IeTK galveno struktūrvienību vadītāju vietniekiem kļuva no Maskavas atsūtītie IeTK darbinieki.

Minētie fakti liecina par to, ka PSRS IeTK bija lielāka loma LPSR IeTK izveidošanā un līdz ar to arī darbības nodrošināšanā, nekā LPSR izpildvarai -TKP.

¹⁸² No NKVD līdz KGB...- IX l.p.

¹⁸³ Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā: kopējais un atšķirīgais//Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.-15.jūnijs, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1.sējums, Rīga:LVIA, 2000, 288 lpp.

¹⁸⁴ KFVA, r - 9401 f., 1.apr., 561.l., 155.-156.lp.

LPSR IeTK bija vairākas daļas un nodaļas – t.sk. Izmeklēšanas daļa, Ekonomiskā, Ūdens u.c., taču režīma drošību Latvijā no 1940. gada 30. augusta līdz 1941. gada martam nodrošināja LPSR IeTK Valsts drošības pārvalde¹⁸⁵.

1941. gada 3. februārī PSRS no IeTK atdalīja VDTK. Valsts drošības tautas komisariātam nodeva politiskās policijas funkcijas. Automātiski tika izveidots arī LPSR VDTK ar tādām pašām funkcijām. PSRS, un arī LPSR IeTK, tika atstātas iekšlietu funkcijas. 1941. gada 20. jūlijā ar PSRS AP Prezidija lēmumu PSRS VDTK un IeTK tika apvienoti lai Otrā pasaules kara darbībai notiekot jau PSRS teritorijā represīvo institūciju darbība būtu centralizēta un vieglāk vadāma atbilstoši kara laika situācijai¹⁸⁶.

Latvijas reokupācijas laikā (no 1944. gada jūlija) un 1945. gada 8.maijā sekojošā Vācijas armijas kontingenta kapitulācija Kurzemē nepārtrauca Latvijas Republikas okupāciju. PSRS veiktā Latvijas reokupācija nomainīja nacistu okupāciju. PSRS un LPSR represīvās institūcijas (arī LPSR VDTK) kā vienas no otrreizējās komunistiskās okupācijas nodrošinātājām Latvijā jau no 1944. gada vasaras (sākot no 17. jūlija), darbojās Sarkanās armijas ieņemtajās teritorijās Latgalē, Vidzemē, Zemgalē un Kurzemes dienviddaļā. Pēc 1945. gada 8.maija tās savu darbību izvērsa arī visā Kurzemes teritorijā.

Otrā pasaules kara gados PSRS represīvās institūcijas izveidoja normatīvo bāzi, uz kuras pamata rīkoties no Vācijas armijas atkarotajā teritorijā. Savukārt Latvijas PSR represīvās iestādes nacistu neokupētajā PSRS teritorijā formējās darbībai LPSR. PSRS represīvās struktūras, kuras no 1944. gada darbojās Latvijā, jau bija noformējušās – IeTK un tās karaspēks no 1934. gada, VDTK un Aizsardzības tautas komisariāta galvenā pretizlūkošanas pārvalde *SMERŠ* no 1943. gada 14.aprīļa. Krievijā – Maskavā 1943. gada 3.janvārī ar PSRS IeTK rīkojumu izveidoja LPSR operatīvi čekistisko grupu, kura pakļāvās PSRS IeTK¹⁸⁷ No šīs grupas izveidojās LPSR IeTK, kurš darbojās Sarkanās armijas ieņemtajā Latvijas teritorijā 1944. gadā.

1943. gadā, Sarkanajai armijai frontēs gūstot panākumus, uzlabojās arī PSRS drošības iestāžu stāvoklis. 1941.-1942. gadā, kad Sarkanā armija atkāpās arvien dziļāk

¹⁸⁵ Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta darbība 1940. gadā//Okupācijas varu politika Latvijā, 1939 -1991: Dokumentu krājums...123.lpp.

¹⁸⁶ Лубянка. Органы ВЧК– ОГПУ– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960...С.28

¹⁸⁷ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtė I.Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais.- Vilnius,1999.-P.22.

PSRS teritorijā, PSRS drošības un iekšlietu iestādēm bija jākoncentrē spēki cīņai ar Vācijas karaspēku, savas daļas izvietojot Sarkanās armijas daļās un aizmugurē, tikai minimālu darbību veicot nacistu iekarotajā PSRS teritorijā. Gan drošības, gan iekšlietu funkcijas nodrošināja vienīgi PSRS IeTK un tā struktūrvienības – arī LPSR IeTK operatīvās grupas darbinieki. 1943. gadā pēc PSRS militārajiem panākumiem PSRS drošības iestādēm pavērās plašākas iespējas pretizlūkošanas darbībai Vācijas armijas aizmugurē un no tās atkarotajās teritorijās. Centralizētais IeTK aparāts vairs nebija piemērots dažādu pretizlūkošanas un izlūkošanas uzdevumu veikšanai. Tādēļ 1943. gada aprīlī Valsts aizsardzības komiteja, VK(b)P CK un PSRS TKP pieņēma lēmumu par PSRS IeTK reorganizāciju, no IeTK atsevišķi nodalot valsts drošības struktūrvienības.

Ar PSRS Tautu Komisāru Padomes 1943. gada 14.aprīļa lēmumu Nr. 393-129ss mēneša laikā PSRS represīvo iestāžu darbiniekiem tika uzdots izveidot PSRS VDTK. Uz šī lēmuma pamata no PSRS IeTK uz jaunizveidoto PSRS VDTK pārcēla tās operatīvās pārvaldes un daļas, kuras nodarbojās vienīgi ar drošības jautājumiem, bet nenodarbojās ar kriminālās noziedzības apkarošanu u.c. iekšlietu jautājumiem. Uz VDTK no IeTK pārceltās daļas kļuva par pamatu, uz kura izveidoja PSRS VDTK. Iepriekš minētais PSRS TKP lēmums noteica, ka VDTK drošības uzturēšanas uzdevumi ir izlūkošanas darbs ārzemēs, cīņa ar ārvalstu izlūkdienestu graujošu, spiegošanas un diversiju darbību valsts iekšienē (izņemot Sarkanās armijas daļās un iestādēs, Jūras Kara Flotes un PSRS IeTK karaspēka daļās, kur ar pretizlūkošanu nodarbojās šo resoru SMERŠ daļas, cīņa ar pretpadomju elementiem un izpausmēm PSRS iedzīvotāju vidū, rūpniecībā, transportā, sakaru sistēmā, lauksaimniecībā un citur, vadošo komunistiskās partijas darbinieku un valdības apsardze. PSRS TKP 1943. gada 14.aprīļa lēmums Nr. 393-129ss noteica, ka citi pienākumi VDTK nav uzliekami. Lēmums vēl arī paredzēja, ka PSRS savienotajās republikās-tātad arī LPSR, jāizveido VDTK. Nolikums noteica, ka PSRS VDTK jāvada VDTK vietējās iestādes – tātad arī LPSR VDTK¹⁸⁸.

1943. gada 14.aprīļa lēmums Nr. 393-129 ss arī noteica, ka republiku VDTK pašiem jāizveido savu strukturālo iedalījumu, to pielīdzinot PSRS VDTK strukturai. Minētais lēmums PSRS VDTK iedalīja šādās apakšvienībās:

1. Komisariāta vadība,

¹⁸⁸ PSRS TKP 1943.gada 14.aprīļa lēmums 393-129ss. Atslepenota KVFA (bez fondējuma) oriģināldokumenta kopija. Autora kolekcija.

2. Sekretariāts,
3. Pirmā (Izlūkošanas) pārvalde,
4. Otrā pārvalde (Pretizlūkošana – „cīņa ar pretpadomju elementiem un ārvalstu izlūkdienestu aģentūru PSRS iekšienē, ārvalstu vēstniecību un pavalstnieku novērošana”),
5. Trešā pārvalde (cīņa ar pretpadomju elementiem un ārvalstu izlūkdienestu aģentūru transportā),
6. Ceturtā pārvalde (diversiju veikšana pretinieka aizmugurē),
7. Piektā (šifrēšana – atšifrēšana),
8. Apsardzes pārvalde (vadošo komunistiskās partijas darbinieku un valdības apsardze),
9. Izmeklēšanas daļa (valsts un politisko noziegumu lietās) ar pārvaldes tiesībām,
10. Maskavas Kremļa komandanta pārvalde,
11. Administratīvi saimnieciskā un finanšu pārvalde,
12. „A” daļa (arhīvs, statistika, iekšējie cietumi un noziedznieku meklēšana),
13. „B” daļa (zinātniski pētnieciskais un izmēģinājumu darbs, dokumentu veidlapu viltošana, radiopretizlūkošana),
14. „V” daļa (korespondences perlustrācija),
15. Kadru daļa¹⁸⁹

Pēc minētās struktūras (izņemot Izlūkošanas daļu un komandanta pārvaldi) atbilstoši izveidoja arī LPSR VDTK struktūru. Tikai LPSR VDTK nebija pārvalžu ar tām piešķirtajām komandējošām tiesībām, bet mazākas vienības-daļas, kuras pakļāvās profilam atbilstošajai PSRS VDTK pārvaldei.

PSRS TKP 1943. gada 2.jūnija lēmums Nr.621-191 ss „Par PSRS Valsts drošības tautas komisariāta nolikuma apstiprināšanu” apstiprināja PSRS VDTK nolikumu. Minētais nolikums bija pamatā PSRS drošības iestāžu darbībai līdz pat 1959. gada 9.janvārim, kad PSKP CK apstiprināja jaunu-PSRS VDK nolikumu¹⁹⁰.

¹⁸⁹ PSRS TKP 1943.gada 14.aprīļa lēmums 393-129ss. Atslepenota KVFA (bez fondējuma) oriģināldokumenta kopija. Autora kolekcija.

¹⁹⁰ № 177. Выписка из протокола (тā tekstā-aut.) № 200 заседания Президиума ЦК КПСС с утверждением проекта положения о КГБ при СМ СССР// Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 -1991:Справочник.Россия. XX век. Документы/Сост.Кокурин А., Петров Н.- Москва:Международный фонд Демократия, 2003.- С.693-698.

PSRS VDTK nolikums arī noteica tās tiesības, pateicoties kurām VDTK varēja sev izvirzītos uzdevumus izpildīt:

1. Veikt darbu ar aģentūru, iegūstot informāciju,
2. Likumā noteiktā kārtībā veikt izņemšanas, kratīšanas un aizdomās par noziedzīgu darbību turētu personu arestu,
3. Veikt izmeklēšanu VDTK arestēto personu lietā un, saskaņojot ar PSRS prokuratūru, krimināllietas nododot izskatīšanai atbilstošām PSRS tiesu institūcijām un PSRS IeTK Sevišķajai apspriedei,
4. Veikt dažādus speciālus pasākumus, lai atklātu ārvalstu aģentūras un „kontrrevolucionāro formējumu” naidīgo darbību valsts iekšienē,
5. Izdot pavēles, instrukcijas, norādījumus un rīkojumus, kuri nosaka PSRS VDTK un tās perifēro institūciju darbību visos PSRS VDTK kompetences jautājumos¹⁹¹.

Analogas iepriekš minētās tiesības līdz ar to ieguva arī LPSR VDTK. PSRS VDTK nolikums uzsvēra, ka PSRS republikās veidojami republiku VDTK, pielīdzinot republikānisko struktūru PSRS VDTK. Republiku VDTK struktūra bija jāapstiprina PSRS VDTK. PSRS VDTK nolikums arī noteica, ka visu PSRS VDTK un vietējo VDTK institūciju atklāti strādājošo darbinieku un to slepeno kadru darbinieku, kuri tika leģendēti (sabiedrībai uzdoti par it kā ar VDTK nesaistītu profesiju pārstāvjiem) tiesības, pienākumi un statuss pielīdzināms Sarkanās armijas komandējošajiem kadriem. PSRS VDTK kadri uz šī nolikuma pamata tika noņemti no PSRS Tautas aizsardzības komisariāta uzskaites un pārvietoti PSRS VDTK uzskaitē. Saskaņā ar nolikumu, PSRS VDTK komandējošiem kadriem tika piešķirti speciālās valsts drošības dienesta pakāpes. Šādas pakāpes (ieskaitot 3. ranga valsts drošības komisāra pakāpi) varēja piešķirt vienīgi PSRS VDTK¹⁹². Tātad LPSR VDTK komandējošo kadru dienesta pakāpes arī piešķīra PSRS VDTK. 1. un 2. ranga valsts drošības komisāra pakāpi piešķīra ar PSRS TKP lēmumu. Nolikums atļāva visiem PSRS VDTK un vietējo VDTK institūciju atklāti strādājošiem darbiniekiem nēsāt formas un atšķirības zīmes. Saskaņā ar PSRS VDTK nolikumu, PSRS VDTK un tā vietējo institūciju (tātad arī LPSR VDTK) štatu skaitu un to izvietošanu apstiprināja PSRS TKP. PSRS TKP apstiprinātos kadrus savukārt bija jāizvieto un amatā

¹⁹¹ Ar PSRS TKP 1943. gada 2. jūnija lēmuma Nr. 621-191 ss. „Par PSRS Valsts drošības tautas komisariāta nolikuma apstiprināšanu” apstiprinātais PSRS VDTK nolikums. Autora kolekcija.

¹⁹² Turpat

jāapstiprina PSRS VDTK¹⁹³. Tātad, LPSR VDTK savus kadrus varēja nodarbināt tikai tad, kad tos apstiprināja PSRS TKP un PSRS VDTK.

Par PSRS VDTK finansēm PSRS VDTK nolikums noteica, ka naudu, kuru PSRS TKP piešķir PSRS VDTK operatīvā darba ar aģentūru veikšanai, tiek turēta slepenā PSRS VDTK rīcībā esošā fondā un izlietota pēc VDTK noteiktas tāmēm slepeno kadru darbinieku, aģentūras un ziņotāju atalgošanai un ar viņu darbu saistītiem izdevumiem¹⁹⁴.

Lietuvas PSR VDTK operatīvā grupa veidoja vēlāko Lietuvas PSR VDTK kadru sastāvu, kurš Viļņā oficiāli sāka strādāt 1944. gada 15. jūlijā. Lietuvas PSR VDTK operatīvā grupas uzdevumi bija Lietuvas PSR VDTK kadru formēšana, izlūku un diversiju grupu organizēšana darbam Vācijas armijas aizmugurē Lietuvā un to darbības koordinēšana¹⁹⁵. Analogiski uzdevumi vajadzēja būt arī Latvijas PSR VDTK operatīvajai grupai. Mainījās tikai darbības vieta – Vācijas armijas aizmugure Latvijā. Lietuvas PSR VDTK grupā tika izveidota 4. daļa, kas organizēja izlūkošanas un diversiju grupu darbību Lietuvā, to koordinējot. Lietuvas PSR operatīvajā grupā funkcionēja arī „A” daļa (operatīvais arhīvs), administrācija, kadru grupa, saimnieciskā un finansu grupa. 1943.-1944. gadā sāka formēt arī 2.(pretizlūkošanas) daļu¹⁹⁶. Līdzīgs iedalījums visticamāk bija arī Latvijas PSRS operatīvajai grupai.

Uz VDTK operatīvo apakšvienību bāzes 1943. gadā arī tika izveidotas PSRS republiku, autonomo republiku un apgabalu valsts drošības komisariāti un pārvaldes¹⁹⁷. No 1943. gada 1.septembra Krievijā – Pavlovo Posadā sāka darboties Lietuvas PSR VDTK operatīvā grupa¹⁹⁸. 1943. septembrī turpat sāka veidot arī LPSR VDTK operatīvo grupu. Latvijas PSR VDTK operatīvajā grupā iesaistīja no Latvijas evakuētos drošības iestādes darbiniekus. Operatīvo grupu no 1943. gada decembra līdz 1944. gada jūlijam vadīja LPSR drošības komisārs Alfons Noviks. Īpašos kursus apmācīja jaunos drošības iestāžu kadrus¹⁹⁹.

¹⁹³ Turpat

¹⁹⁴ Ar PSRS TKP 1943. gada 2.jūnija lēmuma Nr.621-191 ss „Par PSRS Valsts drošības tautas komisariāta nolikuma apstiprināšanu” apstiprinātais PSRS VDTK nolikums. Autora kolekcija.

¹⁹⁵ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtē I...P.23.

¹⁹⁶ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtē I...P.24.

¹⁹⁷ История советских органов государственной безопасности: Учебник/Высшая Краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Э.Дзержинского.- Москва,1977.- С.346

¹⁹⁸ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtē I...P.23.

¹⁹⁹ LVA – PA, 101.f., 6.apr., 5.l., 1.lp.;15500.f., 2.apr., 7786.l., 2.,4.,5.lp.

PSRS TKP 1943. gada 14.aprīļa lēmums Nr. 393 – 129 ss noteica, ka republiku, novadu, apgabalu un rajonu VDTK jāveido, no IeTK uz VDTK pārceļot operatīvi čekistiskās pārvaldes, daļas un nodaļas²⁰⁰. Tātad arī tos 1943. gada 3.janvārī Maskavā izveidotās LPSR operatīvi čekistiskās grupas darbiniekus, kuri atbilda drošības komisariāta darbinieka profilam, pārcēla uz LPSR VDTK operatīvo grupu. 1943. gada 3.janvārī izveidotās Latvijas PSR operatīvi čekistiskās grupas vadība atradās Maskavā, taču spriežot pēc tā, ka Lietuvas PSR operatīvi čekistiskās grupas vadība arī atradās Maskavā, bet atsevišķas tai pakļautas operatīvi čekistiskās grupas (2 līdz 5 operatīvie darbinieki) dažādās PSRS vietās, kurās atradās evakuētie Lietuvas iedzīvotāji²⁰¹, visticamāk, analoga situācija bija arī ar Latvijas operatīvi čekistisko grupu. Pavēles par Baltijas republiku iekšlietu institūciju darbību PSRS IeTK izdeva vienādas visām trim Baltijas padomju republikām. Centrālo Lietuvas operatīvi čekistisko grupu Maskavā veidoja vadība (vadītājs un vietnieki), operatīvā daļa (13 cilvēki), administratīvi saimnieciskā daļa (22 cilvēki). Visā Lietuvas PSR operatīvi čekistiskajā grupā darbojās 67 darbinieki, t.sk. 53 operatīvie darbinieki. Operatīvā grupa rūpējās par kadru rezervi, veica izlūkdarbību Lietuvas teritorijā, strādāja ar no Lietuvas izvestajiem arhīvu materiāliem (t.sk.ar operatīvā darba ar aģentūru materiāliem), izsekoja evakuētos Lietuvas iedzīvotājus, vervēja tos, veica apcietināšanu un izmeklēšanu)²⁰². Nav pieejami dokumenti par Latvijas PSR operatīvi čekistiskās grupas kadru skaitu un izvietojumu. Spriežot pēc PSRS IeTK pakļautībā esošās Lietuvas PSR operatīvi čekistiskās grupas darbības un kadru skaita, arī Latvijas PSR operatīvi čekistiskās grupas iespējas ļāva deleģēt kadrus LPSR VDTK operatīvās grupas izveidošanai.

Lietuvas PSR VDTK grupa no 1943. gada 1.septembra darbojās kā PSRS VDTK 4. (diversiju veicējas ienaidnieka teritorijā) pārvaldes 2.daļas 3.nodaļa (informācija par nodaļas precīzām funkcijām dokumentos nav pieejama)²⁰³. Acīmredzot, Latvijas PSR operatīvā grupa no 1943.gada nogales līdz 1944.gada vasarai darbojās kā kāda no 4.pārvaldes 2.daļas nodaļām. Par to varētu liecināt fakts, ka 1943. gada 11.novembrī Latvijas Partizānu kustības štāba priekšnieks pulkvedis Artūrs Sproģis atmaskoto gestapo spiegu un dzimtenes nodevēju sarakstu LPSR

²⁰⁰ PSRS TKP 1943.gada 14.aprīļa lēmums 393-129ss. Atslepenota KVFA (bez fondējuma) oriģināldokumenta kopija. Autora kolekcija.

²⁰¹ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtē I...P.22..

²⁰² Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtē I.-P.23.

²⁰³ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtē.I-P.23.

VDTK operatīvās grupas vadītājam A. Novikam nosūtīja kā PSRS VDTK 4. pārvaldes valsts drošības komisāram (domāts amats, nevis pakāpe)²⁰⁴. A. Novika kadru anketā minēts, ka no 1941. gada oktobra līdz 1943. gada decembrim viņš vadījis PSRS IeTK un VDTK nodaļu (acīmredzot, PSRS IeTK 4. pārvaldes mazāko struktūrvienību)²⁰⁵.

1943. gada rudenī izveidotā Latvijas PSR VDTK operatīvā grupa formēja kadrus darbam Latvijā, organizēja izlūku un diversantu grupu sūtīšanu pāri frontes līnijai. Operatīvās grupas dalībnieki arī veica izlūkošanu nacistu okupētajā Latvijā. Otrā pasaules kara gados - arī 1944. un 1945. gadā Latvijā darbojās PSRS diversantu grupas, kas padomju historiogrāfijā tika dēvētas vienīgi par "partizāniem". Pēdējo gadu Krievijas vēsturnieku pētījumi pierāda PSRS iekšlietu un drošības iestāžu lomu Otrā pasaules kara laika PSRS diversantu grupu darbības organizēšanā un vadībā.²⁰⁶

Lai organizētu un vadītu Vācijas armijas aizmugurē desantējamās padomju diversantu grupas, kā arī jau Vācijas armijas okupētajos apgabalos esošos padomju partizānus, 1942. gada janvārī tika izveidota PSRS IeTK 4. pārvalde. PSRS IeTK 4. pārvalde no 1942. gada 30. maija galveno uzmanību pievērsa PSRS IeTK operatīvo grupu veiktās izlūkošanas un diversiju darbības organizēšanai un vadībai vācu aizmugurē (t.sk. Latvijā). Operatīvās un speciālās grupas uz Vācijas armijas aizmuguri nosūtīja arī PSRS VDTK, Sarkanās armijas pretizlūkošanas pārvalde "SMERŠ" un Sarkanās armijas Galvenā izlūkošanas pārvalde. VDTK speciālajām grupām bija konkrēti uzdevumi – noteiktu personu iznīcināšana vai diversijas veikšana. Latvijā desantētās PSRS IeTK 4. pārvaldei pakļautās PSRS speciālās grupas „Pobeda” un „Razgrom”. 1945. gadā Latvijas partizānu kustības štābs secināja, ka materiāli par „Razgrom”, kura sadarbojās arī ar citām diversantu grupām, atrodas nevis minētā štāba vai kāda cita PSRS teritorijā izvietotā partizānu štāba rīcībā, bet operatīvajā izmantošanā LPSR VDTK.²⁰⁷ „Razgrom” kadrus formēja arī PSRS VDTK 4. pārvaldes nodaļas vadītājs A. Noviks un viņa vietnieks J. Vēveris. Kā savās atmiņās raksta „Razgrom” diversants Ivans Bogdanovs, abi iepriekš minētie drošības komisariāta darbinieki 1943. gada 6. jūnijā viņu iekļāvuši 24 cilvēku lielajā

²⁰⁴ PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945). II daļa. Dokumenti un materiāli/Sast. Strods H.-Rīga, Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2007-285.lpp.

²⁰⁵ LVA - PA, 15500.f., 2.apr., 7786.l., 2., 4., 5.lp.

²⁰⁶ Попов А. Диверсанты Сталина.- Москва: Яуза: ЭКСМО, 2004; Хаустов В. Органы государственной безопасности в тылу и на фронте// Война и общество, 1941-1945. Книга 2.- Москва: Наука, 2004. С.-368.-370; Попов А. НКВД и партизанское движение.- Москва: ОЛМА – ПРЕСС, 2003; Боярский В. Партизаны и армия. История утерянных возможностей.- Минск; Москва: Харвест: АСТ, 2001.

²⁰⁷ LVA-PA, 302.f., 3.apr., 7.l., 207.lp.

specgrupā, „*Razgrom*”. Grupa tikusi desantēta Osvejas rajonā, lai tālāk virzītos uz Latviju²⁰⁸. 1965. gadā LPSR VDK sniedza informāciju LKP CK Ideoloģiskajai daļai, kurā minēts, ka „Lielā Tēvijas kara” gados LPSR IeTK un VDTK uz Latviju nosūtīja 16 specgrupas ar 126 cilvēkiem, to skaitā grupas, kurās bija speciāli sagatavoti šo komisariātu darbinieki. Pēc LPSR VDTK informācijas 1943.-1944. gadā Latvijā specgrupu sastāvā tika iesūtīti komisariatam 52 zināmi represīvo iestāžu darbinieki. Taču minētie skaitļi ir apšaubāmi, jo divos LPSR VDTK dokumentos atšķiras kopējais uz Latviju kara gados nosūtītais represīvo iestāžu darbinieku skaits, svārstoties no 126 līdz 156 cilvēkiem²⁰⁹. Svārstības izskaidrojamas ar to, ka Latvijā Vācijas pretdiversantu pasākumu rezultātā sagrauto PSRS specgrupu atliekas pievienojās no PSRS iesūtītajiem vai vietējiem diversantiem, kuri pakļāvās Latvijas partizānu kustības štābam vai Sarkanās armijas fronšu pavēlniecībam. Iespējams, ka drošības iestāžu darbinieku pievienošanās diversantu grupām noteica atšķirīgo LPSR IeTK-VDTK specgrupu skaitu. Maz ticams, ka minēto personu skaitā tika iekļauti diversanti no ar LPSR nesaistītām PSRS IeTK-VDTK struktūrvienībām, jo specgrupu sūtīšana pāri frontes līnijai notika konspiratīvos apstākļos. PSRS VDTK, IeTK Sarkanās armijas pretizlūkošanas pārvalde *SMERŠ*, Sarkanās armijas Galvenā izlūkošanas pārvalde un fronšu pavēlniecības konspirācijas dēļ nekoordinēja grupu nosūtīšanu ienaidnieka teritorijā, kas izraisīja traģiskas sekas un savstarpējus apvainojumus. Tā PSRS IeTK specgrupa „*Razgrom*”, kuru formēja arī A. Noviks un J. Vēveris, 1943. gada jūnijā nonāca Latvijas partizānu brigādes vienību izvietojuma rajonos, Latvijā meklēja sev aģentūru un drošu vietu darbam ar rāciju. „*Razgrom*” ar Latvijas partizānu brigādi nesadarbojās, Latvijā vervēja diversantus un uzdevās par 2. Latvijas partizānu brigādi, lai gan tobrīd tādu organizēt Latvijas partizānu kustības štābam nebija paredzēts. Uztraucies par šādu rīcību, Latvijas partizānu kustības štāba priekšnieks (LPKŠ) A. Sproģis 1943. gada 19. augustā prasīja Centrālā partizānu kustības štāba priekšniekam S. Beļčenko, vai minētās grupas atrašanās Latvijā un 2. Latvijas partizānu brigādes formēšana bez sakariem ar Latvijas partizānu kustības štābu ir sankcionēta²¹⁰. Par „*Razgrom*” darbību Latvijā no 1943. gada augusta, kā arī par LPSR VDTK operatīvās grupas pāri fronteī sūtīto specgrupu darbību no

²⁰⁸ Strods H. PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945). I daļa. - Rīga: Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2006, -124.lpp.

²⁰⁹ Strods H. PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945). I daļa. - Rīga: Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2006, -123.-124.lpp

²¹⁰ PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945). II daļa. Dokumenti un materiāli/Sast. Strods H. - Rīga, Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2007-59.lpp.

1943.gada rudens līdz 1944. gada jūlijam Latvijas arhīvu dokumentos trūkst informācijas. Vācijas okupētajā Kurzemē 1945. gadā LPSR VDTK specgrupas neizmantoja. 1944. gada martā A. Noviku PSRS VDTK iecēla par LPSR VDTK

komisāru²¹¹. Līdz 1944. gada jūlijam viņš turpināja vadīt LPSR VDTK operatīvo grupu²¹², jo LPSR VDTK darbību kā komisariāts uzsāka 1944. gada jūlijā Latvijā.

Pēc 1943. gada 5. maija LK(b)P CK biroja sēdes, kad tika apstiprināti pirmie dalībnieki partijas un padomju darbinieku sagatavošanai un kvalifikācijas celšanai darbam Latvijā, LPSR pārvaldītājus pastiprināti gatavoja LK(b)P²¹³. LK(b)P pirms savas darbības atjaunošanas Latvijā – 1944. gadā kā darbības programmu pieņēma VK(b)P CK un PSRS TKP 1943. gada 21. augusta lēmumu par neatliekamiem pasākumiem saimniecības atjaunošanai no vācu okupācijas atbrīvotajos rajonos. Balstoties uz šo lēmumu, no 1944. gada maija LK(b)P veidoja arī operatīvās grupas darbam Latvijā. Tajās ietilpa vadoši LK(b)P, LPSR TKP, padomju un ministriju darbinieki. LK(b)P veidotās operatīvās grupas republikas un apriņķu vadībai uz Latviju tika nosūtītas sākot ar 1944. gada jūliju. 1944. gada vasarā tās faktiski kļuva par vietējo padomju varu līdz vietējo padomju institūciju izveidošanai. Šīs grupas atjaunoja vietējās partijas un padomju institūcijas, izraudzījās kadrus.

1944. gada jūlija sākumā uz PSRS 1.Baltijas frontes rajonu izbrauca pirmā operatīvā grupa – vadoši LPSR darbinieki. Grupas atbildīgie vadītāji: no LK(b)P CK Kārlis Ozoliņš, bet no TKP – K.Celovs. Tajā bija 28 partijas darbinieki, tajā skaitā no partijas centrālā aparāta – 5 cilvēki, 50 padomju darbinieki, 51 TKP komisariātu darbinieki, 14 komjaunatnes darbinieki, 13 arodbiedrību darbinieki u.c.²¹⁴ Otra grupa, kuras sastāvā bija arī trīs prokurori, uz frontes rajonu izbrauca 7.jūlijā.²¹⁵ Grupu sastāvā drošības iestāžu darbinieki nebija. Par operatīvo grupu došanos uz Latvijas

²¹¹ Кокурин А. Органы НКВД – МВД СССР по борьбе с вооруженным националистическим подпольем (Западная Украина и Белоруссия, Латвия, Литва и Эстония) (1939-1953). Материалы научной конференции (круглого стола) „Современная историография и источниковедение истории отечественных органов государственности (от Ф. Э. Дзержинского до Ю.В. Андропова). Тенденции развития”//Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. Том III.-Москва:Кучково поле,2007.-с.262

²¹² LVA-PA, 15500.f., 2.apr., 7786.l., 2.,4.,5.lp.

²¹³ Strods H. PSRS okupācijas administrācija Latvijā 1944.gadā//Cīņa par Baltiju. Latvijas Okupācijas muzejs: Gadagrāmata 2004.- Rīga: LOMF, 2005. - 137.-139.lpp.

²¹⁴ LVA-PA, 101.f, 6.apr., 6.l., 5.-6.lp.

²¹⁵ LVA-PA, 101.f, 6.apr., 6.l., 7.-13.lp.

teritoriju, kas bija PSRS kontrolē, ziņas ir līdz 1944. gada 31. augustam.²¹⁶ Acīmredzot, pēc tam partijas, padomju un valdības darbinieki uz Latviju nedevās organizēti grupās. LPSR VDTK operatīvā grupa pārbaudīja uz Latviju sūtāmos LK(b)P un padomju operatīvo grupu kadrus un atsevišķi uz Latviju nosūtītos kadrus. Šādas pārbaudes notika vismaz no 1944. gada 7.maija līdz 1944. gada 20. decembrim²¹⁷. Līdz ar to tika atsijāti politiski neuzticami darbinieki, kurus vadošos amatos nesūtīja.

Iestrādātais mehānisms bija tāds, ka LK(b)P CK Sevišķais sektors partijas operatīvo grupu darbinieku sarakstus nodeva pārbaudei LPSR VDTK operatīvai grupai. Tad grupa deva savu atzinumu. Līdz ar to tika atsijāti darbinieki, kurus vadošos amatos nesūtīja. Tā 1944. gada 7. maijā LPSR VDTK operatīvā grupa LK(b)P CK Sevišķajam sektoram atsūtīja 8 cilvēku sarakstu, kurus bija paredzēts iekļaut tautas komisariātu un iestāžu sastāvos, bet par kuriem tika atrasta kompromitējoša informācija. Kompromitējošās informācijas pamatā bija dažādu Krievijas apgabalu un rajonu pārvalžu un daļu materiāli.²¹⁸ VDTK informācija atradās arī par augstākās partijas nomenklatūras darbiniekiem. Tā, pārbaudot uz Latviju nosūtāmo operatīvo grupu, kurā bija LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš, TKP priekšsēdētājs Vilis Lācis u.c. augstas amatpersonas, atklājās, ka Jānis Ostrovs – LK(b)P CK propagandas un aģitācijas daļas vadītājs 1937.gadā politisku iemeslu dēļ saukts pie kriminālatbildības, bet tā kā neesot bijis nozieguma sastāva, viņa lieta pārtraukta. 1938. gadā atkal arestēts un saukts pie kriminālatbildības pēc Uzbekijas PSR likumdošanas, taču ar Uzbekijas PSR IeTK 1939. gada lēmumu no apcietinājuma atbrīvots. J.Kalnberziņš ar šo informāciju tikai iepazinās un J.Ostrova darbībai šķēršļi netika likti.²¹⁹

Pēc LK(b)P CK biroja lūguma 1944. gadā LPSR VDTK operatīvā grupa pārbaudīja arī atsevišķus komunistiskās partijas biedrus par kuriem bija aizdomas, ka tie neatbilst komunistiska politiskajam standartam.²²⁰ Acīmredzot minētajā laikā grupai bija pietiekošas pilnvaras, lai kontrolētu LKP nomenklatūru. Visu J.Staļina varas periodu LPSR VDTK/VDM veiktā LPSR vadošo kadru pārbaude kavēja latviešu

²¹⁶ LVA-PA, 101.f, 6.apr., 6.l., 87.-89.lp.

²¹⁷ LVA-PA, 101.f, 6.apr., 5.l.

²¹⁸ LVA-PA, 101.f, 6.apr., 5.l, 1.lp.

²¹⁹ LVA-PA, 101.f, 6.apr.,5.l., 7.lp.

²²⁰ LVA-PA, 101.f, 6.apr.,5.l, 2.lp.

izvirzīšanos dažādos amatos. Gandrīz katram latvietim radi bija represēti, atradās emigrācijā vai tika ieskaitīti politiski neuzticamu kategorijā.

Līdz 1944.gada jūlijam LPSR VDTK operatīvās grupas 2.Baltijas frontes darbinieki pratināja sagūstītos "*Latviešu SS brīvprātīgā leģiona*" 15.un 19. divīziju militārpersonas par stāvokli Latvijā, 15.divīzijas formēšanu, par leģiona militārpersonu noskaņojumu, par no PSRS uz Latviju evakuēto likteni, baumām par paredzēto Latvijas iedzīvotāju izvešanu uz citām Eiropas zemēm un dažādu objektu mīnēšanu, Sarkanajai armijai ienākot Latvijā u.c.²²¹.

1944.gada pavasarī 2.Latvijas partizānu brigādes bāzē Lubānas-Madonas mežos tika desantēta Sarkanās armijas Aizmugures karaspēka pārvaldes, PSRS IeTK un VDTK operatīvā grupa²²². Noprotams, ka šīs grupas uzdevums bija uzsākt PSRS represīvo iestāžu pastāvīgu darbību Latvijā un vākt informāciju par padomju režīmam nelabvēlīgām personām teritorijā, kurā bija paredzēts ienākt Sarkanajai armijai. Par to, ka operatīvajai grupai bija šādi uzdevumi var spriest pēc Lietuvas PSR piemēra. 1944. gada jūnija otrajā pusē tika izveidotas divas speciālas Lietuvas PSR drošības iestāžu darbinieku operatīvās grupas. Viena-kapteiņa M.Čiobotova vadībā Ziemeļlietuvā, bet otra - leitnanta B.Ļevikova vadītā grupa Lietuvas centrālajā daļā. Minētās grupas kopā ar Sarkanās armijas daļām devās uz Lietuvu un nostiprinājās Lietuvas apriņķu centros un lielākajās pilsētās. Tur tās pārņēma nacistu režīma administrācijas, militāristu, izlūkdienesta dokumentus un materiālās vērtības (radiostacijas, transporta mezglus u.c.), uzņēma sakarus ar jau Lietuvā darbojošām VDTK grupām²²³ (*visticamāk, desantētajām specgrupām-aut.*). Domājams, ka 1944. gada jūlijā Latvijā iesūtītajai PSRS VDTK 4.pārvaldes operatīvajai grupai, kuras sastāvā bija arī LPSR VDTK operatīvā grupa, bija tādi paši uzdevumi Latvijas teritorijā.

PSRS VDTK 4.pārvaldes opergrupa tika desantēta 2.Latvijas partizānu brigādes bāzē Lubānas-Madonas mežos 1944. gada jūlijā. Par tās ierašanos Latvijā bija vienojies LPSR VDTK komisārs A.Noviks un LPKŠ priekšnieks A.Sproģis.²²⁴ Līdz ar ierašanos Latvijā, LPSR VDTK operatīvās grupas darbinieki, kuri no 1943.

²²¹ LVA-PA, 101.f., 6.apr., 21.l., 3.lp.

²²² Strods H. PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945). I daļa.- Rīga: Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2006, -126.lpp.

²²³ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtē ...P.24

²²⁴ Strods H. PSRS okupācijas administrācija Latvijā 1944.gadā//Cīņa par Baltiju. Latvijas Okupācijas muzejs. Gadagrāmata 2004.- Rīga: LOMF, 2005.- 146.lpp.

gada rudens bija formējuši kadrus darbam Latvijā, no 1944. gada jūlija varēja ķerties pie LPSR VDTK izveidošanas.

LPSR VDTK operatīvās grupas tika nosūtītas uz Latvijas apriņķiem. Tās kļuva par kodolu ap kurām 1944. gadā veidojās LPSR VDTK apriņķu daļas Latgalē, Vidzemē un Zemgalē²²⁵. A. Noviks atmiņās minējis, ka ar frontes tuvošanos Latvijai LPSR VDTK bija oficiāli noformēts. Komisariātam kadri netrūkuši un tie bijuši gatavi ķerties pie darba²²⁶. Minētais apgalvojums ir apšaubāms. 1944. gadā LPSR IeTK, kurš arī pildīja represīvās funkcijas, kadri (it īpaši Latvijas situāciju pārzinoši kadri) trūka. Otrā pasaules kara darbības rezultātā daļēji izira tā LPSR IeTK sistēma, kura Latvijā tika izveidota 1940.-1941. gadā. 1944. gada sākumā, kad bija prognozējama Sarkanās armijas ielaušanās Latvijā jau minētā gada laikā, darbam LPSR steidzīgi vajadzēja formēt LPSR IeTK kadrus. 1944. gada septembrī LPSR IeTK bija 7281 štata vietas, no kurām 19. septembrī, LPSR IeTK vadībai atrodoties Daugavpilī, nokomplektētas bija 2026 vietas. 5255 darbinieki komisariātam trūka. Līdz ar to IeTK funkcionēja nepilnvērtīgi. Milicijā trūka 2274 darbinieki, LPSR IeTK pakļautajā Šoseju pārvaldē 453 inženiertehniskie speciālisti, ugunsdzēsējos –1371, bet cietumos - 660 darbinieku. LPSR IeTK komisārs Augusts Eglītis uzskatīja, ka no nacionālajiem kadriem vairāk cilvēkus komisariātam piesaistīt nevar un brīvus kadrus nevar atrast arī citās PSRS republikās. LK(b)P CK sekretārs J. Kalnbērziņš bija devis norādījumu Latvijas partizānu kustības štābam norīkot 1000 cilvēkus darbam LPSR IeTK. Štābs uz LPSR IeTK bija nosūtījis 400, taču IeTK darbā varēja noformēt tikai 264. Pārējie vai nu nebija spējīgi veikt iekšlietu darbinieka uzdevumus, vai arī tam nebija pietiekoši politiski atbilstoši.²²⁷ A. Eglītis J. Kalnbērziņam lūdza radušos situāciju glābt, atgriežot darbā LPSR IeTK bijušos darbiniekus, kuri strādā citos PSRS republiku tautas komisariātos, komunistiskās partijas un padomju organizācijās, nododot LPSR IeTK rīcībā esošos partizānus, kurus var izmantot iekšlietu darbam, komplektēt ārštatiniekus no rezervē esošām militārpersonām, piesaistot LPSR darba rezervju skolu audzēkņus un padomju-komunistiskās partijas kursus pabeigušos. LK(b)P pilsētu un apriņķu komitejām tika lūgts palīdzēt kadru komplektēšanā.²²⁸ Jau 1944. gada 3. augustā LPSR IeTK vajadzībām Latvijā iesūtīja 878 cilvēkus no

²²⁵ LVA-PA, 15500.f., 2.apr., 7786.l., 2.lp.

²²⁶ Strods H. PSRS okupācijas administrācija Latvijā 1944.gadā...138.lpp.

²²⁷ LVA-PA, 101.f., 6.apr., 21.l., 22.lpp.

²²⁸ LVA-PA, 101.f., 6.apr., 21.l., 23.lpp.

Krievijas²²⁹, jo trūka vietējo kadru. Ņemot vērā iepriekš minētās grūtības LPSR IeTK kadru komplektēšanā, nav ticams, ka 1944. gadā grūtības kadru komplektēšanā nebija arī LPSR VDTK. Tomēr šīs grūtības noteikti bija mazākas, jo atalgojums LPSR VDTK ierindas darbiniekiem bija augstāks kā LPSR IeTK Milicijā, Šoseju pārvaldē un citās IeTK struktūrās (neskaitot centrālo IeTK aparātu). Atkāpjoties no Latvijas teritorijas 1941. gadā, daudzi LPSR IeTK bijušie darbinieki 1943. gadā pārgāja strādāt darbā uz citu republiku VDTK daļām²³⁰.

LPSR VDTK apriņķa daļas visā Latvijā darbu uzsāka tikai pēc karadarbības beigām Kurzemē 1945. gada 8. maijā. Jau pirms tam, 1945.gada pavasarī LK(b)P CK lūdza Latvijas Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības Centrālo Komiteju, konkrēti Indriķi Pinksi, kopā ar VDTK pārstāvjiem izvēlēties 150 komjauniešus darbam drošības iestādēs.²³¹ Tomēr vēl 1945.gada 25.maijā trūka 250 darbinieku, galvenokārt, operatīvo. Tad LK(b)P CK uzdeva darbam LPSR VDTK apriņķa daļās atlasīt vismaz 150 cilvēkus no LPSR IeTK Iznīcinātāju bataljonu kaujinieku, komjauniešu un komunistiskās partijas biedru vidus, kurus apmācītu mēnesi ilgosursos Rīgā.²³² Stingrās prasības pret kandidātu biogrāfijām noveda pie tā, ka darbam Latvijas teritorijā bija grūti atrast piemērotus kandidātus – latviešus. Tas gan neattiecās uz Krievijas latviešiem. No LPSR VDTK vadības viedokļa, vispiemērotākie bija padomju armijas karavīri – latvieši, kuri nebija atradušies vācu okupētajā teritorijā.²³³ Nacionālo kadru trūkums bija sevišķi jūtams apriņķos kur iedzīvotāju vairākums neprata krievu valodu. Arī partijas biedri dažādu apsvērumu dēļ ne vienmēr vēlējās pieteikties darbā LPSR VDTK.²³⁴

LPSR VDM darbība

1946. gada 22. martā ar PSRS VDTK pavēli Nr.00107, kura tika izdota saskaņā ar PSRS AP 1946. gada 15. marta lēmumu PSRS VDTK tika pārdēvēts par Valsts drošības ministriju. Līdz ar to arī LPSR VDTK kļuva par LPSR VDM. PSRS VDM pārvaldes kļuva par Galvenajām pārvaldēm. 1946. gada 4.maijā notika PSRS VDM paplašināšanās, kad Vsevoloda Merkulova vietā par PSRS VDM priekšsēdētāju tika

²²⁹ Strods H. PSRS okupācijas administrācija Latvijā 1944.gadā... 145.lpp.

²³⁰ LVA-PA, 101.f., 6.apr., 21.l., 31.lp.

²³¹ LVA-PA, 101.f., 7.apr., 31a l., 11.lp.

²³² LVA-PA, 101.f., 7.apr., 31a l., 19. – 20.lp.

²³³ LVA-PA, 7962.f., 1.apr., 21.l., 106. – 107.lp.

²³⁴ LVA-PA, 114.f., 5.apr., 108.l., 9.lp.

nozīmēts Viktors Abakumovs, bet viņa vadītā PSRS Bruņoto spēku ministrijas Galvenā pretizlūkošanas pārvalde SMERŠ iekļāvās PSRS VDM. Saskaņā ar VK(b)P Politbiroja 1946. gada 4.maija lēmumu P 51/IV militārā pretizlūkošana iekļāvās PSRS VDM kā 3. Galvenā pārvalde. Tā kontrolēja arī Latvijā dislocētās Padomju Armijas vienības, taču 3.Galvenās pārvaldes daļas Latvijā neatradās LPSR VDM pakļautībā. Atbilstoši PSRS VDM struktūrai 1946. gadā izveidojās arī LPSR VDM struktūra:

- 2.daļa (pretizlūkošana),
- Meklēšanas daļa - meklēja „PSRS iesūtīto ārzemju izlūkdienesta aģentūru un citus naidīgus elementus”²³⁵,
- Operatīvā daļa,
- Šifrēšanas un atšifrēšanas daļa,
- Transporta daļa (transportā drošība),
- „A” daļa (arhīva un statistikas daļa),
- „B” daļa (operatīvās tehnikas daļa –tehnikas pielietošana),
- „V” daļa (korespondences perlustrācija),
- „D” daļa (ekspertīzes un dokumentu viltošana),
- „O” daļa (operatīvais darbs visās reliģiskajās konfesijās),
- „R” daļa (radio pretizlūkošana),
- „T” daļa (cīņa ar personām, „kuras izsaka teroristiskus draudus partijas un padomju vadītājiem”²³⁶),
- Izmeklēšanas daļa īpaši svarīgās lietās (t.sk. politiskajās),
- Administratīvi saimnieciskā,
- Finanšu daļa,
- Lietvedības daļa,
- Kadru daļa,
- Sekretariāts,
- Inspekcija (izmeklēja VDM darbinieku dažādus pārkāpumus),
- Cietuma daļa (pārraudzīja LPSR VDM izolatoru VDM ēkā Rīgā, Stabu un Brīvības ielu krustojumā)²³⁷.

²³⁵Лубянка. Органы ВЧК– ОГПУ– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960:Справочник//Россия. XX век. Документы/Сост. Кокурин А., Петров Н. - Москва:Международный фонд Демократия,1997.- С.35

²³⁶Лубянка. Органы ВЧК– ОГПУ– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960...С.36.

²³⁷Лубянка. Органы ВЧК– ОГПУ– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960...С. 35-36.

No 1947.gada daļa PSRS IeM funkcijas tika deleģētas VDM. Minētais izskaidrojams ar J.Staļina vēlmi izveidot vienu spēcīgu centralizētu PSRS drošības dienestu, V.Abakumova ietekmes augšanu un cenšanos pakļaut sev daļu IeM aparātu. Balstoties uz 1947. gada 20. janvāra PSRS Ministru Padomes lēmumu, no Baltijas republiku IeM, Ukrainas un Baltkrievijas rietumu apgabalu IeM pārvaldēm Bandītisma apkarošanas daļas pārgāja republiku un apgabalu VDM rīcībā. Minētajos PSRS reģionos IeM Bandītisma apkarošanas daļas nespēja likvidēt bruņotās pretošanās grupas. Lai pastiprinātu cīņu pret bruņoto pretošanos, ar šo pašu lēmumu Iekšējais karaspēks no PSRS IeM tika nodots VDM. Latvijā, tāpat kā citur Baltijā uz Bandītisma apkarošanas daļas bāzes 1947. gada martā tika izveidota 2N daļa (cīņa ar bandītismu)²³⁸.

Balstoties uz PSRS IeM un VDM 1947. gada 21. janvāra pavēli Nr.0074/0029, Iekšējais karaspēks no IeM tika nodots VDM. Latvijā dislocētie PSRS IeM 5.divīzijas pulki, kuri piedalījās bruņotās pretošanās apspiešanā nonāca LPSR VDM rīcībā. No LPSR IeM LPSR VDM pārņēma Iznīcinātāju bataljonus, kurus izmantoja nacionālo partizānu apkarošanā.

Balstoties uz 1947. gada 21. janvāra PSRS IeM un VDM pavēli Nr.0075/0030, transporta milicija no IeM nonāca PSRS VDM Transporta pārvaldes pakļautībā. Tātad Latvijā transporta milicija nonāca LPSR VDM Transporta daļas rīcībā.

1948. gada aprīlī no PSRS IeM Valsts drošības ministrijas pakļautībā nonāca dzelzceļa apsardzes karaspēks²³⁹. Līdz ar to arī Latvijā visa transporta drošības sistēma nonāca LPSR VDM pārziņā.

1949. gada 10.septembrī, balstoties uz PSRS IeM un VDM pavēli no PSRS VDM 5. (operatīvās) pārvaldes tika izdalīts ārējās novērošanas (izsekošanas) un personu noteikšanas dienesti. Šie dienesti tika apvienoti 7. (operatīvajā novērošanas daļā). Šādu daļu izveidoja arī LPSR VDM, kur tā pastāvēja līdz 1991. gadam.

Balstoties uz 1949.gada 6.decembra PSRS VDM pavēli Nr.00386 tika noteikta jauna PSRS VDM 5.Galvenās pārvaldes struktūra. PSRS VDM „O” daļa (garīdzniecības un ticīgo kontrole) tika likvidēta. Šīs funkcijas tika nodotas 5.Galvenajai pārvaldei (LPSR VDM – atbilstoši 5.daļai). Par PSRS VDM 5. Galvenās pārvaldes un LPSR VDM 5.daļas galvenajiem uzdevumiem kļuva politiska rakstura

²³⁸ Государственная безопасность России: История и современность./Саратовский государственный социально-экономический университет. Институт общественной мысли. Ред. Байгузин Р.- Москва: РОССПЕН, 2004-С.596.

²³⁹ Лубянка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ -МГБ-МВД-КГБ. 1917-1960...С.37.

darbības - cīņa ar naidīgiem un pretpadomju elementiem, vēršanās pret garīdzniecību, pretpadomju sacerējumu rakstītāju un izplatītāju meklēšana²⁴⁰.

Balstoties uz 1949. gada 17. oktobra PSRS IeM un PSRS VDM pavēli Nr.00968/00334, no IeM Valsts Drošības ministrijas pakļautībā pārgāja milicija. Līdz ar to visa milicija arī LPSR tika pakļauta LPSR VDM, taču Latvijā dislocētās PSRS VDM robežsardzes karaspēka daļas palika Vissavienības pakļautībā.

Balstoties uz VK(b)P CK 1949. gada 19. septembra lēmumu, viss šifrēšanas un atšifrēšanas darbs no PSRS VDM pārgāja VK(b)P CK pakļautībā. Tika likvidētas PSRS VDM 6.Galvenā pārvalde un LPSR VDM 6.daļa²⁴¹. PSRS VDM 1952. gada 11.janvāra pavēli Nr.0029 darbību uzsāka LPSR VDM 1.(Izlūkošanas) daļa.

LPSR IeM-VDK

J.Staļina nāve 1953. gada 5. martā satricināja ne tikai PSRS politisko sistēmu, bet arī ieviesa būtiskas izmaiņas PSRS un LPSR drošības iestāžu uzbūvē. PSRS MP priekšsēdētāja vietnieks un iekšlietu ministrs L. Berija, kā arī viņu atbalstošie nomenklatūras komunistu partijas biedri, drošības iestāžu darbinieki centās valsts politisko un arī represīvo varu pakļaut sev. Līdz ar to notika PSRS VDM un PSRS IeM sapludināšana PSRS IeM, kura bija pakļauta iekšlietu ministram L.Berijam. Jau Staļina nāves dienā notika PSKP CK Plēnuma, PSRS MP un PSRS AP Prezidija kopīga sēde. Šajā sēdē tika pieņemts lēmums par abu iepriekš minēto ministriju apvienošanu iekšlietu ministrijā. Juridiski šo saplūšanu noformēja 1953. gada 15. marta PSRS AP likums par abu ministriju apvienošanu vienā, kā arī par L.Berijas iecelšanu PSRS iekšlietu ministra un PSRS MP priekšsēdētāja pirmā vietnieka amatā²⁴². Latvijā VDM un IeM saplūšana notika vienlaikus ar L.Berijas centieniem iegūt PSRS tā saukto nacionālo republiku vadošo kadru atbalstu. Pēc L.Berijas iniciatīvas 1953. gada maijā un jūnijā tapa PSKP CK Prezidija lēmumi par stāvokli nacionālajās republikās. L.Berija pats vērsās PSKP CK Prezidijā ar ziņojumiem „Lietuvas PSR jautājumi”, „Ukrainas PSR Rietumu apgabalu jautājumi”, „Baltkrievijas PSR jautājumi”. Ziņojumos L.Berija pamatoja nacionālās politikas

²⁴⁰ Лубянка.ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ -МГБ-МВД-КГБ.1917-1960...С.37-38.

²⁴¹ Лубянка.ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ -МГБ-МВД-КГБ.1917-1960...С.38.

²⁴² Карательные органы советского государства (1917-1960 гг.)//Лубянка. Органы ВЧК– ОГПУ– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960:Справочник//Россия. XX век. Документы/Сост. Кокурин А., Петров Н. - Москва:Международный фонд Демократия,1997.-С.72

principu pārskatīšanu-atteikšanos no rusifikācijas un nacionālo kadru izvirzīšanas nepieciešamību²⁴³. Kopējā ziņojumu nostāja ļāva nacionālo republiku vadībai izdarīt secinājumus, ka jāmaina visa kadru izvirzīšanas politika. L.Berija iestājās arī par nacionālo kadru izvirzīšanu iekšlietu sistēmā.

PSKP CK ziņojumu un lēmuma projektu par Latviju sastādīja PSKP CK sekretariāta vadītājs un sekretārs Ņ. Hruščovs. 1953. gada 12.jūnijā PSKP CK šo lēmumu arī pieņēma. Jau pēc mēneša un vēlākajos Ņ.Hruščova valdīšanas gados lēmums politiskās konjunktūras dēļ netika pieminēts. Īpaši nepatīkami Ņ.Hruščova sastādīto 1953. gada ziņojumu par LPSR un PSKP CK 1953. gada 12.jūnijā lēmumu par Latviju būtu pieminēt pēc LKP CK 1959. gada jūlija plēnuma, kad Ņ.Hruščova spiediena rezultātā tika atstādināti tā sauktie LKP nacionāļkomunisti. Ņ.Hruščovs L.Beriju nosodošajā PSKP CK 1953. gada jūlija plēnumā kā atbildīgo lēmuma pieņemšanā par Latviju pasludināja vienīgi L.Beriju, pierakstot viņam pretvalstisku rīcību²⁴⁴. L.Berija Ņ.Hruščovu bija pārliecinājis, ka PSKP CK lēmuma projektam par Latviju pamatā jāņem L.Berijas sastādītais ziņojums par Lietuvas PSR. Ziņojumā L.Berija norādīja, ka Lietuvas PSR izkropļota nacionālā politika un nepietiekoši amatos izvirzīti nacionālie kadri. Savukārt represīvo iestāžu darbība pret Lietuvas nacionālajiem partizāniem bijusi pārspīlēta, jo balstījusies vienīgi uz klaju un masveidīgu partizānu likvidēšanu ar spēka metodēm²⁴⁵.

Autora rīcībā esošie Ņ.Hruščova ziņojuma par Latvijas PSR un PSKP CK 1953. gada 12.jūnija lēmuma par Latvijas PSR (dokumentu kopijas) teksti ļauj izdarīt secinājumus, ka tekstuāli abi dokumenti ir gandrīz vienādi²⁴⁶. Tātad 1953. gada 12.jūnijā tika pieņemts Ņ.Hruščova variants, uzskatot, ka viņš vadījies pēc L.Berijas ziņojuma par Lietuvas PSR. L.Berija savu ziņojumu par Lietuvu uzskatīja par piemēru arī ziņojumam par Latviju, lai pasvītrotu savu lomu procesu virzīšanā. L.Berijas ziņojuma par Lietuvas PSR teksts pauž tās pašas iepriekš minētās domas par

²⁴³ № 15. Постановление Президиума ЦК КПСС о политическом и хозяйственном состоянии Западных областей Украинской ССР; № 16. Постановление Президиума ЦК КПСС о положении в Литовской ССР// Лаврентый Берия 1953:Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы//Россия. XX век. Документы/ Сост. Наумов В., Сигачев Ю. Москва:Международный фонд Демократия,1999.-С.46-52.

²⁴⁴ История России. XX век/отв. редактор Дмитренко В..Институт Российской истории РАН.- Москва:АСТ,2001.-С.519.

²⁴⁵ № 16. Постановление Президиума ЦК КПСС о положении в Литовской ССР// Лаврентый Берия 1953:Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы//Россия. XX век. Документы/ Сост. Наумов В., Сигачев Ю. Москва:Международный фонд Демократия,1999.- С.49-52.

²⁴⁶ KVVJLA, 5.f., 30.apr., 6.l.,20-29.lp.

nacionālo kadru izvirzīšanas nepieciešamību (t.sk. Iekšlietu ministrijā) un pārmērībām nacionālo partizānu apkarošanā ar spēku kā Ņ.Hruščova ziņojums. Šie dokumenti pēc sava satura ir radniecīgi.

1953. gada jūnija (dokumenta kopijā nav datuma) ziņojumā par Latvijas PSR Ņ.Hruščovs uzsvēra, ka laikā no 1944. gada līdz 1952. gadam Latvijā tika arestēti, nogalināti un izsūtīti 119 000 cilvēki. No tiem VDTK-VDM arestēja 26617 cilvēkus, bet nogalināja 2321 nacionālo partizānu. No Latvijas izsūtīja 43702 cilvēkus²⁴⁷. Taču neraugoties uz to „nacionālistiskā pagrīde” turpinot aktīvi darboties, un to atbalstot daļa Latvijas iedzīvotāju. Tam izskaidrojums - veicot pasākumus cīņā ar nacionālistisko pagrīdi pieļautas lielas kļūdas un izkropļojumi. Gandrīz vienīgi VDM cīnoties ar nacionālo pagrīdi. Pasākumi pret nacionālajiem partizāniem netiekot veikti paralēli masu politiskajam darbam, un galvenokārt tiekot pielietotas represijas, kuras bieži skarot arī nevainīgus cilvēkus. Cīņā ar nacionālo pagrīdi vāji iesaistīti latvieši²⁴⁸. Domājams, ka rūpes par nevainīgu cilvēku upuriem Ņ.Hruščovam bija tēlotas. Galveno uzsvāru, runājot par nacionālo pagrīdes apspiešanu viņš lika uz to, ka cīņā ar partizāniem nav iesaistīti latvieši. Kā piemēru N.Hruščovs minēja, ka VDM pilsētu un apriņķu daļās latvieši kā vadītāji bija tikai 9%. Latvijā 15 rajonu daļās nebija neviena operatīvā darbinieka –latvieša. No šī secinājuma izrietēja tālākie secinājumi, kam bija jākalpo, lai LPSR iekšlietu ministrijas un tās daļu vadībā nostiprinātos L.Berijam uzticīgi latvieši, vai kaut cilvēki ar latviešu uzvārdiem. Ņ.Hruščovs secināja, ka Latvijā ar „nacionālistisko pagrīdi” galvenokārt cīnījušies uz Latviju atbraukušie VDM darbinieki, kuri nezin latviešu valodu, slikti orientējās vietējos apstākļos un tādēļ viņiem nav saikne ar vietējiem iedzīvotājiem. Nacionālisti to izmantojot, un uzsverot, ka notiekot okupantu cīņa pret latviešiem.²⁴⁹ Ņ.Hruščovs tādēļ ziņojumu veidoja tā, lai uzsvērtu, ka Latvijas PSR jāizvirza latviešu kadri – īpaši LPSR Iekšlietu ministrijā. Šādu viedokli akceptēja PSKP CK 1953. gada 12.jūnija lēmuma par Latvijas PSR, norādot, ka LKP galvenais uzdevums ir īsākajā laikā sagatavot, audzināt un izvirzīt latviešu kadrus vadošā partijas, padomju un saimnieciskajā darbā²⁵⁰. Lai gan latviešu darbinieku izvirzīšana iekšlietu ministrijā atsevišķi netika izdalīta, tā izrietēja no lēmuma gara par latviešu darbinieku izvirzīšanu vadošos amatos.

²⁴⁷ KVJLA, 5.f., 30.apr., 6.l.,20.lp.

²⁴⁸ KVJLA, 5.f., 30.apr., 6.l.,20.-21.lp

²⁴⁹ KVJLA, 5.f., 30.apr., 6.l., 21.lp

²⁵⁰ KVJLA, 5.f., 30.apr., 6.l., 28.lp

Pēc L.Berijas gāšanas no PSRS varas virsotnes un viņa aresta 1953. gada 15. augustā PSKP CK inspektors Poļehins ziņoja N.Hruščovam par PSKP CK jūlija plēnuma apspriešanu LKP, viņš uzsvēra, ka LPSR iekšlietu sistēmā, apvienojot VDM un IeM tiešām notika latviešu kadru izvirzīšana, kas ietekmējis LPSR IeM kadru sastāvu un rezultātā nopietni tikusi vājināta IeM cīņa pret „nacionālistisko pagrīdi”. Dažu dienu laikā ministrijā visi vadošos amatos ieņemošie esošie nelatvieši tikuši aizstāti ar vietējiem kadriem. No ministrijas 17 daļu darbiniekiem pēc nacionālās pazīmes tika nomainīti 16, no 56 pilsētu un rajonu daļu vadītājiem - 51. Tikuši izvirzīti pat sakompromitējušies darbinieki. Piemēram, par IeM Dundagas rajona vadītāju ticis izvirzīts majors Rozentāls, kurš agrāk ticis atvaļināts no Iem par politiskās modrības zaudēšanu un sakariem ar naidīgiem elementiem. Par IeM Jelgavas daļas vadītāju izvirzīts majors Reinholds, kura sievas vecāki slēpuši „bandītu grupas” u.c. Kopumā ministrijā bez darba palikuši 232 nelatvieši.²⁵¹

Latviešu kadri 1953. gada jūnijā tika izvirzīti arī tajās LPSR daļās, kas skaitījās operatīvi čekistiskās daļas-tātad nodrošināja LPSR drošību. Saskaņā ar 1953. gada 15. marta PSRS AP likumu par abu ministriju apvienošanu vienā šīs daļas bija:

- 1.daļa (pretizlūkošana),
- 2.daļa (izlūkošana),
- 4. daļa (politiskā izspiedze, cīņa ar nacionālajiem partizāniem),
- 5. daļa (ekonomiskie noziegumi),
- 6.daļ (transporta drošība),
- 7. daļa (ārējā novērošana, personu meklēšana, kratīšanas, aresti),
- 8.daļa (šifrēšana),
- 9.daļa (LPSR vadības apsardze)
- Sevišķi svarīgo lietu izmeklēšanas daļa,
- Arhīva un uzskaites daļa,
- Slepenās noklausīšanās tehnikas daļa,
- Radiopretizlūkošanas daļa,
- Cenzūras daļa,
- Operatīvās tehnikas izgatavošanas daļa,

²⁵¹ KVJLA, 5.f., 15.apr., 445.l., 72..lp.

- Speciālo sakaru daļa²⁵².

Pēc PSKP CK 1953. gada jūlija plēnuma, kur tika nosodīta L.Berijas pretvalstiskā darbība, LPSR IeM kadru sastāvs atkal mainījās. Līdz 1954. gada sākumam nomainīja 27 vadošos ministrijas un rajonu daļu darbiniekus. Savus agrākos amatus atguva 13 pilsētu un daļu priekšnieki – krievi²⁵³.

Galvenokārt lai novērstu represīvo iestāžu centralizāciju un, līdz ar to, novērstu ministrijas vadītāja teorētiski iespējamo vēlmi sagrābt varu PSRS ar represīvo iestāžu palīdzību (kā to bija iecerējis L.Berija). 1954. gadā no PSRS IeM tika atdalītas drošības iestāžu funkcijas un tās nodotas PSRS VDK. Šāds pats process automātiski notika arī LPSR. PSRS VDK izveidoja ar PSKP CK Prezidija 1954. gada 8.februāra lēmumu „Par Valsts drošības komitejas izveidošanu pie PSRS MP”²⁵⁴. 1954. gada 13. martā arī PSRS AP Prezidijs pieņēma lēmumu par PSRS VDK izveidošanu un VDK varēja sākt darboties. PSRS VDK Padomju Savienībā darbojās līdz tāas sabrukumam 1991. gada beigās, LPSR VDK Latvijā darbojās līdz 1991. gada 23. augustam, kad LR AP tās darbību atzina par nelikumīgu. Tātad, promocijas darbā apskatāmajā laika posmā no 1954. gada līdz 1956. gada beigām LPSR drošības iestāde bija LPSR VDK.

Nodibinoties LPSR VDK, tajā bija sekojošas daļas:

1.Izlūkošanas daļa,

2.Pretizlūkošanas daļa,

4.daļa (cīņa ar pretpadomju pagrīdi (t.sk. ar atlikušajiem nacionālajiem partizāniem), „nacionālistiskiem elementiem”, cionistiem, garīdzniecības uzraudzība, skrejlapu un anonīmo dokumentu autoru meklēšana, bijušo Latvijas Republikas politisko partiju biedru izstrāde, darbs ar emigrāciju²⁵⁵),

5.daļa (pretizlūkošana sevišķi svarīgos valsts objektos),

6.daļa (pretizlūkošana transportā),

²⁵² Лубянка. Органы ВЧК– ОГПУ– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960:Справочник//Россия. XX век. Документы/Сост. Кокурин А., Петров Н. - Москва:Международный фонд Демократия,1997.-С.72-73.

²⁵³ Bergmanis A., Zālīte I. Okupācijas varas represīvā sistēma:Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953 -1959).Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi// Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.10.sējums. Otrais izdevums, Rīga:Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007.-384.lpp.

²⁵⁴ № 1.Протокол № 50 от 8 февраля 1.0 Постановление Президиума ЦК КПСС «Об образовании Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР»//Президиум ЦК КПСС.1954-1964.Том 2.Постановления 1954-1958/Глав.ред. Фурсенко А.//Президиум ЦК КПСС 1954-1964:Черновые протокольные записи заседаний.Стенограммы.Постановления в 3 томах/ Глав.ред. Фурсенко А.-Москва:РОССПЕН,2006.-С.15.

²⁵⁵ Identiski 4.daļas uzdevumi bija arī Igaunijas PSR VDK, kuras 4. daļā bija 7. nodaļas (Igaunijas Valsts arhīvs (IVA),131.f.,1.apr.,328.l., 85.lp.). No minēto nodaļu darbības virziena var spriest par LPSR VDK darbību.

7.daļa (ārējā novērošana),
8. daļa (šifrēšanas –atšifrēšanas daļa),
9. daļa (LPSR vadības apsardze),
Izmeklēšanas daļa
Kadru daļa,
Operatīvās tehnikas pielietošanas daļa,
Dokumentu izgatavošanas daļa,
Radiopretizlūkošanas daļa,
Izolatora daļa,
Operatīvās tehnikas izgatavošanas daļa,
Valdības sakaru daļa,
Arhīva un uzskaites daļa,
Saimniecības daļa,
Finansu daļa,
Mobilizācijas daļa,
LPSR VDK Inspekcija,
LPSR VDK sekretariāts.

1955. gadā tika izveidota arī Perlustrācijas daļa. Pirms tam sīs funkcijas pildīja 4. daļas atsevišķa nodaļa²⁵⁶.

1954. gadā LPSR VDK, paralēli cīņai ar nacionālajiem partizāniem, arvien vairāk kā prioritātē sāka izvirzīties pretizlūkošanas darbību veikšana. Lielā mērā to noteica 1954.gada 12. martā PSKP CK lēmums “Par valsts drošības orgānu darbu”, kas paredzēja, ka pretizlūkošanas galvenais uzdevums ir atklāt un atmaskot imperiālistisko valstu iesūtītos spieģus, diversantus un teroristus.²⁵⁷ Saskaņā ar šo lēmumu PSRS un LPSR drošības iestādēs uzsāka mazvērtīgu aģentu izslēgšanu no aģentūras²⁵⁸.

²⁵⁶ Лубянка. Органы ВЧК– ОGPU– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960:Справочник//Россия. XX век. Документы/Сост. Кокурин А., Петров Н. - Москва:Международный фонд Демократия,1997.-С.81-82.

²⁵⁷ Истоиря советских органов государственной безопасности:Учебник/Высшая Краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Э.Дзержинского.- Москва,1977. – С.497

²⁵⁸ Līdz ar to izskaidrojam, kāpēc no LPSR VDK pārņemtajā kartotēkā bija tikai vairāk par 8000 aģentiem un informatoriem. Staļina valdīšanas periodā aģenti tika vervēti masveidīgi un kopējam LPSR drošības iestāžu bijušo aģentu skaitam jābūt daudz lielākam.Ar Latvijas arhīvos esošajiem dokumentiem šo skaitu noskaidrot nevar.

Lai pretizlūkošanā koncentrētos uz svarīgāko uzdevumu veikšanu, saskaņā ar PSRS VDK 1954.gada 10.augusta direktīvu Nr.74 tika pārtrauktas valsts noziedznieku meklēšanas lietas, ja par valsts nozieguma izdarīšanu aizdomās turētā persona dzīvoja kapitālistiskajās valstīs un nenodarbojās ar pretpadomju darbību. Par katru pārtraukto lietu vajadzēja uzrakstīt izziņu un tā bija jānosūta uz PSRS VDK 1. Galveno (izlūkošanas) pārvaldi.²⁵⁹

1954.gada 1.decembrī PSRS VDK izdeva norādījumu “Par operatīvo darbinieku, kuriem nav nepieciešamās sagatavotības vai arī kas neveic viņiem uzticētos pienākumus, nomaiņu.”²⁶⁰ Štatu samazināšana turpinājās arī nākošajos gados un 1956.gada februārī VDK pie PSRS MP priekšsēdētājs ģenerālis Ivans Serovs ziņoja PSKP CK par 16 tūkstošu VDK darbinieku atbrīvošanu no darba laikā no 1954. līdz 1956.gadam, kā atbrīvošanas iemeslu minot – “politiski neuzticams, sociālistiskās likumības pārkāpējs, karjerists, morāli nestabils, zems izglītības līmenis u.c.”²⁶¹ Tajā pat laikā PSKP CK nosūtīja darbā uz VDK vairāk kā četrus tūkstošus jaunu darbinieku.²⁶²

Latvijā darbinieku nomaiņu atbilstoši darba kvalitātei uzsvēra LKP CK Administratīvās daļas vadītāja Drozdovs runā VDK centrālā aparāta partijas sapulcē 1955.gada 25.martā:“(..) izrādās, ka mūsu čekistu darba pamats, darbs ar aģentiem gandrīz visās līnijās ir neapmierinošs. Ilgu laiku mūsu darbinieki nodarbojās galvenokārt ar bandu un bandītu atbalstītāju izņemšanu, kuri kā jūs zināt, bija ne mazums. Šajā darbā daudzi biedri izrādīja iniciatīvu un drosmi, bet jāatzīst, ka šajā darbā pieļāva daudz tāda, kas tagadējos apstākļos čekistu darbā nav pieņemams. Kad bandītu bija daudz un bandītu atbalstītāji bija gandrīz katrā viensētā, šo uzdevumu varēja veikt vieglāk ar vienkāršotiem darba paņēmieniem. Tagad, kad valsts drošības iestādēm izvirzīts sarežģītāks [uzdevums], mūsu čekistiem nepieciešams dziļāk iekļūt nacionālistiskā pagrīdē – zvēra midzenī, metode, kuru kādreiz pielietoja, pastiprināt uzbrukumu, izrādījās pavisam nepiemērota. Bet biedri ilgstoši pieraduši pie

²⁵⁹ Отчет о работе 2-го контрразведывательного отдела Комитета госбезопасности при СМ ЭССР за период 1954 - 1955 гг./Филиал Государственного Архива Эстонии (ПАРТАРХИВ) – Таллин:УМАРА, 1998.- С.56

²⁶⁰ История советских органов государственной безопасности... С.506.

²⁶¹ Bergmanis A., Zālīte I. Okupācijas varas represīvā sistēma:Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953-1959)//Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi./ Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.10.sējums. Otrais izdevums, Rīga:Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007.-386.lpp.

²⁶² История советских органов государственной безопасности...С.505.

vienkāršotām darba metodēm, nespēj savlaicīgi pārkārtoties uz dziļāku, nopietnāku izlūkošanas un pretizlūkošanas darbu.(..).”²⁶³

1955. gadā no darba LPSR VDK atlaida 186 darbiniekus (no 1315 štata vietām), bet vietā no jauna pieņēma - 88 atbilstošākus darbiniekus²⁶⁴.

1956. gada 25. oktobrī notika LPSR VDK centrālā aparāta, VDK pilsētu un rajonu aparātu pilnvaroto operatīvā sastāva sapulce, kurā sakarā ar bruņotās pretošanas likvidēšanu Latvijā VDK izvirzīja jaunus uzdevumus – pievērst vislielāko uzmanību operatīvā darba ar aģentūru nostiprināšanai, „kapitālistisko valstu un nacionālistiskās pagrīdes darbības novēršanai Latvijas PSR teritorijā”.

LPSR VDK primārais uzdevums no 1956. gada nogales vairs nebija cīņa ar bruņoto pagrīdi-nacionālajiem partizāniem, bet pirmkārt bija jāizstrādā personas, kuras varētu būt kapitālistisko valstu izlūkdienestu aģenti, “naidīgie elementi”, kuri atgriezušies no ieslodzījuma vietām, legalizētie nacionālie partizāni un “citi buržuāziskie nacionālisti”.²⁶⁵

²⁶³ LVA - PA, 7962.f., 1.apr., 41.l., 84. – 86.lp.

²⁶⁴ Bergmanis A., Zālīte I. Okupācijas varas represīvā sistēma: Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953-1959) // Okupācijas rezīmi Latvijā 1940.-1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi. / Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 10. sējums. Otrais izdevums, Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. - 387.lpp.

²⁶⁵ LVA, 270.f., 1.s.apr., 1095.l., 289.lp.

3. LPSR drošības iestādes un Latvijas reokupācija

3.1. PSRS un LPSR represīvo iestāžu veiktā Latvijas teritorijas “tīrīšana”

1944.g.-1945.g.

1944.-1945. gadā Latvijas reokupācijas laikā tūlīt pēc Sarkanās armijas ienākšanas darbojās padomju drošības iestādes – PSRS IeTK un tās karaspēks, VDTK, Aizsardzības komisariāta galvenā pretizlūkošanas pārvalde *SMERŠ*. PSRS un LPSR drošības iestāžu (arī LPSR VDTK) darbību no Vācijas armijas atkarotajā teritorijā noteica dažādas PSRS IeTK un PSRS VDTK pavēles, kā arī direktīvas.

PSRS Apvienotās valsts politiskās pārvaldes un IeTK operatīvie sektori jau darbojās tā saukto „kulaku” deportācijās Padomju Savienībā trīsdesmitajos gados, kā arī 1937./1938. gada lielā terora laikā. Tie tika izveidoti, lai konkrētā teritorijā pēc iespējas ātrāk tiktu represētas visas direktīvajos dokumentos represēt paredzētās iedzīvotāju kategorijas. Otrajā pasaules kara laikā PSRS IeTK–VDTK operatīvie sektori tika izveidoti, lai "iztīrītu" no Vācijas karaspēka atbrīvoto PSRS teritoriju. 1942. gada 9. janvārī ar PSRS Iekšlietu tautas komisariāta pavēli nr. 0031 PSRS IeTK 2. pārvaldes 1. daļas sastāvā tika izveidota īpaša nodaļa "cīņai ar Vācijas izlūkdienesta aģentūru, nodevējiem un vāciešu atbalstītājiem Sarkanās armijas no vāciešiem atbrīvotajās teritorijās". Pirmais un galvenais šīs nodaļas uzdevums bija "nodevēju, provokatoru, personu, kuras pie vāciešiem dienējušas administratīvajos amatos, policijā, pašpārvaldē, un citu vāciešu atbalstītāju atrašana un likvidācija"²⁶⁶.

Papildinot šo pavēli, 1942. gada 18. februāra PSRS IeTK norādījums nr. 64 noteica: "1. Pēc okupantu padzīšanas attiecīgajām IeTK–VDTK pārvaldēm reizē ar IeTK pastāvīgā aparāta atjaunošanu uz atbrīvotajām pilsētām un rajoniem nekavējoties nosūtīt IeTK–VDTK pārvalžu operatīvās čekistu grupas ar uzdevumu attīrīt tos no okupantu ielikteniem un atbalstītājiem, noskaidrot Vācijas izlūkdienestu aģentūru un organizēt pret tiem aktīvus pretizlūkošanas pasākumus.

2. Atbrīvotajās pilsētās un rajonos darbu sākt ar visu agrāk atklāto vācu ieliktenju un aktīvo atbalstītāju arestiem, nodibinot sakarus ar aģentūru, kura bija

²⁶⁶ № 773. Приказ НКВД СССР № 0031 об организации в составе 1-го отдела 2-го Управления НКВД СССР отделения по борьбе с агентурой германской разведки, предателями и немецкими пособниками на освобожденной от немецко-фашистских войск территории СССР 9 января 1942 г. // Органы Государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Том третий. Книга 1. Крушение «Блицкрига». 1 января-30 июня 1942 года / ред. Дубровин Дьяков Ф., Ерошин В. и др. - Москва: Русь, 2003. - С. 24

atstāta vai palikusi uz laiku okupētajā teritorijā, iztaujājot pieteikumu iesniedzējus un vietējos iedzīvotājus”.²⁶⁷

PSRS IeTK 1941. gada 30.septembra pavēle Nr. 001414 un 1942. gada 14.oktobra pavēle Nr.002264 noteica IeTK Bandītisma apkarošanas daļas uzdevumus - organizēt operatīvo darbu ar aģentūru lai noskaidrotu un likvidētu visus "bandītiskos formējumus" t.i. nacionālo partizānu vai Sarkanās armijas dezertieru grupas un to atbalstītājus, vadīt un kontrolēt IeTK cīņu ar dezertieriem.

Balstoties uz iepriekš nosauktajām pavēlēm, LPSR IeTK Bandītisma apkarošanas daļas priekšnieka vietnieks Kārlis Bediks jau 1944. gada 26. maijā izdeva rīkojumu, LPSR IeTK apriņķu un pilsētu daļu darbiniekiem momentāni darboties Sarkanās armijas ieņemtajā Latvijas teritorijā un, sadarbojoties ar LPSR VDTK, apcietināt PSRS IeTK pavēlēs minētos režīma apdraudētājus: „..apcietināt vācu fašistisko okupantu ielikteņus un atbalstītājus, nodevējus, Dzimtenes nodevējus..”²⁶⁸ Tīrīšanu laikā spēkā bija arī 1943.gada 19.aprīļa PSRS AP Prezidija dekrēts „Par sodu vācu fašistiskajiem ļaundariem, kuri vainīgi padomju civiliedzīvotāju un gūstā kritušo sarkanarmiešu nogalināšanā un spīdzināšanā, spiegiem, dzimtenes nodevējiem no padomju pilsoņu vidus un viņu atbalstītājiem”, kurš minētās personas atļāva tiesāt Sarkanās armijas divīziju kara tribunālos.²⁶⁹ LPSR IeTK un VDTK darbinieki ar savu aģentu palīdzību apzināja Sarkanās armijas aizmugurē palikušos latviešu leģionārus un citas Vācijas armijas militārpersonas, policistus, nacistu okupācijas laika amatpersonas, Sarkanās armijas dezertierus, nacionālās pretošanās kustības dalībniekus un viņus represēja.

Lai veiktu teritorijas „tīrīšanu” 1944. gadā PSRS, arī Latvijā darbojās PSRS IeTK – VDTK operatīvie sektori. Tie pēc analogijas ar izveidotajiem operatīvajiem sektoriem citur PSRS teritorijā, tika veidots no LPSR IeTK un VDTK darbiniekiem, kuri operācijās varēja piesaistīt PSRS IeTK karaspēku. Padomju Savienībā 1944.gadā minētos operatīvos sektorus izvietoja:

- Kabardijas – Balkārijas APSR – balkāru deportēšanai
(izpildot PSRS iekšlietu komisāra L. Berijas 1944. gada 26. februāra pavēli),

²⁶⁷ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов// Том третий, Книга 1.: Крушение Блицкрига, 1 января – 30 июня 1942 года.- Москва: Русь,2003.- С.130-136.

²⁶⁸ LVA, 1822.f, 1.apr., 244.l., 1.lp.

²⁶⁹ No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940 -1986:Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs/ Vīksnes R.un Kangera K. redakcijā.-Rīga:LVIA, 1999.-970.lp.

- Krimas APSR - "pretpadomju elementu" – tatāru, bulgāru, grieķu, armēņu un ārvalstu pilsoņu deportēšanai (izpildot 1944. gada 13. aprīļa L.Berijas un PSRS drošības komisāra V. Merkulova pavēli),
- Gruzijas PSR - turku, kurdu un hemšilu deportēšanai (izpildot 1944. gada 20.septembra L.Berijas pavēli).

Iepriekš minēto deportēšanai katrā republikā izveidoja 4 -7 operatīvus sektorus. Tos vadīja augsta ranga PSRS IeTK vai VDTK darbinieki. Gruzijas PSR - arī vietējie iekšlietu un drošības iestāžu darbinieki. Palīgā operatīvajiem sektoriem, kuros darbojās arī vietējo republiku represīvo struktūru darbinieki, no PSRS IeTK un VDTK centrālā aparāta uz katru republiku norīkoja 4000 – 5000 operatīvos darbiniekus un 17 000 – 20 000 iekšlietu karaspēka militārpersonas²⁷⁰. Salīdzinot ar 1944. gadā izsūtītajiem 37 103 balkāriem, 225 009 no Krimas izsūtītajiem un 91 095 no Gruzijas izsūtītajiem²⁷¹, Latvijā 1944. - 1945. gadā represēto skaits bija mazāks. Līdz ar to varētu pieņemt, ka Latvijā operatīvajiem sektoriem tika piesaistīti mazāk represīvo iestāžu darbinieku un iekšlietu karaspēka karavīru.

Par PSRS IeTK - VDTK operatīvo sektoru darbību Latvijā 1944.gadā trūkst dokumentu. Spriežot pēc tā, ka šādus operatīvos sektorus Lietuvas PSR izveidoja 1944. gada decembrī, analogiska situācija varēja būt arī Latvijā. Lietuvas PSR centrālo VDTK aparātu Viļņā izveidoja jūlija vidū. IeTK – VDTK operatīvos sektorus Lietuvā izveidoja, balstoties uz 1944.gada 16.decembra V.Merkulova un Nikolaja Kruglova PSRS VDTK un IeTK pavēli²⁷². Tie tika veidoti lai pastiprinātu darbu ar aģentūru un iedalīti pēc teritoriāla principa. Visa Lietuvas teritorija tika sadalīta deviņos (no 1945. gada jūnija – septiņos) operatīvajos sektoros. Katrs sektors aptvēra vairāku apriņķu teritoriju. Operatīvo sektoru vadītāji bija pilnvaroti koordinēt Lietuvas PSRS VDTK un IeTK apriņķu daļu darbību²⁷³. Lietuvas VDKT un IeTK rīcībā uz diviem mēnešiem tika norīkoti 150 PSRS VDTK un 300 PSRS IeTK

²⁷⁰ История сталинского гугага.Конец 1920 – х – первая половина 1950 –х годов.Собрание документов в семи томах //Том 1. Массовые репрессии в СССР/Ответственные редакторы Н.Верт, С.В.Мироненко,ответственный составитель И.А.Зюзина.-Москва РОССПЕН,2004.-С.481 – 483., 494 -495., 505 - 507.

²⁷¹ История сталинского гугага. Конец 1920 – х – первая половина 1950 –х годов.Собрание документов в семи томах //Том 1. Массовые репрессии в СССР/ Ответственные редакторы Н.Верт, С.В.Мироненко,ответственный составитель И.А.Зюзина.-Москва РОССПЕН,2004.- С.- 484., 503., 510.

²⁷² Nr.00489/001526

²⁷³ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtė I.Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais...P..24-25.

darbinieki²⁷⁴. Līdzīgi un ap to pašu laiku operatīvie sektori tika izveidoti arī Latvijā. PSRS IeTK - VDTK operatīvie sektori Latvijā nav darbojušies ātrāk par 1944. gada decembri, jo pirmā atskaite par to darbību ir 1945. gada 26. janvārī. 12. decembrī - laikā, kad arī Lietuvas PSR vēl nebija operatīvie sektori, LPSR IeTK deva arī „tīrāmo” skaitu. Latvijas PSR IeTK ziņojumā, kuru LK(b)P sekretāram J. Kalnbērziņam nosūtīja 1944. gada 12. decembrī, arestēt paredzēja 23 324 policistus, aizsargus un nacistu varas pārstāvju. Tomēr, lai gan sarakstā bija 5034 policisti, 3054 no tiem bija devušie līdzī vāciešiem, 1236 bija paslēpušies un 744 mājās gaidīja arestu. No 8430 aizsargiem 4973 bija aizbēguši, 2074 slēpās un 1383 uzturējās mājās; no 9860 varas pārstāvjiem 5819 bija aizbēguši, 2424 slēpās un 1616 uzturējās mājās.²⁷⁵

No L. Berijas 1945. gada 26. janvāra ziņojuma PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētājam Josifam Staļinam, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam Vjačeslavam Molotovam un VK(b)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam par pasākumiem Latvijas PSR attīrīšanai no naidīgiem elementiem, var spriest, ka 1945. gada janvārī Latvijā darbojušies seši PSRS IeTK - VDTK operatīvie sektori. Tos vadīja pieredzes bagāti, no Maskavas iesūtīti represīvo iestāžu darbinieki. Operatīvo sektoru pakļautībā bija nodotas arī PSRS IeTK karaspēka apakšvienības, kas atradās Latvijā. Ja operatīvo sektoru vadītāji bija pilnvaroti koordinēt Lietuvas PSRS VDTK un IeTK apriņķu daļu darbību, abām republikām kopēja pavēle vai direktīva noteica tādu pašu kārtību arī Latvijā. Taču par konkrētu operatīvo sektoru, LPSR VDTK un IeTK sadarbību dokumentu Latvijā nav.

Kā liecina 1944. gada 8. janvāra PSRS iekšlietu komisāra L. Berijas ziņojums Staļinam un V. Molotovam par PSRS IeTK karaspēka darbību Sarkanās armijas aizmugurē 1943. gadā, PSRS IeTK karaspēks „ienaidnieka aģentūru, Dzimtenes nodevējus, nodevējus, bandītus, dezertierus, vācu okupantu ielikteņus un atbalstītājus un citus noziedzīgus elementus nodeva IeTK, VDTK un *SMERŠ* pretizlūkošanai, kuri

²⁷⁴ Кокурин А. Органы НКВД – МВД СССР по борьбе с вооруженным националистическим подпольем (Западная Украина и Белоруссия, Латвия, Литва и Эстония) (1939-1953)//Материалы научной конференции (круглого стола) „Современная историография и источниковедение истории отечественных органов госбезопасности (от Ф. Э. Дзержинского до Ю.В. Андропова). Тенденции развития”//Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. Том III.-Москва:Кучково поле,2007.- С.267

²⁷⁵ LVA-PA, 101.f., 6.apr., 21.l., 56.-58. lp.

atradās attiecīgajā teritorijā”²⁷⁶.

1945. gada janvārī Rīgā kopā ar PSRS operatīvo darbinieku grupu ieradās PSRS valsts drošības tautas komisārs V. Merkulovs. Līdzīgi kā Lietuvas PSR, kur 1944.gada decembrī tika ievesti PSRS VDTK un IeTK darbinieki, Latvijā operatīvā grupa V.Merkulova vadībā veica papildus organizatoriskus pasākumus, lai Latvijas PSR nostiprinātu represīvās institūcijas-t.sk. LPSR VDTK, operatīvā novērošanas un operatīvā darba ar aģentūru labākai organizēšanai. Īpaša uzmanība tika pievērsta LPSR VDTK un IeTK daļu nostiprināšanai piefrontes joslā²⁷⁷. 1945. gada janvāra vidū 1. Baltijas un 2. Baltijas frontes atradās Slokas – Auces – Vaiņodes – Bārtas līnijā. Piefrontes represīvo institūciju daļu nostiprināšana izskaidrojama ar to, ka Kurzemē karojošie Vācijas armijas militārie formējumi 1945. gada janvārī bija vistuvākie PSRS vidienei. Vācijas armijas citi grupējumi bija atspiesti jau līdz Austrumprūsijai un Polijai. Sarkanās armija 1945. gada 17. janvārī jau bija iegājusi Varšavā. Līdz ar to pamatotas bija PSRS bailes, ka no Kurzemes un Zemgales rietumu daļas Vācija veiks izlūkošanas un diversiju darbību PSRS teritorijā. 1945. gada janvārī bija arī skaidrs, ka Latvijas teritorijā, kuru kontrolēja PSRS, nav apmūsi iedzīvotāju bruņotā pretošanās režīmam, ko veica Latvijas iedzīvotāji. 1945. gada janvārī Viļakas apkaimē jau bija izveidojies vairāk nekā 300 vīru liels Latvijas Nacionālo partizānu apvienības formējums. 1944. gada nogalē – 1945. gada sākumā PSRS represīvās iestādes realizējot „tīrīšanas akcijas” akcijas bruņotās pretošanās grupām Baltijas padomju republikās nepievērsa pastiprinātu uzmanību. PSRS represīvās iestādes tās uzskatīja par nacistu veidotām un par Vācijas militāro formējumu paliekām Sarkanās armijas ieņemtajā teritorijā. Bruņoto pretošanos minētajā periodā cerēja uzveikt pārsvarā ar masveidīgu IeTK karaspēka uzbrukumu teritoriju „tīrīšanu” laikā. Par to liecina 1944. gada 12.oktobra L.Berijas un V.Merkulova parakstītā PSRS IeTK un PSRS VDTK pavēle Nr.001257/00388 „Par pasākumiem, lai pastiprinātu cīņu ar pretpadomju pagrīdi un likvidētu bruņotās

²⁷⁶ №31 Доклад народного комиссара внутренних дел СССР Л.П.Берия И.В.Сталину и В.М.Молотову о деятельности войск НКВД по охране тыла Действующей Красной Армии в 1943 г./НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-1956):Сборник документов/Сост.: Владимирцев Н., Кокурин А.,Москва:Объединенная редакция МВД России,2008.-С.116

²⁷⁷ PSRS iekšlietu tautas komisāra Lavrentijas Berijas ziņojums PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētājam Josifam Staļinam, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam Vjačeslavam Molotovam un VK(b)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam par „pasākumiem Latvijas PSR attīrīšanai no naidīgiem elementiem”//Aizvestie.1949.gada 25.marts.1.daļa./ Latvijas Valsts arhīvs. Sastādītāji Āboliņa A., Kalnciema A., Kārklīšs Z. u.c.-Rīga:Nordik.-2007.- 69.lpp.

bandas Lietuvas PSR teritorijā” ar kuru „operatīvā darba ar aģentūru veikšana cīņai ar pretpadomju pagrīdi un tās bruņotajām bandām, kuras Lietuvas PSR izveidoja un atstāja vācu izlūkiestādes” tika uzticēta Lietuvas PSR iekšlietu komisāram Josifam Bartašūnam, kuram palīgā tika piekomandēts Lietuvas PSR valsts drošības komisāra Aleksandrs Guzjāvičs un PSRS IeTK Iekšējā karaspēka 4.divīzijas komandieris Pāvels Vetrovs. Bruņoto pretošanos Lietuvā L. Berija un V. Merkulovs paredzēja likvidēt 1945. gadā. Lai pārbaudītu kā pavēle tiek izpildīta uz Lietuvu bija jāizbrauc PSRS iekšlietu komisāra vietniekam I. Serovam un Baltkrievijas PSRS drošības komisāram L.Canavam²⁷⁸. Analogiska pavēle vajadzēja būt arī par Latviju, tikai Latvijas PSR iekšlietu komisāram A.Eglītim palīgos visticamāk tika piekomandēti Latvijas PSR drošības komisārs A.Noviks un Latvijā dislocētās PSRS IeTK Iekšējā karaspēka 5.divīzijas komandieris Aleksandrs Ļeontjevs. Republikas pārbaudei uz Latviju 1945. gada janvārī izbrauca V.Merkulovs ar palīgiem.

Arī VK(b)P vadība 1944. gada beigās - 1945. gada sākumā uzskatīja, ka bruņota pretošanās Baltijā ir nacistu izveidotas un atstātas grupas, ar kurām IeTK ātri tiks galā teritoriju „tīrīšanas” rezultātā. Līdz 1945. gada pavasarim par bruņoto pretošanos Baltijā nesprieda, vai arī spriešanu nedokumentēja PSRS augstākajā vadībā. PSRS Baltijas okupācijas jautājumu jau bija atrisinājusi un tobrīd tās prioritāte bija savas ietekmes sfēras nostiprināšana Austrumeiropā.

1944. gada oktobrī VK(b)P Organizatoriskā biroja sanāksmēs tika izvērtētas Baltijas republiku komunistisko partiju CK pirmo sekretāru atskaites par situāciju republikās. Rezultātā tika pieņemti VK(b)P CK lēmumi par katru republiku atsevišķi. Lēmumu saturs - par republiku partijas organizāciju trūkumiem un uzdevumiem politiskajā darbā. Lēmumos tika uzsvērts, ka nepietiekoši novērtēta cīņas ar nacionālistiem nozīme, taču šī cīņa partijas organizācijām netika noteikta par prioritāru. Pēc VK(b)P CK domām Igaunijā joprojām saglabājās igauņu-vācu nacionālistu ietekme, kuri propagandē buržuāzistiski- fašistiskās kārtības atjaunošanu Igaunijā. Lēmumos nekas netika runāts par „pretpadomju pagrīdi” un „tās bruņotajām bandām”. Minētos terminus no 1946.gada līdz pat 1954. gadam regulāri izmantoja

²⁷⁸ Кокурин А. Органы НКВД – МВД СССР по борьбе с вооруженным националистическим подпольем (Западная Украина и Белоруссия, Латвия, Литва и Эстония) (1939-1953). Материалы научной конференции (круглого стола) „Современная историография и источниковедение истории отечественных органов госбезопасности (от Ф. Э. Дзержинского до Ю.В. Андропова). Тенденции развития”//Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. Том III.-Москва: Кучково поле, 2007.-С.265

VK(b)P un drošības iestāžu direktīvajos dokumentos par situāciju Baltijas republikās²⁷⁹.

PSRS represīvo iestāžu represēto cilvēku skaits no 1944. gada jūlija, kad Latvijā ienāca Sarkanarmija līdz 1945. gada 20. janvārim sasniedza 5223 cilvēkus - no tiem Rīgā – 962, piefrontes joslā - 542 cilvēkus.

Arestēto vidū bija šādas PSRS represīvo iestāžu definētās cilvēku kategorijas :

„ienaidnieka izlūkošanas un pretizlūkošanas orgānu aģenti” - 625,

„ienaidnieka izlūkošanas un pretizlūkošanas orgānu oficiālie darbinieki” -379,

„latviešu nacionālistisko organizāciju dalībnieki” - 479,

„nodevēji, Dzimtenes nodevēji, vāciešu ielikteņi un atbalstītāji” - 2721,

„bandītu formējumu dalībnieki un viņu atbalstītāji” – 376,

„dažādi pretpadomju elementi” – 643²⁸⁰

Arestēto skaitā bija 11 vācieši: Rīgā dzīvojošas civilpersonas - Vācijas pavalstnieki. 1945. gada janvārī tika gatavota vāciešu - PSRS pilsoņu un bezpavalstnieku (galvenokārt poļu, krievu un latviešu) masveida izsūtīšanas no Latvijas uz Krieviju operācija.²⁸¹

SMERŠ līdz 1944. gada 19. septembrim izmeklēja 168 cilvēku – bijušo aizsargu organizācijas dalībnieku lietas. 16 no viņiem piesprieda nāvessodu, pārējiem 20 - 10 gadus katorgā.²⁸²

No minētajām represēto kategorijām var izdarīt secinājumus par tiem no represīvo iestāžu viedokļa bīstamākajiem komunistiskā režīma ienaidniekiem, kurus represijām jāpakļauj pirmkārt. Par komunistiskā režīma lielākajiem apdraudētājiem uzskatīja cilvēkus, kuri bija saistīti, vai arī kuriem teorētiski bija iespēja saistīties ar Vācijas speciālajiem dienestiem.

LPSR VDTK un IeTK 1945. gada 8.-20.janvārī arestēja 1369 „naidīgos

²⁷⁹ Зубкова Е. Прибалтика и Кремль:1940-1953.-Москва:РОСПЕН: Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, 2008.-С.225-226.

²⁸⁰ PSRS iekšlietu tautas komisāra Lavrentijas Berijas ziņojums PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētājam Josifam Staļinam, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam Vjačeslavam Molotovam un VK(b)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam par „pasākumiem Latvijas PSR attīrīšanai no naidīgiem elementiem”//Aizvestie.1949.gada 25.marts.1.daļa./ Latvijas Valsts arhīvs. Sastādītāji Āboliņa A., Kalnciema A., Kārklīņš Z. u.c..-Rīga:Nordik.-2007.-69.lpp.

²⁸¹ Turpat

²⁸² Чернов В., Шляхтунов А. Прибалтийские WAFFEN – SS. - Москва: ЛИИ-ИНТЕР, 2004.- С.154

elementus”²⁸³ Tātad 1945. gada janvārī LPSR VDTK un IeTK arestēja gandrīz trešo daļu no 1944. gada jūlija līdz 1945. gada janvārim Latvijas teritorijā arestētajiem 5223 cilvēkiem. Tas izskaidrojams ar to, ka 1945. gada janvārī LPSR VDTK tika piekomandēti 40 VDTK darbinieki no Maskavas un PSRS iekšējiem apgabaliem. Papildus palīgā vēl no Krievijas Federācijas tika izsaukti 100 VDTK darbinieki. Vai viņi ieradās Latvijā, nav ziņu²⁸⁴. Ar kopēju PSRS IeTK un PSRS VDTK 1945. gada 10.marta pavēli Nr. 201/364 bijušais Krievijas Federācijas VDTK Čeļabinskas pārvaldes priekšnieks Nikolajs Babkins tika iecelts par PSRS IeTK-VDTK pilnvaroto Latvijas PSR²⁸⁵. Viņš arī tika iekļauts speciāli izveidotas VK(b)P institūcijas - VK(b)P Latvijas biroja sastāvā. Līdzīgi pilnvarotie tika iecelti arī Lietuvas PSR (Ivans Tkačenko no 1944. g.14.decembra) un Igaunijas PSR (N. Sazikins no 1944. gada 22.novembra).

No 1944. gada jūlija līdz 12. decembrim LPSR IeTK apcietināja (bet ne arestēja) 4914 cilvēkus, no kuriem pie kriminālatbildības sauca 1377 cilvēkus, uz Sarkanās armijas soda daļām nosūtīja 1100, uz filtrācijas un karagūstekņu nometnēm pārvietoja 774, LPSR VDTK nodeva 216, bet *SMERŠ* – 427 cilvēkus. LPSR IeTK arī likvidēja 21 nacionālo partizānu grupu (arestējot un nogalinot 222 cilvēkus)²⁸⁶. Tātad LPSR IeTK arestēja 2151 cilvēku, kuru sauca pie kriminālatbildības vai nosūtīja uz filtrācijas un karagūstekņu nometnēm. Tā ir ievērojama daļa no visiem 1944. gada jūlijā - 1945. gada janvārī Latvijā arestētajiem 5223 cilvēkiem, ja zināms, ka no 1944. gada jūlija līdz 1944. gada 31.oktobrim Latvijā dislocētais PSRS IeTK karaspēks bija arestējis 380 cilvēkus²⁸⁷.

²⁸³ PSRS iekšlietu tautas komisāra Lavrentijas Berijas ziņojums PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētājam Josifam Staļinam, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam Vjačeslavam Molotovam un VK(b)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam par „pasākumiem Latvijas PSR attīrīšanai no naidīgiem elementiem”//Aizvestie.1949.gada 25.marts.1.daļa./ Latvijas Valsts arhīvs. Sastādītāji Āboliņa A., Kalnciema A., Kārklīšs Z. u.c.-Rīga:Nordik.-2007.-69.lpp.

²⁸⁴ Turpat

²⁸⁵ Кокурин А. Органы НКВД – МВД СССР по борьбе с вооруженным националистическим подпольем (Западная Украина и Белоруссия, Латвия, Литва и Эстония) (1939-1953). Материалы научной конференции (круглого стола) „Современная историография и источниковедение истории отечественных органов госбезопасности (от Ф. Э. Дзержинского до Ю.В. Андропова). Тенденции развития”//Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. Том III.-Москва:Кучково поле,2007.-С.267

²⁸⁶ LVA, PA-101.f., 6.apr., 21.l., 56.-58.lpp.

²⁸⁷ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944.-1956. - Rīga: Preses nams, 1996.-123. lpp.

Aresti Latvijas teritorijā 1944.gadā

LPSR IeTK	2151
PSRS IeTK karaspēks	380
<i>SMERŠ</i>	168

Par LPSR VDTK arestētajiem cilvēkiem 1944. gadā Latvijā nav apkopjošu dokumentu. Nav zināms skaits cik LPSR VDTK arestējis pats bez tam no LPSR IeTK nodotajiem cilvēkiem. Jāpieņem, ja tik liels ir LPSR IeTK arestēto skaits salīdzinājumā ar karaspēku, tad LPSR VDTK arestēto skaits arī nebija mazs. Taču šāds pieņēmums ir tikai hipotētisks, jo nav arī zināms, cik arestus 1944. gadā izdarīja Maskavai pakļautie PSRS IeTK – VDTK operatīvo sektoru represīvo iestāžu darbinieki. Nav arī zināms, vai LPSR IeTK saviem nopelniem „nepierakstīja” tos arestētos cilvēkus, kurus komisariātam nodeva PSRS IeTK karaspēks. Nav arī zināms, cik gadījumos operatīvā sektora darbinieki Latvijā arestēto lietās paši veica izmeklēšanu, un cik arestētos nodeva LPSR VDTK. Vēsturnieks Jānis Riekstiņš, kurš pētījis PSRS IeTK-VDTK operatīvo sektoru darbību Latvijā uzskata, ka PSRS IeTK-VDTK operatīvajiem sektoriem un *SMERŠ* 1944.-1945. gadā bijusi liela loma cilvēku represēšanā Latvijas teritorijā²⁸⁸, bet par 1944. gadu šis apgalvojums bez statistiska pamatojuma arī ir tikai hipotētisks.

No 1944. gada jūlija līdz 1945. gada 20. janvārim LPSR IeTK-VDTK bija konfiscējusi arī ievērojamus ieroču un munīcijas krājumus – 12 370 šautenes, 1145 rokas ložmetējus un trieciensšautenes, 16 balsta ložmetējus, 610 pistoles un revolverus, 1 171 596 patronas, 1471 mīnmetējus, 3398 granātas, 2510 mīnas un šāviņus²⁸⁹.

Vienā no Kurzemes apriņķiem - Tukuma apriņķī LPSR IeTK un VDTK varēja sākt darboties Sarkanarmijas realizētā pārrāvuma laikā (1944. gada 30. jūlijs - 20.augusts). 20.augustā, sākoties Vācijas armijas artilērijas apšaudei un tanku iebrukumam Tukumā, pilsētā ieradās vesela LPSR IeTK un VDTK darbinieku grupa – LPSR IeTK Milicijas pārvaldes priekšnieks Springis un Talsu milicijas priekšnieka

²⁸⁸ Riekstiņš J. Slepnie Latvijas “tīrītāji”// Latvijas Avīze.-2004.-13.sept.

²⁸⁹ PSRS iekšlietu tautas komisāra Lavrentijas Berijas ziņojums PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētājam Josifam Staļinam, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam Vjačeslavam Molotovam un VK(b)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam par „pasākumiem Latvijas PSR attīrīšanai no naidīgiem elementiem”//Aizvestie.1949.gada 25.marts.1.daļa./ Latvijas Valsts arhīvs. Sastādītāji Āboliņa A., Kalnciema A., Kārklis Z. u.c.-Rīga:Nordik.-2007.-69.lpp.

vietnieks Meķis, valsts drošības majors Vasilijš Sirovatskis, valsts drošības kapteinis Dorohins kopā ar 19 cilvēkiem – Tukuma pagaidu milicijas darbiniekiem, kā arī Sarkanās armijas karaspēka daļas - KLP²⁹⁰ 43759 štāba priekšnieks Karahtonovs un Tukuma kara komisariāta darbinieki.²⁹¹ Trūkst liecību par to, vai steidzīgā ierašanās izskaidrojama ar mainīgo frontes stāvokli, vai arī vēlmi veikt pastiprinātas represijas (līdzīgi kā Sarkanajai armijai atkāpjoties no Latvijas 1941. gadā).

Ģenerāļa Jāņa Kureļa grupējuma dienasgrāmatā minēti vairāki 1944. gada 30. jūlijā - 20. augustā padomju represīvo iestāžu Tukumā aizturētie cilvēki: ".. no 18 saķertiem aizsargiem Tukumā paspējuši nošaut 15, pārējie 3 izbēguši. Runāju personīgi ar X kundzi, kuras draudzene, kas bijusi Tukumā, zinājusi stāstīt, ka nošauti 10 ierēdņi. Lielāks vairums vīriešu arestēti un kājām dzīti prom, bet vairums izbēdzis (bijis šinī grupā ap 150 personu).."²⁹² Padomju dokumentos tikai minēts, ka Sarkanās armijas pārrāvuma laikā par sadarbošanos ar nacistu okupācijas režīmu LPSR IeTK ar milicijas palīdzību aizturēja 12 cilvēkus²⁹³.

1945. gada 11. janvārī tika izdota PSRS IeTK pavēle Nr. 0016 par pasākumiem, lai Sarkanās armijas aizmuguri "attīrītu" no ienaidniekiem, kā arī nozīmētu PSRS IeTK pilnvarotos Sarkanās armijas Baltijas, Baltkrievijas un Ukrainas frontēm. Kurzemes dienvidos esošajām 1. Baltijas fronteī un 2. Baltijas fronteī, kuras tobrīd atradās Slokas – Auces – Vaiņodes – Bārtas līnijā, nozīmēja PSRS IeTK - VDTK pilnvarotos un viņu vietniekus. Vienu vietnieku – frontes pretizlūkošanas pārvaldes "SMERŠ" priekšnieku, bet otru vietnieku – IeTK karaspēka, kurš darbojās frontes aizmugurē, priekšnieku. Tātad 1. un 2. Baltijas frontu aizmugurē minētās institūcijas darbojās koordinēti. Par to liecina arī fakts, ka 2. Baltijas frontes "SMERŠ" daļa LPSR VDTK nodeva VDTK interesējošas personas²⁹⁴.

PSRS IeTK pilnvarotajiem saskaņā ar pavēli vajadzēja veikt pasākumus, lai arestētu vācu spieģus, teroristus, diversantus, Vācijas armijas militārpersonas, "dažādu pretinieka organizāciju dalībniekus" (kategorija, kurai varēja pieskaitīt arī Latvijas civiliedzīvotājus). Bija jāarestē "bandītu – nemiernieku grupas, neskatoties uz viņu nacionālo piederību un pilsonību", nacistu represīvo un tiesībsargājošo institūciju darbiniekus, kara komandantus, bijušo pašvaldību vadītājus, lielāko administratīvo un

²⁹⁰ Kara lauka pasts

²⁹¹ LVA, 270.f., 1.s. apr., 92.l., 23.lp.

²⁹² Andersons E., Siliņš L. u.c.- Latvijas Centrālā Padome. LCP: Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943 -1945.-Upsala:LCP, 1995.- 305.lpp.

²⁹³ LVA, 270.f., 1.s. apr., 92.l., 23.lp.

²⁹⁴ LVA-PA, 101.f., 8.apr., 19.l., 32.lp.

saimniecisko iestāžu vadītājus, fašistisko organizāciju dalībniekus, kuriem praksē pieskaitīja arī bijušos aizsargus, skautus, mazpulkus u.c., žurnālistus, kā arī "citus aizdomīgus elementus". Formulējums par aizdomīgajiem elementiem pavēra iespējas visplašākajām represijām. Lai uzdevumu varētu izpildīt, IeTK-VDTK, *SMERŠ* un IeTK karaspēkam vēl palīgā nosūtīja 9024 PSRS IeTK karaspēka pulku militārpersonas²⁹⁵. 1. Baltijas fronte Kurzemē kara līdz 1945. gada februāra sākumam, bet 2. Baltijas fronte līdz 1945. gada 1. aprīlim. Vēsturnieks J. Riekstiņš pierādījis, ka 1945. gadā PSRS IeTK-VDTK operatīvie sektori represējuši cilvēkus, kurus nav represējis ne LPSR VDTK, ne VDTK. 1945. gada 3. februārī veselības aizsardzības tautas komisārs E. Ameriks LK(b)P CK pirmajam sekretāram J. Kalnbērziņam ziņoja par ārstu Čakstes, Matuļenko, Smilgas, Timeniēka, Gūtmanes un Puriņa arestu. J. Kalnbērziņš šo dokumentu pārdresēja Latvijas PSR VDTK tautas komisāram A. Novikam, kurš 24. februārī paziņoja, ka "LPSR VDTK šīs personas nav aizturējis un arestējis". 1945. gada 18. martā par plašiem skolotāju arestiem Bauskas apriņķī J. Kalnbērziņam ziņoja izglītības tautas komisārs K. Strazdiņš. "Divas dienas, kuras es pavadīju Bauskas pilsētā, mani pārliecināja par to, ka Bauskas apriņķī ar skolotāju arestiem patiešām ir pieļauti pārspilējumi, pieļauta rupja kļūda, kuru vajag nekavējoties izlabot. No 180 skolotājiem arestēti 22.." A. Noviks arī šoreiz atbildēja, ka Strazdiņa minētos Bauskas skolotājus viņa vadītā struktūra nav arestējusi. Tāpat atbildēja LPSR iekšlietu tautas komisārs A. Eglītis²⁹⁶.

LPSR VDTK un IeTK teritorijas „tīrīšanā” palīdzēja ne tikai PSRS IeTK-VDTK operatīvie sektori, bet arī LPSR kara komisariāti. 1945. gada 29. janvārī LPSR kara komisārs Malahovskis un komisariāta 1. daļas priekšnieks Poļakovs LPSR apriņķu kara komisariātu priekšniekiem pavēlēja palīdzēt LPSR IeTK un VDTK cīņai ar nacionālajiem partizāniem un dezertieriem, iedalot LPSR IeTK un VDTK vienībās kara komisariātu virsniekus, kā arī piesaistot vietējo komunistu un padomju darbinieku aktīvu. Pavēlē tika noteikts, ka no LPSR IeTK un VDTK saņemtie aizturētie dezertieri saskaņā ar PSRS Aizsardzības komisariāta 1943. gada pavēli

²⁹⁵ Специальные лагеря НКВД МВД СССР в Германии 1945 –1950 гг.: Архив новейшей истории России. Серия „Публикации”. Том 2. Сборник документов и статей/ ред. Мироненко С.- Москва: РОССПЕН, 2001.- С.-11-13.

²⁹⁶ Riekstiņš J. Sļepenie Latvijas “tīrītāji”// Latvijas Avīze.-2004.-13.sept.

Nr.0413 jānosūta uz soda daļām, pieņemot no IeTK/VDTK izziņas dokumentus par viņiem²⁹⁷.

Visā Sarkanās armijas frontes aizmugurē no 1945. gada janvāra līdz 15.aprīlim tika arestēti 27880 cilvēki, kurus pieskaitīja kategorijai "PSRS pilsoņi" - tajā skaitā latvieši, lietuvieši, krievi, ukraiņi, baltkrievi, kazahi u.c. Puse no arestētajiem bija veci cilvēki un nederīgi fiziskam darbam IeTK koncentrācijas nometnēs.²⁹⁸ Par to, ka tā saukto "Sarkanās armijas aizmugures tīrīšanu" (t.i. cilvēku represēšanu pēc komunistiskā režīma noteiktajiem kritērijiem) iepriekš uzskaitītās institūcijas veica veiksmīgi, liecina fakts, ka "tīrīšanas" sekmīgākos veicējus PSRS iekšlietu komisārs L. Beriņa 1945. gada 20. aprīlī izvirzīja apbalvošanai ar augstiem PSRS apbalvojumiem.²⁹⁹ Nav zināms, cik Latvijas iedzīvotāji minētajā laikā tika represēti tieši 1. un 2. Baltijas frontu aizmugurē Zemgales un Kurzemes teritorijā. Otrā pasaules kara laikā Kurzeme kļuva par pēdējo Vācijas bastionu Baltijā. Sākot no 1944. gada 16.oktobra, kad Vācijas armijas grupējums „*Nord*” ("Ziemeļi") ieņēma aizsargpozīcijas frontes līnijā Jūrmalciems - Bārta - Vaiņode - Auce - Zebru ezers - Maisukrogs - Vikšele – Klapaknciems, tā kļuva par pēdējo teritoriju Latvijā, kurā atradās Vācijas armijas vienības³⁰⁰.

Līdz ar to komunistiskais režīms pēc 1945. gada 8. maija lielu uzmanību pievērta ne tikai bijušo Vācijas armijas militārpersonu, bet arī Kurzemes civiliedzīvotāju, kuri ilgu laiku atradās nacistu okupētajā teritorijā, represēšanai. Kā noprotams pēc analogijas ar PSRS represīvo iestāžu saskaņoto darbību 1. un 2. Baltijas frontu aizmugurē 1945.gada janvārī - februārī, PSRS IeTK-VDTK, *SMERŠ* un IeTK karaspēks koordinēti darbojās arī tad, kad Sarkanās armijas Ļeņingradas frontes formējumi (nomainīja Baltijas frontes Kurzemē 1945. gada aprīlī) pēc 1945. gada 8.maija iegāja visā novada teritorijā. Kurzemē pēc 1945. gada 8. maija Sarkanā armija, PSRS un LPSR represīvās iestādes, PSRS IeTK Iekšējā karaspēka Ļeņingradas frontes aizmugures „attīrīšanas vienības” izvērta plašas politiskās

²⁹⁷ 1945.g. 29.janvāra LPSR kara komisāra pavēle// LVA-PA, 101.f., 8.apr., 18.l., 1945.g. 29.janvāra LPSR kara komisāra pavēle

²⁹⁸ Специальные лагеря НКВД МВД СССР в Германии 1945 –1950 гг.: Архив новейшей истории России. Серия „Публикации”. Том 2. Сборник документов и статей/ ред. Мироненко С.- Москва: РОССПЕН,2001.- С.15

²⁹⁹ KFVA r-9401. f., 2.apr., 95.l.,103.lp.

³⁰⁰ Лиддел Гарт Б. Вторая мировая война.-Москва:act;Санкт – Петербург:Terra Fantastica,2003.- С.620; Фуллер Дж. Вторая мировая война.- Смоленск:Русич,2004.-С.429; Kažociņš I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.-1945.- Rīga:LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1999.- 149.-150.lpp.

represijas - totālu teritorijas pārbaudi, pielietojot represēšanas formas, kuras citos Latvijas novados neizmantoja (vairākkārtēja teritorijas "tīrīšana", iedzīvotāju filtrēšana). Karaspēka vienības izvietojās ķēdēs un sistemātiski pārstaigāja Kurzemes teritoriju, aizturot un filtrēšanas punktos nogādājot visus 16-60 gadus vecus vīriešus – Kurzemes iedzīvotājus, bēgļus, bijušās Vācijas armijas militārpersonas, vācu gūstā nonākušos sarkanarmiešus u.c. Bēgšanas gadījumā viņi tika nogalināti.

"Ķemmējot" Kurzemi no 1945. gada 8.maija, spēkā bija 1945. gada 18. aprīlī izdotā PSRS IeTK pavēle Nr. 00315, kuru pildīja arī LPSR VDTK, par daļēju PSRS IeTK 1945. gada 11.janvāra pavēles Nr. 0016 izmaiņšanu, kā arī uzdevumu frontu PSRS IeTK pilnvarotajiem ierīkot cietumus un nometnes personām, kuras arestētas no Vācijas armijas atbrīvotajā teritorijā. Saskaņā ar minēto pavēli uz vietas bija jāiznīcina personas, kuras izdarīja diversijas un terora aktus. Pavēle arī noteica, ka, pārskatot lietas, no aresta jāatbrīvo jau iepriekš arestētie invalīdi, par 60 gadiem vecāki cilvēki un sievietes, ja minētie neskaitījās režīmam sevišķi bīstami (spiegi, diversanti, nacistu režīma laika administratīvo iestāžu darbinieki, žurnālisti u.c. kategorijas). Vēl 1945. gada 18.maija pavēle Nr. 00315 determinēja, ka uz PSRS teritoriju nedrīkstēja izvest personas, kuras arestētas, "attīrot" aizmuguri. Tās cietumos, karagūstekņu un filtrācijas nometnēs pavēlēja ievietot aresta vietas tuvumā (šī pavēles daļa gan vairāk attiecās uz Sarkanās armijas iekaroto teritoriju Austrumeiropā un Vācijā, lai gan karagūstekņu un filtrācijas nometnes izveidoja arī Baltijā). Pēc pārbaudes IeTK nometnēs bija jāatstāj sevišķi bīstamo kategoriju cilvēki. Pārējos fiziskam darbam derīgos, par kuriem netiks iegūti papildus kompromitējoši materiāli, IeTK paredzēja nosūtīt uz darbiem rūpniecības objektos, bet vecus cilvēkus un darba nespējīgos atbrīvot un nosūtīt uz dzīvesvietām.³⁰¹ 16-60 gadus vecos Kurzemes iedzīvotājus - vīriešus. sadzina t.s. pārbaudes un filtrācijas punktus, kur ar personu filtrēšanu nodarbojās Sarkanās armijas pretizlūkošana un LPSR VDTK. Tādus 1945. gada maijā

³⁰¹ Специальные лагеря НКВД МВД СССР в Германии 1945 –1950 гг.: Архив новейшей истории России. Серия „Публикации”. Том 2. Сборник документов и статей/ ред. Мироненко С.- Москва: РОССПЕН,2001.- С.16-17.

izveidoja Liepājā, Ventspilī, Talsos, Tukumā un Kuldīgā, Zemgalē-Jelgavā³⁰². No Latvijas tālākai filtrēšanai citur PSRS teritorijā tika izvesti vismaz 58 410 cilvēki.³⁰³

Viens no filtrācijas punktiem atradās pie Kuldīgas dienvidu robežas. Tajā tika turēti vairāk nekā tūkstotis cilvēku – civilpersonas un arī bijušās Vācijas armijas militārpersonas. Kā savā 1945. gada 15. maija ziņojumā LK(b)P Kara daļai atzina Kuldīgas LK(b)P apriņķa komitejas Kara daļas vadītājs Dambergs, lai gan punktā vienā dienā varēja nopratināt tikai apmēram 100 cilvēkus, līdz 1945. gada 14. maijam tajā netika organizēta nekāda ēdināšana (vienīgais iztikas avots bija civilpersonu pienesumi ieslodzītajiem). *SMERŠ* daļu veikto pārbaudi gaidošie cieta badu. Cilvēki bez atbilstoša apģērba dienu un nakti, pat lietainā laikā tika turēti zem klajas debess.³⁰⁴ Kā autoram norādīja aculiecinieks – Kuldīgas filtrācijas ieslodzītais Nikolajs Brūveris, starp ieslodzītajiem notikusi cīņa par pārtiku, kas noslēgusies ar regulāriem nonāvēšanas gadījumiem. Punktā izplatījusies dizentērija.³⁰⁵

Par Kurzemes vīriešu filtrēšanu uztraucās LK(b)P Kurzemes apriņķu komiteju un apriņķu Izpildu komiteju vadītāji. Gandrīz visu Kurzemes apriņķu vadītāji uzsvēra, ka filtrēšanas dēļ iedzīvotāju noskaņojums ir nomākts, izplatās baumas un visur aizkavējas sējas darbi. Vairākos gadījumos arī pagastu Izpildu Komiteju priekšsēdētājus LPSR VDTK aizturēja divas trīs dienas. Tas kavēja gan sējas norisi, gan pagasta vadību kopumā³⁰⁶. Sevišķi pesimistisks bija Aizputes apriņķa komunistu vadītājs Matvejs Orlovs. Viņš LPSR vadību iepazīstināja ar Alsungas pagasta Izpildu komitejas vadītāja ziņojumu, ka: „pagasta mājā nāk simtiem žēloties par patvarībām, par uz kontroli paņemtiem vīriešiem. No iedzīvotāju pārbaudes atgriezušies ap 20% iedzīvotāju”.³⁰⁷ Daudzi no viņiem nonāca jau krietni stingrāka režīma koncentrācijas nometnēs – tā sauktajās "labošanas darbu nometnēs" vai filtrācijas nometnēs PSRS attālajos rajonos. 1945. gada 24. maijā PSRS iekšlietu komisārs L. Berija un drošības komisārs V. Merkulovs apstiprināšanai PSRS

³⁰² Strods H. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944-1945)//Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli 1999. gada 14.-15.jūnijs, Rīga.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1.sējums.-Rīga:LVA, 2000.- 283.lpp.; K.Grīnupa autoram sniegtās atmiņas audioierakstā 1999. gada 23. novembris,Muižniece Z. Tad „septītā plauja” nāca// Tukuma Ziņotājs.-1989.-21.marts

³⁰³ Strods H. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944 –1945)//Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli 1999. gada 14.-15.jūnijs, Rīga.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1.sējums.- Rīga:LVA, 2000.- 283.lpp.

³⁰⁴ LVA, PA-101.f., 8.apr., 18.l., 38.-39.lp.

³⁰⁵ Nikolaja Brūvera autoram sniegtās atmiņas audioierakstā 2005. gada 6.janvārī

³⁰⁶ LVA, 270.f., 1-s apr., 120.l., 115.lp.

³⁰⁷ LVA, 270.f., 1-s apr., 120.l., 123.lp.

vadītājam Staļinam nosūtīja PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēta projektu, kurš paredzēja apbalvot 1120 Baltijas padomju republiku drošības un iekšlietu iestāžu darbiniekus par īpaši veiksmīgu Sarkanās armijas ieņemtās teritorijas "tīrīšanu".³⁰⁸

Latvijā tika izveidotas arī vairākas nometnes Vācijas armijas karagūstekņiem, kuri netika atzīti par PSRS pilsoņiem. Latgalē – Rēzeknē un Daugavpilī. Kurzemē no 1945. gada maija tādas atradās Ventspilī, Kuldīgā, Tukumā, Pāvilostā, Saldū un Stendē.³⁰⁹

Dažādos 1945. gada maija datumos LPSR IeTK un VDTK varēja uzsākt darbību visā Kurzemē. Padomju drošības iestādes Tukumā atkārtoti uzsāka darbību jau 8. maijā³¹⁰ Liepājā LPSR VDTK un IeTK darbu uzsāka 1945. gada 9. maijā, bet milicija 10. maijā.³¹¹ Aizputē IeTK un VDTK 10. un 11. maijā³¹², Kuldīgā – 9. un 10. maijā, Talsos, visticamāk, 9. maijā, bet Ventspilī 11. maijā, kad minētajās pilsētās ieradās speciāli nokomplektētās operatīvās grupas padomju vadībai³¹³. Kā liecina LK(b)P Tukuma apriņķa komitejas sekretāra Aleksandra Mazjēča ziņojums, Tukumā un dažos apriņķa pagastos 1945. gada 8. maijā (*dokumentā – 7. maijā – aut.*) vienlaicīgi ieradusās atsevišķas komunistiskās partijas, padomju un drošības iestāžu operatīvās grupas.³¹⁴ Domājams, ka līdzīgi iepriekš minētās operatīvās grupas dalījās arī Talsu, Ventspils, kā arī citos Kurzemes apriņķos. Atsevišķos apriņķos, piemēram, Aizputes apriņķī, IeTK un VDTK daļas vēl maija vidū nebija pilnīgi nokomplektētas.³¹⁵

No 1945. gada maija līdz 1945. gada decembrim Latvijā represīvās iestādes politisku iemeslu dēļ arestēja 6450 cilvēkus³¹⁶. Salīdzinot arestēto skaitu pa mēnešiem, vislielākais skaits arestēto – 1777 bija maijā – tātad pēc Vācijas armijas kapitulācijas. Lielais arestēto skaits minētajā mēnesī izskaidrojams ar Kurzemes "tīrīšanu".

³⁰⁸ KVFA, r- 9401.f., 2.apr., 96.l., 409.- 410.lp.

³⁰⁹ Карнер С. Архипелаг ГУПВИ: Плен и интернирование в Советском Союзе 1941-1956.- Москва, 2002 - С.82

³¹⁰ LVA, 270.f., 1-s apr., 120.l., 6.lp.

³¹¹ LVA, 270.f., 1-s apr., 123.l., 134.lp.

³¹² LVA, 270.f., 1-s apr., 123.l., 153.lp. (precīzs datums, kad darbu sāka katra atsvišķa iestāde nav zināms)

³¹³ LVA, 270.f., 1-s apr., 123.l., 150.lp.

³¹⁴ LVA, 270.f., 1-s apr., 120.l., 6.lp.

³¹⁵ LVA, 270.f., 1-s apr., 120.l., 12.lp.

³¹⁶ Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā: kopējais un atšķirīgais//Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.-15.jūnijs, Rīga.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1.sējums.- Rīga:LVA, 2000.- 290.lpp.

3.2.LPSR drošības iestāžu veiktā nacistu režīma kara noziedznieku un tā saukto „vāciešu atbalstītāju” represēšana

Noslēdzoties Otrajam pasaules karam, Sabiedrotajām valstīm bija viennozīmīga nostāja, ka jāizskata nacistiskās Vācijas amatpersonu un militārpersonu juridiskā atbildība par kara izraisīšanu un kara laikā pastrādātajiem kara, genocīda noziegumiem un noziegumiem pret cilvēci. Jau Sabiedroto valstu Potsdamas konferencē 1945. gadā tika nolemts, ka nepieciešams iznīdēt vācu militarismu un nacismu, kara noziedzniekus nodotot ātrai un taisnīgai tiesai. Sekoja Nirnbergas procesi, kuru rezultātā tika notiesāti nacistu kara noziedznieki. PSRS jau 1944. gadā bija ieinteresēta paplašināt „kara noziedznieku” jēdzienu. Padomju diplomāts I.Maiskis 1944. gada 10. janvāra ziņojumā PSRS TKP priekšsēdētāja pirmajam vietniekam V. Molotovam piedāvāja „kara noziedznieku” jēdzienā iekļaut ne tikai tās personas, kuras veica noziegumus kaujas laukā vai okupētajos rajonos, bet arī SS, SA, nacistu partijas visa sazarojuma biedrus un plašu loku no militāristu administratīvās vadības³¹⁷. PSRS centās paplašināt „kara noziedznieka” jēdzienu, mēģinot tajā ietvert arī tā sauktos „vāciešu atbalstītājus”. Tā bija kategorija, kuru PSRS pielietoja, lai savā teritorijā masveidā represētu iedzīvotājus (arī šo apzīmējumu izmantojot tikai par ieganstu represēšanai). „Kara noziedznieka” jēdziena paplašināšana ļāva Padomju Savienībai attaisnot asiņainās represijas pret savas valsts iedzīvotājiem un iezīmēja centienus izrēķināties ar Austrumeiropas valstu politisko eliti. PSRS plānoja pārņemt Austrumeiropu savā kontrolē un šo valstu elites vainošana kolaborācijā ar Vācijas nacistiem palīdzētu traucēkļus - minētās elites iznīcināt. Arī visu Austrumeiropas valstu pirmās jaunās valdības, sekojot PSRS piemēram, savos programatiskajos dokumentos iekļāva punktus par fašistu un kolaboracionistu tiesāšanu. Austrumeiropas valstīs jaunie režīmi ne tika tiesāja īstus kara noziedzniekus, bet kara noziedznieku un kolaboracionistu medīšanu un tiesāšanu izmantoja politiskās interesēs, lai atbrīvotos no politiskajiem konkurentiem. Izrēķināšanās ar bijušo politisko eliti notika paralēli ar jaunu kadru ielikšanai visos līmeņos. Kara noziedznieku tiesāšanu un vienlaikus izrēķināšanos ar kara noziedzniekiem un „fašistu atbalstītājiem” veica jaunizveidotās tautas tiesas ar ārkārtējo likumdošanu. Atšķirībā no okupētās Latvijas,

³¹⁷ Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., Покивиллова Т. Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа. 1949-1953: Очерки истории. - Москва: РОССПЕН, 2002. - С. 63

Austrumeiropas valstīs kara noziedzniekus vai tiem mākslīgi pielīdzinātus cilvēkus tiesāja nevis pēc KPFSR KK, bet pēc šo valstu suverēnās likumdošanas un šo valstu suverēnas tiesas. Represēšanu veica šo valstu drošības iestādes, kas tikai sadarbojās ar PSRS represīvajām iestādēm, bet nebija ar likumdošanas palīdzību tām pakļautas. Ungārijā, balstoties uz valdības 1945. gada 25. janvāra lēmumu par tautas tiesvedību sešu mēnešu laikā pēc lēmuma kā kara noziedznieki tika arestēti 22 000 cilvēki, no kuriem 9000 internēja, bet tiesai nodeva 2000. Savukārt Ungārijas Komunistiskā partija nebija apmierināta ar tiesas procesu ieilgšanu, kas kavējot ātrāku apsūdzēto notiesāšanu ar nāvessodu. Pēc Ungārijas komunistu partijas ģenerāļsekretāra I.Rakoši domām bija jātiesā arī lieli politiski noziedznieki, ne tikai mazi blēži. Līdz 1950. gada 1.aprīlim Ungārijā izskatīja 58953 lietas, balstoties uz kurām tika notiesāti 26286 cilvēki, tai skaitā piespriežot 476 nāvessodus³¹⁸. Bulgārijā valdošās Tēvzemes frontes dalībnieki 1944. gadā tautas tiesas atbalstīja ne tikai, lai uzvarētu taisnīgums, bet arī lai „novāktu masas no ielām”, „izveidotu stabilu mierīgu situāciju”³¹⁹. Līdz 1945. gada 1.februārim Bulgārijā tika arestēti 1400 „kara noziedznieki”, bez tiesas nošauti 300, 200 cilvēki bez tiesas sprieduma nosūtīti uz koncentrācijas nometni, pārējos un vēl 100 cilvēkus paredzēja tiesāt³²⁰. 1940. gadu beigās - 1950.gadu sākumā izrēķināšanās ar „kara noziedzniekiem” Austrumeiropā bija plašāk iespējama, jo PSRS politiskajai vadībai bija plašas iespējas iespaidot galvenās represiju veicējus Austrumeiropas valstīs – šo valstu drošības iestādes, kuras minētajā laikā bija nostiprinājušas savas poliitskās pozīcijas un funkcijas Austrumeiropas valstu politiskajās sistēmās. Austrumeiropas drošības iestādes atradās dubultā pakļautībā – savas valsts vadībai un caur PSRS drošības iestādēm (kuru informāciju un palīdzību izmantoja) arī PSRS politiskajai vadībai. Līdz ar to arī Austrumeiropas drošības dienesti vadījās pēc Staļina tēzes, ka tuvinoties sociālismam saasinās šķiru cīņa. Līdz ar to pret šķiras ienaidniekiem bija jācīnās aktīvāk. Masu represiju izvēršanai Austrumeiropā 1940. gadu beigās -1950. gadu sākumā kalpoja dekrēti un likumi par valsts aizsardzību „demokrātisku iekārtu”, kuri tika pieņemti 1944. un 1946. gadā Polijā, 1945. gadā Bulgārijā, 1946. gadā Ungārijā. Toreiz tie tika orientēti pirmkārt uz fašisma un kolaboracionisma apspiešanu (Bulgārija, Ungārija), kā arī spēkiem, kas

³¹⁸ Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., Покивиллова Т. Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа. 1949-1953: Очерки истории.- Москва: РОССПЕН, 2002.- С. 63-64.

³¹⁹ Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., Покивиллова Т. ... С. 65

³²⁰ Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., Покивиллова Т. ... С. 67

bruņoti pretojās kompartijas monopolstāvoklim (Polija). 1940. gadu beigās -1950. gadu sākumā šie likumi tika lietoti pret plašu iedzīvotāju skaitu lai piespiedu kārtā iedzīvotāji atzītu varu³²¹.

Latvijā, kuru bija okupējusi PSRS, situācija represiju pielietošanā pret „kara noziedzniekiem” un kolaboracionistiem” atbilda kopējai tendencei Padomju Savienībā. Represējamais izvēlējās okupācijas vara, tos tiesājot pēc okupētājvalsts KK. LPSR situācija bija tāda paša kā PSRS okupētajā Vācijas Austrumu daļā. Balstoties uz KPFSR KK pantiem, PSRS drošības iestādes no 1945.gada līdz 1950. gadam PSRS drošības iestādes 154 000 vāciešu un 35 000 cittautiešu internēja speciālās nometnēs. No 1945. gada oktobra arestēti un tiesāti tika 82 000 vācieši³²². Daudzus no viņiem aizveda uz PSRS, kur viņus notiesāja, piespriežot arī nāvessodus. LPSR kopā ar cilvēkiem, kuri bija pastrādājuši reālus kara noziegumus, okupācijas režīms atbrīvojās arī no „buržuāziskajiem nacionālistiem”, kuru atrašanās nacistu okupētajā teritorijā vien jau izsauca drošības iestāžu interesi. Vēl neaplēsts, bet tūkstošos mērāms skaitlis (kopumā no 1944. gada jūlija līdz 1945. gada decembrim politisku iemeslu dēļ Latvijā arestēja 18 340 cilvēkus) tika notiesāti kā „vāciešu atbalstītāji”, „dzimtenes nodevēji” – tāpat kolaboranti, vai izsūtīti kā minēto kategoriju ģimenes locekļi, vai vienkārši tautības dēļ. Atbrīvoties no „vāciešu atbalstītājiem „ un dzimtenes nodevējiem” bija ieinteresēta gan PSRS centrālā vara, gan vietējo komunistu elite. Maskavai „buržuāziskie nacionālisti” traucēja paātrinātu LPSR sovjetizāciju, bet vietējai kompartijas elitei represijas lielā mērā garantēja kadru tīrību republikas vidējā un zemākajā administratīvajā un saimnieciskajā pārvaldē. Vienīgais LPSR TKP solis „vāciešu atbalstītāju” glābšanā bija latviešu leģionāru atgriešana no filtrācijas nometnēm uz Latviju 1946. gadā un viņu atbrīvošana, kā motivāciju izmantojot darbaspēka trūkumu. Taču minētie leģionāri nebija notiesāti pēc KPFSR KK, bet tikai filtrēti un par „dzimtenes nodevējiem” neatzīti nometnēs, kas izdzīvošanas apstākļu dēļ atgādināja padomju koncentrācijas nometnes. Pat ja LPSR komunistu vadība būtu gribējusi iejaukties ar KK tiesāto vai izsūtīto liktenī, PSRS un LPSR drošības iestādes, kuras balstījās uz Vissavienības pavēlēm, direktīvām un KPFSR KK, nevarēja represijas pārtraukt.

³²¹ Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., Покивиллова Т...С.437

³²² Gieseke J. Der Mielke –Konzern. Die Geschichte der Stasi 1945-1990.-München:Deutsche Verlags – Anstalt,2006.-S.31.

Latvijai identiska „vāciešu atbalstītāju” represēšana notika arī IPSR. 1944.-1945. gadā Igaunijā tika arestēti 10 000 cilvēki. Viņi tika apsūdzēti par „dzimtenes nodevējiem”, „vāciešu atbalstītājiem”, dienestu Vācijas armijā, darbošanās nacistu okupācijas perioda pašvaldībās u.c. Vēlākajos gados no Igaunijas deportēja viņu ģimenes locekļus³²³.

Vēl tad, kad Latvijā noritēja Otrā pasaules kara darbība -1944. gadā un 1945. gada sākumā, bet īpaši pēc karadarbības beigām-pēc 1945.gada maija LPSR VDTK ļoti aktīvi nodarbojās ar to cilvēku represēšanu, kurus apsūdzēja sadarbībā ar nacistisko okupācijas režīmu Latvijā. Kā jau iepriekš tika minēts, jau kara gados informāciju par nacistu režīma amatpersonām, militārpersonām un viņu atbalstītājiem vāca Latvijā desantēto PSRS diversantu grupu dalībnieki. Tā nonāca no Latvijas evakuēto PSRS IeTK darbinieku – vēlāk arī LPSR VDTK operatīvās grupas rīcībā. Kā liecina Latvijas Partizānu kustības štāba fonda daudzi dokumenti³²⁴, diversantu informatori – Latvijas iedzīvotāji dodot parakstu sadarbībai ar Latvijas partizānu kustības štāba pakļautībā esošo diversantu grupu operatīvajiem darbiniekiem (diversantu grupās pārstāvēja IeTK intereses) apsolījās vākt ziņas priekš IeTK ne tikai par nacistiem, bet arī par „buržuāziskajiem nacionālistiem” – t.i. latviešiem.

1944. gada 28. jūlijā PSRS iekšlietu tautas komisārs L.Berija nosūtīja J.Staļinam, V.Molotovam un G.Maļenkovam ziņojumu par stāvokli Vācijas okupētajā Latvijas PSR. Informācija tika iegūta no operatīvās grupas (nav saprotams, vai no LPSR IeTK operatīvās grupas), gūstā nonākušajiem latviešu leģionāriem, padomju diversantiem. Ziņojumā tika ieskicēta informācija ne tikai par Ostlandes pārvaldi, militārajiem formējumiem, bet arī par politiskajām organizācijām, kuras darbojās Latvijā. No ziņojuma teksta saprotams, ka represīvajai iestādei – PSRS IeTK interesē apzināt arī komunistiskajam režīmam netīkamu politisko organizāciju biedrus. Kā minēts ziņojumā, LPSR IeTK uz 1944. gada 28. jūlijā uzskaitē (t.i. potenciāli represējamo uzskaitē) bija ņēmusi 1895 cilvēkus, kuri atradās Latvijā – ne tikai vācu izlūkdieneņu aģentus, bet arī „nodevējus un dzimtenes nodevējus”. Pie politiski kaitīgām organizācijām blakus aizsargu organizācijai tika minēta arī „Latvijas jaunatnes organizācija”, kura esot veidota pēc nacistu jaunatnes organizācijas „Hitlerjugend” parauga un tai esot šūniņas visās mācību iestādēs, uzņēmumos un

³²³ Хийо Т., Каазик П. Репрессии после II мировой войны//Обзор периода оккупации/Целевое учреждение-Фонд Кистлер-Ристо Ээсти.-Таллин,2004.- С.34

³²⁴ LVA-PA, 302.f.

gandrīz visos pagastos. Lai gan ārējie formālie rituāli nacistu okupācijas laikā visām organizācijām uzlika par pienākumu slavēt Hitleru „Latvijas jaunatnes organizācijas” dalībnieki nebija nacisti. jo nacistu rasistiskās nostādnes neatļāva zemākas rases pārstāvjiem (tātad arī Latvijas pamatiedzīvotājiem) darboties nacionālsociālistiskajā partijā vai „Hitlerjugend”. Taču viņi pēc kolektīvās vainas principa automātiski tika iekļauti potenciāli represējamo skaitā³²⁵. Ja politiski bīstamo uzskaitē minētajā laikā bija LPSR IeTK, skaidrs, ka šāda uzskaitē bija arī VDTK. 1943. gadā organizētā LPSR VTDK operatīvā grupa, izpētot 1941. gadā uz PSRS deportēto arhīva dokumentus, sameklēja vairāk nekā 500 cilvēku – "nacionālistus" un "aģentus", par kuriem sagatavoja materiālus arestam tūdaļ pēc vācu karaspēka padzīšanas³²⁶ No 1944. gada jūlija līdz 1945. gada 20. janvārim Latvijā PSRS/Latvijas IeTK –VDTK arestēja 2721 „nodevējus, Dzimtenes nodevējus, vāciešu ielikteņus un atbalstītājus”. Tas ir vairāk kā LPSR IeTK 1944. gada 28. jūlijā uzskaitē ņemtie 1895 cilvēki. Vēsturniece R. Vīksne, kas pētījusi LVA fondētās bijušās LPSR VDK krimināllietas secina, ka pēc Otrā pasaules kara LPSR VDTK visvairāk ierosinājusi lietas un uzrādījusi apsūdzības pašaizsardzības grupu dalībniekiem.No LVA 52 612 LPSR VDK krimināllietām pāri par 5000 lietām ir pašaizsardzības grupu lietas³²⁷. Pašaizsardzības termins ir nacistu pielietots termins. Kā raksta vēsturnieks Andrievs Ezergailis: „Partizānu spēki atradās latviešu virsnieku kontrolē, *Hilfspolizei* (uzsvars bija uz vārdu *Hilfs* (palīgpolīcija- aut.)) pat policijas iecirkņu līmenī bija vācu kontrolē. Kārtības palīgpolīcijas uniformas bija latviešu armijas uniformas ar norautām zīmotnēm, lai gan lietotas tika arī citas, un identifikācijai vīri uz kreisās piedurknes valkāja zaļu lenti ar uzrakstu „*Ordnungs Hilfspolizei*”, vēlāk nomainot ar „*Schutzmannschaften*” (aizsardzības vienības – aut.)..”³²⁸ Ar „pašaizsardzības grupu” terminu LPSR VDTK un VDM apzīmēja arī 1941. gadā radušās nacionālo partizānu grupas, kuras vairumā gadījumā bija priekšteces nacistu okupācijas režīma pašaizsardzības grupām. Taču partizānu grupas darbojās jau pirms Vācijas armijas ienākšanas konkrētās apdzīvotās vietās. Tās uzbruka Sarkanās armijas daļām, kuras

³²⁵ KVFVA, r-9401.f., 2.apr., 66.l., 62.-65.lp.

³²⁶ Riekstiņš J. Slepnie Latvijas “tirītāji”// Latvijas Avīze.-2004.-13.sept.

³²⁷ Vīksne R. Politiskās prāvas Latvijā – avots vācu okupācijas laika režīma izpētei//Vēsturnieks profesors Dr. Phil. LZA ārņemju loceklis Andrievs Ezergailis. Bibliogrāfija.Darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā./Sastādījis J.Bērziņš//LU Latvijas vēstures institūts.Latvijas vēsturnieki.-Rīga:Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000.-328.lpp.

³²⁸ Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941-1944, Rīga:Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999.-59.lpp.

atkāpās, pagastos bezvaras periodā, kad teritorijā nebija neviena armija tur pārņēma varu. Plašāk zināms ir partizānu mēģinājums ieņemt Limbažu ieņemšana 1941. gada 4.jūlijā laikā, kad Vācijas armija bija ieņēmusi tikai Rīgu un neatradās vēl Limbažiem tuvumā, tur saimniekoja padomju jūrnieki un strādnieku gvardi. Nav gadījumu, kad partizānu grupas būtu iznīcinājušas ebrejus. Tikai daļa partizānu darbojās nacistu izveidotajās pašaizsardzības grupās, kuras formēja tūlīt pat, kad apdzīvotajā vietā nodibinājās nacistiskā vara. Vairākās pašaizsardzības grupas tika iesaistītas holokausta realizēšanā. Tā kā nacionālo partizānu grupu un pašaizsardzības grupu termini ir šķirami. LPSR drošības iestādes šādu dalījumu apzināti neieviesa, lai pastiprinātu apsūdzības. Arī cilvēki, kuri darbojās kā nacionālie partizāni tika notiesāti kā „pašaizsardzībnieki”. Līdz ar to LPSR drošības iestāžu krimināllietas, kur apsūdzībā minēts „pašaizsardzībnieks” ir tik daudz. Atsevišķiem 1941. gada partizāniem apsūdzībā vārds „pašaizsardzībnieks” parādās arī tad, ja pamata apsūdzība ir par „bandītismu”, „pretpadomju propagandu” u.c. (piemēram, 1947.gada 19.jūnijā arestētais Maksis Cālītis, kuru apsūdzēja par sakariem ar bandītu grupu pēc kara, bija 1941. gada partizānu grupas vadītājs. Viņa vadītā grupa 1941. gada 4.jūlijā uzbruka Sarkanās armijas kolonnai pie Raganas Rīgas apriņķī un darbojās Murjāņu apkārtnē, 1949.gada 4.augustā arestētais par bandītismu apsūdzētais Fricis Ozols (1903 -?).LPSR drošības iestāžu veiktajās 1941. gada nacionālo partizānu pratināšanās grupu dalībnieki gandrīz vienprātīgi liecināja, ka viņu cīņas mērķis bijis Latvijas Republikas atjaunošana un iedzīvotāju glābšana no 1941. gada 14.jūnija deportācijai līdzīgas akcijas atkārtotāšanās. Tikpat kā nav 1941. gada nacionālajiem partizāniem uzrādītu apsūdzību par to, ka viņi būtu cīnījušies par Vācijas nacionālsociālistiskajam režīmam līdzīgas iekārtas nodibināšanu Latvijā. Atsevišķos gadījumos partizāni pret Sarkanā armiju bija cīnījušies kopā ar Vācijas armijas daļām. Dažos gadījumos partizāni no vāciešiem saņēma ieročus. Partizāni 1941. gada jūlijā nacistu iestādēm nodeva aizturētos sarkanarmiešus, Zemgalē un Kurzemē vairākos gadījumos partizāni vāciešiem nodeva aizturētos padomju aktīvistus³²⁹. Šādas darbības LPSR drošības iestādēm visus partizānus ieskaitīt pašaizsardzībnieku, vāciešu atbalstītāju un dzimtenes nodevēju kategorijās. Daudzos gadījumos cilvēkus LPSR drošības iestādes apsūdzēja un viņus notiesāja tiešam par darbību pašaizsardzības grupās jau tad, kad attiecīgajā teritorijā, bet VDTK/VDM

³²⁹ Pelkaus E. Cīņa un cerība.Partizāni Latvijā 1941. gada vasarā.-Rīga:E.Pelkaus,2004.-149.-150.lpp.

izmeklēšanā netika noskaidrots konkrētais nodarījums, vai arī tas tika darīts formāli. Bieži no krimināllietām nav skaidrs ko tad pašaisardzībnieks ir darījis – kā nacionālais partizāns cīnījies vēl pirms vācu ienākšanas apdzīvotajā vietā, izmantots apsardzē, patrulējis uz ceļiem, vai piedalījies padomju aktīvistu un ebreju aizturēšanās vai pat nošaušanās. Līdz ar to arī satopams juceklis viņu apzīmējumos VDTK/VDM dokumentos-„baltie partizānu”, „zaļie”, „aizsargi” u.c.³³⁰ Jāņem vērā arī fakts, ka 1945. gada vidū LPSR drošības iestādēm bija skaidrs, ka nacionālo partizānu apspiešana Latvijā pēc kara nebūs viegla un tādēļ jebkurš „pašaisardzībnieks” ar savu 1941. gada partizāna vai citu militāru pieredzi bija bīstams un tārad represējams.

Lielu skaitu cilvēku no 1944. gada jūlija un 1945. gadā represēja LPSR VDTK represēja kā „vāciešu atbalsītājus” vai par „sadarbību ar vācu okupantiem” – šie cilvēki nacistu okupācijas laikā ieņēma administratīvus amatus (pilsētu galvas, pagastu vadītāji u.c.). Vēl liels skaits cilvēki tika represēti kā nacistu represīvo un militāro formējumu dalībnieki:

- palīgpolicisti,
- policijas bataljonu dalībnieki,
- *SD (Sichersheidienst –drošības dienesta)* Latviešu palīgpolicijas (tā sauktās Viktora Arāja komandas) dalībnieki (LPSR VDTK represēja vismaz 312 komandas dalībniekus³³¹),
- *SD* darbinieki, aģenti
- aizsargi,
- Vācijas izlūkošanas un pretizlūkošanas iestāžu darbinieki un aģenti,
- Vācijas radīto partizānu grupu *Jagdverband* u.c. dalībnieki,
- Latviešu leģiona divīziju militārpersonas.

Cilvēki pat tika apcietināti par to, ka izdzīvojuši holokaustu vai palikuši dzīvi pēc Salaspils ieslodzījuma nometnes, par to, ka ticis izmantots karagūstekņu darbs, ka persona 1941. gadā nebija evakuējusies uz PSRS, kā repatriants negribējis atgriezties Latvijā. Operdziedātājas Mildas Brehmanes Štengeles apcietināšana 1945. gada 29. janvārī pierāda, ka arī kultūras darbiniekus varēja apsūdzēt par „vāciešu atbalsīšanu” – t.i. sagaidīšanu ar ziediem, padomju aktīvista izdošanu vācu iestādēm, bezmaksas

³³⁰ Vīksne R. Politiskās prāvas Latvijā – avots vācu okupācijas laika režīma izpētei...328.lpp.

³³¹Turpat,...330.lpp.

koncertu sniegšanu Vācijas armijas daļās u.c.³³² Lielāko daļu cilvēku, kurus apsūdzēja par darbību saistībā ar nacistisko okupāciju Latvijā, tiesāja, balstoties uz KPFSR Kriminālkodeksa 58¹a pantu par dzimtenes nodevību. Nelielai daļai apsūdzēto 1944.-1944. gada piemēroja arī 1943. gada 19. aprīļa PSRS AP Prezidija dekrētu „Par soda mēriem vācu fašistiskajiem ļaundariem, kuri vainīgi padomju civiliedzīvotāju un gūstā kritušo sarkanarmiešu nogalināšanā un spīdzināšanā, spiegiem, dzimtenes nodevējiem no padomju pilsoņu vidus un viņu atbalstītājiem”³³³. Dekrēts noteica, ka fašistu atbalstītāji-vietējie iedzīvotāji, kuriem pierādīta vaina par izrēķināšanos ar civiliedzīvotājiem un gūstā nonākušajiem sarkanarmiešiem, sodāmi ar izsūtījumu katorgas darbos uz laiku no 15 līdz 20 gadiem³³⁴.

Kategorijā „aizsargi” kā represējamo kategorijā PSRS represīvās iestādes ietilpināja plašu saturu. *SMERŠ* ar „aizsargiem” saprata, gan aizsargus, kuri darbojās Latvijas Republikas laikā, gan nacistu okupācijas laikā atjaunoto aizsargu organizāciju, to uzskatot par pilnīgi vienu un to pasū. Tāpat aizsargi *SMERŠ* izpratnē bija „pašaizsardzībnieki”, 1941. gada un pēckara gadu nacionālie partizāni, policijas bataljoni dalībnieki, žandarmi, cietumu apsargi, dažādu nacistu okupācijas režīma sabiedrisko organizāciju un biedrību dalībnieki, ebreju šāvēji, izlūkošanas un pretizlūkošanas aģenti, leģionāri u.c.³³⁵. 2. Baltijas frontes pretizlūkošanas pārvaldes *SMERŠ* vadība 1944. gada 15. augustā Galvenajai pretizlūkošanas pārvaldei *SMERŠ*, ka no karagūstekņiem iegūtās ziņas par profašistisko organizāciju „Aizsargi”, *SD* kadru darbiniekiem un aģentūru, dzimtenes nodevējiem *SMERŠ* realizē ar LPSR VDTK operatīvo grupu (acīmredzot domātas VDTK grupas, kuras apriņķos veidoja VDTK daļas un teritoriālo daļu palīdzību)³³⁶. 1944. gada 19. septembrī 3. Baltijas frontes pretizlūkošanas pārvaldes *SMERŠ* vadība 1944. gada 19. septembrī ziņoja Galvenajai pretizlūkošanas pārvaldei *SMERŠ*, ka izmeklēšanas gaitā atrasti vairāk kā

³³² No NKVD līdz KGB. ...110.lpp.

³³³ Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā: kopējais un atšķirīgais. Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.-15. jūnijs, Rīga//Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1.sējums.-Rīga:Latvijas vēstures institūta apgāds,2000.-292.lpp.

³³⁴No NKVD līdz KGB...970.lpp.

³³⁵ Из докладной записки УКР „СМЕРШ” 3-го Прибалтийского фронта в ГУКР „СМЕРШ” о деятельности латышских националистических организаций// Чернов В., Шляхтунов А. Прибалтийские Waffen-SS.Герои или палачи...?-Москва.-Лин-Интер,2004.-С.152-153.

³³⁶Докладная записка УКР „СМЕРШ” 2-го Прибалтийского фронта в ГУКР „СМЕРШ”о деятельности националистических буржуазных партий и формирований на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории Латвийской ССР// Чернов В., Шляхтунов А. Прибалтийские Waffen-SS.Герои или палачи...?-Москва.-Лин-Интер,2004.-С.142

300 aizsargi, par kuriem dokumenti operatīvai izmantošanai nodoti LPSR VDTK³³⁷. Līdz VDTK nonākot dokumentiem par „aizsargiem”, kuru darbība pēc *SMERŠ* domām bija ļoti daudzpusīga, nevar nepieļaut iespēju, ka arī VDTK apsūdzībā figurēja formulējums ”aizsargs”, lai gan persona īstenībā neatbilda aizsargu statusam.

Padomju represīvās iestādes par aizsargiem uzskatīja arī ģenerāļa J.Kureļa militārā formējuma dalībniekus, lai gan kurelieši sastādīja pilnīgi atsevišķu par darbību Otrā pasaules karā padomju drošības iestāžu represēto kategoriju. Vēsturnieks Dz.Ērglis pētījuma rezultātā aprēķinājis, ka padomju drošības iestāžu represēto kureliešu skaits sasniedz vismaz 308 cilvēkus³³⁸, taču visus minētos kureliešus nerepresēja LPSR VDTK. Tā Kurtu Aleksandru Grīnupu, kurš bija saistīts ar kureliešiem, *SMERŠ* represēja kā bandītu, izmeklēšanā viņa saistību ar LCP un kureliešiem neatklājot³³⁹. Padomju represīvo iestāžu izmeklētāji neņēma vērā kureliešu Roberta Rubeņa bataljona cīņu pret Vācijas karaspēka daļu, tāpata cīnīšanos kopā pret vāciešiem ar padomju diversantu grupu „Sarkanā bulta” Kurzemē. Arī bruņotu pretošanos padomju režīmam kurelieši nebija izvērsuši. 1944. gadā pēc Vācijas armijas atkāpšanās Rīgas apriņķī palikušie kurelieši bez cīņas tika arestēti 1944. gada beigās-1945. gada sākumā.No J.Kureļa grupējuma nāvēssodds tika piespriests 13 (izpildīts 7), pirms tiesas apcietuinājumā mira 12. Izmeklēšanas laikā tika atbrīvoto desmit, bet attaisnoti septiņi kurelieši³⁴⁰. Nav pareizs Dz.Ērgļa secinājums, ka ja kurelietis sadarbojās ar padomju represīvajaām iestāde'm, tad vispār netika arestēts. Jā, tādī gadījumi attiecībā pret savervētajiem LPSR drošības iestāžu aģentiem bija. Bija arī LPSR drošības iestāžu izstrādātā kārtība, kad krimināllietu pārtrauca un pievienoja brīvībā palaistā aģenta lietai. Vajadzības gadījumā – ja aģents negribēja strādāt LPSRS drošības iestāžu interesēs, lietu varēja atjaunot. Tomēr Dz.Ērgļa citā pētījumā – „Latvijas Centrālās Padomes vēstures nezināmās lappuses” tieši minēts gadījums, kad LCP bijušā dalībnieka Augusta Bergmaņa krimināllietu LPSR VDM ar 1946. gada 6.jūnija lēmumu pārtrauca, bet viņu pašu kā VDM savervētu aģentu atbrīvoja³⁴¹. Šī krimināllietā netika pievienota aģenta lietai, un tādēļ šobrīd

³³⁷ Из докладной записки УКР „СМЕРШ” 3-го Прибалтийского фронта в ГУКР „СМЕРШ” о деятельности латышских националистических организаций...С.154

³³⁸ Ērglis Dz. Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki/Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.3.sējums.-Rīga, 2001.-332.lpp.

³³⁹ LVA, 1986.f., 1.apr., 8082.l.

³⁴⁰ Ērglis Dz. Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki...333.lpp.

³⁴¹ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās Padomes vēstures nezināmās lappuses.-Rīga:Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004.-130.lpp.

atrodas Latvijas Valsts arhīvā, nevis Krievijā, kur glabājas aģentu lietas. Ne vienmēr sev nepieciešamajā ātrumā LPSR drošības iestādes sev vajadzīgo cilvēku izmeklēšanas laikā varēja garīgi salauzt un savervēt. Vervēšana notika arī pēc operatīvās vajadzības (pie,m., atklājās, ka arestēto var izmanto kāda cita brīvībā esoša pazīstama cilvēka izspiegošanā), kura arestētā izmeklēšanas laikā varēja mainīties. Arī A.Bergmani no aresta izlaida, jo radās nepieciešamība izmantot viņu kā pazīstamu radistu VDM interesēs pret Lielbritānijas SIS.

R.Vīksne, balstoties uz LVA 1986. fonda LPSR VDK izveidoto uzziņu kartotēku par LPSR VDK krimināllietām aprēķinājusi, ka laikā no otrreizējās komunistiskās sākuma līdz 1945. gada decembrim Latvijā arestēti 18 438 cilvēki (1944. gadā - 3001, 1945. gadā - 15437), t.sk. 1413 sievietes³⁴². Minētajā periodā Latvijā arestus un izmeklēšanas veica arī LPSR IeTK, dažādas PSRS Aizsardzības tautas komisariāta pretizlūkošanas *SMERŠ* daļas un PSRS IeTK-VDTK operatīvie sektori³⁴³. Līdz ar to ne visus 18 438 cilvēkus represēja LPSR VDTK.

1996. gadā vairāku Latvijas Republikas valsts iestāžu un to struktūrvienību darbības rezultātā tika uzsākts izveidot "PSRS okupācijas režīmā politiski represēto personu datu bāzi". līdz 1998. gadam elektroniski tika apkopota informācija no LPSR VDK krimināllietām par 2479 notiesātām un apsūdzētām personām³⁴⁴. Šobrīd nepilnajā PSRS okupācijas režīma laikā politiski tiesāto personu datu bāzē (turpmāk - politiski tiesāto datu bāze) 2479 ievietotās personas netika atlasītas pēc kādas noteiktas pazīmes. Salīdzinot ar kopējo Latvijā esošajās LPSR VDK krimināllietās apsūdzēto skaitu (49 321), informācija par 2479 personām neļauj izdarīt nopietnus secinājumus. Jāņem arī vērā, ka ne visas minētās personas represēja LPSR VDTK. Tomēr arī pieejamā informācija no elektroniskās politiski tiesāto datu bāzes dod raksturojumu par LPSR VDTK darbību 1944.-1945.gados un parāda tās iespējas kādas būtu, ja PSRS okupācijas režīma laikā politiski tiesāto personu datu bāze būtu pabeigta.No pieejamajiem elektroniski apstrādātajiem datiem par 2479 apsūdzētajiem secināms, ka 1944. gadā arestēti 95 cilvēki, bet 1945. gadā 345.

³⁴² Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā....290.-291.lpp.

³⁴³ Riekstiņš J. Slepnie Latvijas "tirītāji"/Latvijas Avīze.-2004.-13.sept.

³⁴⁴ Datu bāze atrodas arī SAB TSDC rīcībā, kuru izmantojis autors

Arestu intensitāte 1944. gadā pēc "PSRS okupācijas režīmā politiski represēto personu datu bāzes" datiem

Politiski tiesāto datu bāzē ir apkopota informācija tikai par deviņdesmit piecām 1944. gadā arestētajām personām. Tik necīga informācija neļauj izdarīt secinājumus. 67 no 95 personām arestētas 1944. gada novembrī. Pēc R.Vīksnes aprēķiniem 1944. gada jūlijā arestētas 97 personas, augustā –734, septembrī –705, oktobrī –799, novembrī – 671, decembrī – 625.³⁴⁵

Arestu intensitāte 1945. gadā pēc "PSRS okupācijas režīmā politiski represēto personu datu bāzes" datiem

Janvāris	Februāris	Marts	Aprīlis	Maijs	Jūnijs	Jūlijs	Augusts	Septembris	Oktobris
57	50	20	12	41	9	19	41	30	24
Novembris	Decembris								
4	38								

Salīdzinot autora rīcībā esošo politiski tiesāto datu bāzes informāciju ar R.Vīksnes izdarītajiem aprēķiniem, jāsecina, ka pēc R.Vīksnes sniegtās informācijas 1945. gadā vislielākais arestēto skaits bija tieši janvārī (3177) un februārī (3084)³⁴⁶. Arī politiski tiesāto datu bāzes informācija liecina, ka 1945. gadā visvairāk personu arestēts janvārī un februārī. Jāsecina, ka datu bāze, neraugoties uz nepilnīgo informāciju, tāpat kā R.Vīksnes pētījums, apstiprina faktu, ka 1945. gadā visplašākie aresti notikuši janvārī un februārī. Tātad bāzes informācija izmantojama arī citu represijas raksturojošu iezīmju noteikšanai. Arestu intensitātes pieaugums 1945. gada janvārī un februārī varēt būt izskaidrojams ar komunistiskā režīma represīvo institūciju, tajā skaitā LPSR VDTK, nostiprināšanos un aktīvāku darbību Latvijā pēc Sarkanās armijas ierašanās Rīgā 1944. gada 13.oktobrī.

³⁴⁵ Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā...290.lpp.

³⁴⁶ Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā//Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.-15.jūnijs, Rīga/Latvijas vēsturnieku komisijas raksti. 1.sējums.-Rīga:LVIA, 2000.-290.lpp.

Arestēto vecums pēc "PSRS okupācijas režīmā politiski represēto personu datu bāzes" datiem

Nepabeigtā politiski tiesāto datu bāze ļauj ieskatīties arī politiski tiesāto vecumā, kas dod ieskatu par to, kuras vecuma grupas PSRS un LPSR represīvās iestādes, t.sk. LPSR VDTK, uzskatīja par politiski aktīvākām - līdz ar to bīstamākām.

1944.gadā arestētie pēc dzimšanas gada

1881-1889	1900-1910	1911 -1920	1921-1926
22	35	29	9

1945.gadā arestētie pēc dzimšanas gada

1873 -1880	1881- 1885	1886- 1890	1891- 1895	1896 - 1900	1901- 1905	1906 -1910	1911- 1915	1916- 1920	1921- 1925	1926- 1929
6	9	20	22	34	53	44	49	39	45	24

No tabulās redzamās statistikas secināms, ka visvairāk PSRS un LPSR represīvās iestādes, tajā skaitā LPSR VDTK, uzmanību pievērsušas 19 – 45 gadus veciem cilvēkiem – militāram iesaukumam atbilstošā vecumā. Cilvēkiem minētajā vecumā posmā bija novērojama arī lielākā sabiedriskā un politiskā aktivitāte. Līdz ar to minētā vecuma cilvēki potenciāli varēja izrādīt visefektīvāko pretestību komunistiskajam režīmam. 1901 – 1905 gadā dzimušie, kā arī pat jaunāka gadagājuma cilvēki nacistu okupācijas laikā Latvijā 1941.-1945. gados varēja ieņemt amatus pašpārvaldē, represīvajās struktūrās, dienēt policijas bataljonos. Līdz ar to komunistiskajam režīmam 1944.-1945. gadā pārņemot varu, iepriekš minētie tika represēti kā "dzimtenes nodevēji", "vāciešu atbalstītāji" un kā cilvēki, kuri "sadarbojušies ar vācu okupantiem". Līdz ar nacistu izsludināto totālo mobilizāciju, iesaukšanai "Latviešu SS brīvprātīgajā leģionā" tika pakļauti visi 1906. – 1928. gados dzimušie vīrieši.³⁴⁷

³⁴⁷ Neiburgs U. Latviešu leģiona izveidošana//Latviešu leģionāri.Latvian Legionnaires.-Rīga:Daugavas Vanagi, 2005.-14.lpp.

Latvijā palikušos leģionārus, kuriem pēc Vācijas armijas kapitulācijas 1945. gada 8. maijā izdevās izvairīties no nokļūšanas filtrācijas punktos Latvijā un filtrācijas nometnēs Krievijā vajāja LPSR VDTK un IeTK. Pēc aizturēšanas viņus varēja tiesāt par pāriešanu nelegālā stāvoklī (pārsvarā ar formulējumu "bruņots nelegālis").

Jāatzīmē, ka represijas skāra arī nepilngadīgos. Politiski tiesāto datu bāze arī parāda, ka 1945.gadā apsūdzēti vismaz trīs 1928. gadā dzimušie (17 gadus veci) un trīs 1929. gadā dzimušie (16. gadus veci). Vismaz pieci no 1945. gadā notiesātajiem bija sasnieguši 69-70 gadu vecumu.

Notiesātajiem piesprieštie KPFSR Kriminālkodeksa panti pēc "PSRS okupācijas režīmā politiski represēto personu datu bāzes" datiem

Politiski tiesāto datu bāzes informācija par KPFSR Kriminālkodeksa pantiem, balstoties uz kuriem personas notiesāja ar dažāda ilguma ieslodzījuma termiņiem, liecina par represiju raksturu.

1944. gadā notiesātajiem piesprieštie KPFSR Kriminālkodeksa panti un notiesāto skaits.

58- 1a	58-2	58-3	58-8	58-9	58-10	58-11	58-12	182-1
87	2	3	1	1	2	2	2	1

1945. gadā notiesātajiem piesprieštie KPFSR Kriminālkodeksa panti un notiesāto skaits.

58-1	58-1a	58-1b	58-2	58-3	58-4	58-8	58-10	58-11	58-12
3	243	6	3	5	53	6	7	5	3

58-14	109	137	193 -1
1	1	1	1

Jāņem vērā, ka 1944.-1945. gadā notiesāto vairākumu tiesāja pēc vairākiem KPFSR Kriminālkodeksa pantiem. Arī politiski tiesāto datu bāzē reģistrētās 1944. gadā apsūdzētās 95 personas un 1945. gadā apsūdzētās 345 personas lielākoties tiesātas, balstoties uz vairākiem KPFSR Kriminālkodeksa pantiem. Kā redzams no datu bāzes informācijas, visbiežāk tiesātajiem piemērots 58-1a pants. KPFSR Kriminālkodeksa 58 –1a pants noteica, ka personai jāsaņem atbildība par dzimtenes nodevību – kaitēšanu PSRS militārajam spēkam, valsts neatkarībai un teritorijas neaizskaramībai - t.i. par spiegošanu, militāra vai valsts noslēpuma izpaušanu, pāreju ienaidnieka pusē, bēgšanu vai pārlidošanu uz ārzemēm. Sods – no desmit gadiem koncentrācijas nometnē līdz nāvessodam³⁴⁸. Izmantojot PSRS okupācijas režīma laikā politiski represēto personu datu bāzes datus, secināms, ka LPSR VDTK arestētie 1945. gadā ļoti bieži tiesāti pēc KPFSR 58 – 3 un 58-10 pantiem. Vēl no politiski tiesāto datu bāzes secināms, ka cilvēki notiesāti arī balstoties uz KPFSR Kriminālkodeksa 58-1b (dzimtenes nodevība, ko izdarījusi militārpersona), 58-2 (bruņota darbība grupā), 58-4 (palīdzības sniegšana starptautiskajai buržuāzijai), 58-8 (terora aktu veikšana), 58-9 (transporta ceļu tīša bojāšana), 58-11 (piedalīšanās dzimtenes nozieguma sagatavošanā), 58-12 (neziņošana par kontrrevolucionāru noziegumu), 58-14 (kontrrevolucionāra sabotāža)³⁴⁹, 109 (varas ļaunprātīga izmantošana), 137 (tīša slepkavība), 182-1 (sprāgstvielu izgatavošana, glabāšana), 193-1 (militārpersonas izdarīts noziegums)³⁵⁰

LPSR VDTK Izmeklēšanas daļas rīcībā nonākušie upuri – lielākoties 19-45 gadus veci vīrieši visbiežāk tika apsūdzēti pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58-1a panta par dzimtenes - t.i. PSRS nodevību, kaitējot valsts spēkam un varenībai. Cilvēki minētajā vecumā bija sabiedriski visaktīvākie. Vīrieši šādā vecumā spēja efektīvi darboties militārās vienībās. Pēc politiskās neuzticamības principa iznīcinot vai turot ieslodzījumā daļu minētā vecuma Latvijas iedzīvotājus, okupācijas režīms līdz ar to neitralizēja spējīgākos Latvijas iedzīvotājus. Tos Latvijas iedzīvotājus, kuri potenciāli varēja izrādīt pretošanos (arī bruņotu) režīmam. Tika apsūdzēti tūkstošiem nevainīgi cilvēki, kuri pēc starptautisko tiesību standartiem nebija veikuši krimināla rakstura noziegumus.

³⁴⁸No NKVD līdz KGB. ...959. lpp.

³⁴⁹No NKVD līdz KGB...959.-961.lp.

³⁵⁰ Уголовный кодекс РСФСР.-Москва:ГИЮЛ,1950.-С.81, 96, 115, 119.

4.LPSR drošības iestāžu cīņa ar bruņoto pretošanās kustību

4.1. LPSR drošības iestāžu darbības uzsākšana pret nacionālo bruņoto pretošanās kustību

Cīņai ar pretošanās kustību, īpaši ar bruņoto pretošanos, Latvijā visā promocijas darbā analizētajā laika posmā bija pievērsta pastiprināta uzmanība. Līdz ar Latvijas reokupāciju 1944. gadā, atsākās pretošanās padomju režīmam. Bruņota pretošanās komunistiskajiem okupantiem 1944. gadā aizsākās jau sākot vismaz no 30. jūlija, kad bruņotai pretošanās kustības dalībnieki apšaudīja PSRS IeTK Baltijas apgabala 130 robežsargu pulka meklēšanas grupu³⁵¹. No 1944. gada līdz 1953. gadam Latvijā bija 20 193 nacionālie partizāni un bruņoti nelegāļi. No viņiem vairāk kā 10 000 grupās apvienojušies partizāni bruņoti cīnījās pret režīmu. Par bruņotās pretošanās kustības mērķi – atjaunot neatkarīgu Latvijas Republiku, liecina pretošanās kustības dokumenti.

Nacionālo partizānu likvidācija bija komplicēta un no padomju drošības iestādēm prasīja ļoti konspiratīvu operatīvo darbu ar aģentūru. Partizānu izstrādei bija nepieciešami ne tikai aģenti, kuri, bija domāti vienīgi partizānu izstrādei, bet arī citu drošības iestāžu aģentu un to iegūtās informācijas kompleksa izmantošana. Līdz ar to cīņai ar bruņoto pretošanos 1946. gadā izveidotajā LPSR VDM 1947. gada martā izveidoja jaunu – 2N daļu. 2N daļa pārņēma LPSR IeM Bandītisma apkarošanas daļas (BAD) funkcijas.

Latvijā no 1944. gada jūlija operatīvo un militāro darbību pret nacionālajiem partizāniem izvērta LPSR IeTK BAD - krieviski “*отдел борьбы с бандитизмом (ОББ)*”. Vienlaicīgi ar LPSR IeTK BAD operatīvo darbību nacionālās pretošanās t.sk. bruņotās pretošanās dalībnieku vidē izvērta arī LPSR VDTK. Cīņa ar nacionālās pretošanās kustību – īpaši ar nacionālajiem partizāniem bija viena no LPSR VDTK darbības funkcijām 1944. - 1945. gados, kas dublējās ar LPSR IeTK veikto darbību. Latvijā no 1944. gada jūlija pret nacionālajiem partizāniem cīnījās arī PSRS IeTK Iekšējā karaspēka pulki, LPSR IeTK Iznīcinātāju bataljoni. To darbību komandēja koordinēja LPSR IeTK BAD. Gan IeTK, gan VDTK šajos jautājumos saņēma uzdevumus un norādījumus no LK(b)P. 1946. gadā tika veikta bijušo tautas komisariātu reorganizācija. IeTK BAD iekļāva LPSR Iekšlietu ministrijas struktūrā.

³⁵¹ LVA-PA, 101.f., 6.apr., 21.l., 21.lp.

Līdz ar LPSR VDM pievienošanu LPSR Iekšlietu ministrijai 1953.gada 13. aprīlī cīņa ar bruņoto pretošanos nonāca Iekšlietu ministrijas kompetencē.

LPSR drošības uzturēšanas funkcijas atņemot Iekšlietu ministrijai un 1954.gada 10.aprīlī izveidojot LPSR VDK, pēdējā līdz pat 1956.gada oktobra beigām nodarbojās ar bruņotās pretošanās apspiešanu. LPSR IeTK vērtējumā neveiksmīgas bija tās 1944.-1945.gada pirmās puses militārās operācijas, kuras tika veiktas bez nacionālo partizānu iepriekšējas operatīvās izstrādes (informācijas iegūšanas maskētā veidā) un aģentūras izmantošanas partizānu grupās. 1945.gada 20.aprīlī IeTK komisāra vietnieks A. Sieks, VDTK komisāra vietnieks Jānis Vēveris un IeTK Iekšējā karaspēka 5. divīzijas komandieris A.Ļeontjevs kopējā pavēlē norādīja, ka militārās kaujas operācijas cīņā pret partizāniem ir mazefektīvas, bet vairākas pat bez rezultāta. Karaspēks koncentrēts lielos garnizonos, bet spēj kontrolēt tikai nelielu teritoriju, reaģējot uz partizānu uzbrukumiem, ierodas ar nokavēšanos, jo atrodas pārāk tālu no notikuma vietas. Operatīvie darbinieki nepietiekoši strādā ar aģentūru un karaspēkam izvirza nekonkrētus uzdevumus³⁵². No teiktā izrietēja pavēles:

1. Visiem IeTK un VDTK apriņķu priekšniekiem kopā ar karaspēka daļu komandieriem, izmantojot iegūtos aģentūras un izmeklēšanas materiālus, izstrādāt konkrētus plānus un izvērst enerģisku cīņu pret nacionālajiem partizāniem.

2. Karaspēku daļu un apakšvienību komandieriem sadarbībā ar operatīvā darba priekšniekiem sistemātiski analizēt situāciju, partizānu taktiku, darbības metodes un, veicot militārās operācijas, rūpīgi instruēt izpildītājus³⁵³.

Vēl 1945.gada septembrī PSRS valsts drošības komisāra vietnieks konstatēja, ka LPSR IeTK un VDTK darbojušies neveiksmīgi, jo sistemātiska operatīvā darba vietā cerot, ka vienīgi ar militārajām operācijām var likvidēt bandītismu.”³⁵⁴ LPSR IeTK savas kļūdas nepilnīgajā operatīvajā darbā ar aģentūru ņēma vērā un 1945.gada nogalē secināja, ka, lai sasniegtu efektivitāti bruņoto pretpadomju grupu likvidēšanā, kaujas operācijas nepieciešams savienot ar iepriekšēju operatīvo darbu, plaši izmantojot aģentūru.

Lai salauztu bruņoto pretošanos režīmam, PSRS un LPSR drošības iestāžu vadība (PSRS drošības komisāra vietnieks Bogdans Kobulovs, LPSR drošības komisārs A. Noviks un LPSR iekšlietu komisārs A.Eglītis 1945. gada 1.septembrī

³⁵² LR IeM ICA, 1.f., 3.apr., 2.l., 7.lp.

³⁵³ Turpat, 8.lp.

³⁵⁴ LR IeM ICA., 1.f., 3.apr., 2.l., 40.lp.

izdeva pavēli Nr. 00113/0016 "Pasākumi, lai aktivizētu cīņu ar pretpadomju nacionālistisko pagrīdi un tās bruņotajām bandām" kurā secināja, ka nav izpildīta PSRS IeTK-VDTK 1945. gada 22.marta pavēle par nacionālistiskās pagrīdes un tās bruņoto bandu likvidēšanu. Ar minēto 1945. gada 1. septembra pavēli Kurzemē un Latgalē – novados ar tobrīd visaktīvāko nacionālo partizānu darbību cīņai pret partizāniem izveidoja operatīvos sektorus. Par Kurzemes Operatīvā sektora priekšnieku tika iecelts LPSR drošības komisāra vietnieks Aleksejs Salomatovs, par sektora priekšnieka vietnieku militāros jautājumos - pulkvedi Maiborodu. A. Salomatovam un LPSR IeTK komisāra vietniekam Albertam Siekam (Latgales operatīvā sektora priekšniekam) uzdeva apvienot LPSR IeTK un VDTK apriņķu daļu darbību, lai visīsākā laikā likvidētu nacionālos partizānus un "pretpadomju pagrīdi". Operatīvo sektoru rīcībā nodeva 40 LPSR IeTK un VDTK centrālā aparāta operatīvos darbiniekus, tos izmantojot IeTK un VDTK apriņķu daļu vadībai cīņai pret nacionālajiem partizāniem. Ar šo pavēli visiem IeTK - VDTK daļu priekšniekiem tika uzdots:

- 1) nekavējoties izveidot aģentūru, kura varētu piekļūt lielo partizānu formējumu dalībniekiem un iefiltrēties pretpadomju pagrīdē. Šos aģentus pavēlēja izmantot pretpadomju organizāciju likvidēšanai un partizānu grupu pakļaušanai IeTK - VDTK operatīvo grupu triecienam,
- 2) pastiprināt operatīvo darbu, iefiltrējot aģentūru inteliģences un garīdzniecības vidē. Tas pēc komisāru domām nepieciešams, jo pretpadomju elementi šajā vidē vadot un iedvesmojot nacionālos partizānus (acīmredzot dažu katoļu garīdznieku darbošanās partizānu centrālajā organizācijās Latgalē tika vispārināta un attiecināta uz visu Latviju),
- 3) par aģentiem vervēt arī sievietes, ņemot vērā, ka nacionālie partizāni un pretpadomju pagrīde sievietes bieži izmanto kā sakarnieces, satikšanās vietu nodrošinātājas dzīvokļos un tamlīdzīgi,
- 4) iefiltrēšanai partizānu grupās sagatavot maršruta aģentus, katrā atsevišķā gadījumā rūpīgi izstrādājot atbilstošas leģendas, lai novērstu izgāšanos u.c.³⁵⁵

Jāatzīmē, ka lielāki panākumi cīņā pret nacionālajiem partizāniem bija IeTK komisāra vietnieka vadītājā Latgales, nevis Kurzemes operatīvajā sektorā – 1945. gada novembrī IeTK operācijas laikā gāja bojā Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu)

³⁵⁵ LR IeM ICA. 1.f., 3.apr., 2.l., 40. - 41.lp.

apvienības (LTS(p)A) viens no vadītājiem Juris Rudzāts³⁵⁶, decembrī LTS(p)A Ilūkstes pulka komandieris Staņislavs Urbāns legalizēja vairāk kā 90 no 200 pulka partizāniem³⁵⁷, bet 1946. gada 9.februārī, LPSR IeTK operatīvajai grupai uzbrūkot LTS(p)A vadības sapulcei, tika arestēts viens no organizācijas vadītājiem Jānis Zelčāns³⁵⁸. Kurzemē centralizētās nacionālo partizānu organizācijas iekšlietu un drošības iestādēm izdevās likvidēt tikai 1946. gada oktobrī³⁵⁹.

No 1944. gada pret bruņoto pretošanos iekšlietu resora izmantotā militārā darbība bija samērā neefektīva. Kopumā karaspēks un iznīcinātāji nogalināja vairāk nacionālos partizānus un bruņotos nelegāļus, nekā to spēja veikt LPSR represīvo iestāžu aģenti. Tomēr ar karaspēka un iznīcinātāju palīdzību Latvijā nevarēja likvidēt centralizētās partizānu organizācijas, kuras pastāvēja 1944.-1946. gados, atsevišķas spēcīgākās partizānu grupas. Karaspēks un iznīcinātāju bataljoni kā militāras regulāras vienības bez operatīvās darbības ceļā iegūtās informācijas nespēja noteikt partizānu grupu atrašanās vietas, nespēja piekļūt atsevišķiem partizāniem un tādēļ veikt partizānu fizisku iznīcināšanu vai apcietināšanu.

1944.-1946. gados kļuva skaidrs, ka nacionālo partizānu grupas vissekmīgāk varēja likvidēt izmantojot slepenas operatīvās darbības metodes Jebkura operatīvā darbība nav iespējama bez aģentūras (t.i. drošības orgānu savervētu aģentu) izmantošanas.

Minēto iemeslu dēļ no 1947. gada marta galveno lomu bruņotās pretošanās apkarošanā piešķīra nevis iekšlietu, bet ar operatīvās darbības pieredzi bagātākai un konspirētākai LPSR VDM (izveidojot 2N daļu). 1944.-1946.gadā, izmantojot partizānu grupās iesūtītos aģentus, LPSR IeTK ieguva informatīvu pieredzi, kura kalpoja partizānu grupu iznīcināšanai. Šo pieredzi pārņēma LPSR VDM 2N daļa.

³⁵⁶ LVA, 1986.f.,1.apr., 28806.l, 1.sēj., 1.lp.

³⁵⁷ Blūzma G. Nacionālo partizānu karš Sēlijā//Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā.- Rīga:SolVita, 1997.-283.lpp.

³⁵⁸ LVA, 1986..f, 1.apr., 28785.l., 1.sēj., 150.lp.

³⁵⁹ Jansons R., Zālīte I. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā represīvie uzdevumi//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sējums.-Rīga:LVIA, 2001.- 430.lpp.

4.2. Speciālo grupu un aģentu izmantošana padomju režīma pretinieku likvidēšanai un neitralizēšanai 1945.-1953.g.

LPSR iekšlietu un drošības iestādes no 1945. līdz 1953. gadam kā visefektīvāko līdzekli nacionālo partizānu likvidēšanai izmantoja speciālos aģentus-kaujiniekus (specāģentus) - visbiežāk apvienotus speciālās grupās (specgrupas). Plašāka specgrupu pielietošana sākās tikai no 1946.gada. Specāģenti leģendēti uzdevās par bruņotās pretošanās kustības dalībniekiem un izmantoja vienīgi drošības iestādēm raksturīgas slepenas, arī pretlikumīgas darbības paņēmienus. Kā definēja PSRS drošības iestādes, operācijās pret bruņotās pretošanās kustības dalībniekiem specāģenti pielietoja kaujas līdzekļus. Kā liecina dokumenti un nacionālo partizānu atmiņas, minētie kaujas līdzekļi bija ieroči un narkotiskās vielas. Latvijas partizānu apvienības, kuras izveidojās spēcīgākajām bruņotajām grupām apvienojoties, LPSR represīvās iestādes līdz 1947. gadam varēja likvidēt tikai ar operatīvās darbības palīdzību - organizācijās iefiltrējot savu aģentūru, ar specāģentu kaujinieku palīdzību fiziski iznīcinot centralizēto apvienību vadītājus.

No 1945. līdz 1953. gadam LPSR darbojušies vismaz 64 LPSR drošības iestāžu speciālie aģenti kaujinieki. Viņi iznīcinājuši vismaz 167 un sagūstījuši 58 nacionālos partizānus. Visrezultatīvāk LPSR IeTK - VDM uzdevumus izpildīja aģenti kaujinieki Arvīds Gailītis - segvārds "Grosbergs" - 18 nogalināti un 12 sagūstīti partizāni, aģents kaujinieks "Lev" - 13 nogalināti un 2 sagūstītie, aģents kaujinieks J. Klimkāns ar segvārdu "Dubins" - 12 nogalināti un 1 sagūstītais³⁶⁰. Specgrupas dalībnieki, tēlodami partizānus, vai nu iekļāvās kādā no pretestības grupām vai arī satikās ar īstajiem partizāniem un tad veica operatīvo darbinieku uzdevumus.

Pielāgojoties situācijai, specgrupa partizānus:

- 1) fiziski likvidēja,
- 2) sagūstīja,
- 3) pakļāva karaspēka daļu triecienam.

1945. gadā darbu ar specāģentiem veica IeTK BAD. 1946. gadā - līdz ar IeM izveidošanu - IeM BAD. IeM BAD, cīnoties pret bruņoto pretošanos, specgrupas

³⁶⁰ Jansons R., Zālīte I. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā represīvie uzdevumi//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sējums.Otrais izdevums-Rīga:LVIA, 2007.- 435.lpp.

izmantoja jau kā īpaši svarīgu līdzekli partizānu iznīcināšanai un partizānu organizāciju likvidēšanai. Vienīgais šobrīd pieejamais direktīvais dokuments par specgrupām Latvijā ir LPSR IeM 1946. gada 30.septembra direktīva “Par aģentu - kaujinieku un no bijušajiem bandītiem un nelegāļiem komplektēto specgrupu izmantošanu cīņā pret bandītismu.”³⁶¹, kurā pavēlēts specgrupas visā Latvijas teritorijā pielietot šādiem uzdevumiem:

- 1) likvidēt partizānu vadības centrus, fiziski iznīcinot vai aizturot to komandierus;
- 2) likvidēt sadrumstalotās mazās partizānu grupas to komandierus;
- 3) pakļaut partizānu grupas drošības iestāžu darbinieku un karaspēka triecienam;
- 4) iegūt izlūkošanas informāciju par partizānu dislokācijas vietām, viņu bruņojumu, partizānu sakarniekiem;
- 5) atklāt partizānu grupu ieroču krātuves un sakaru līdzekļus.³⁶²

Reālā darbība pierādīja, ka galvenokārt specgrupas Latvijā izstrādāja un likvidēja partizānu centrālās organizācijas, lielākās partizānu grupas, bet retāk tika raidītas pret atsevišķiem partizāniem.

1946.gada 30.septembra LPSR Iekšlietu ministrijas direktīvā norādīts, ka ar aģentu - kaujinieku un to veidotu specgrupu palīdzību veiksmīgi iespējams ne tikai fiziski likvidēt pretošanās kustības grupu līderus, bet arī sagraut tās centrus (štābus). Kā piemērs minēta LTS(p)A 2. Latgales partizānu divīzijas štāba likvidēšana, aktīvi piedaloties štāba jaunatnes nodaļas vadītājam J.Klimkānam ³⁶³ LR Ģenerālprokuratūras Totalitāro režīmu noziegumu izmeklēšanas nodaļa (TRNIN) izmeklēšanas rezultātā secinājusi, ka J.Klimkāns bija LPSR IeM - VDM - VDK specāģents ar segvārdu “Dubins” un piedalījies genocīda realizēšanā pret nacionālajiem partizāniem.³⁶⁴

Specgrupu pielietošanas metodes pēc LPSR IeM vadības rekomendācijām bija šādas: “Aģenti - kaujinieki un specgrupas tika leģendētas kā pazīstamu bandītu centru pārstāvji vai kā pastāvīgu bandītu grupu dalībnieki un, atkarībā no situācijas, izpildīja uzdevumus:

- bandu vadītāju un aktīva saņemšanu vai fizisku iznīcināšanu,
- mazu, izkaisītu bandītisku grupu likvidāciju,

³⁶¹ LVA, 1822.f., 1.apr., 244.l., 260.-264.lp.

³⁶² LVA, 1822.f., 1.apr., 244.l., 264. lp.

³⁶³ LVA, 1822.f., 1.apr., 244.l., 261.lp.

³⁶⁴ LR krimināllieta 8120309, 3.sēj., 104.; 116.lp.

- cītīgu aktīvi darbojošos bandu izstrādi un to pakļaušanu Iekšlietu ministrijas orgānu un karaspēka operatīvam triecienam.

Aģentu - kaujinieku un specgrupu darba efektivitāte lielā mērā bija atkarīga no viņu prasmes izmantot savus sakarus, bandītu atbalstītājus, slēpšanās vietas, bandītu pielietotos paradumus un taktiskos paņēmienus”.³⁶⁵ Direktīvā kā piemērs minēta partizānu fiziskas iznīcināšanas pamācība. Tajā atspoguļota speciāģenta J.Klimkāna veiktā Pētera Supes noslepkavošana 1946.gada 1.aprīlī.³⁶⁶

Specgrupu aģentūru vervēja no „uz slepeno tikšanos (ar drošības iestāžu darbiniekiem - aut.) aicinātajiem partizāniem, sarkanarmijas dezertieriem, vācu okupācijas režīma laikā sakompromitējušām personām, kuri devuši atzīšanās liecības un gatavi izpirkt savu vainu pret padomju varu, palīdzot Iekšlietu ministrijai..”³⁶⁷

Reāli speciāģentus savervēt un specgrupas komplektēt nebija tik vienkārši šādu iemeslu dēļ:

Pirmkārt:

Nacionālie partizāni kļuva par speciāģentiem ne tādēļ, ka brīvprātīgi gribēja nogalināt savus bijušos cīņas biedrus, tā izpērkot “savu vainu”. Visbiežāk viņi tika nostādīti izvēles priekšā starp nāves sodu un sadarbošanos ar drošības iestādēm. Raksturīgs piemērs bija LPSR VDM (no 1947.gada marta aģentu kaujinieku specgrupu darbību vadīja LPSR VDM 2N daļa) speciāģenta Jura Upmaņa liktenis, kurš divas reizes tika savervēts un iekļauts specgrupas sastāvā partizānu fiziskai likvidēšanai. Abas reizes J.Upmanis kļuva par, drošības iestāžu terminoloģiju izmantojot, dubultaģentu, pārejot partizānu pusē. Tādēļ VDM J.Upmani arestēja un sekmēja viņa notiesāšanu ar nāves sodu. Šobrīd J.Upmaņa krimināllieta kalpo kā svarīgs speciāģentu vervēšanas un izpētes avots.³⁶⁸

Ne viss iepriekš minētajā direktīvā minētais vervējamo speciāģentu kontingents no nacistu okupācijas režīma laikā sakompromitētām personām bija spējīgs veikt speciāģentu darbu, tādēļ reālajā darbībā drošības iestādes par speciāģentiem vervēja nacistu okupācijas režīma laikā pat genocīda vai citus noziegumus izdarījušas personas. Tā viens no spējīgākajiem LPSR VDK speciāģentiem Alberts Dābols 1941.gadā piedalījās padomju aktīvistu nogalināšanā un genocīdā pret ebrejiem, bet

³⁶⁵ LR krimināllieta 8120309, 3.sēj., 260.lp.

³⁶⁶ LVA, 1825.f., 2.apr.,tēma 17-B, A sadaļa

³⁶⁷ LVA, 1822.f., 1.apr., 244.l., 263.lp.

³⁶⁸ LVA, 1986.f., 1.apr., 29683.l.

netiesāts LPSR VDK labā strādāja no 1948. gada februāra līdz 1964. gadam.³⁶⁹ LR Ģenerālprokuratūras TRNIN konstatējusi, ka A.Dābols kā LPSR VDM speciāģents ar VDM segvārdu “Kārklīšs” piedalījies genocīda noziegumu izdarīšanā.³⁷⁰

Citā gadījumā LPSR VDM 1952.gadā veiktās izmeklēšanas laikā apsūdzētie norādīja, ka Tukuma ebreju apšaušanu pie Valguma ezera 1941. gadā vadījis cilvēks, kuru pēc Latvijas Republikas krimināllietas 86000397 materiāliem 1948.gadā VDM savervēja kā aģentu kaujinieku ar VDM segvārdu “Lielgabals”. “Lielgabals” no 1948.gada oktobra LPSR VDM specgrupas sastāvā piedalījās nacionālo partizānu fiziskā iznīcināšanā Kuldīgas un Tukuma apriņķos.³⁷¹ Minēto personu par piedalīšanos genocīdā pret ebrejiem LPSR VDM - VDK nav represējuši.

Otrkārt:

Savervētos speciāģentus - bijušos partizānus kontrolēja, šantažējot ar iespēju mazākās nepaklausības gadījumā notiesāt par partizānu darbību, dienestu vācu okupācijas laikā un tamlīdzīgi. Tas speciāģentus disciplinēja. Jāatzīmē, ka kandidātus vervēšanai par speciāģentiem izmantoja arī nelegālā stāvoklī esošos cilvēkus, kuriem draudēja ieslodzīšana soda nometnē, balstoties uz KPFSR kriminālkodeksa 58 pantu. Uz šī panta pamata par tā saukto dzimtenes nodevību varēja tiesāt Vācijas armijas militārpersonas - latviešus un vāciešus, kurus kā speciāģentus vervēja LPSR drošības iestādes. Piemēram, par LPSR VDM specgrupas komandieri kļuva speciāģents “Grosbergs” vai kā to noskaidroja Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras TRNIN - bijušais Latviešu leģiona leitnants A.Gailītis.³⁷² Viņa vadītā grupa tika izveidota cīņai ar partizāniem, rietumvalstu izlūku kontrolei un neitralizēšanai. Aģentūras papildināšanai izmantoja arī brīvprātīgi legalizējušos, no režīma viedokļa kompromitējušos cilvēkus, kurus drošības iestādes izstrādāja pasu maiņas laikā. Tas secināms pēc PSRS iekšlietu komisāra vietnieka Čerņišova un PSRS drošības komisāra B.Kobulova 1945. gada 4. novembra pavēles par represīvo iestāžu darbību iedzīvotāju pasu maiņas laikā: “..Pasu maiņas laikā nepieļaut legalizēto personu arestu(..). Izmantot pasu maiņu lai iegūtu jaunu aģentūru, to iesūtot bandās un nacionālistiskajā pagrīdē ar nolūku to izstrādāt..”³⁷³

³⁶⁹ LVA, 1986.f., 1.apr., 45028.l.,1.sēj.,107.lp.

³⁷⁰ LR krimināllietā 81202997, 9.sēj.,160.lp.

³⁷¹ LVA, 1986. f., 1.apr., 19202. l.

³⁷² LR krimināllietā 81202795, 9.sēj., 249.lp.

³⁷³ LSA, K -1.f., 17.apr., 1.l., 11. - 12.lp.

Treškārt:

Lai vervētu speciāģentus, tika pārkāpta padomju likumdošana. Izmeklēšanas gaitā Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras TRNIN ir secinājusi, ka ar segvārdu “Kauliņš” pret nacionālo partizānu kustību Latvijas vairākos apriņķos darbojies speciāģents LPSR VDM Leonīds Fomins³⁷⁴. Padomju drošības iestādes viņu 1946.gadā aizturēja, izvirzīja apsūdzību par darbībām nacionālo partizānu grupās Kurzemē, līdzdalību vienotas Kurzemes partizānu vadības izveidošanā un fiktīvi uzdeva kā VDM nošautu bēgot.³⁷⁵ Vienlaicīgi juridisko dokumentu formēšanai, L.Fomins darbojās pret nacionālo partizānu grupām kā speciāģents. Likumdošanas normu pārkāpšana izskaidrojama ar to, ka vērtīgi aģenti kaujinieki, kuri kā mācīja padomju pretizlūkošanas pamati: “..gatavi idejiskas pārliecības dēļ rīkoties enerģiski, riskēt ar savu dzīvību un kuriem ir tam nepieciešamās spējas un īpašības..”³⁷⁶ un par kuru darbību saglabājies dokumentāls pamats Latvijā bija tikai 63³⁷⁷.

Speciālo grupu pielietošana visā PSRS bija ļoti konspirēta. Jau 1946. gada 18. septembrī PSRS IeM Galvenās pārvaldes bandītisma apkarošanai priekšnieka vietnieks Prošins Lietuvas PSR iekšlietu ministram pavēlēja: “Lai slepenās darbības neatklātu, izstrādājot specgrupu darbības plānu un to leģendēšanu, katru reizi jāpielieto jaunas kombinācijas. Specgrupu darbības metožu atšifrēšana var novest pie to darbības izgāšanās un bezmērķīgiem upuriem..”³⁷⁸ Arī Latvijā IeM direktīvā tika norādīts, ka “..sakarā ar to, ka aģentu kaujinieku un specgrupu izmantošanas metodes cīņā ar bandītismu ir pašas svarīgākās un slepenākās, IeM apriņķu daļu priekšniekiem jānodrošina, lai šīs metodes netiktu atšifrētas un neizgāztos..”³⁷⁹ Šos principus vēlākajos gados ievēroja arī LPSR drošības iestādes. To izdarīt sekmēja padomju valsts nerakstītie likumi. Piemēram, LPSR drošības ministrs vai viņa vietnieks vērsās pie PSRS Sevišķās apspriedes (SA), lūdzot ar specgrupas palīdzību aizturēto partizānu lietu izskatīt SA, nevis normālā kārtībā parastajā tiesā. Šādi LPSR drošības ministrijas vadība rīkojās, jo kā 1949.gada 9. novembrī sakarā ar specgrupas sagūstīto Friča Ozola, Friča Krastiņa un vēl 11 partizānu tiesāšanu rakstīja drošības ministra vietnieks J. Vēveris: “..Šīs lietas izskatīšana tiesā var novest pie mūsu darba metožu

³⁷⁴ LR krimināllieta 81202795, 9.sēj., 273.lp.

³⁷⁵ LVA, 1986.f., 2.apr., 1219.l.

³⁷⁶ Советская контрразведка: Научно – практическое пособие/ ред.Цвигун С.:Москва: ВКШ при КГБ при СМ, 1976, -С.58.

³⁷⁷ Jansons R., Zālīte I. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā represīvie uzdevumi...435.lpp.

³⁷⁸ LSA, K-1 f., 3. apr., 135.l., 1.lp.

³⁷⁹ LVA, 1822.f., 1.apr., 244.l., 264.lp.

un aģentūras atšifrēšanas, kas jo īpaši nav vēlama tādēļ, ka minēto specgrupu arī šobrīd mēs izmantojam bandītu pagrīdes palieku likvidēšanai..”³⁸⁰ Tāds pats J.Vēvera lūgums sekoja pēc 1949. gada 25. marta iedzīvotāju deportācijas izveidojušās Roberta Ķuzes no izvešanas bēgošo bruņotās nelegāļu grupas apšaušanas tā paša gada 21. aprīlī Tukuma apriņķa Sēmes pagastā:”.. Minēto bandu (..) pilnīgi likvidēja mūsu aģentu kaujinieku specgrupa, kura izsekoja bandas sakarus un konstatēja bandītu atbalstītāju A.K. Šteinbergu un citus šajā lietā apsūdzētos. Ņemot vērā, ka lietu virzot uz tiesu pastāv bīstama iespēja atšifrēt mūsu vērtīgo aģentūru, uzskatu par mērķtiecīgu lietu izskatīt Sevišķajā apsūdzētajā..”³⁸¹

Specaģentu atšifrēšana nebija īpaši vēlama, ja specaģentus bija paredzēts izmantot operācijās pret tās pašas partizānu grupas dalībniekiem vai citām nacionālo partizānu grupām. Gadījumos, kad arestētie partizāni izmeklēšanas gaitā drošības iestāžu darbiniekiem lecināja par specaģentiem (aģenti tēloja partizānus), drošības iestāžu vadība ar tiesu vienojās par specaģentu kā liecinieku neizsaukšanu uz tiesas sēdi. Bieži izmeklētāji nopratināšanā par drošības iestāžu aģentūru jautājumus neuzdeva un liecības par specaģentiem nefiksēja.

Lai nošifrētu specgrupu metodes, dažos gadījumos (piemēram, iepriekš minētajā J.Upmaņa lietā) VDM izmeklēšanu virzīja tā, lai tiesai būtu iemesls apsūdzēto tiesāt ar nāves sodu. Raksturīgs piemērs ir LPSR VDM specaģenta Jura Valdmaņa krimināllieta, kura iesākta tikai tad, kad aģenta rīcību VDM vairs nespēja kontrolēt. Šāda iemesla dēļ VDM apsūdzībā sasummēja visas agrākās pēc padomju likumdošanas sodāmās J.Valdmaņa darbības Kurzemes nacionālo partizānu grupās un tiesa viņam piesprieda nāvessodu. Šajā krimināllietā iztirzāts arī J.Valdmaņa brāļa iesniegums LPSR VDK, ka ”..viņam pazīstamās personas, kuras ar viņa brāļi (Juri Valdmani - aut.) bijušas bandā, visas gājušas bojā dažādos apstākļos..”³⁸² Ņemot vērā, ka Jura Valdmaņa viens no partizānu grupas un vēlāk specaģentu biedriem bija ar nāvessodu notiesātais Juris Upmanis, varētu meklēt saistību starp bijušo partizānu nāves apstākļiem un VDM slepeno metožu slēpšanu. LR Ģenerālprokuratūras TRNIN secinājusi, ka J.Valdmani LPSR VDM savervējusi par specaģentu ar segvārdu “Orlov” un tās uzdevumā J.Valdmanis piedalījies genocīda noziegumos.³⁸³

³⁸⁰ LVA,1986.f., 1.apr., 4118.l., uzr.l., 107.lp.

³⁸¹ LVA, 1986.f., 1.apr., 4075.l., uzr. l., 72.lp.

³⁸² LVA, 1986.f., 1.apr., 25474.l., uzr.l., 47.lp.

³⁸³ LR krimināllieta 81203097, 3.sēj., 275., 277.lp.

Runājot par specgrupu darbību, nevar neminēt, ka partizānu neitralizēšanas operācijās tās pielietoja speciālos ķīmiskos līdzekļus - spēcīgas narkotiskas vielas. Parasti šīs ātri iedarbīgās vielas pievienoja alkoholiskiem dzērieniem, tā vēl vairāk pastiprinot to darbību. Partizānu aizmidzināšana atviegloja to sagūstīšanu vai fizisku likvidēšanu. Sagūstītos partizānus vēlāk izmantoja informācijas iegūšanai. Par to dokumentāli liecina Lietuvas PSR drošības ministra Kondakova 1952.gada 4.jūnija pavēle, kurā norādīts, ka lietuviešu nacionālistu bruņoto pretošanās grupu atklāšanas un likvidēšanas pasākumos svarīga loma ir VDM pārvaldes speciāģentu kaujinieku grupām un **operatīvās tehnikas** izmantošanai. Šo divu komponentu izmantošanas rezultātā likvidēti lieli partizānu formējumi, taču pēdējā laikā VDM darbinieki pietiekoši nekontrolējot tehnisko līdzekļu izmantošanu.³⁸⁴ Tādēļ VDM apgabalu priekšniekiem tika uzdots pasākumus, kuros izmanto operatīvo tehniku, nodrošināt ar karaspēka un atbilstošu operatīvo grupu atbalstu. Personīgi Lietuvas VDM 2N pārvaldes priekšniekam tika uzdots stingri kontrolēt operatīvās tehnikas izmantošanu, prasot no padotajiem sistemātisku informāciju par veicamajiem pasākumiem un šo līdzekļu izmantošanu.³⁸⁵

Arī nacionālo partizānu liecības vēsta, ka Latvijas PSR VDM pielietoja narkotiskās vielas. Pētera Čevera nacionālo partizānu grupas dalībnieki Valdis Dzelzgalvis un Ārenis Lapiņš min, ka vienīgi pateicoties narkotikām, kuras šķidruma veidā partizāniem tika piedāvātas kā alkoholisks dzēriens, 1950. gada naktī no 1. uz 2. novembri VDM specgrupa sagūstīja septiņus šīs grupas dalībniekus. V. Dzelzgalvis stāsta, ka sagūstīšanai grupas dalībnieki nespējuši pretoties, jo narkotikas paralizējušas rīcības spēju un partizāni vai nu zaudējuši samaņu vai ieslīguši dziļā miegā. Pēc apziņas rašanās V. Dzelzgalvim bijušas redzes halucinācijas - zaudēta attāluma izpratne telpā.

Kad 1947. gada martā izveidoja LPSR VDM 2N daļu cīņai ar nacionālajiem partizāniem, tā no IeTK un IeM Bandītisma apkarošanas daļas pārņēma specgrupu aģentus kaujiniekus un izmantoja iepriekšējo iekšlietu resora pieredzi specgrupu pielietošanā pret partizānu grupām. Ņemot vērā, ka no 1947. gada marta specgrupas pielietoja drošības iestādes - VDM 2N daļa, specgrupu izmantošana kļuva konspirētāka un operatīvie pasākumi ar specgrupu pielietošanu, ņemot vērā VDM plašo aģentūru- komplicētāki. Pārmaiņas pakļautībā nemainīja specgrupu darbības

³⁸⁴ LSA, K-1.f., 16.apr., 916.l, 6.lp.

³⁸⁵ LSA, K-1.f., 16.apr., 916.l, 9.lp.

noziedzīgo raksturu. VDM specgrupas turpināja partizānu grupas apšaušanu miegā, izmantoja narkotiskus līdzekļus partizānu apreibrināšanai. Piemēri LPSR VDM specgrupu darbībai pret bruņotās pretošanās dalībniekiem ir Jura Vilcāna nacionālo partizānu grupu dalībnieku apšaušana 1948.gadā.

Jura Vilcāna - bijušā LTS(p)A sūtņa Kurzemē LTS(p)A 1.Kurzemes partizānu divīzijas dibināšanai grupa 1948. gadā darbojās Daugavpils apriņķī. Minētā gada 12. aprīlī LPSR VDM izstrādāja operatīvo pasākumu plānu Jāņa Vilcāna un Alfona Kalvāna grupu (darbojās Līvānu, Preiļu, Vārkavas, Rudzātu pagastu teritorijās) izstrādei ar aģentu kaujinieku specgrupas palīdzību. Rezultātā no 15. līdz 23.aprīlim J. Vilcāna grupai piesūtīja VDM specgrupu.³⁸⁶ Kā rakstīja LPSR VDM 2N daļas darbinieks Dzirns, tad, specgrupai atrodoties pie J.Vilcāna partizāniem, savstarpējās sarunās bieži izskanējusi doma, atbilstoties par Rudzātu iznīcinātāja vada nošautajiem nacionālajiem partizāniem, likvidēt Rudzātu izpildu komiteju, nodedzināt visas iznīcinātāju mājas, iznīcināt iznīcinātāju ģimenes utt.. Lai iecerēto partizāni neveiktu, specgrupa partizānus fiziski likvidējusi. Par specgrupas paveikto 22. aprīlī, ierodoties uz slepeno tikšanos ar operatīvo darbinieku pavēstīja specagents "Švāns". Ierodoties apšaušanas vietā, VDM darbinieki konstatēja J.Vilcāna partizānu grupas pagaidu nometni Līvānu pagasta Krievu purvā un tajā atrodošos septiņu partizānu liķus.³⁸⁷ J.Vilcāna partizānu grupas liķus pēc publiskas izrādīšanas Līvānu tirgus laukumā VDM darbinieki iemeta 2. pasaules kara tranšējās pie Līvānu - Steķu ceļa.³⁸⁸

4.2. LPSR VDK darbība bruņotās pretošanās kustības iznīcināšanā 1953. - 1956.gadā

Lai gan valsts drošības iestādes līdz 1953.- 1954. gadam bija veikušas pasākumus bruņotās pretestības apspiešanai, bruņotā pretošanās Latvijā turpinājās vēl 10 gadus pēc kara. Par to, ka pretestības kustība Latvijā arī vēl piecdesmito gadu sākumā nopietni uztrauca PSRS vadību, liecina PSRS Valsts drošības ministrijas 1953. gada 24. janvārī izdotā pavēle Nr.006 "Par nacionālās pagrīdes un tās bruņoto

³⁸⁶ LVA, 1825.f, 2.apr., tēma 17, G sadaļa

³⁸⁷ LVA, 1894.f, 1.apr., 1268.l. 2.-6.lp.

³⁸⁸ A. Ušackas 2000. gada 17. augusta paskaidrojums// SAB TSDC arhīvs

bandu likvidēšanu Ukrainas un Baltkrievijas PSR rietumu rajonos, Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR”³⁸⁹.

1953.gada septembrī PSRS iekšlietu ministrs Sergejs Kruglovs izdeva direktīvu Baltijas padomju republiku, Ukrainas un Baltkrievijas PSR iekšlietu ministriem ar uzdevumu novērst par nenormālu novērtēto situāciju, kad pirms cīņas ar partizāniem nav precīzi izstrādātas operācijas un kopā ar iekšlietu karaspēka daļu vadību apspriests kā rīkoties operācijas laikā³⁹⁰. 1954. gada 8. maijā S.Kruglovs un PSRS VDK priekšsēdētājs I.Serovs izdeva kopīgu direktīvu Baltijas padomju republiku, Ukrainas un Baltkrievijas PSR iekšlietu ministriem un VDK vadītājiem, kurā stingri uzdeva sekot, lai gaidāmaās operācijas pret partizāniem netiktu atšifrētās, tajā skaitā karaspēka vienībām bezjēdzīgi pārvietojoties³⁹¹.

Ar VDM darbību nacionālo partizānu likvidēšanā nebija apmierināta arī LKP CK. Tā savā 1953. gada 24.februāra biroja sēdē sprieda par nopietniem trūkumiem darbā ar LPSR VDM kadriem. Biroja sēdē Bisenieks atzīmēja, ka galvenais šķērslis neapmierinošiem rezultātiem cīņā ar nacionālo pagrīdi un bandītismu radies tādēļ, ka centrālās un perifērās VDM iestādes nav uzturējušas sakarus ar komunistu partijas institūcijām. VDM neesot kompartijai devušas vajadzīgo informāciju par notiekošo, no rajona partijas komiteju sekretāriem pat informāciju slēpusi. KP kaut ko varējusi uzzināt tikai ar skandālu palīdzību. Biseniekam bijuši gadījumi, ka tikai no LKP CK viņš varējis uzzināt par savā apriņķī notiekošo. Uz LKP CK biroja sasaukšanas laiku stāvoklis esot nedaudz uzlabojies, lai gan arī esot nepilnības. Turpinot darboties gan lielākas, gan mazākas partizānu grupas un bandīti vieninieki. Pēdējā laikā cīņa ar bandītiem esot gandrīz pārtraukta. Par galveno savstarpējās sadarbības trūkumu Bisenieks uzskatīja kompartijas nepietiekamo kontroli, uzņēmuma drošības iestāžu darbiniekiem tāpat kā jebkuram direktoram vai komunistu partijas sekretāram prasot konkrētus rezultātus cīņā ar bandītismu. Viņu LK(b)P apriņķa komiteja esot pirmā, kas Dagdas rajona VDM daļas priekšniekam Ļevkovičam devusi termiņu, lai minētajā rajonā bandītismu likvidētu.³⁹²

1953.gadā VDM (no 1953. gada 13. aprīļa Iekšlietu ministrijas) svarīgākās operācijas pret nacionālajiem partizāniem bija sekojošas:

³⁸⁹ Истоирия советских органов государственной безопасности: Учебник/Высшая Краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Э.Дзержинского.- Москва,1977.-С.522, 612.

³⁹⁰ KFVA, r-9401f.,1.apr.,1338.l., 192.-197.lp.

³⁹¹ KFVA, r-9401f.,1.apr., 1393.l., 41.-45.lp.

³⁹² LVA-PA, 101.f., 16. apr., 41a l., 118.lp.

25. februārī Līvānu rajonā VDM daļēji likvidēja Vaivoda bruņoto grupu. Rezultātā tika nogalināti 8 partizāni;

- 1953.gada jūlijā Ērgļu rajonā tika likvidēta Zariņa partizānu grupa;
- 1953. gada augustā Talsu rajonā likvidēta Alberta Feldberga partizānu grupa;
- 1953.gada septembrī VDM likvidēja Puzes - Piltenes partizānu grupas pamatsastāvu Ventpils rajonā;
- tajā pašā mēnesī Ludzas rajonā tika iznīcināta Šalamagina partizānu grupa.

Ilgāku IeM operāciju rezultātā no 26. septembra līdz 12. oktobrim IeM likvidēja K. Mūsiņa grupu, divus dalībniekus nogalinot, bet divus t.sk. K.Mūsiņu arestējot. 1953. gada operāciju rezultātā apbalvoja 73 VDM - Iekšlietu ministrijas, IeM iekšējās apsardzes 2. vienības militārpersonas un iznīcinātāju bataljonu kaujiniekus. Minētais skaitlis ļauj aptuveni spriest par operācijās iesaistīto IeM darbinieku minimālo skaitu.³⁹³

1953. gadā IeM vadība partizānu darbības rajonos izveidoja 12 operatīvās grupas (katrā 4 - 7 cilvēki), kuras vadīja darbinieki ar iepriekšēju pieredzi cīņā ar nacionālajiem partizāniem. Citos Latvijas rajonos, uz kuriem nacionālo partizānu neesamības vai neaktivitātes dēļ IeM operatīvās grupas nenosūtīja, atbildība par partizānu vieninieku un nelegālistu likvidēšana bija IeM rajonu daļu priekšnieku pienākums. IeM vadība rajonu daļu priekšniekiem arī pavēlēja cīņu ar bruņotajām grupām saskaņot ar LKP CK un rajonu komiteju attiecīgiem politiskajiem pasākumiem. Uz partizānu darbības rajoniem izsūtītajām operatīvajām grupām nozīmēja 12 vadošos un operatīvos darbiniekus no centrālā IeM aparāta. No tām rajonu IeM daļām, kuru pārraudzamajā teritorijā partizāni vairs nedarbojās, operatīvo grupu papildināšanai IeM vadība nosūtīja 12 operatīvos darbiniekus (visticamāk vienu darbinieku uz katru grupu).³⁹⁴ Operatīvās grupas komandēja un kontrolēja IeM vadība. Šo operatīvo grupu darbību kritizēja komunistiskā partija - LKP CK administratīvo un tirdzniecības finansu orgānu daļas priekšnieks Drozdovs un instruktors Vasiļjevs norādīja, ka grupas 1953. gadā strādājušas slikti. Praktiskajā darbā tās vilcinoties, parādot neapdomību operāciju īstenošanā, izmantojot partizāniem jau zināmas metodes. Grupu darbs netiekot pietiekoši kontrolēts. Vēl kā kļūda akcentēta IeM rajonu daļu praktizētā nepieredzējušo darbinieku iesaistīšana operācijās pret bruņotajām grupām. Šo kļūdu dēļ nopietnas izgāšanās pieļauta

³⁹³ LVA-PA, 101.f., 16.apr., 41a l., 191.- 192.lp.

³⁹⁴ LVA-PA, 101.f., 16.apr., 41a l., 188.lp.

Staņislava Zavadskā, K.Mūsiņa, Plotkāna un Vucāna grupu likvidēšanas mēģinājumu gaitā. Neskatoties uz iepriekšējos gados cīņā ar partizāniem iegūto operatīvās un militārās darbības pieredzi, IeM 1953. gadā pieļāva vairākas rupjas kļūdas. 1953. gada jūnijā Valkas rajonā IeM veica operāciju, aplencot K.Mūsiņa grupu, taču IeM iekšējās apsardzes karaspēks, veidojot slēpņus sevi atklāja. Partizāni netraucēti no operācijas vietas aizgāja. Tajā pašā mēnesī IeM Ludzas rajona daļas vadītājs apakšpulkvēdis Buligins neveiksmīgi vadīja Plotkāna - Šalamagina partizānu grupas likvidēšanu, lai gan precīzi bija zināma grupas atrašanās vieta. Savukārt tajā pašā laikā IeM Preiļu daļa saņēma informāciju, ka kādā no sētām ienākuši Vucāna partizānu grupas trīs dalībnieki. Tā kā IeM Preiļu daļas vadītājs Vanags nesekmīgi vadīja operāciju pret šiem partizāniem, pēdējiem izdevās aizbēgt. Rezultātā Vanagu atstādināja no amata pienākumu pildīšanas.

1953. gadā līdz oktobrim kaujās ar partizāniem krita divi IeM iekšējās apsardzes karavīri, bet trīs tika ievainoti. Vēl operācijās ievainojumus guva četri IeM, milicijas un iznīcinātāju kaujinieki. Partizāni minētajā laikā aplaupīja divus veikalus, vienu padomju iestāžu darbinieku, sešus iedzīvotājus, veica vienu terora aktu ar sekojošu aplaupīšanu. S. Zavadskā grupa Gaujienas rajonā aplaupīja sviesta rūpnīcu, bet Cesvaines rajonā nolaupīja astoņas kannas ar pienu. Kopumā 1953. gadā līdz 5. oktobrim VDM - IeM izdevās likvidēt un neitralizēt 9 partizānu grupas (45 cilvēki), 58 partizānus - vieniniekus. Savukārt tika aizturēti 140 nelegāļi - no tiem legalizēti 67, bet 73 arestēti. Neskatoties uz drošības iestāžu pūlēm likvidēt bruņoto pretošanos, 1953. gada nogalē pēc IeM informācijas Latvijā turpināja darboties 10 bruņotas grupas ar 32 partizāniem, 70 partizāni vieninieki, 59 nelegāļi.³⁹⁵

Bruņoto grupu darbība Latvijā turpinājās arī nākošajā - 1954. gadā. 1954. gada aprīļa otrajā pusē Latvijā Abrenes, Ventspils, Gaujienas, Madonas, Cesvaines, Līvānu, Preiļu, Maltas, Kuldīgas un Viļānu rajonos saskaņā ar LPSR VDK uzskaiti darbojās 29 partizāni. Savukārt LPSR VDK 4. daļas priekšnieka vietas izpildītājs Poļikarpovs šiem cilvēkiem, pēc viņa domām, kā būtisku pretspēku uz partizānu darbības rajoniem nozīmēja 24 vadošus un pilnvarotos VDK darbiniekus sabiedriskajam izskaidrošanas darbam³⁹⁶. No 1954. gada 1. aprīļa līdz 1956. gada 30. oktobrim LPSR VDK nošāva 11 partizānus, 49 partizāni tika arestēti un tiesāti, 39

³⁹⁵ LVA-PA, 101.f., 16. apr., 41a.l., 185.lp.

³⁹⁶ LVA-PA, 101.f., 17.apr., 102.l., 79.lp.

legalizēti.³⁹⁷ Šie skaitļi liecina, ka 1953. gada IeM un 1954. gada VDK informācija neparādīja patieso partizānu skaitu, to samazinot. Vēl lielāka neatbilstība starp 1953. gada IeM un 1956. gada VDK sniegto informāciju par nelegāļu (to skaitā bruņoto) skaitu. Ja 1953. gada 5.oktobrī iekšlietu ministrs Ivans Zujāns uzrādīja 59 nelegāļus, tad 1956. gada 2.novembrī VDK priekšsēdētājs J. Vēveris atskaitījās, ka no 1954. gada 1. aprīļa līdz 1956. gada 30. oktobrim neitralizēti 401 nelegāļi - no tiem viens nošauts, 23 arestēti, bet 377 legalizēti.³⁹⁸

1956. gada 25. oktobrī notika LPSR VDK sapulce, kurā sakarā ar bruņotās pretošanas likvidēšanu Latvijā VDK aparātam izvirzīja jaunus uzdevumus - izstrādāt personas, kuras varētu būt kapitālistisko valstu izlūkdienestu aģenti, “naidīgos elementus”, kuri atgriezušies no ieslodzījuma vietām, legalizētos nacionālos partizānus un “citus buržuāziskos nacionālistus”.³⁹⁹ Praksē izrādījās, ka VDK nebija vēl aizturējusi visus bruņotos un nelegālā stāvoklī esošos partizānus. 1956. gada 30. oktobrī, vienīgi pateicoties LPSR VDK priekšsēdētāja J.Vēvera solījumiem par represiju nepielietošanu, legalizējās trīs vēl nelegālā stāvoklī esošie S.Zavadska partizānu grupas dalībnieki. Tā kā S.Zavadska grupā aģentūru iefiltrēt nevarēja, partizānus varēja vienīgi lūgt legalizēties. J.Vēvera solījums tika laužts 1968.gadā, kad visticamāk Čehoslovākijas notikumu ietekmē grupas dalībniekus Ivaru Grabānu un Pēteri Tirzīti arestēja. 1969. gadā I.Grabānu notiesāja uz 15, bet P.Tirzīti uz 7. gadiem labošanas darbu nometnē.⁴⁰⁰

1953. - 1956. gadā, kad no Latvijas otrreizējās okupācijas un 2.pasaules kara beigām bija pagājuši jau vairāk kā 10 gadi, Latvijā joprojām darbojās partizānu grupas un slēpās individuāli nelegālisti (t.sk. bruņoti). Tas liecina, ka LPSR VDM - IeM - VDK bruņoto grupu darbību likvidēja lēni un ar grūtībām. To it sevišķi pierāda neveiksmīgā S.Zavadska partizānu grupas izstrāde. Bruņotā pretošanās 1953.- 1956. gados tika likvidēta ar operatīvo grupu un iekšlietu karaspēka triecieniem, taču operatīvajā darbībā ļoti reti izmantoja VDK aģentu kaujinieku speciālās grupas. Ir zināms vienīgi fakts, ka 1953. gada 18. jūnijā K.Mūsiņa partizānu grupas dalībnieku

³⁹⁷ Strods H.Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli. 1944 – 1956.-Rīga:Preses nams,1999.- 584.lpp.

³⁹⁸ Turpat, 585.lpp.

³⁹⁹ Turpat

⁴⁰⁰ LVA, 1986.f., 1.apr., 45163.l., uzr.l. sēj., 141.1.- 192.lp.

Vili Kamarūtu nošāva savervētais šīs grupas bijušais dalībnieks - IeM aģents "Apse".⁴⁰¹

Speciālās grupas 1953. - 1956. gados neizmantoja vairāku iemeslu dēļ:

- 1) Visticamāk LPSR VDM - VDK saskaņā ar savu prioritāšu maiņu neņēma vērā Latvijas komunistiskās partijas pārmetumus par necīnīšanos pret bruņoto pretošanos un kā prioritāti izvirzīja pretizlūkošanas darbu. Līdz ar to LPSR VDM - IeM - VDK specgrupas ar vērtīgākajiem aģentiem kaujiniekiem 1953. - 1956. gadā piedalījās no VDK viedokļa daudz svarīgākajā operatīvajā spēlē ar Lielbritānijas izlūkdienestu,
- 2) Nacionālie partizāni, it sevišķi tie, kuri partizāna darbību uzsāka 1946.gadā vai agrāk, no savas vai citu partizānu pieredzes bija pazīstami ar LPSR drošības iestāžu slepenajām operatīvās darbības metodēm, tajā skaitā aģentu kaujinieku darbību, un tādēļ specgrupu pielietojums būtu izgāzis drošības iestāžu pret partizāniem vērstās operācijas. Par to, ka partizāni baidījās no VDK viņiem piesūtīto aģentu darbības sekām, liecina S.Zavadskas partizānu grupas trīs pēdējo gadu nekontaktēšanās ar nevienu svešu cilvēku. Līdz ar to VDK bija apgrūtināta grupas izstrāde.

Speciālu kaujinieku nepielietošana izskaidro lēno bruņoto grupu likvidēšanu 1953. - 1956. gados un liela skaita nelegālu netraucētu slēpšanos 1953. - 1954. gadā.

⁴⁰¹ LVA, 1825.f., 2.apr., tēma 17, G sadaļa

5. LPSR VDM darbība 1949. gada deportācijas sagatavošanā un realizēšanā

1949. gada 18. janvāri, lai spriestu par 1949. gada Latvijas iedzīvotāju deportāciju pie PSRS MP priekšsēdētāja un VK(b)P CK ģenerāļsekretāra J.Staļina ieradās LK(b)P CK pirmais sekretārs J.Kalnērziņš.⁴⁰² Mazliet vēlāk – 1949. gada 29.janvārī PSRS Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 390 – 138 –ps, kas PSRS VDM uzdeva izsūtīt no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR kulakus ar ģimenēm, nelegālā stāvoklī esošu, bruņotās sadursmēs nošauto, notiesāto bandītu (domāti nacionālie partizāni, nevis apolītiski kriminālnoziedznieki) un nacionālistu ģimenes, legalizētos bandītus, kuri turpina naidīgu darbību un viņu ģimenes, represēto bandītu atbalstītāju ģimenes⁴⁰³. Atliek secināt, ka LPSR VDM vadība un PSRS VDM Iekšējā karaspēka 5.divīzijas, kuras pulki darbojās Latvijā, komandieri norādījumus par pastiprinātu cīņu pret partizāniem varēja saņemt pēc 1949. gada 18. janvāra. Spriežot pēc iepriekšējos gados aktivizētās darbības lielāku notikumu (PSRS un LPSR AP, tautas tiesnešu vēlēšanu, valstssvētku) priekšvakarā, viņi norādījumus noteikti saņēma pēc 29. janvāra. Jau 1948.gadā bija centieni steidzināt deportācijas sagatavošanu un attiecīgi vērsties pret bruņotās pretošanās dalībniekiem. 1948. gada 21.septembrī vēstulē J.Kalnērziņam LPSR prokurors Aleksandrs Mišutins. norādīja, ka 1948. gadā sakarā ar kolhozu skaita palielināšanos ar katru mēnesi pieaug kontrrevolucionāro elementu naidīgā darbība. A.Mišutins J.Kalnērziņam ierosināja, ka ar LPSR VDM palīdzību nepieciešams uzskaitīt visus naidīgos kontrrevolucionāros elementus tajā skaitā "bijušo teroristu bandu dalībniekus", attīrīt valsts aparātu no šķiriski naidīgiem elementiem un uzdot LK(b)P CK komisijai sagatavot lēmumu par "..visnaidīgāko un šķiriski svešo elementu" izsūtīšanu ārpus Latvijas.." ⁴⁰⁴ Nav pierādījumi, ka pateicoties A.Mišutina ieteikumiem, LPSR VDM un LPSR IeM bijušos un legalizētos partizānus operatīvi izstrādājušas intensīvāk. Ir pierādīs, ka 1948. gada oktobrī apriņķu izpildu komiteju rīcībā bija iekšlietu ministrijas pārbaudes lietu fakti par

⁴⁰² Bergmanis A. LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944 – 1953)// //Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sējums.-Rīga:LVIA, 2001.-478.lp..

⁴⁰³ Okupācijas varu politika Latvijā, 1939 -1991:Dokumentu krāj/ Latvijas Valsts arhīvs. – Rīga:Nordik,1999.- 279.lpp.

legalizētajiem partizāniem⁴⁰⁵. Pārbaudes lietu faktus izmantoja personu iekļaušanai izvedamo sarakstos. LPSR VDM izsūtīto „kulaku” uzskaites lietās izmantoti nevis 1947. un 1948. gadā sastādītie apriņķu un pagastu Izpildu komiteju oficiāli apstiprinātie „kulaku” saimniecību saraksti, bet gan 1939. gadā veiktās iedzīvotāju tautsaimniecības uzskaites dati, kurus LPSR VDM darbinieki sameklēja arhīvā. Pēc LPSR VDM sagatavotajām „kulaku” ģimeņu uzskaites lietām izveidotos izsūtāmo sarakstus apstiprināja apriņķu izpildu komiteju priekšsēdētāji, pēc tam tos iesniedza LPSR MP⁴⁰⁶. 1949. gada 17. martā, balstoties uz PSRS MP 1949. gada 29. janvāra lēmumu, LPSR MP nolēma izsūtīt specnometinājumā no LPSR uz PSRS attālām vietām 10 000 kulaku ģimeņu, ne vārda neminot par nacionālo partizānu un viņu ģimeņu represēšanu⁴⁰⁷. Vēlākā prakse pierādīja, ka minētie tika iekļauti 10 000 kulaku skaitā. 1949. gada 28. februārī PSRS VDM ministrs ar pavēli 0068 1949. gada Baltijas republiku civiliedzīvotāju deportēšanas operāciju uzdeva veikt PSRS VDM Iekšējā karaspēka Galvenajai pārvaldei⁴⁰⁸. 1949. gada 7. martā PSRS Valsts drošības ministra vietnieks Sergejs Ogoļcovs apstiprināja "Plānu, kas jāievēro, nodrošinot slepenību karaspēka koncentrēšanas operāciju rajonos"⁴⁰⁹.

5.1. PSRS VDM karaspēka un operatīvās darbības pielietošana pret bruņotās pretošanās kustības dalībniekiem un viņu atbalstītājiem pirms 1949. gada deportācijas

Balstoties uz PSRS VDM "Plānu, kas jāievēro, nodrošinot slepenību karaspēka koncentrēšanas operāciju rajonos", LPSR drošības ministrs A. Noviks 1949. gada 15. martā apstiprināja "Plānu par karaspēka izmantošanu, kurš ieradies bandītisma apkarošanai un mācībām sakarā ar IeK GP plānu".⁴¹⁰ Plāns paredzēja pastiprināt cīņu ar nacionālajiem partizāniem apriņķos, kuros notika visaktīvākā bruņotā pretdarbība okupācijas režīmam⁴¹¹. Latvijā līdz šo pavēļu izdošanai atradās PSRS VDM Iekšējā karaspēka 5. divīzijas pulki. Lai izpildītu 1949. gada 28. februāra VDM pavēli par

⁴⁰⁵ LVA 270.f., 1-s apr., 371.l., 181.-183.lpp.

⁴⁰⁶ Riekstiņš J. 1949. gada 25. marta deportācija Latvijā// Aizvestie. 1949. gada 25. marts. 1. daļa./ Latvijas Valsts arhīvs. Sastādītāji Āboliņa A., Kalnciema A., Kārklīšs Z. u.c..-Rīga: Nordik.-2007.-21.lpp.

⁴⁰⁷ Riekstiņš J. 1949. gada 25. marta deportācija Latvijā...277.lpp.

⁴⁰⁸ H. Strods PSRS valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valsts iedzīvotāju izsūtīšanas operācija "Krasta banga" (Priboj)// Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940 - 1990.- Memento: Daugavas vanagi, Stokholma; Toronto -2000.- 256.lpp.

⁴⁰⁹ H. Strods PSRS valsts Drošības ministrijas pilnīgi slepenā Baltijas valsts iedzīvotāju izsūtīšanas operācija "Krasta banga" (Priboj)...261.lpp.

⁴¹⁰ Turpat

⁴¹¹ Turpat, 262.lpp.

deportācijas realizēšanu, Latvijā operācijā vajadzēja iesaistīt 6900 karaspēka militārpersonas.⁴¹² Latvijā līdz minētās pavēles izdošanai atradās PSRS VDM IeK 5. divīzijas pulka 2400 militārpersonas.⁴¹³ 1949. gada martā Latvijā ieradās vēl papildus PSRS VDM karaspēka vienības – 4500 cilvēki⁴¹⁴. Minētajam skaitam operācijas laikā pievienojās VDM transporta apsardzes korpusa karavīri un kopumā deportācijā iesaistījās 8313 karaspēka militārpersonas. Latvijā daļa no papildus ievestā karaspēka 1949. gada 15. – 23.martā tika izmantota nacionālo partizānu apkarošanai. Saskaņā ar PSRS VDM 1949. gada 28. februāra pavēli deportācijas laikā partizānu darbības aktīvākajos rajonos – Baltinava, Preiļi, Rudzāti, Līvāni, Viļaka, Varakļāni, Aknīste, Dobeles, Valdemārpils, Dignāja, Rubene izvietoja deviņas kustīgas VDM karaspēka vienības – kopumā 180 cilvēkus⁴¹⁵. Vienības pa ceļiem pārvietojās visā deportācijas laikā, tā nodrošinot izvedamo cilvēku transportēšanas drošību. Diemžēl informācija kā papildus karaspēka daļām veicās cīņā ar Latvijas nacionālajiem partizāniem nav. Ir zināms, ka minētajā laikā viss Baltijā koncentrētais karaspēks piedalījās 14 operācijās un 1739 patruļās pret partizāniem, nogalinot 54 un sagūstot 94 partizānus⁴¹⁶. PSRS VDM IeK 5. divīzijas 24. pulks, kurš no 20. līdz 31. martam nodrošināja deportāciju Alūksnes, Viļakas, Gulbenes, Valkas, Madonas, Jēkabpils un Liepājas apriņķos no minētā neitralizēto partizānu skaita pēc LPSR VDM norādījumiem un informācijas nogalināja vienu partizānu, bet aizturēja 12⁴¹⁷. Pirms tam – 18. martā pulks skaitliski nevienlīdzīgā kaujā bija ieņēmis Visvalža Brizgas latviešu – lietuviešu grupas bunkuru, nošaujot 15 partizānus un deviņus sagūstot.⁴¹⁸

5.2. Legalizēto nacionālo partizānu arestēšana pirms deportācijas

Viens no LPSR VDM pasākumiem, lai nepieļautu partizānu pretošanos deportācijas laikā, bija legalizēto partizānu – īpaši komandieru, arestēšana īsu laiku pirms deportēšanas. 1945. gada nogalē LTS(p)A Ilūkstes pulka komandieris S. Urbāns, paklausot LPSR iekšlietu ministra A. Eglīša solījumam partizānus nerespresēt,

⁴¹² Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli. 1944 – 1956...546.lp.

⁴¹³ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli. 1944 – 1956...537.lpp.

⁴¹⁴ Turpat, 546.-547.lpp.

⁴¹⁵ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš.-Rīga: Preses nams, 1996.- 532.lpp.

⁴¹⁶ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš, 1996.-548.lpp.

⁴¹⁷ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš, 1996.-543.lpp.

⁴¹⁸ LVA, 1986.f., 1.apr., 2889.l., 3.sēj., 47.- 50.lp.

no 1945. gada 16. līdz 31. decembrim legalizēja 76 sava pulka partizānus un iekšlietu orgāniem palīdzēja legalizēt arī citu pulku partizānus.⁴¹⁹ Tā kā legalizētais Staņislavs Urbāns publiskā sanāksmē 1949. gada sākumā legalizētajiem partizāniem Bebreņē bija teicis: "...ticēsim padomju varas dotajam solījumam, bet ja mūs vils, būsīm visi kā viens! Kā toreiz!"⁴²⁰, tad pirms deportācijas - 1949. gada 10. martā VDM viņu arestēja.⁴²¹ 1949. gada 16. martā arestēja S.Urbāna vietnieku Jāni Baltmani⁴²² un pulka 2. bataljona komandieri Albertu Dreimani⁴²³, bet 13. martā 1. bataljona komandieri Oto Sudrabiņu⁴²⁴. Abu pakļautībā partizānu cīņu laikā bija ap 80 partizānu katram. 1949. gada 14. februārī tika arestēts Ilūkstes pulka partizāns Kazimirs Plānis.⁴²⁵ Visi iepriekš minētie partizāni pirms aresta bija legalizējušies. Lai gan arestējot A. Dreimani un J. Baltmani, abiem tika paziņots, ka viņus aiztur par pretpadomju darbību pēc legalizēšanās, izmeklēšana viņu liecībās šādus pierādījumus neguva.⁴²⁶ Jānis Baltmanis norādīja, ka pēc legalizēšanās partizānu darbību neveica un sakarus ar citiem partizāniem neuzņēma.⁴²⁷ Tas pierāda, ka legalizēto partizānu aizturēšana īsi pirms 1949. gada marta deportācijas bija pasākums, lai novērstu varbūtēju bruņotu pretošanos deportācijas veicējiem. 1949. gada 3. martā LPSR VDM arestēja arī vienu novadošajiem LTS(p)A partizānu komandieriem Daugavpils apriņķī Miķeli Raščevski, kurš arī pirms aresta bija legalizējies.⁴²⁸ Nav zināms vai LPSR VDM represēja visus 1945. – 1946. gada centralizēto partizānu organizāciju legalizētos grupu komandierus. LTS(p)A piemērs ļauj domāt par analogisku notikumu norisi arī citos Latvijas novados.

⁴¹⁹ LVA, 270.f., 1-s apr., 197.l., 13.lp.

⁴²⁰ Blūzma G. Nacionālo partizānu karš Sēlijā//Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā.- Rīga: SolVita, 1997, 286.lpp.

⁴²¹ LVA, 1986.f., 1.apr., 39056.l., 1.sēj., 18.lp.

⁴²² LVA, 1986.f., 1.apr., 39056.l., 1.sēj., 148.lp.

⁴²³ LVA, 1986.f., 1.apr., 39056.l., 2.sēj., 13.lp.

⁴²⁴ LVA, 1986.f., 1.apr., 39056.l., 1.sēj., 214.lp.

⁴²⁵ LVA, 1986.f., 1.apr., 39056.l., 2.sēj., 70.lp.

⁴²⁶ LVA 1986.f., 1.apr., 39056.l., 3.sēj., 225.lp.; 247.lp.

⁴²⁷ J. Baltmaņa atmiņas autoram sniegtās audioierakstā 2002. gada 1. novembrī

⁴²⁸ LVA, 1986.f., 1.apr., 28216.l.

5.3. Totalitārā režīma represīvo iestāžu profilakses pasākumi lai nodrošinātu paredzēto deportācijas norisi.

1949. gada 2. martā LK(b)P Liepājas pilsētas pirmais sekretārs Dubovics ierosināja LK(b)P Centrālajai Komitejai lūgt PSRS valdībai Liepājai piešķirt pierobežas rajona statusu ar atbilstošiem administratīviem ierobežojumiem, jo Liepāja bija tikai 1. kategorijas režīma pilsēta ar daudz brīvākiem pārvietošanās un apmešanās uz pastāvīgu dzīvi noteikumiem, salīdzinot ar Liepājas apriņķa jūras piekrastes teritorijām⁴²⁹. Dubovics prasību pamatoja ar to, ka Liepāja Otrā pasaules kara laikā bija viena no pēdējām teritorijām, kur iegāja Padomju armija. Pilsētā tādēļ koncentrējies liels skaits „nodevēji”, „vāciešu atbalstītāji” un citi „nodevēji”. Lauku iedzīvotāji esot filtrēti, taču tas neesot izdarīts Liepājā. 1.kategorijas režīms ļaujot Liepājā dzīvot veselai kategorijai personu, kuriem nav atļauts dzīvot pierobežas teritorijā. Tādēļ pilsēta esot piesārņota ar naidīgiem un krimināliem elementiem. Liepājā laikā uz 1949. gada 2. martu dzīvoja 669 uz Iekšlietu ministrijas darba nometnēm nosūtītie un atpakaļ atgriezītie cilvēki, 800 tiesātie, kas reģistrēti kā kriminālisti, 300 aktīvi bijušie leģionāri, 250 ģimenes, kuru locekļi tiesāti par kontrevolucionāru darbību, 1893 repatrianti no angļu – amerikāņu zonas. Tā kā Liepājā pēc Dubovica domām nebija pienācīgas pasu kontroles, minētie skaitļi varēja būt neprecīzi. Dubovics arī uzsvēra, ka sakarā ar kolektivizāciju, kulaki cenšas iestāties darbā pilsētas iestādēs un uzņēmumos⁴³⁰. Atsaucoties uz Liepājas komunistu lūgumu martā (precīzāks norises laiks nav zināms) notika Liepājas iedzīvotāju tīrīšana un nepārtraukta pilsoņu dokumentu pārbaudīšana pierobežas joslā. Pasākumu rezultātā operatīvā grupa aizturēja un filtrācijas grupa filtrēja 940 cilvēkus, **no kuriem LPSR VDM tālākai izmeklēšanai nodeva deviņus**, 145 cilvēki parakstījās par izbraukšanu no pilsētas, 26 anulēja Liepājas pierakstu, par atkārtotu pasu režīma pārkāpšanu pie kriminālatbildības tika saukti septiņi, pēc Krievijas Federācijas KK pie kriminālatbildības tika saukti divi cilvēki. Tika atrastas četras personas, kuras atradās Vissavienības meklēšanā, noķerti divi Padomju armijas dezertieri, par pasu režīma pārkāpumiem sodīti 53, brīdināti 30, uzskaitīti tālākai novērošanai – 51

⁴²⁹ LVA- PA, 101.f., 12.apr., 79.l., 40.lp.

⁴³⁰ LVA- PA, 101.f., 12.apr., 79.l., 41. -42.lp.

cilvēks.⁴³¹ Minēto pasākumu rezultātā LPSR Iekšlietu un Drošības ministrijas pirms deportācijas gandrīz pilnīgi kontrolēja situāciju Liepājas apriņķī. Šādi pasākumi acīmredzot tika veikti, lai pirms deportācijas un deportācijas laikā personas, kuras izvairītos no deportēšanas vai tai pretotos, nevarētu brīvi pārvietoties.

5.4. Pretošanās pret LPSR VDM veiktajiem pasākumiem deportēšanas laikā

Skaitliski lielu PSRS VDM karaspēka daļu, PSRS un LPSR VDM, IeM darbinieku, vietējo komunistiskās partijas, padomju aktīva un iznīcinātāju bataljonu piedalīšanās, kā arī iepriekš minētie preventīvie pasākumi, nodrošināja samērā mierīgu 1949. gada marta deportācijas norisi. Bija tikai atsevišķi gadījumi, kad izsūtāmie vai nacionālie partizāni mēģināja bruņoti pretoties.⁴³² Deportācijas laikā bija gadījumi, kad izvedāmie slēpās, dodoties prom no savas dzīvesvietas.⁴³³ Vairāki no minētajiem pēc izvešanu pārtraukšanas atgriezās savās mājās⁴³⁴. 1949. gada deportācijas laikā nopietnāki pretošanās mēģinājumi kā vienkārša slēpšanās bija deportējamo iesaistīšanās nacionālo partizānu grupās deportācijas laikā vai drīz pēc tās. Kopumā Latvijas 13 apriņķos no deportācijas izvairījās 54 cilvēki, kuri pievienojās nacionālo partizānu vai bruņotu nelegālu grupām. 20 no minētajiem bēgļiem bija sievietes, kas norāda uz viņu bezizejas stāvokli, labāk izvēloties ekstremālo partizānu dzīvi, nekā akli pakļaujoties represētāju patvaļai. Nav izpētīts vai šo cilvēku pievienošanās jau iepriekšējos gados izveidotajām nacionālo partizānu grupām deportācijas laikā notika ar nacionālo partizānu palīdzību, bēgot no deportētājiem, vai arī bēgļi partizānu grupām pievienojās jau pēc deportācijas beigām. 25 no bēgļiem, kuri pievienojās partizānu grupām, padomju represīvās iestādes nogalināja 1949. gadā, vēl 25 arestēja tajā pašā gadā. Četri no bēgļiem: Antons Strods, Jānis Ziemeļis, V. Dzelzgalvis un Z. Āls partizānu darbību turpināja vēl 1950. gadā. Bruņotās pretošanās kustības nespēja deportācijas laikā pretoties deportācijas veicējiem izskaidrojama ar vairākiem cēloņiem:

- 1) 1949. gada marta deportācijas laikā deportācijas veicējiem un Latvijas bruņotajai pretošanās kustībai nebija vienāds spēku samērs. Kopā minēto deportētāju skaits sasniedza 33 4113, taču šim skaitlim jāpieskaita liels daudzums (precīzs skaits nav zināms) PSRS Iekšlietu ministrijas un LPSR

⁴³¹ LVA – PA, 101.f., 12.apr., 79.l., 57.lp.

⁴³² LVA – PA, 101.f., 12.apr., 81.l., 52.lp.

⁴³³ LVA- PA, 120.f., 9.apr., 11.l., 14.lp.; LVA- PA 111.f., 1.apr., 18.l, 3.lp.

⁴³⁴ LVA- PA, 101.f., 12.apr., 81.l., 9.lp, 48.lp.; LVA- PA 101.f., 12.apr., 140 a l., 28.lp.

iekšlietu ministrijas darbinieki. Partizānu skaits bija krietni mazāks. Tā pēc PSRS VDM IeK 24.pulka informācijas, 1949. gadā pulka darbības rajonā – Valkas, Alūksnes, Gulbenes, Madonas, Viļakas, Rēzeknes, Viļānu, Jēkabpils, Ilūkstes, Daugavpils, Krāslavas un Ludzas apriņķos darbojās 30 nacionālo partizānu grupas (kopā 219 partizāni) un 15 partizāni, kuri darbojas vieni;

- 2) Tieši pirms deportācijas pēc LPSR VDM norādījumiem un informācijas PSRS VDM IeK 5.divīzijas 24.pulks veica rezultatīvas operācijas pret nacionālajiem partizāniem, nogalinot 16, bet aizturot 21 partizānu,
- 3) Baidīdamies no iespējamās bruņotās pretošanās deportācijas laikā, LPSR VDM 1949. gadā - īsi pirms deportācijas arestēja iepriekšējos gados legalizējušos partizānu komandierus un partizānus, kuriem legalizējoties represīvo iestāžu vadība bija solījusi viņus nekad nerespresēt. Lai gan vairāki no partizāniem tika aizturēti ar ieganstu, ka viņi pretpadomju darbību veikuši arī pēc legalizācijas, izmeklēšana to nepierādīja - un partizāni tika notiesāti vienīgi par bruņoto darbību pirms legalizācijas. Tas pierāda, ka legalizēto partizānu aizturēšana īsi pirms 1949. gada marta deportācijas bija pasākums, lai novērstu varbūtēju bruņoto pretošanos deportācijas veicējiem. Nav zināms vai LPSR VDM represēja visus 1945.-1946. gada centralizēto partizānu organizāciju legalizētos komandierus. 1949. gada martā arestēja piecus legalizētos LTS(p)A vadošus komandierus Sēlijā un Latgalē. Minētais fakts ļauj domāt par analogisku norisi arī citos Latvijas novados;
- 4) Pirms deportācijas PSRS un LPSR represīvās struktūras veica profilakses pasākumus, lai nepieļautu pretošanos deportācijai un cilvēku bēgšanu no deportētājiem. Visā Latvijā pastiprināja pasu režīma – t.i. iedzīvotāju pārvietošanās kontroli. Atsevišķu apgabalu iedzīvotājus (piemēram, Liepājā un Liepājas apriņķa pierobežas rajonos) pirms deportācijas filtrēja – tas ir pārbaudīja īpaši rūpīgi, aizturot arī ilglaicīgi vai izraidot no izfiltrētā apgabala bez tiesībām atgriezties. Mazais no deportācijas izvairījušos cilvēku skaits liecina, ka minētie totalitārā režīma veiktie profilakses pasākumi bija veiksmīgi.

6. LPSR drošības iestāžu veiktās izmeklēšanas metodes

1947. gada 17. jūlijā PSRS valsts drošības ministrs V. Abakumovs ziņoja Staļinam par to kā PSRS izmeklē spiegu, diversantu, teroristu un pretpadomju pagrīdes dalībnieku lietas⁴³⁵. Drošības iestādes pielietoja praksi, ka aresta laikā arestējamā dzīves vietā piedalījās arī tas operatīvais darbinieks, kurš vadīja upura operatīvo izstrādi pirms aresta un izmeklēšanas daļas izmeklētājs⁴³⁶. Operatīvais darbinieks, balstoties uz jau iepriekš slepeni veiktu arestētā dzīves vietas izpēti zināja kādus „pret valsts iekārtu vērstus” vai ”pretpadomju” materiālus var atrast pie arestējamā. Savukārt izmeklētājs aresta procesā piedalījās lai aresta laikā izņemtu tos materiālus, kuri izmantojami arestētā pretvalstiskās darbības pierādīšanai. Izmeklētājs kopā ar operatīvajiem darbiniekiem ieradās notikuma vietā, ja bija notikuši „terora akti”, ”diversijas”, izkaisītas pretpadomju skrejlapas, vai arī nozagti „pazuduši sevišķi svarīgi valstiski dokumenti. Izmeklētājs un operatīvie darbinieki tad veica notikuma vietas apskati un fotografēšanu, atrodot nozieguma izdarīšanas pēdas un pierādījumus, noskaidro visus aculieciniekus, kuri jānopratina un nekavējoties meklē vainīgo⁴³⁷. Izmeklētājiem palīdzēja drošības iestāžu tehniskā daļa. Ja kāda iemesla dēļ nevarēja veikt oficiālo kratīšanu (piem., ārvalstu diplomāta, kuram bija neaizskaramības tiesības, dzīvoklī utml.), tad tehniskā daļa nodrošināja slepenu dzīvokļa apskati, izņēma un nofotografēja dokumentus, kuri tika izmantoti arestētā vainas pierādīšanai⁴³⁸. Tāpat tehniskā daļa veica potenciāli arestējamā slepenu fotografēšanu, lai izmeklēšanas gaitā izmeklētājam būtu vieglāk pierādīt spiegošanas faktu vai kontaktēšanos ar pretpadomju elementiem. Arestētajam cilvēkam operatīvie darbinieki pārbaudīja drēbes un pie viņa esošos priekšmetus, lai tajos atrastu iespējamās informācijas slēptuves. PSRS teritorijā iesūtīto ārvalstu izlūkdienesta izlūku (arī LPSR iesūtīto ārvalstu latviešu izlūku) aresta laikā viņiem atņemtos dokumentus un pierakstus pārbaudīja speciālās VDM laboratorijās, lai atklātu slepenrakstu, nosacītas zīmes un paroles⁴³⁹.

⁴³⁵ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1., 1.-10.lp.

⁴³⁶ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,2.lp.

⁴³⁷ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,2.-3.lp.

⁴³⁸ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,3.lp.

⁴³⁹ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,4.lp.

Kad izmeklētājs uzsāka krimināllietas izmeklēšanu, viņa rīcībā bija arī visa operatīvajā potenciāli arestējamā izstrādē ar aģentūru drošības iestāžu iegūtā informācija, kas bija sekmējusi arestu⁴⁴⁰. PSRS un LPSR līdz ar to nebija atdalīta cilvēka operatīvā novērošana no izmeklēšanas viņa lietā. Līdz ar to izmeklētājs slepeni iegūto informāciju varēja izmantot izmeklēšanā pret iepriekš novēroto personu. Lai arī apsūdzību oficiāli nevarēja balstīt uz aģentu informāciju, izmeklētājs falsificējot krimināllietu aģentūras informāciju varēja ievietot apsūdzētā pratināšanas protokolos, ar spīdzināšanas palīdzību liekot parakstīt protokolu vai arī viltojot apsūdzētā parakstu. Tika izmantota arī psiholoģiska iespaidošana – darot zināmu apsūdzētajam vai lieciniekam slepeni iegūto informāciju, izmeklētājs radīja ilūziju, ka „drošības orgāni zina visu” un nav vērts informāciju par sevi un pārējiem lietā iesaistītajiem slēpt, jo „orgāni tāpat visu zina”. Šāda priekšstata iegūšanai izmeklētājs varēja izmantot VDM rīcībā esošās ziņas par arestētā intīmo dzīvi, netikumus un trūkumus, kurus arestētais slēpa no sabiedrības⁴⁴¹.

Pratināšanas laikā izmeklētājs centās panākt pratināmā atzišanos ne tikai par savu vainu, bet arī par citu nodarījumiem, izmeklēšanas laikā pratinot par visiem apsūdzētā sakariem ar citiem aizdomās turētām personām un personām, kurām ir „naidīgi nolūki”. Acīmredzot, vadoties pēc iekšējām - izmeklēšanas daļas instrukcijām izmeklētājs sākumā prasīja arestētajam vaļsirdīgi stāstīt par „pret padomju varu pastrādātajiem noziegumiem” un izdot pārējos nozieguma dalībnieku (ja arestētais to darīja), arestētajam neuzrādot operatīvā ceļā iegūto informāciju vai citu liecinieku sniegto informāciju. Pēc cietušo atmiņām secināms, ka bieži šajā spēlē pret arestēto vienlaikus tika iesaistīti vairāki izmeklētāji – „bargie”, kas varēja jebkurā laikā arī fiziski iespaidot un „labie”, kas prasīja vaļsirdīgi izstāstīt notikušo, piedāvājot pat papirosu vai tēju.

Minētajā sākuma fāzē izmeklētājs centās izpētīt arestētā raksturu, un noteikt kā visvieglāk arestēto salauzt lai iegūtu vajadzīgo atzišanos⁴⁴². Lai panāktu atzišanos, tika pielietoti dažādi paņēmieni. Vienā gadījumā arestētajam labsirdīgas atzišanās gadījumā tika piesolīti labāki režīma apstākļi cietumā⁴⁴³ (Rīgā šajā gadījumā vai nu LPSR VDM izolatorā Stabu ielas ēkā vai Centrālcietumā, nodrošinot produktu piegādi ar radnieku palīdzību, atļaujot lasīt grāmatas, pagarinot pastaigu laiku un tml.

⁴⁴⁰ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,3.lp.

⁴⁴¹ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,5.lp.

⁴⁴² KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,4.lp.

⁴⁴³ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,4.-5.lp.

Citā gadījumā uz arestēto tika izdarīts spiediens, baidot ar pašu stingrāko atbildību par noziegumiem savas vainas neatzīšanas gadījumā,

Vēl tika izmantots pārliecināšanas paņēmiens, izmantojot arestētā reliģisko pārliecību (īpaši ja arestētais bija garīdznieks), atgādinot par ģimeni vai mīļoto cilvēku.

Izmeklētājam atklājot arestētā rakstura īpašības - patmīlību, godkāribu un apziņu, nenovērtēšanas sajūtu, šīs īpašības tika izmantotas izmeklēšanas interesēs. Savās interesēs izmantojot minētās īpašības, drošības iestādes ne tikai varēja no arestētā iegūt informāciju par citām lietā iesaistītajām personām, bet arī arestētu izmantot kā VDM informatoru ieslodzījuma vietās un atbrīvojot no aresta izmantot citu VDM interesējošo cilvēku izstrādē.

Ja arestētais pēc iepriekš minēto metožu pielietošanas vēl nesniedza vajadzīgo informāciju, tad izmeklētājs arestētā iespaidošanai izmantoja drošības iestāžu rīcībā esošo kompromitējošu informāciju par arestēto, kas varēja būt nesaistīta ar izmeklējamu lietu.

Izmeklēšanas gaitā pierādījumus par arestētā vainu, izmeklētājs uzrādīja arestētajam pakāpeniski, lai arestētais nevarētu nojaust cik daudz drošības iestādēm par viņu ir informācija⁴⁴⁴. Pierādījumus izmeklētājs arestētajam uzrādīja tad, kad arestētais bija visvairāk psiholoģiski novājināts⁴⁴⁵. Kā stāstīja bijušais Latvijas Nacionālo partizānu apvienības komandieris Kārlis Rusovs, tad LPSR VDM izmeklēšana viņu salauzusi ne fiziski iespaidojot, bet neļaujot izgulēties un tad viņu pratinot, pie tam izmeklētājs bija izmantojis informāciju, kuru apvienībā no partizāniem uzzinājis tajā iefiltrētais VDM darbinieks. Citu nacionālo partizānu - A.Krišjāna grupas dalībnieku Eduardu Auzu izmeklētāji pratinājuši tūlīt pēc sašautās kaājas amputācijas, pie tam E.Auza arī ticis spārdīts ar kājām⁴⁴⁶.

Kā pierādījumus LPSR drošības iestādes visbiežāk izmantoja:

- citu arestēto un liecinieku liecības,
- pie arestētā kratīšanas laikā izņemtos materiālus (sarakste, pieraksti, grāmatas, fotogrāfijas u.c. lietiskos pierādījumus),
- ekspertu slēdzienus,

⁴⁴⁴ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,5.lp.

⁴⁴⁵ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,5.-6.lp.

⁴⁴⁶ J.Podnieka studijas dokumentālās filmas „Nesalauztie” materiāli.Autora intervijas ar K.Rusovu un E.Auzu.

- no aģentūras, ārējās (slepenās) novērošanas, ar operatīvās tehnikas palīdzību iegūto informāciju⁴⁴⁷.

Gadījumos, kad arestētais pilnīgi noliedza savu vainu, izmeklētājs pielietoja liecinieku konfrontēšanu - arestēto konfrontēja ar citu arestēto liecinieku, kas no savas gribas vai drošības iestāžu piespiests pauda citu viedokli kā pirmais arestētais. Bieži vien konfrontēšanas laikā lieciniekiem uzdeva tikai vienu jautājumu, kurā abām pusēm sākumā bija atšķirīgi viedokļi, tā konfrontēšanas laikā, vai arī pēc tās iegūstot viena arestētā atzīšanos. LPSR drošības iestāžu krimināllietās⁴⁴⁸ bieži sastopami gadījumi, kad arestētais konfrontēšanas laikā spītīgi pieturējās pie savas taisnības. Ja izmeklētājs nevarēja panākt arestētā atzīšanos pratināšanas laikā-tad ieslodzījumā ārpus pratināšanas laika drošības iestāžu izolatorā viņam radīja stingrākus apstākļus-samazināja miega laiku, samazināja pārtikas normu, ievietoja vienienieka kamerā, neatļāva pastaigas pagalmā, produktu piegādes un neatļāva lasīt grāmatas. Kā stingrākais no režīma pasliktinājumiem bija ielikšana speciālā ieslodzījuma kamerā-karcerī (līdz 20 diennaktīm). Šaurajā karcerī, izņemot pie grīdas pieskrūvētas lāviņas gulēšanai un taburetes, nekādu labierīcību nebija. Gulēt atļāva 6 stundas diennaktī un mazāk. Diennakts ēdiena norma bija 300 grammi maizes un ūdens, bet reizi trijās dienās sliktas kvalitātes siltais ēdiens⁴⁴⁹. Šādus apstākļus radīja LPSR drošības iestāžu Cietuma daļa pēc Izmeklēšanas daļas pieprasījuma.

Ja nelīdzēja visas iepriekš aprakstītās arestētā salaušanas metodes, PSRS un LPSR drošības iestādes ķērās pie radikālākā līdzekļa-fiziskas spīdzināšanas. Saskaņā ar 1939. gada 10. janvāra VK(b)P CK norādījumu par izmeklēšanā atmaskoto spiegu, diversantu, teroristu un citu aktīvu padomju tautas ienaidnieku, kuri atsakās izdot savus līdzīpašniekus un nedod liecības par savu noziedzīgo darbību fizisko iespaidošanu⁴⁵⁰. Teorētiski šādai fiziskai iespaidošanai vajadzēja LPSR drošības ministra sankcija, taču praksē ieslodzīto sišana notika bez kādas ministra sankcijas. Tipisks piemērs ir Veronikas Valtmanes nāve 1952. gada 3.septembrī LPSR VDM Ventspils daļas telpās. V.Valtmāne 1952. gada 30.augustā tika tur nogādāta un pratināta par saistību ar nacionālajiem partizāniem Ventspils rajonā. Pret V.Valtmāni tika pielietotas dažādas spīdzināšanas metodes. Pratināšanā tika mēģināts panākt drošības iestāžu darbiniekiem vēlamās liecības. Ne aizturēšanas, ne pratināšanas

⁴⁴⁷ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,6.lp.

⁴⁴⁸ LVA, 1986.fonds

⁴⁴⁹ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,6.-7.lp.

⁴⁵⁰ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,7.lp.

protokoli sastādīti netika. Naktī uz 1952. gada 3.septembri pēc kārtējās pratināšanas Veronika Valtmane bez uzraudzības atradās atsevišķā telpā ēkas otrajā stāvā, kur tika atrasta pakārusies uz durvju eņģes savu kurpju auklās. Lai noslēptu šo noziegumu, LPSR VDM Ventspils nodaļas darbinieki sastādīja fiktīvu aktu par to, ka mežā atrasts nezināmas pakārušās sievietes. Kā nezināma V.Valtmane tika ievietota Ventspils morgā un apbedīta Ventspils kapsētā. Morgā veiktajā tiesu medicīniskajā ekspertīzē tika uzrādīts, ka nāve iestājusies no nosmakšanas (asfīcijas), respektīvi, ka sieviete pakārusies (vai pakārta) un uz ķermeņa atrastie miesas bojājumi izcēlušies nejauši – nāves agonijā atsitoties pret koka stumbru, kad mēģināts atbrīvoties no valga.Pēc V.Valtmanes vīra un māsas sūdzībām LPSR VDM Kadru daļas Sevišķā inspekcija ierosināja krimināllietu, kuras izmeklēšanas gaitā tika pierādīts, ka Veronika Valtmane VDM Ventspils daļā tika aizturēta nelikumīgi, bez tā laika likumā paredzēto dokumentu noformēšanas. Tika arī pierādīts, ka pratināšanas laikā tika pielietotas spīdzināšanas metodes – fiziskas ietekmēšanas (piekaušanas), ilgstošas turēšanas bez ēšanas utml.

Krimināllietas izmeklēšanas gaitā tika nozīmēta atkārtota tiesu medicīniskā ekspertīze, kuras slēdzienā norādīts, ka Veronikai konstatētie miesas bojājumi (brūces žokļu, deniņu un pakauša apvidū) nevarēja rasties nejaušu kustību rezultātā, bet gan no cieta trula priekšmeta iedarbības (piekaušanas) dzīves laikā. Uz šī pamata krimināllietā secināts, ka Veronika izdarījusi pašnāvību pakaroties, neizturot spīdzināšanu pratināšanas laikā.1953. gada 13. maijā Baltijas robežsardzes apgabala kara tribunālā par pieļauto vardarbību pret V.Valtmani un arī pret viņas vīru E.Valtmani (VDM Ventspils daļa arī aizturēja 1952.gada 30. augustā) tika notiesāts LPSR VDM Ventspils daļas priekšnieks A.Fjodorovs un šīs daļas operatīvi pilnvarotais K.Bugrovs. A.Fjodorovu, balstoties uz 1953. gada 27.marta amnestiju no soda atbrīvoja. K.Bugrovs tika notiesāts uz 5 gadiem ieslodzījumā. Krimināllietas iepriekšējā izmeklēšanā tika konstatēts, ka V.Valtmanes spīdzināšanā piedalījās arī toreizējais LPSR VDM Ventspils daļas darbinieki J. Dzintars, Viktors Toropigins un Arvīds Romanovskis. Minētos pie atbildības nesauca, vienīgi J.Dzintars un V.Toropigins tika uz 20 diennaktīm aizturēti.⁴⁵¹ Lai pārbaudītu arestētā atklātumu izmeklēšanas procesā, ieslodzījuma kamerā viņam līdzās ievietoja VDM aģentu. Tādiem nolūkiem LPSR VDM izmantoja īpašu aģentu kategoriju – kameras aģentus

⁴⁵¹ LR Krimināllietas Nr.38205089 (LR Ģenerālprokuratūras Totalitāro režīmu noziegumu izmeklēšanas nodaļas rīcībā), uzraudzības lieta, 1.sēj., 40.-41.lp.

(krieviski „агент внутрикамерник”). Aģenta uzdevums bija no aizdomās turētā arestētā izzināt vai viņš izmeklētājam stāsta patiesību, informāciju, kuru viņš izmeklētājam neuzticēja un citus lietā iesaistītos par kuriem izmeklētājam nebija ziņas. Lai pārbaudītu kameras aģenta sarunu ar arestēto vai arestētā sarunas ar citiem arestētajiem, izmantojot VDM tehniskās daļas palīdzību, drošības iestādes varēja veikt kameras slepenu noklausīšanos. Kā kameras aģenti tika izmantoti drošības iestāžu savervēti un instruēti arestētie, kuri bija vaļsirdīgi atzinušies nodarītajā, vai ar VDM iejaukšanos tiesvedībā uz neilgu laiku notiesātie. Pirms uzdevuma uzticēšanas kameras aģentu uzticamību pārbaudīja ar citu kameras aģentu un operatīvās tehnikas (noklausoties). Īpaši svarīgos gadījumos kā kameras aģents darbojās drošības iestāžu darbinieks. Ja bija nepieciešams iegūt arestētā uzticēšanos, kā kameras aģentu varēja izmantot arī brīvībā esošu aģentu⁴⁵². Arestētajam piemēroja atbilstoša intelekta un ievirzes kameras aģentu. Tā, piemēram, ASV lidotāja Pauera, kurš veica nelegālus izlūklidojumus Padomju Savienībā izstrādei Vladimiras cietumā Krievijā vistīcāmāk izmantoja latvieti – bijušo Lielbritānijas izlūkdienesta (*SIS Secret Intelligence Service*) izlūku. Cita Vladimiras cietumā ieslodzītā – N. Brūvera atmiņas⁴⁵³ liecina, ka latvietis tika turēts vienā kamerā ar Paueru. Savukārt LPSR VDK aģentūras kartotēkā minētais latvietis atrodams kā LPSR drošības iestāžu aģents, kurš tika savervēts jau pirms atrašanās Vladimiras cietuma kamerā kopā ar Paueru.

Izmeklējot „spiegu” lietas, izmeklēšanas uzdevums bija ne tikai iegūt pietiekoši daudz informācijas arestētā apsūdzēšanai un notiesāšanai, bet arī atklāt visu arestētajam zināmo “ārvalstu aģentūru, kura tika vērsta pret PSRS. Tā jau aizurot ASV izlūku – latvieti L. Brombergu Latvijā, LPSR VDM ieguva informāciju par ASV aģentu - igauņu desantēšanu Igaunijas PSR, ko nodeva Igaunijas PSR VDM operatīvai izmantošanai, kas arī tika darīts. Tāpat izmeklēšanas laikā bija jānoskaidro kā aģenti ieradās un ieradīsies PSRS teritorijā, kā nokļūs viņus interesējošos objektos, kādus uzdevumus aģenti saņēma un kā tos bija jāizpilda, ārvalstu izlūkdienestu metodes un līdzekļus ar kuru palīdzību bija iespējama spiegošana. Minētā informācija bija ne tik daudz nepieciešama apsūdzētā notiesāšanai kā PSRS un LPSR drošības iestāžu pretizlūkošanai, kura informāciju varēja izmantot savām vajadzībām.

„Teroristu” un „diversantu” lietās izmeklētājam bija sīki jāizzin nodarījuma iedvesmotāji un līdzzinātāji, nozieguma veikšanas paņēmieni un metodes.

⁴⁵² KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.l., 7-8.lp.

⁴⁵³ J.Podnieka studijas dokumentālās filmas „Nesalauztie” materiāli . Autora intervija ar N. Brūveri.

Izmeklētājam bija arī jāuzzin, kas „teroru” veikušajam bija iedevis partijas, valdības vai padomju darbinieku, pret kuriem bija vērsts „terora akts”, adreses, māju plānus un pārvietošanās maršrūtus (šī informācija tika nodota LPSR drošības iestāžu daļai, kas nodrošināja uzbrukumu novēršanu augsta līmeņa režīma funkcionāriem), pilsētu un apdzīvoto vietu plānus, militāro objektu un rūpniecības uzņēmumu shēmas diversiju veikšanai. Tāpat izmeklētājam bija jāzin, kas diversantam bija iedevis ieročus, sprāgstvielas u.c.⁴⁵⁴ „Naidīgo organizāciju un grupu” lietā izmeklētājs vispirms noskaidroja kāda politiska ievirze ir minētajām grupām, iespējamo saistību ar ārvalstu izlūkdienestiem vai emigrantu organizācijām ārvalstīs. Minētā informācija tika nodota LPSR drošības iestāžu daļai, kas izstrādāja pretpadomju organizāciju darbību un arī pretizlūkošanas daļai, kurai bija aģentūra ārvalstīs. Grupu lietās izmeklētājam bija arī jānoskaidro kā tika pavairota naidīgā literatūra, kur glabājas ieroči, sprāgstvielas, kur nozīmētas satikšanās vietas un kādas ir paroles⁴⁵⁵. Izmeklēšanas laikā izmeklētāja pienākums bija pārbaudīt arestētā pagātņi. Tika pārbaudīts kratīšanas laikā arestētajam izņemto personas dokumentu autentiskums, kā arī viņa biogrāfija. Biogrāfiju pārbaudīja, nosūtot pieprasījumus un saņemot atbildes no visām iepriekšējām dzīves un darba vietām. Tajās vietās, kur dzīvoja arestētā radnieki un paziņas, vietējās drošības iestāžu daļas pārliecinājās par personības atbilstību dokumentiem, uzrādot cilvēkiem arestētā fotoattēlus. Ziņas pēc tam nonāca izmeklētāja rīcībā. Arestētā atpazīšanai izmantoja arī citus arestētos un lieciniekus. Ļoti daudzas LPSR VDK krimināllietās atrodams arestētā atpazīšanas protokols, kur lieciniekiem vai citiem arestētajiem no trīs dažādu cilvēku fotogrāfijām jāatpazīst viens konkrēts arestētais⁴⁵⁶. Izmeklētājs izmeklēšanas procesa gaitā salīdzināja arestētā liecības ar aģentūras iegūto informāciju, lietā ievietotajiem dokumentiem, citu arestēto un liecinieku liecībām, ekspertīžu slēdzieniem, kā arī ar drošības iestāžu palīdzību nodeva meklēšanai un operatīvajai izstrādei tās personas, kuras arestētais nosauca pratināšanas laikā. Ja arestētais savās liecībās minēja drošības iestāžu aģentus, saglabājušies protokoli krimināllietās liecina, ka izmeklētājs šādas liecības pat fiksējis un tās iešūtas lietā, bet par aģentiem tāpat kā par citām lietā vēl nenoskaidrotām personām izmeklētājs pieņēma lēmumu šo cilvēku lietas izmeklēt atsevišķā lietvedībā. Krimināllietas par drošības iestāžu aģentiem ierosināja tad, ja aģents bija slēpis kādus

⁴⁵⁴ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,8.lp.

⁴⁵⁵ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.1.,8.-9.lp.

⁴⁵⁶ LVA, 1986.fonds

faktus par savu darbību pirms savervēšanas, vai arī maldināja drošības iestādes savervēšanas laikā, nepildīja to dotos uzdevumus. Citos gadījumos par aģentu darbību krimināllietas neierosināja. Izmeklētājam bija tiesības nodot arestētā liecības drošības iestāžu operatīvajām daļām, lai tās liecības pārbauda ar aģentu palīdzību⁴⁵⁷. Totalitārās sistēmas apstākļos izmeklēšana nevadījās pēc nevainības prezumpcijas principa. Drošības iestādēm pašām vācot informāciju par arestēto un veicot izmeklēšanu arestētā lietā pavērās iespējas krimināllietu virzīt sev vēlamā gultnē. Kā 1947. gada 17. jūlijā V. Abakumovs ziņoja J. Staļinam izmeklētāji no iepriekš minētās prakses daudz ko izkropļoja (domājams, ka ar to V. Abakumovs norādīja uz spīdzināšanu prioritāti izmeklēšanā un lietu falsificēšanu, savukārt jaunie izmeklētāji vairākas no izmeklēšanas iespējām neizmantojot⁴⁵⁸. 11 Latvijas cietumos 1945. gada 29. oktobrī bija ieslodzīti 5416 cilvēki, lai gan cietumi bija paredzēti ne vairāk kā 4330 cilvēkiem. Izmeklēšanas iestādes – LPSR VDTK, LPSR IeTK, prokuratūra, milicija un „SMERŠ” vilcināja izmeklēšanu. Daudzi ieslodzītie arestā tika turēti pat 5-6 mēnešus, daži pat gadu, līdz ar to rupji pārkāpjot normatīvus par aizturēšanas termiņiem. Liepājas cietumā 1945. gada oktobrī cietumā jau pēc notiesāšanas atradās 92 cilvēki, lai gan viņi bija jānosūta uz ieslodzījuma nometnēm. Cietumos bija antisanitāri apstākļi, nebija gandrīz nekāda medicīniskā aprūpe. 1945. gada 9 mēnešos (līdz oktobrim) LPSR cietumos necilvēcīgo apstākļu un spīdzināšanas rezultātā nomira 98 cilvēki.⁴⁵⁹ 1944.-1945. gadā Rīgas Centrālcietumā vien mira 62 ieslodzītie (neskaitot ar nāvi notiesātos par kuriem informācija nav pieejama). Salīdzinoši - no 1944. līdz 1953. gadam Centrālcietumā mira 170 ieslodzītie – tāpat 1944.-1945. gadā mira nepilna viena trešdaļa no J. Staļina valdīšanas gados minētajā cietumā ieslodzītajiem⁴⁶⁰ Ieslodzīto spīdzināšana tika ierobežota tikai pēc J. Staļina nāves, kad 1953. gada 4. aprīlī PSRS iekšlietu ministrs L. Berija izdeva pavēli par spīdzināšanas pārtraukšanu⁴⁶¹.

⁴⁵⁷ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.l.,9.-10.lp.

⁴⁵⁸ KVJLVA, 89.f., 18.apr., 12.l.,10.lp.

⁴⁵⁹ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939-1991: Dokumentu krāj./Latvijas Valsts arhīvs.-Rīga: Nordik, 1999.-266-269.lpp.

⁴⁶⁰ LR IeMICA, Centrālcietumā mirušo personu lietu fonds

⁴⁶¹ Приказ министра внутренних дел СССР Л.П.Берии «О запрещении применения к арестованным каких – либо мер принуждения и физического воздействия»//Лаврентий Берия.1953.Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы.Россия XX век.Документы/Сост. В.Наумов,Ю.Сигачев.-Москва:Международный фонд Демократия,1999.-С.28-29.

7.LPSR drošības iestāžu pretizlūkošana un izlūkošana

7.1. Latvijas PSR drošības iestāžu pretizlūkošana un izlūkošana

Ar pretizlūkošanas darbību pret reālu un potenciāli iespējamu ārvalstu izlūkošanas dienestu un to izlūku darbību Latvijā nodarbojās **LPSR VDTK 2.daļa**. PSRS un LPSR VDTK Otrā pasaules kara laikā un vēl pēc kara lielu interesi izrādīja arī par nacistiskās Vācijas izlūkdienestu aģentiem un diversantiem.

1945. gada 26. janvāra PSRS iekšlietu ministra L.Berijas 1945. gada 26. janvāra ziņojumā PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētājam J.Staļinam, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam V. Molotovam un VK(b)P CK sekretāram G.Maļenkovam par pasākumiem Latvijas PSR attīrīšanai no naidīgiem elementiem tika minēts, ka laikā no 1944. gada jūlija līdz 1945. gada 20.janvārim Latvijas teritorijā arestēti 625 „ienaidnieka izlūkošanas un pretizlūkošanas iestāžu aģenti” un 379 „ienaidnieka izlūkošanas un pretizlūkošanas iestāžu oficiālie darbinieki” PSRS drošības iestādes Latvijas teritorijā bija fiksējušas 7 Vācijas izveidotās izlūku un diversantu skolas. Šajās skolās apmācību izgāja arī daudzi iepriekš minētie arestētie. Viņu arestus paralēli LPSR VDTK izdarīja arī LPSR IeTK un *SMERŠ* daļas. 1945.gada janvāra beigās padomju represīvās iestādes bija nofiksējušas 224 cilvēkus, kuri izlūku un diversantu skolās strādāja par apkalpojošo personālu (pavāri, oficianti, apkopējas u.c.) vai ar skolu kursantiem bija pazīstami. Daļu no viņiem (tos, kuri tika savervēti kā *SMERŠ* aģenti) *SMERŠ* izmantoja audzēkņu meklēšanai un identificēšanai. Pārējie *SMERŠ* aģentūrai nederīgie kā šaubīgi un aizdomīgi elementi nonāca LPSR VDTK uzraudzībā. Viņus, lai novērstu iespējamu saistīšanos ar Vācijas izlūkdienestiem, PSRS represīvo iestāžu vadība nolēma pakļaut represēšanai⁴⁶².

1945. gada 16.martā PSRS drošības komisāra vietnieks B.Kobulovs (vērsās pie Baltijas republiku un Baltkrievijas PSR drošības komisāriem, kā arī vairāku KPFSR apgabalu VDTK pārvalžu priekšniekiem sakarā ar to, ka Vācijas armijas okupētajā Latvijas teritorijā bāzējas vācu izlūkdienesti, kas Sarkanās armijas

⁴⁶²PSRS iekšlietu tautas komisāra Lavrentijas Berijas ziņojums PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētājam Josifam Staļinam, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam Vjačeslavam Molotovam un VK(b)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam par „pasākumiem Latvijas PSR attīrīšanai no naidīgiem elementiem”//Aizvestie.1949.gada 25.marts.1.daļa./ Latvijas Valsts arhīvs. Sastādītāji Āboliņa A., Kalnciema A., Kārklīņš Z. u.c..-Rīga:Nordik.-2007.-69.lpp.

aizmugurē desantē izlūkus un diversantus. PSRS VDTK vadību uztrauca vairāku izlūku un diversantu bāžu atrašanās Latvijas teritorijā - Kurzemē ("*Frontaufklärungsgruppe 212*" Matkules pagastā, "*Stab Aleksander*" Sabilē, "*Z-Nord*" pie Liepājas). Tādēļ B.Kobulovs LPSR VDTK deva uzdevumus – uzskaitīt visas personas, kuras kā bēgļi devušies uz vācu okupēto Kurzemi un nodrošināt ar VDTK aģentūru tās vietas, kur minētos bēgļus vācu izlūkdienestu varētu desantēt Sarkanās armijas aizmugurē. Ja tiktu konstatēts kāds cilvēks, kurš brīvprātīgi devies uz nacistu okupēto Kurzemi un pēc tam slepus atgriezies Sarkanās armijas aizmugurē, viņš jāarestē un detalizēti jānoprātina lai atklātu pretinieka aģentūru.⁴⁶³

Par iepriekš minēto 1945. gada 16. marta B.Kobulova rīkojumu LPSR VDTK informēja arī LPSR IeTK, jo 1945. gada 25. maijā LPSR IeTK komisāra vietnieks A. Sieks visiem LPSR IeTK pilsētu un apriņķu priekšniekiem, balstoties uz arestētā bijušā "*Frontaufklärungsgruppe 212*" aģenta Roberta Vanaga Vasiļjeva liecībām, uzdeva vajāt bijušos grupas aģentus, kā arī bijušos kureliešus. A.Sieks arī pavēlēja atklāt un neutralizēt viņu ieroču paslēptuves⁴⁶⁴. Tātad LPSR IeTK un VDTK darbība lai atklātu Vācijas izlūkdienesta aģentus dublējās un LPSR IeTK bija sasītošas arī PSRS VDTK norādes. 1945. gada 22.jūnijā sekoja LPSR IeTK komisāra A.Egļiša pavēle visiem LPSR IeTK pilsētu un apriņķu daļu priekšniekiem meklēt un arestēt arī "*SS Jagdverband Ostland*" (paredzēta partizānu cīņai Sarkanās armijas okupētajā teritorijā) dalībniekus⁴⁶⁵.

Otrajam pasaules kara beidzoties, interesi par okupētajām Baltijas valstīm kā izlūkinformācijas iegūšanas vietu un kā izejas vietu tālākai izlūkdarbības izvēršanai PSRS teritorijā izrādīja Lielbritānijas izlūkdienests (*SIS*), ASV izlūkdienests – Centrālā izlūkošanas pārvalde (*CIA*), kurus atbalstīja Zviedrijas izlūkdienests. Otrajam pasaules karam beidzoties, Lielbritānijas un ASV izlūkdienestiem aģentūras tīkls Padomju Savienības teritorijā bija sabrucis. PSRS pretizlūkošana bija arestējusi arī tos Lielbritānijas aģentus, kuri bija iefiltrējušies Vācijas slepenajos dienestos Padomju Savienības teritorijā. Vismaz divi angļu aģenti, kuri bija iefiltrējušies Vācijas pretizlūkošanas dienestā „*Abwehr*” tika arestēti arī Latvijā⁴⁶⁶. Lai pēckara situācijā atjaunotu aģentūras tīklu un veiktu izlūkošanas darbību PSRS teritorijā, *SIS*

⁴⁶³ LSA, K-1 f., 17.apr., 1.l., 7. -7a lp.

⁴⁶⁴ LVA, 1822.f., 1. apr., 244.l.,150.- 154.lp.

⁴⁶⁵ LVA, 1822.f., 1. apr., 244.l.,169.-173.lpp.

⁴⁶⁶ Arhīva lieta "Lursens – S"(Totalitārisma seku dokumentēšanas centra publikācija)//Latvijas arhīvi.- 1996.-Nr.1-2.-91.lpp.

un vēlāk *CIA* aģentus desantēja, šķērsojot PSRS rietumu robežu. Par bāzi aģentu izlūkdarbībai un miteklim Padomju Savienībā *SIS* izvēlējās nacionālās pretošanās kustības dalībniekus – it sevišķi Baltijā. 1945. gadā Baltijā bija jau izveidojušās spēcīgas nacionālo partizānu grupas Nacionālos partizānus *SIS* cerēja iesaistīt izlūkdarbībā. Tika ņemts vērā, ka Baltijā pamatiedzīvotāji pēc pārciestā padomju terora nebūs labvēlīgi režīmam.

Šādu viedokli atbalstīja arī Harijs Kars, kurš pēc Otrā pasaules kara atbildēja par *SIS* izlūkošanas darbību Eiropas Ziemeļos un kara laikā strādāja Stokholmā. 1945. gada martā viņš nodeva radioraidīšanas un uztveršanas aparāturu LCP dalībniekam un *SIS* aģentam latvietim Artūram Arnītim un R.Zandem, kuri nelegāli ar laivām pa Baltijas jūru no Zviedrijas ieradās Latvijā. LCP ar A.Arnīša un R.Zandes starpniecību cerēja uzņemt sakarus ar nacionālajiem partizāniem. PSRS VDK izlūkdienesta virsnieks – pārbēdzējs uz Lielbritāniju O. Gordijevskis pieturas pie viedokļa, ka šajā gadījumā tika panākta vienošanās starp *SIS* un latviešu emigrantu vadību par daļas no iegūtās informācijas nodošanu Lielbritānijas izlūkdienestam⁴⁶⁷. LCP bijušais dalībnieks L. Siliņš šo vienošanos aprakstīja aizplīvurotāk: „...lai nodibinātu slepenus radio sakarus ar okupētās Latvijas pretestības organizāciju LCP, mūsu vienīgais ceļš bija akceptēt attiecīgo zviedru iestāžu kontroli, kā par slepeno laivu satiksmi, tā par radio sakariem. Visu šo sarežģīto diplomātisko darbu veica mūsu sūtnis V.Salnais ar kundzi M.Salno..”⁴⁶⁸ A.Arnītis un R.Zande sakarus ar nacionālajiem partizāniem neuzņēma, jo pirms Vācijas armijas kapitulācijas Kurzemē atgriezās Zviedrijā. Ventspilī atstāto radioaparāturu vēlāk konfiscēja LPSR pretizlūkošana⁴⁶⁹. No 1945. gada maija A.Arnītis sadarbībā ar *SIS* gatavojās vēlreiz ierasties jau PSRS okupētajā Kurzemē lai vāktu izlūkinformāciju. 1945. gada naktī uz 15. oktobri viņš kopā ar Jāni Šmitu, Eduardu Andersonu un Laimoni Pētersonu nelegāli ar laivu ieradās Kurzemes piekrastē.

Pēc Otrā pasaules kara beigām gandrīz visi *SIS* mēģinājumi nokļūt PSRS no Baltijas republikām līdz pat Turcijas ziemeļiem cieta neveiksmi. PSRS pretizlūkošana pret *SIS* un *CIA* izmantoja jau 1920. gados operācijā „Trests” aprobēto taktiku, kad Rietumu izlūkdienesti tika maldināti par informācijas sniedzējiem tiem piespēlējot

⁴⁶⁷ Эндрю К., Гордиевский О. История внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева.- Москва:Nota Bene,1992.-С.392.

⁴⁶⁸ Andersons E., Siliņš L. u.c. aut.Latvijas Centrālā Padome-LCP,Upsala:LCP,1994.-283.lpp.

⁴⁶⁹ Arhīva lieta "Lursens – S"(Totalitārisma seku dokumentēšanas centra publikācija)/Latvijas arhīvi.- 1996.-Nr.1-2.-92.lpp.

PSRS pretizlūkošanas aģentus –fiktīvus „pagrīdes cīnītājus”. Līdz 1950.gadu sākumam *SIS/CIA* un PSRS pretizlūkošanas un izlūkošanas spēlē PSRS pretizlūkošana maldināja Rietumu izlūkdienestus. Pēc Laimoņa Pētersona stāstījuma⁴⁷⁰, visiem LCP dalībniekiem nebija jāizsēžas Latvijas krastā, taču piepūšamā laiva atpakaļceļam uz bāzes kuteri vairs nebija derīga un visi izsēdās Latvijas krastā. Nākošajā dienā no nogrimušās laivas izkritušo aprīkojumu, kurš tika izskalots krastā, atrada PSRS IeTK robežapsardzes karaspēka karavīri. Pēc dažām nedēļām LPSR VDTK LCP dalībniekus aizturēja, taču tas notika jau pēc tam, kad SIS bija saņēmusi informāciju par viņu veiksmīgu nokļūšanu Latvijā⁴⁷¹.

Lai neitralizētu Lielbritānijas izlūkdienesta darbību Latvijā, LPSR VDTK 2.daļas darbinieks - majors Jānis Lukašēvics piedāvāja kādu no 1945. gada oktobrī – novembrī aizturētajiem LCP dalībniekiem – A. Arnīti, J. Šmitu, E. Andersonu vai L. Pētersonu savervēt kā LPSR VDTK aģentus un izmantot operatīvajā spēlē pret Lielbritānijas izlūkdienestu, neatklājot britiem minēto cilvēku saistību ar VDTK. Tā tiktu neitralizēta britu izlūkdienesta darbība Latvijā. Acīmredzot, saņemot PSRS VDTK vadības atļauju, LPSR VDTK uzsāka operatīvo spēli ar Lielbritānijas izlūkdienestu, izmantojot A.Arnīša LCP grupai atņemto radioaparātu un šifrus. A.Arnīti un viņa biedrus operatīvajā spēlē LPSR VDTK 2.daļa vairs iesaistīt nevarēja, jo LPSR VDTK Izmeklēšanas daļa pratināšanas laikā viņus tā bija spīdzinājusi, ka operatīvai darbībai arestētie vairs nebija derīgi. E.Andersonam piesprieda nāvessodu. Operatīvā spēle ar *SIS* tika uzsākta, kad J.Lukašēvics saņēma atļauju operatīvajā spēlē iesaistīt LPSR VDTK 1945. gada 8.novembrī arestēto bijušo LCP radistu A.Bergmani, kuru atbrīvoja no apcietinājuma⁴⁷². Kā LPSR VDTK aģents A.Bergmanis no 1946. gada marta radioraidīšanai izmantoja A.Arnīša LCP grupas atvesto radioraidītāju un kodus. Viņš *SIS* informēja, ka neliigi pirms aresta kodus viņam iedevuši arestētās LCP grupas dalībnieki. Pēc ilgāka laika A.Bergmanis ieguva *SIS* uzticību un sākās LPSR VDTK operatīvā spēle ar Lielbritānijas izlūkdienestu⁴⁷³. Operatīvās spēles rezultātā LPSR VDTK līdz 1953.-1954. gadam gandrīz pilnīgi kontrolēja *SIS* darbību Latvijā, iepazīstoties ar *SIS* operatīvo darbību un aģentu iefiltrēšanas paņēmieniem. Tika izzinātas Lielbritānijas izlūkdienesta vēlmes Baltijā

⁴⁷⁰ Raita Valtera personīgais videoarhīvs, L.Pētersona kasete

⁴⁷¹ Эндрю К., Гордиевский О. История внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева.- Москва:Nota Bene,1992.-С.392.

⁴⁷² Turpat, 393.lpp.

⁴⁷³ Arhīva lieta "Lursens – S"(Totalitārisma seku dokumentēšanas centra publikācija)//Latvijas arhīvi.- 1996.-Nr.1-2.-92.-93.lpp.

un daļa no interešu virzieniem Krievijas teritorijā. Pārliecinoties, ka izlūkdarbībai Latvijā var atrast atbilstošus cilvēkus un lai noskaidrotu A. Arnīša grupas likteni, SIS 1946. gada 6. augusta naktī zvejnieku motorlaivā Rīgas jūras līča piekrastē iesūtīja savus aģentus – arī bijušos LCP dalībniekus R. Zandi un Ēriku Tomsonu. R. Zande un Ē. Tomsons Latvijā ne tikai vāca izlūkinformāciju, bet arī nodibināja sakarus ar Latvijas iedzīvotāju plašu atbalstītāju loku. Viņus visus pēc R. Zandes un Ē. Tomsona aresta LPSR VDTK represēja kā ārvalstu spiegu atbalstītājus. Ilgāku laiku LPSR VDTK nevarēja nofiksēt Zandes un Tomsona atrašanās vietu izmantojot arī radiopeilēšanu⁴⁷⁴. Taču tad R. Zandem sabojājās radoraidītājs un lai veiktu radoraidīšanu, 1946. gada novembrī SIS viņam rekomendēja uzņemt kontaktus ar A. Bergmani. R. Zandem neradās aizdomas, ka A. Bergmanis strādā LPSR VDM interesēs. Līdz ar to no 1946. gada novembra LPSR VDTK varēja kontrolēt R. Zandes, Ē. Tomsona un viņu atbalstītāju darbību. Plašāku dezinformācijas operāciju LPSR VDTK neuzsāka, baidīdamās no SIS aģentūras tīkla tālākas izvērsšanās Latvijā un iziešanas no kontroles⁴⁷⁵. Apmēram gadu LPSR VDTK veica novērošanu R. Zandi un Ē. Tomsonu arestējot 1947. gada 16. oktobrī. A. Bergmanis SIS deva informāciju par R. Zandes un Ē. Tomsona arestu, teikdams, ka raidīšanu atsāks tikai tad, kad pats būs drošībā⁴⁷⁶.

1948. gada 11. oktobrī LPSR VDTK pretizlūkošana Zviedrijā iefiltrēja savu aģentu – bijušo Latviešu leģiona virsnieku, „SS Jagdverband Ost, LCP dalībnieku, kurš pēc Otrā pasaules kara beigām uzturēja sakarus ar Latvijas Nacionālo partizānu organizācijas grupām Kurzemē-t.sk. ar grupu sakarnieku F. Launagu. F. s. Launags kopā ar vairākiem citiem Kurzemes partizāniem 1945. gada oktobrī nelegāli devās uz Zviedriju. Vai nu nejaušības pēc, vai arī ar LPSR VDTK sankciju šī bēgšana arī izdevās. Zviedrijā V. Šveics uzņēma sakarus ar SIS un CIA saistītajiem Verneru Tepferu - bijušo LCP priekšsēdētāju (no 1944. gada 12. jūlija), Hugo Ginteru, Fredu Launagu u.c. latviešu emigrācijas organizāciju pārstāvjiem. V. Tepfera uzticību V. Šveics iemantoja ar Latvijā dzīvojošā bijušā LCP dalībnieka un V. Tepfera paziņas Osvalda Bileskalna rekomendācijas vēstules palīdzību. Lai iegūtu šo vēstuli, V. Šveics LPSR VDTK uzdevumā 1948. gada vasarā O. Bileskalnam paziņoja, ka tuvākajā laikā grasās bēgt uz Zviedriju, lai nodibinātu kontaktus ar angļu un amerikāņu

⁴⁷⁴ Arhīva lieta "Lursens – S" (Totalitārisma seku dokumentēšanas centra publikācija) // Latvijas arhīvi. - 1996. - Nr. 1-2. - 93. lpp.

⁴⁷⁵ Эндрю К., Гордиевский ... С. 393.

⁴⁷⁶ Turpat

izlūkdienestiem, tad, iespējams, atgriezīsies Latvijā un turpinās pagrīdes darbību. V.Šveics prasīja O.Bileskalnam šifrētu viņa rekomendācijas vēstuli, ko uzrādīt V.Tepferam. O.Bileskalns tādu arī uzrakstīja⁴⁷⁷. Zviedrijā V.Šveics ar latviešu emigrācijas starpniecību ieguva SIS un Zviedrijas izlūkdienesta uzticību. Viņu kopā ar citiem baltiešu emigrantiem minētie dienesti gatavoja izlūkinformācijas vākšanai Latvijā. 1949.gada 1.maijā V.Šveicu kopā ar pieciem īstiem SIS aģentiem- trim lietuviešiem un diviem igauņiem ātrgaitas kuterī nogādāja Baltijas jūras piekrastē-Lietuvas PSR pilsētas Palangas apkaimē. V.Šveics, atdalījies no grupas, gandrīz momentā uzņēma kontaktus ar vietējo VDM daļu un trīs grupas dalībnieki tūlīt pēc ierašanās tika nošauti⁴⁷⁸. Pateicoties PSRS izlūkdienesta savervētajam Lielbritānijas izlūkdienesta darbiniekam Kimam Filbijam, šajā laikā par SIS aģentu sūtīšanu uz Baltiju zināja arī PSRS VDM⁴⁷⁹. V.Šveics, lielīdamies ar Zviedrijā uzņemtajiem sakariem, LPSR VDM uzdevumā Latvijā turpināja potenciālo Rietumu izlūkdienestu atbalstītāju apzināšanu un provocēšanu. O.Bileskalnam V.Šveics uzrādīja V.Tepfera vēstuli nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem Latvijā. O.Bileskalns V.Tepferam uzrakstīja atbildes vēstuli slepenrakstā, ko ar LPSR VDM sankciju nosūtīja uz Zviedriju. Līdz ar to Zviedrijā apstiprinājās V.Šveica kā uzticama cilvēka statuss. 1949. gada 6.jūlijā LPSR VDM arestēja bijušo LCP dalībnieku Robertu Ķīsi, kuru V.Šveics kopā ar O.Bileskalnu pierunāja pieņemt V.Šveica no Zviedrijas sūtīto radioinformāciju. PSRS VDM Sevišķā apspriede 1950. gada 1.aprīlī R.Ķīsim piesprieda 25 gadus ieslodzījumā un mantas konfiskāciju par „dzimtenes nodevību”. Kad O.Bileskalna starpniecība vairs nebija nepieciešama, lai nodrošinātu V.Šveica darbību, LPSR VDM O.Bileskalnu apcietināja 1951. gada 29. maijā. 1951. gada 6.septembrī viņu notiesāja ar nāvessodu⁴⁸⁰.

1949.gada 1.novembrī Ventspils aprīņķī pa jūras ceļu tika iesūtīti vēl divi latvieši - SIS aģenti: Vitolds Berķis un Andrejs Galdinš. Viņu izsēšanos PSRS VDM robežsardze nepamanīja, taču pateicoties V.Šveica iedotajām „sakarnieku” adresēm Latvijā viņi uzreiz nonāca divu LPSR VDM aģentu dzīvesvietās. Viens no viņiem – A.Bergmanis 1949. gada 6. novembrī informēja LPSR VDM par aģentu ierašanos

⁴⁷⁷ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās Padomes vēstures nezināmās lappuses, Rīga:Latvijas vēstures institūta apgāds,2004 -145.lpp.

⁴⁷⁸ Эндрю К., Гордиевский О. ...С.393.

⁴⁷⁹ Zunda A. „Angļi” Kurzemē – tikai ilūzijas//Latvijas avīze.- 2005.- 19.septembris

⁴⁸⁰ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās Padomes vēstures nezināmās lappuses...145.lpp.-;145-148.; 165.lpp.

Rīgā, vēlāk V.Berķi un A.Galdiņu savedot kopā ar V.Šveicu⁴⁸¹. V.Berķis un A.Galdiņš izpauda, ka viņi ir pirmie no veselas virknes ar SIS aģentiem, kuri tiks sūtīti uz Latviju. Tādēļ viņu uzdevums ir vākt izlūkošanas rakstura informāciju un radīt nosacījumus citu PSRS iesūtīto SIS aģentu uzņemšanai. LPSR VDM pretizlūkošanas daļa secināja, ka daudzos SIS aģentus Latvijā jāneitralizē, izvietojot viltus nacionālo partizānu grupās, kuru dalībnieki būtu LPSR VDM darbinieki un aģenti. PSRS VDM 2.Galvenā pārvalde šo ideju akceptēja. Tā pirmoreiz tika noraidīta 1947. gadā⁴⁸². Acīmredzot, 1949. gada nogalē PSRS VDM secināja, ka līdz ar 1949. gada masveida iedzīvotāju deportācijas realizēšanu Latvijā apstāks īsto nacionālo partizānu kustība. Līdz ar to SIS aģentiem nebūtu iespējas kontaktēties ar Latvijas nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem. 1949. gada 1950. gada ziemā viltus partizānu komandiera „Makša” (LPSR VDM pretizlūkošanas majors Alberts Bundulis) grupa trenējās SIS aģentu uzņemšanai mežos Tukuma rajonā. V.Berķis un A.Galdiņš uz viltus partizānu nometni tika nogādāti 1950. gada 13 maijā⁴⁸³. Līdz ar to sākās LPSR VDM viltus nacionālo partizānu grupu darbība izlūkošanas – pretizlūkošanas dienestu operatīvajā spēlē Latvijā.

7.1.1. Specgrupu pielietojums LPSR teritorijā Lielbritānijas un PSRS izlūkošanas un pretizlūkošanas dienestu operatīvās spēles laikā

Operatīvās darbības jomā specgrupu un speciāģentu izmantošana augstāku pakāpi sasniedza 1940.gadu beigās - 1950.gadu sākumā, kad LPSR VDM piedalījās sāncensībā ar Lielbritānijas izlūkdienestu. Minētajā laikā operatīvajā spēlē ar Rietumu izlūkdienestu pārstāvjiem darbojās ne tikai operatīvie darbinieki, bet arī divas no aģentiem - kaujiniekiem izveidotas specgrupas. LPSR VDM un VDK minētajiem riskantajiem pasākumiem izvēlējās tikai pieredzes bagātus aģentus - kaujiniekus, kuri savu profesionalitāti un uzticību bija pierādījuši nogalinot un gūstot nacionālos partizānus. Tāds, piemēram, bija J. Klimkāns, kuru LPSR VDK, izmantojot operatīvo

⁴⁸¹ Berķis A. Atmiņas par brāli Vitoldu un viņa līdzgaitniekiem.Čekas spēle no 1949.līdz 1956.g.//Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā.Atmiņas un dokumentos no 1941. gada līdz 1956. gadam,Rīga:Sol Vita,1997.-219-220.lpp.

⁴⁸² Эндрию К., Гордиевский О. ...С.394. Arhīva lieta "Lursens – S"(Totalitārisma seku dokumentēšanas centra publikācija)//Latvijas arhīvi.- 1996.-Nr.1-2.-- 95.lpp.

⁴⁸³ Эндрию К., Гордиевский О....-С.394; Arhīva lieta "Lursens – S"(Totalitārisma seku dokumentēšanas centra publikācija)//Latvijas arhīvi.- 1996.-Nr.1-2.- 97.lpp

spēli un uzdodot par nacionālās pagrīdes cīnītāju, divas reizes iesūtīja Lielbritānijā (1952. un 1956.gadā.)

Latvijas teritorijā operatīvās spēles laikā no aģentiem - kaujiniekiem izveidoja divas specgrupas - vienu Kurzemē, otru Vidzemē. Tajās kopā ar aģentiem - kaujiniekiem darbojās arī LPSR VDK operatīvie darbinieki - K.Ķipurs, A.Kalve, H.Melbārdis.⁴⁸⁴ Abas specgrupas dzīvoja mežos, tēlodamas bruņotus nacionālistus - partizānus. Šie pasākumi tika veikti, lai piesaistītu *SIS* un tā aģentu uzmanību. *SIS* ar latviešu pretestības kustības palīdzību cerēja iegūt nepieciešamo izlūkošanas informāciju un, izmantojot radiosakarus, kontaktējās ar LPSR VDK viltus partizānu grupām. Vēlāk tajās iesūtīja Lielbritānijas izlūkdienesta aģentus - latviešus. Operatīvās spēles laikā pirmo viltus nacionālo partizānu grupu Engures mežos LPSR VDM novietoja 1950. gadā, lai no Rīgas uz specaģentu meža bunkuru pārvietotu *SIS* aģentus – V. Berķi un A. Galdiņu.⁴⁸⁵ Specāģentu grupā, *SIS* aģentiem nezinot īstenību, jebkādu izlūkošanas vai nacionālās pretestības darbību varēja neitralizēt. Arī vēlākajos gados Latvijā iesūtītie Lielbritānijas aģenti nonāca nevis patiesu, bet viltus partizānu - specāģentu (kaujinieku) grupās. Līdz 1953. gadam *SIS* pilnīgi uzticējās čekas specgrupām, taču vēlākais 1953. - 1954.gadā angļiem radās aizdomas, ka Latvijas pretošanās grupas vai nu pilnībā ir veidotas no LPSR drošības dienestu aģentiem, vai arī tās atrodas Valsts drošības ministrijas kontrolē. No minētā laika Lielbritānija vadīja pretspēli pret PSRS pretizlūkošanu, izliekoties, ka padomju nodomus nav atšifrējusi. 1956.gadā tā izbeidza radiosakarus ar LPSR specgrupām, taču neskatoties uz to LPSR VDK vadība nolēma uz Lielbritāniju sūtīt aģentu J.Klimkānu. Viņš, neizturot psiholoģisko spiedienu *SIS* rīkotajās pratināšanās, atzinās, ka ir LPSR VDK aģents un tika atsūtīts atpakaļ uz Latviju.⁴⁸⁶

7.1.2. LPSR drošības iestāžu darbība repatriantu no Rietumu valstīm vidē

Vienas no cilvēku grupām, kurai PSRS drošības iestāžu pretizlūkošana pievērsa pastiprinātu uzmanību bija repatrianti un reemigranti. PSRS drošības iestādes šiem cilvēkiem masveidā falsificēja apsūdzības. PSRS VDM centrālais aparāts izdarīja spiedienu uz perifēriju drošības iestādēm, prasot atklāt ASV un Lielbritānijas

⁴⁸⁴ Справка по материалам архивного дела “ Лурсен-С”// SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centra bibliotēka.- 102.lp.

⁴⁸⁵ Turpat, 19.lp.

⁴⁸⁶ Turpat, 99.lp.

spiegi. Tā kā perifērijās reāli spiegi trūka, vietējās drošības iestādes atklāto ārvalstu aģentu skaitu papildināja uz repatriantu un reemigrantu rēķina. Lielākoties viņi tika arestēti uz aizdomu pamata un tika izmeklēšanas laikā spīdzināti, tā panākot VDM vēlamo rezultātu. Absolūtais vairākums PSRS par spiegošanu 1945.-1953. gados notiesātie repatrianti un reemigranti Krievijā 1990. gados tika rehabilitēti, atzīstot viņu lietu izmeklēšanu un viņu tiesāšanu par nelikumīgu⁴⁸⁷.

Arī LPSR VDTK/VDM 2.(pretizlūkošanas) daļa repatriantiem kā potenciāliem Rietumu valstu spiegiem veltīja pastiprinātu uzmanību. Otrā pasaules kara rezultātā bēgļu gaitās uz Rietumiem devās vairāk kā 160 000 Latvijas iedzīvotājus, neskaitot SS 15.divīzijas un citu Vācijas militāro vienību latviešu militārpersonas, kuras karam beidzoties atradās Vācijā. Ievērojams skaitu Latvijas iedzīvotāju nacistu okupācijas režīms Otrā pasaules kara gados aizdzina darbos uz Vāciju. Kara beigu posmā PSRS varas iestādes uzsāka plašu kampaņu par pārvietoto personu atgriešanos PSRS, t.sk. Latvijā. PSRS TKP 1944. gada 4.oktobrī pieņēma lēmumu par PSRS pilsoņu atgriešanos no Vācijas un citām okupētām teritorijām. Balstoties uz šo lēmumu, repatrianti varēja ierasties Latvijā.1945.gadaā Latvijā atgriezās vislielākais skaits repatrianti vienā gadā - 47668 (kopumā līdz 1952. gadam 77368)⁴⁸⁸. To skaitā bija arī Vācijas gūstā nonākušās bijušās Sarkanās armijas militārpersonas, kuri, ja viņi bija iesaukšanas vecumā, saskaņā ar PSRS Aizsardzības komitejas 1945. gada 18.augusta lēmumu Nr.9871 tika nosūtīti uz PSRS IeTK pakļautības darba bataljoniem rūpniecībā un celtniecībā. Lai repatrianti neapdraudētu režīma drošību un starp viņiem atrastu ārvalstu aģentus, darba bataljonu sastāvu pārbaudīja LPSR VDTK komisariāta un pretizlūkošanas pārvaldes SMERŠ darbinieki. Mazāk uzticamos repatriantus - bijušos karagūstekņus nosūtīja specnometinājumā uz Krieviju vai uz PSRS IeTK filtrācijas nometnēm.

1947. gadā LPSR nodibināja LPSR MP Repatriācijas lietu komisiju. Tajā darbojās arī LPSR VDM drošības ministra vietnieks A.Salamatovs. No 1949. gada darbojās LPSR MP Repatriācijas daļa. LPSR Ārlietu ministrija LPSR Valsts Drošības ministrija prasīja VDM viedokli par konkrētu personu atgriešanās lietderību Latvijā. Bieži vien LPSR VDM neatzina par lietderīgu Latvijas iedzīvotāju, it īpaši bijušo

⁴⁸⁷ Государственная безопасность России:История и современность./Саратовский государственный социально-экономический университет.Институт общественной мысли/Под общей редакцией Р.Байгузина:Москва:РОССПЕН,2004.-С.614.

⁴⁸⁸ Riekstiņš J. Ar varu un viltu.Repatriantu atgriešanās Latvijā 1945.-1953.gadā//Latvijas arhīvi.- 1994.- Nr.1.-58.lp.

Vācijas militārpersonu, atgriešanos dzimtenē⁴⁸⁹. 1947. gada 10. martā kā repatriants Latvijā ieradās Fēlikss Melbārdis Rūmnieks. Viņš 1945. gada 30. aprīlī kā Vācijas izlūk dienesta aģents nelegāli no Latvijas ieradās Zviedrijā. Pēc tikšanās ar V. Tepferu 1945. gada 3. maijā, kuram Melbārdis izstāstīja par nevēlēšanos pildīt vācu uzdevumu, zviedri viņu no nometnes atbrīvoja. 1945. gada viņš kļuva arī par PSRS vēstniecības darbinieka Zviedrijā informatoru. 1945. gada 24. jūnijā zviedri viņu internēja otrreiz. No internēto nometnes F. Melbārdi atbrīvoja 1946. gada aprīlī. 1946. gada decembrī F. Melbārdis kļuva par dubltaģentu un piekrita sadarboties ar SIS. Jau tūlīt pēc ierašanās - 1947. gada martā LPSR VDM viņam piesūtīja kontrolaģentu – Vidvudu Šveicu, kuram bija jāinformē LPSR VDM par F. Melbārža rīcību. F. Melbārdis jau martā ķērās pie pagrīdes organizācijas izveidošanas, kurai perspektīvā bija jāvāc informācija SIS interesēs. Saņēmis SIS uzdevumu iefiltrēties LPSR VDM pretizlūklošanā, F. Melbārdis kopā ar LPSR VDM aģentu Ansi Baumanu, kuru bija uzaicinājis darboties savā pagrīdes organizācijā, 1947. gada septembrī sastādīja un LPSR VDM nodeva provokatīvu dokumentu it kā par lielas pagrīdes organizācijas eksistenci Latvijā, kas pārsūtot spiegošanas ziņas uz Zviedriju. A. Baumanis par to, ka VDM noklusēja F. Melbārža darbību no 1947. gada marta lai izveidotu reālu pagrīdes grupu vēlāk tika arestēts. Pēc tam, kad F. Melbārdis centās iegūt laivu, lai bēgtu uz Zviedriju ar iegūto informāciju, viņš 1947. gada 27. oktobrī tika arestēts⁴⁹⁰. 1949. gada 28. septembrī LPSR VDM arestēja bijušo repatriantu Heinrihu Volbedahtu. 1944. gada oktobrī viņš kā bēglis bija devies uz Vāciju. LPSR VDM Volbedahtu apsūdzēja, ka 1945. gada jūnijā viņu savervējis SIS un atgriežoties Latvijā, viņš veicis pretpadomju aģitāciju⁴⁹¹.

1949. gada 18. oktobrī LPSR VDM arestēja repatriantu Elmāru Vizuli, kurš bija dienējis SS 15. divīzijā un palicis Vācijā. Viņu apsūdzēja par to, ka 1948. gada jūnijā viņu savervējis SIS. Pēc repatriēšanās uz Latviju Vizulis sācis veidot pretpadomju grupu Liepājas apriņķī⁴⁹².

⁴⁸⁹ Riekstiņš J. Ar varu un viltu. Repatriantu atgriešanās Latvijā 1945.-1953. gadā...55,57.-58.lp.

⁴⁹⁰ Ērglis Dz. Latvijas Centrālās Padomes vēstures nezināmās lappuses, Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004-138.-144.lpp.

⁴⁹¹ No NKVD līdz KGB...852.lpp.

⁴⁹² No NKVD līdz KGB. ...844.-845.lpp.

.2.LPSR VDK pretizlūkošana 1953. - 1956.

1953.gadā pēc J. Staļina nāves veikto represīvo iestāžu reorganizācijas rezultātā PSRS valsts drošības funkcijas tika uzdotas iekšlietu sistēmai (PSRS IeM). Arī pašā valsts drošības koncepcijā tika mainītas tradicionālās prioritātes. Līdz šim prioritāšu rindā kā pirmā skaitījās izlūkošana (atbilstoši – Pirmā galvenā pārvalde), pēc tam pretizlūkošana (Otrā galvenā pārvalde). 1953.gada martā Pirmās galvenās pārvaldes nosaukumu piešķīra pretizlūkošanai, bet Otrās galvenās pārvaldes nosaukumu izlūkošanai. Šāda situācija pastāvēja līdz kārtējai reorganizācijai 1954.gada martā, kad izlūkošanai un pretizlūkošanai atgriezta tradicionālos pārvalžu nosaukumus. 1954.gada 12. martā PSKP CK pieņēma lēmumu “Par valsts drošības orgānu darbu”, kas paredzēja, ka pretizlūkošanas galvenais uzdevums ir atklāt un atmāskot imperiālistisko valstu iesūtītos spieģus, diversantus un teroristus.⁴⁹³

Saskaņā ar PSRS VDK 1954.gada 10.augusta direktīvu Nr.74 tika pārtrauktas valsts noziedznieku meklēšanas lietas, ja par valsts nozieguma izdarīšanu aizdomās turētā persona dzīvoja kapitālistiskajās valstīs un nenodarbojās ar pretpadomju darbību. Par katru pārtraukto lietu vajadzēja uzrakstīt izziņu un tā bija jānosūta uz PSRS VDK 1. galveno (izlūkošanas) pārvaldi.⁴⁹⁴

1955.gada 30.jūlijā PSRS VDK 2. galvenā pārvalde rīkoja apspriedi, kurā par LPSR VDK darba rezultātiem atskaitījās tās vadība. Sanāsmē sevišķu vērību veltīja LPSR VDK 2. (pretizlūkošanas) daļas darbības analīzei, kuras priekšnieks bija Mihails Larjutins. Atskaites galvenās sadaļas bija:

- 1) kapitālistisko valstu aģentūras atklāšana,
- 2) pretinieka sakaru kanālu pārtveršana un savu aģentu iesaistīšana pretinieku rindās,
- 3) ārzemju jūrnieku pārbaude⁴⁹⁵.

PSRS VDK 2.galvenās pārvaldes priekšniecību neapmierināja M.Larjutina vadītās daļas darbs. Kā viens no neapmierinātības iemesliem bija pārāk mazais daļas

⁴⁹³История советских органов государственной безопасности...С.497.

⁴⁹⁴Отчет о работе 2-го контрразведывательного отдела Комитета госбезопасности при СМ ЭССР за период 1954 - 1955 гг./Филиал Государственного Архива Эстонии (ПАРТАРХИВ) – Таллин:УМАРА, 1998.- С.56.

⁴⁹⁵Сокращенная стенограмма совещания, проведенного 2-м Главным Управлением КГБ при СМ СССР 30-го июля 1955 г./Latvijas Republikas Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra// SAB TSDC bibliotēka

uzdevumu risināšanā iesaistīto aģentu skaits. Izmantoto aģentu kvalitāte, pēc PSRS vadītāju domām, bija zema. Turklāt operatīvie darbinieki ar aģentūru strādājot pavirši, jo viņi pārslogoti ar neperspektīvām lietām. Maza vērību pievērsta repatriantiem un tādu pasākumu organizācijai, kuru rezultātā latviešu “emigranti” atgrieztos dzimtenē. Bez tam PSRS VDK 2. galvenā pārvalde atzīmēja pretrunas un zināmu konkurenci starp LPSR VDK 2.daļas un 2N daļas (pretizlūkošanas daļa un daļa cīņai ar nacionālistu bruņotajām formācijām attiecīgi) darbiniekiem, jo to uzdevumi bija līdzīgi un nereti pat pārklājās.⁴⁹⁶

Rietumvalstu specdienestiem darbs PSRS teritorijā bija ļoti sarežģīts, jo ārzemnieku kontakti ar vietējiem iedzīvotājiem tika stingri kontrolēti. PSRS tika uzskatīta par valsti ar stingru pretizlūkošanas režīmu.⁴⁹⁷ Tomēr 50. gadu vidū notikušās izmaiņas PSRS veicināja ekonomisko kontaktu aktivizēšanos ar ārvalstīm, līdz ar to valsts drošības iestādēm vajadzēja attiecīgi palielināt resursus iebraukušo ārzemnieku uzraudzīšanai un izsekošanai. Turklāt, kā kādā no savām runām uzsvēra LPSR VDK priekšsēdētājs J.Vēvers, operatīvā situācija Latvijā ievērojami atšķīrās no citām PSRS republikām, novadiem un apgabaliem, jo daudziem Latvijas iedzīvotājiem ārzemēs dzīvo radnieki, bet republikas rietumos atrodas valsts robeža. Bez tam Rīgas un Ventspils ostās regulāri ierodas ārzemju kuģi. Satraukumu VDK darbiniekos radīja apstākļi, ka kapitālistisko valstu izlūkdienesti savu aģentūru centās iefiltrēt padomju jūrnieku vidū.⁴⁹⁸ Savukārt, LPSR VDK pret ārzemnieku aktivitātēm nodrošinājās, aktīvi vervējot par aģentiem kontrabandas preču uzpircējus, ar kuriem ārzemnieki visbiežāk kārtoja dažādus darījumus. Šīs kategorijas personas jebkurā brīdī varēja saukt pie kriminālās atbildības par pastāvošās likumdošanas pārkāpumiem. Sadarbība ar VDK pieļāva viņiem nelikumīgo rūpalu turpināt un tirgoties ar ārzemju jūrniekiem.

1955.gada augustā VDK Ventspils daļas darbinieku rīcībā nonāca informācija, ka kāda ārzemju kuģa jūrnieki diviem jauniešiem par labu atlīdzību lūguši sagādāt padomju pases un kara klausības apliecības. 1955.gada maijā kāds ārzemju jūrnieks bija mēģinājis pierunāt Ventspils iedzīvotāju sniegt ziņas par pilsētas apgādi ar pārtiku. Kā samaksu par pakalpojumu jūrnieks apsūtījis jaunieti nelegāli nogādāt

⁴⁹⁶ Отчет о работе 2-го контрразведывательного отдела Комитета госбезопасности при СМ ЭССР за период 1954 - 1955 гг./... С.14-15.

⁴⁹⁷ Р.Красильников. КГБ против Ми-6. Охотники за шпионами. - Москва, 2000. - С.320

⁴⁹⁸ LVA- PA, 7962.f., 1.apr., 51.l., 2.lp..

ārzemēs. Tā paša gada oktobrī kāds ārzemju jūrniece interesējies par iedzīvotāju reakciju sakarā ar Vācijas kanclera vizīti Maskavā.⁴⁹⁹

Pretizlūkošanas darbu ostu pilsētās šajā laika periodā veica galvenokārt PSRS MP VDK Latvijas dzelzceļu un Latvijas jūras flotes pārvalde. Taču, lai vieglāk būtu kontrolēt iebraukušos jūrnieceus un citus ārzemniekus, tika nolemts Rīgā un Ventspilī izveidot tā saucamos interklubus, kuros bija paredzēts organizēt visus apstākļus viesu “atpūtai”. Kamēr šādu klubi tika veidoti, lai nezaudētu laiku, LPSR MP VDK Latvijas dzelzceļa un jūras baseina pārvaldes priekšnieks V.Allaberts lūdza LKP CK sekretāru J.Kalnberziņu atbalstīt viņa priekšlikumu izveidot pie Vissavienības kultūras sakaru biedrības ar ārzemēm Latvijas nodaļas 3-4 cilvēku grupu, kas nodarbotos ar ārzemju jūrnieceu ideoloģisko apstrādi. Šī grupa Valsts drošības komitejai radītu labvēlīgus apstākļus veikt operatīvos pasākumus ārvalstu jūrnieceu vidē.⁵⁰⁰

Jāatzīmē, ka Rīgā un Ventspilī plaši jau bija izvērsusies tirdzniecība ar kontrabandas precēm un prostitūcija.⁵⁰¹ Straujo pārmaiņu rezultātā drošības iestādes zaudēja visaptverošu kontroli ne tikai pār ārzemniekiem, bet arī pār vietējiem zvejniekiem. Bez tam, kā savā sūdzībā J.Kalnberziņam minēja VDK pārstāvis V.Allaberts, LPSR Zivsaimniecības ministrijā nodarbinātos jūrnieceus, kuri uzturas ārpus republikas teritoriālajiem ūdeņiem, kuģu kapteiņi pārvietojo no viena kuģa uz otru, šo jautājumu izlemjot pēc saviem ieskatiem un nesaskaņojot ar Valsts drošības komiteju. Tā, piemēram, 1956. gada 1. septembrī zvejas ekspedīcijas pārvalde nav zinājusi, uz kura kuģa atrodas vairāk nekā 200 zvejnieku. Šāds stāvoklis liedzot VDK darbiniekiem organizēt viņu operatīvo “apkalpošanu”.⁵⁰² Protams, iedzīvotāju kontaktus ar ārzemniekiem ostu pilsētās uzmanīja arī vietējo VDK struktūrvienību darbinieki. Šajā sakarā 1956.gada beigās partijas sapulcē Ventspils VDK darbinieki ziņojuši, ka viņi notvēruši trīs personas, kas ar ārzemju jūrnieceu palīdzību mēģinājušas aizbēgt uz Rietumiem.⁵⁰³

Lai veiktu ārzemju izlūkdienestu aģentu meklēšanu un atklāšanu Daugavpilī, LPSR VDK Daugavpils daļas darbinieki saskaņā ar LPSR VDK 1955.gada direktīvo norādījumu Nr.6 sastādīja attiecīgu plānu, kurš paredzēja pastiprinātu uzmanību konkrēti definētām personu kategorijām. Šajās kategorijās ietilpa personas, kuras

⁴⁹⁹ LVA- PA, 131.f., 14.apr., 17.l., 34.-35.lp..

⁵⁰⁰ LVA- PA, 101.f., 19.apr., 72.l., 23.-27.lp..

⁵⁰¹ LVA- PA, 101.f., 21.apr., 85.l., 106.lp..

⁵⁰² LVA- PA, 101.f., 19.apr., 71.l., 5.- 6.lp..

⁵⁰³ LVA- PA, 131.f., 16.apr., 1.l., 45.lp..

ilgstoši dzīvojušas Amerikā, Anglijā, Zviedrijā, Francijā, Vācijā un citās kapitālistiskajās valstīs, vai strādājušas ārzemju pārstāvniecībās, darbojušās krievu baltemigrantu organizācijās, kuras kādreiz bijušas nekomunistisko partiju biedri, kā arī cilvēkiem, kuri aktīvi sarakstās ar ārzemēm. Vēl plānā bija paredzēts aģentūras izstrādes laikā atklāt jaunu personas, kuras ietilpst iepriekšminētajās kategorijās. VDK Daugavpils daļas operatīvajiem darbiniekiem un pilsētas milicijas darbiniekiem tika uzdots pastiprināt darbu ar aģentūru, uzticības personām un milicijas atbalsta brigādēm, lai meklētu personas, kuras Daugavpilī ieradušās nesen, sevišķi ja tās dzīvo bez pieraksta, neatbilstoši saviem līdzekļiem, piekopj aizdomīgu dzīves veidu, bieži maina dzīves un darba vietas.

Saskaņā ar augstākminēto plānu VDK Daugavpils daļas operatīvajiem darbiniekiem savos iecirkņos pēc saskaņošanas ar milicijas daļas priekšniecību pasākumos bija jāiesaista milicijas iecirkņu pilnvarotie. Valsts noziedznieku meklēšanā rekomendēja izmantot patriotiski noskaņotas personas, kuras strādā apkalpojošā sfērā - namu pārvaldniekus, restorānu darbiniekus, bufetniekus u.c.. VDK pieļāva iespēju, ka iesūtītie ārzemju izlūkdienestu aģenti var pārvietoties izmantojot sauszemes un ūdens transporta līdzekļus. Tāpēc milicijas darbiniekiem nepieciešams ierīkot patstāvīgus posteņus autoostās un kuģu piestātnēs. Majoram Jurkēvičam tika uzdots meklēt uzticības personas starp taksistiem, kasieriem, kontrolieriem.

Savus uzdevumus ārvalstu spiegu atmaskošanā saņēma arī Daugavpils izpildkomitejas un partijas komitejas darbinieki, partijas pirmorganizāciju sekretāri un partijas komiteju locekļi, kuru darbs bija saistīts ar iedzīvotāju apkalpošanu. Viņiem tika norādīts pastiprināt modrību valsts noziedznieku meklēšanā un ziņot par visām personām, kuras ir aizdomīgas vai kuras ir līdzīgas meklēšanā izsludinātiem noziedzniekam. Par katru aizdomīgu gadījumu nekavējoties bija jāinformē VDK. Gadījumā, ja Daugavpilī tiktu atklāts ārvalstu izlūkdienestu aģents, par to nekavējoties bija jāziņo LKP Daugavpils pilsētas partijas komitejas sekretāram Mūkinam un izpildkomitejas priekšsēdētājam Pakalnam.⁵⁰⁴

1950.gadu beigās LPSR VDK pastiprinātu uzmanību pievērsa bijušajiem (atmaskotajiem un sodītajiem) ārzemju izlūkdienestu aģentiem, kuri bija atgriezušies no ieslodzījuma vietām. Nedrīkstēja pieļaut, ka Vācijas izlūkdienests mēģinātu atjaunot sakarus ar pirmskara aģentūru. Uzskaitē tika ņemti visi Latvijā dzīvojošie

⁵⁰⁴ LVA- PA, 103.f., 15.apr., 10 a.l., 81.- 84.lp..

Baltijas vācieši.⁵⁰⁵ Plašais uzraugāmo personu kontingents nebija aptverams ar VDK rīcībā esošajiem spēkiem, tādēļ tika lūgta milicijas palīdzība.⁵⁰⁶ Kā nedroša personu kategorija tika uzskatīta arī repatrianti. Visticamāk, VDK koncentrēšanās uz spiegu atmaskošanu, kas pēc būtības ir klasisks jebkura pretizlūkošanas dienesta uzdevums, prasīja VDK resursu pārdalīšanu par labu jaunajām nostādņēm, tos samazinot cīņā pret nacionālajiem partizāniem.

Piemēram, Ventspils VDK daļas darbinieki apgalvoja, ka pilnvērtīgu šaubīgo iedzīvotāju pārbaudi pēckara gados nav bijis iespējams veikt tāpēc, ka daļas galvenie spēki bijuši mobilizēti cīņā pret “bandītiem”. VDK darbinieki partijas sapulcē skaidroja, ka pēckara periodā daudzi noķertie spiegi tikuši tiesāti pēc citiem kriminālkodeksa pantiem, nevis tieši par spiegošanu. Sapulcē tika nolemts lielāku uzmanību pievērst personām, kuras izcietušas sodu par sevišķi bīstamu valsts noziegumu izdarīšanu un atgriezušās Latvijā, kā arī sakārtot repatriantu uzskaiti un viņu vidē vervēt aģentūru.⁵⁰⁷ Kā jau tika minēts, salīdzinot ar agrākiem gadiem 50.gadu vidū Padomju Savienībā arvien biežāk ieradās kapitālistisko valstu pārstāvju delegācijas. Latvijā tās apmeklēja retāk, tomēr arī Rīgā augusta sākumā ieradās zviedru kara kuģis, kura komandas locekļi vizītes laikā tikās ar daudziem Latvijas iedzīvotājiem. Vēlāk, analizējot šīs vizītes norisi un kontroli, konstatēja, ka milicijas, VDK un kara komandantūras darbība nav bijusi koordinēta, jo neesot bijis izveidots štābs, kurš saskaņotu visu iepriekšminēto iestāžu darbību. Gadījies, ka ekskursiju vadītāji patvaļīgi mainījuši maršrutus, ekskursanti neparedzētās vietās izkāpuši no autobusa u.tml. Ievērojot šos trūkumus, Rīgas milicijas priekšnieks Maculēvičs ierosināja viesu uzņemšanā iesaistīt partijas un komjaunatnes aktīvistus, kuri sagaidītu ārzemniekus un sniegtu atbildes uz viņu jautājumiem, tādā veidā novēršot dažu neapzinīgu pilsoņu necienīgu rīcību⁵⁰⁸ un uzlabotu LPSR iedzīvotāju un ārzemnieku tikšanās kontroli. Nepietiekamas kontroles dēļ šādas tikšanās bija kļuvušas neprognozējamas. Piemēram, bijušais sociāldemokrāts Fricis Menders šādā tikšanās reizē informējis zviedru sociāldemokrātu avīzes korespondentu Lundbergu par apstākļiem politieslodzīto soda izciešanas vietās un par Padomju Savienības nacionālo politiku Latvijā.⁵⁰⁹ Lai izslēgtu nekontrolētu tikšanās iespējamus nelabvēlīgus

⁵⁰⁵ LVA- PA, 1178.f., 1.apr., 15.l., 10.lp..

⁵⁰⁶ LVA- PA, 1178.f., 1.apr., 16.l., 13.lp..

⁵⁰⁷ LVA- PA, 1178.f., 1.apr., 15.l., 10.lp..

⁵⁰⁸ LVA-PA, 102.f., 14.apr., 13.l., 169.-170.lp..

⁵⁰⁹ Военные архивы России .- 1993.- выпуск 1.- С.267

rezultātus, vairāki jaunieši, kuri bija tikušies ar zviedru jūrniekiem, aizvesti uz milicijas iecirkni, lai noskaidrotu viņu dzīvesvietu un personības datus.⁵¹⁰ Tas nozīmēja, ka jaunieši tika ņemti VDK uzskaitē un šāds kompromitējošs fakts (nesankcionēta tikšanās ar ārzemniekiem) varēja ietekmēt viņu turpmāko dzīvi. Dažkārt šādus cilvēkus piespieda sadarboties ar drošībasiestādēm, lai viņus iesaistītu ārzemnieku izstrādē.

1950. gadu beigās VDK reāli pastiprināja ārzemnieku kontroli. Viesnīcu numuros ievietoja noklausīšanās ierīces, lai noklausītos viņu telefonu sarunas. Tūristu uzraudzību nodrošināja šim nolūkam izveidots aģentūras tīkls. Vairākums ekskursiju vadītāji un tulki bija VDK aģenti. Slepenie ziņotāji netrūka arī viesnīcas darbinieku, draudzības biedrību u.c. organizāciju pārstāvju vidū, kas bija saistīti ar ārzemnieku uzņemšanu un apkalpošanu. Nereti aģentiem bija uzdots nodibināt kontaktus ar ārzemniekiem (sevišķi augsti tika novērtēta ilgstoša sarakste ar kādu kapitālistisko valstu iedzīvotāju), veikt novērošanu un novērst nevēlamas nacionālistiski noskaņotu cilvēku tikšanās ar ārzemniekiem.⁵¹¹

Saskaņā ar VDK rīcībā esošo informāciju, no 1953.gada ASV izlūkdienests sācis pastiprināti izmantot savu diplomātisko pārstāvju braucienus pa Padomju Savienību, un šim nolūkam tikusi izstrādāta programma “Ceļojumu aktu vāki”. Tā kā ne visur ASV oficiālie pārstāvji tikuši aicināti, bet bijušo Baltijas valstu teritorijā tie neieradās politisku apsvērumu dēļ, tikusi izstrādāta otra programma, ko *CIA* realizēja ar kodētu nosaukumu “Sarkanādainais”. Šī programma balstījās uz informāciju, ko *CIA* ieguva no ASV, Eiropas valstu un trešās pasaules pilsoņiem, vervējot šo valstu tūristus, biznesmeņus, žurnālistus, šahistus un baznīcas pārstāvjus, kuri ceļoja uz PSRS. Pieprasīto informāciju varēja iegūt, nepārkāpjot PSRS likumus, jo aģentiem nevajadzēja iekļūt slepenos objektos vai vervēt padomju pilsoņus. Programma “Sarkanādainais” centās izmantot parastu tūristu maršrutu priekšrocības, lai iegūtu informāciju par būvēm gar galvenajiem tranzīta maģistrālēm un lielākajām pilsētām. Galvenais uzsvars darbā ar aģentiem tika likts uz konkrētu uzdevumu formulēšanu, īpaši akcentējot novērojumus, kas attiecās uz tehniskām ziņām par atomenerģētikas, aviācijas rūpniecības objektiem un raķešu bāzēm. Aģentiem vajadzēja veikt vizuālo novērošanu sava maršruta ietvaros, īpašu uzmanību pievēršot kādām noteiktām

⁵¹⁰ LVA- PA, 101.f., 19.apr., 518.l., 26.lpp.

⁵¹¹ И.Юрьё. О некоторых архивных документах КГБ как исторических источниках// Эстонско – латышско – литовский семинар “Документы КГБ в Балтийских странах. Доклады»/Филиал Государственног архива Эстонии - Таллинн, 1996.-С.62-63.

parādībām. Piemēram, ceļotājam varēja paprasīt aprakstīt kādas rūpnīcas dūmu krāsu. Informācija, kuras tika iegūta programmas “Sarkanādainais” ietvaros, palīdzēja CIA aizpildīt daudzus robus zināšanās par Padomju Savienības rūpniecisko ražošanu, celtniecību, tehnoloģijām, ražošanas produktivitāti, vājajām vietām u.c. Tūristi, bija atzīmējuši sēriju numurus uz vilcienu vagoniem un lidmašīnām, tirdzniecības gadatirgos izpētījuši un fotografējuši padomju tehnoloģijas produktus, kas, savukārt, ļāva ASV izlūkdienesta analītiķiem noteikt, piemēram, rūpnieciskās ražošanas gada apjomus, darba mehanizācijas pakāpi un rūpniecībā izmantotos sakausējumus.⁵¹²

Arī LPSR VDK 1959. gadā nonāca pie slēdziena, ka ārzemju tūristu un delegāciju vidū nereti sastopami Rietumu valstu izlūkdienestu pārstāvji, par ko arī informēja LKP CK. Piemēram, Latvijā bija viesojusies Zviedrijas varietē grupa, kuras administrators, kā ticis noskaidrots, bijis zviedru izlūkdienesta pārstāvis. Tāpat ārzemju tūristu vidū netrūkstot personu, kuras uzdodas par dāņiem un norvēģiem, kaut gan patiesībā ir latvieši.⁵¹³ Lai sekmīgāk veiktu ārzemju spiegu atmaskošanu, PSRS VDK 2. daļas vadība uzdeva Latvijas PSR VDK rūpīgi izpētīt latviešus, kuru radnieki vai tuvi paziņas strādā un dzīvo ASV vai Lielbritānijā.⁵¹⁴ Šādas ziņas palīdzētu vervēt aģentus LPSR iedzīvotāju vidū, kuri varētu tikt iesaistīti VDK uzdevumu izpildē attiecībā pret ārzemniekiem. Lai sekmīgāk veiktu darbu ar ārzemniekiem, VDK darbiniekiem prasīja apgūt svešvalodas.⁵¹⁵

7.3. Latvijas PSR drošības iestāžu izlūkošana 1952.-1956.

Pēc Otrā pasaules kara PSRS VDTK izlūkošanas rezultāti Rietumu valstīs samazinājās. Ja kara beigās padomju izlūkošanai bija labas iespējas iegūt slepenu informāciju daudzos interesējošos politiskajos un militārajos jautājumos, tad pēc kara situācija mainījās. PSRS vadības uzdevumus PSRS VDTK izlūkošanai nebija viegli izpildīt. Vieni informatori karadarbībai beidzoties zaudēja iespējas iegūt informāciju. Citi aģenti un informatori pēc kara atteicās strādāt PSRS labā, jo bija ar VDTK izlūkošanu sadarbojušies pret kopējo ļaunumu - nacismu. Pēc nacistiskā režīma likvidēšanas Vācijā viņi neuzskatīja vairs par pienākumu atbalstīt PSRS, kura arvien

⁵¹² Рильсон Дж.Т.. История шпионажа. 20-ий век. - Москва, 2000. – С.331-332

⁵¹³ LVA- PA 101.f., 22.apr., 48 a l., 163.lpp.

⁵¹⁴ Сокращенная стенограмма совещания, проведенного 2-м Главным Управлением КГБ при СМ СССР 30-го июля 1955 г.-С.-19.// LR SAB TSDC bibliotēka.

⁵¹⁵ LVA- PA, 103.f., 1.apr., 44.l., 25.lp.

ekspansīvāk nostiprināja savas pozīcijas Austrumeiropā. Otrajam pasaules karam beidzoties sākās „Aukstais karš”, kura propagandas elementi un PSRS agresīvā ārpolitika arī ietekmēja bijušos PSRS izlūkdienesta aģentus Padomju Savienībai nelabvēlīgā virzienā. Līdz ar to PSRS izlūkdienestam bija jāizveido gandrīz jauns aģentūras aparāts, lai iekļūtu NATO valstu dažādās struktūrās⁵¹⁶. PSRS izlūkdienestam, šos uzdevumus veicot promocijas darbā apskatāmajā laika posmā (1944-1956), bija mainīgas sekmes.

Latvijas PSR un abas pārējās Baltijas padomju republikas no citām padomju republikām atšķīrās ar proporcionāli lielu emigrantu skaitu, kas Otrajam pasaules karam beidzoties -1945. gadā dažādos veidos no Baltijas bija nonākuši rietumvalstīs (no Latvijas ap 160 000). PSRS izlūkošanas iestādes uzskatīja baltiešu emigrāciju par Padomju Savienībai naidīgu un emigrācijas organizācijas kā Rietumvalstu (pirmkārt, ASV) izlūkdienestu inspirētas un vadītas. PSRS drošības iestāžu izlūkošana darbībā pret baltiešu emigrāciju izvirzīja mērķus:

- 1) kompromitēt emigrācijas līderus tā, lai šo kompromitēšanu pamanītu Rietumu valstu valdības un izlūkošanas dienesti, kā arī pēc iespējas vairāk emigrantu,
- 2) emigrācijas politisko grupējumu sašķelšana, mākslīgi saasinot to attiecības,
- 3) emigrācijas organizāciju darbības dezorganizēšana, to vadībā radot nervozitāti un aizdomīgumu,
- 4) emigrācijas organizāciju un to vadītāju aktivitātes mazināšana un neitralizēšana⁵¹⁷.

Lietuvas PSR drošības iestādēs 1. (Izlūkošanas) daļa tika izveidota daudz ātrāk nekā Latvijas PSR – jau ar 1945. gada 4.maija PSRS VDTK pavēli Nr. 0043⁵¹⁸. Tas iespējams, izskaidrojams ar to, ka lietuviešiem bija lielāka emigrācija kā latviešiem. Vēl viens faktors – Lietuvas PSR VDTK veica izlūkošanu Polijā ar kuru PSRS bija kopēja sauszemes robeža, un līdz ar to lielākas iespējas aģentūras iefiltrēšanai. Zviedrijai, kurā atradās liela latviešu emigrantu kopiena, sauszemes robeža ar PSRS

⁵¹⁶ Очерки истории Российской Внешней разведки. Том 5. 1945-1965 годы. /Главный редактор С.Лебедев.-Москва:Служба внешней разведки:Международные отношения,2003.-С.10-11.

⁵¹⁷ Каринаускас В. Краткий обзор деятельности 1-го отдела КГБ Литовской ССР за 1945-1965 годы.-С.177//SAB TSDC bibliotēka

⁵¹⁸ Каринаускас В....С.1.

nebija. Uz Lietuvas PSR 1.daļas 1.nodaļas pamata tika izveidota Lietuvas VDTK operatīvā grupa, kura kļuva par PSRS VDTK 1. galvenās (izlūkošanas) pārvaldes filiāles Berlīnē sastāvdaļu. Tajā darbojās 5-6 drošības iestādes darbinieki. Operatīvās grupas uzdevums bija lietuviešu emigrantu vidē Vācijā atrast lietuviešus - Otrā pasaules kara noziedzniekus, svarīgus bijušos nacistu atbalstītājus, Vācijas speciālo dienestu bijušos aģentus un darbiniekus. Lietuvas PSR VDTK operatīvā grupa uz Austrumberlīni izveda bijušo Lietuvas armijas ģenerāli un nacistu perioda ģenerāldirekcijas amatpersonu Petru Kubiļunu, kurš tālāk tika nogādāts PSRS⁵¹⁹. Izlūkošanas darbu pret latviešu emigrāciju Vācijā arī kūrēja PSRS 1. galvenā pārvaldes filiāle Berlīnē, taču vai tur bija arī LPSR VDTK operatīvā grupa nav ziņu. Pirmajos pēckara gados LPSR VDTK neveica sekmīgas akcijas pret latviešu emigrantiem, apsūdzot tos kolaboracionismā ar nacistiem. Var pieņemt, ka tieši PSRS (1943. gadā) un, iespējams, LPSR VDTK izlūkošanas aģentūra (1944.-1945. gadā) izrādīja interesi par LCP, bijušā Latvijas vēstnieka Zviedrijā V. Salnā un citu latviešu emigrantu kā komunistiskā režīma pretinieku darbību Zviedrijā un viņu iespējamo saistību ar Zviedrijas izlūkdienestu. Par to varētu liecināt dažas norādes LPSR VDK 1987. gadā sastādītajā izziņā par arhīva lietu "Lursens-S", kas izskatās kā iegūtas no aģentūras ziņojumiem un VDTK papildinātas ar aizdomām, ka lielākā daļa latviešu emigranti Zviedrijā kalpo Rietumvalstu drošības iestādēm: "...aktīvi darbojās bijušais buržuāziskās Latvijas sūtnis Zviedrijā Voldemārs Salnais, kurš dzīvoja Stokholmā. 1943.gada martā viņš nodibināja kontaktus ar ASV un Anglijas izlūkdienesta pārstāvi Stokholmā un izklāstīja viņa rīcībā esošus datus par "nacionālo spēku" esamību Latvijā. Salnais saņēma ārzemju izlūkdienestu piekrišanu piegādāt nacionālistiem Latvijā ieročus, lai pēc tam, kad Padomju Armijas uzbrukumu rezultātā republikas teritoriju būs spiesti atstāt vācu fašistiskie okupanti, organizētu pretošanos padomju varas atjaunošanai. Atsaucoties Salnā ieteikumam, okupētajā Latvijā veidot organizācijas, kas pretotos Padomēm, 1943. gada 22.jūlijā nacionālistu līderi organizēja sava "kurjera" – žurnālista Leona Siliņa⁵²⁰ nelegālu pārvešanu uz Zviedriju, lai informētu par stāvokli Latvijā..1944. gada janvārī Salnais no ārzemju izlūkdienesta saņēma 50 000 zviedru kronu, kas bija paredzētas iesāktā darba aktivizēšanai..Trešo reizi Arnītis ieradās Latvijā 1945. gada martā ar izlūkošanas un

⁵¹⁹ Каринаускас В. Краткий обзор деятельности 1-го отдела КГБ Литовской ССР за 1945-1965 годы.-С.6,16-26./SAB TSDC bibliotēka

⁵²⁰ Domāts Latvijas Centrālās padomes dalībnieks Leonīds Siliņš

diversijas rakstura uzdevumu, kuru bija saņēmis no ģenerāļa Vernera Tepfera. V.Tepfers šai laikā bija angļu izlūkdienesta rezidents Zviedrijā un vienlaikus uzturēja sakarus ar amerikāņu un zviedru izlūkdienestiem"⁵²¹ No 1940.gadu vidus līdz 1950. gadu sākumam LPSR VDTK izlūkošanas informāciju ieguva operatīvās spēles ar Lielbritānijas izlūkdienestu laikā, bet no 1950. gadu sākuma arī operatīvās spēles ar ASV izlūkdienestu laikā. Taču LPSR VDTK/VDM aģenti, kurus operatīvās spēles laikā Rietumu valstīs pārvervēja šo valstu izlūkdienesti un kuri uzņēma kontaktus ar latviešu emigrantiem, ilgstošu sistemātisku izlūkošanas darbību nevarēja veikt. Pēc īsas apmācības Rietumu izlūkdienesti viņus nosūtīja uz Latviju (iespējams, baidoties, ka no Latvijas Rietumos nonākušie ir VDTK aģenti – kā tas arī patiešām bija).

Līdz 1952. gadam izlūkošanas informāciju ārvalstīs vāca LPSR VDM 2.(pretizlūkošanas daļas) 7.daļa, bet operatīvās spēles ar Lielbritānijas izlūkdienestu laikā arī uz ārvalstīm izsūtītie 2N daļas aģenti.

1950. gadu sākumā PSRS un LPSR drošības iestādes secināja, ka ārvalstu izlūkdienesti aktivizē savu darbību pret PSRS, izmantojot arī latviešu emigrantus un nacionālo pagrīdi Latvijā. Tādēļ pret Rietumvalstu izlūkdienestiem PSRS un LPSR drošības iestādes nolēma izmantot jaunas darbības formas un metodes. LPSR VDM nebija pārliecības, ka tā zina visus Rietumvalstu izlūkošanas aģentu nokļūšanas vietu un veidu Latvijā. LPSR VDTK aģenti ārzemēs pabija ļoti īsu laiku un tādēļ nevarēja zināt par visām Rietumu izlūkošanas aģentu sūtīšanām uz Latviju. LPSR VDM bija nepieciešama pastāvīga aģentūra ārzemēs – vismaz lielo emigrācijas organizāciju iekšienē. LPSR VDM uzskatīja, ka emigrantu organizācijas gatavo kadrus Rietumu izlūkdienestiem. Otrs iemesls kādēļ bija nepieciešama izlūkošana latviešu emigrācijā no LPSR VDM viedokļa arī bija ļoti praktisks. Latvieši 1950. gadu sākumā tuvinājās vietējām Rietumvalstu politiskajām, zinātnes un biznesa aprindām. Līdz ar to pavērās iespējas ar latviešu emigrantu palīdzību iegūt politisko, ekonomisko un zinātniski tehnisko informāciju.

Lai izpildītu iepriekš minētos uzdevumus, PSRS VDM Latvijas PSR Valsts drošības ministrijā nolēma izveidot savu izlūkošanas daļu. LPSR VDM 1. daļa tika izveidota ar PSRS VDM 1952. gada 11. janvāra pavēli Nr.0029. Dibinoties LPSR VDM 1.daļai, tajā darbojās 17 cilvēki. LPSR VDM 1. daļa pakļāvās PSRS VDM 1. galvenajai pārvaldei un ar LPSR VDM vadību bija saistīta tikai organizatoriskajos

⁵²¹ Arhīva lieta "Lursens – S"(Totalitārisma seku dokumentēšanas centra publikācija)//Latvijas arhīvi.- 1996.-Nr.1-2.-92.lpp.

jautājumos. PSRS VDM 1. galvenā pārvalde kontrolēja LPSR VDM 1. daļu. LPSR VDK 1. daļas sākotnējo darbību apgrūtināja pāreja PSRS IeM pakļautībā 1953. gadā un sekojošā pārformēšanās par LPSR VDK 1. daļu 1954. gadā.

PSRS VDM Latvijas PSR VDM 1. daļai definēja šādus uzdevumus:

1. Izlūkošanas darba veikšanu ārvalstīs no Latvijas PSR,
2. Aģentu vervēšana un sagatavošana Latvijā, lai aģenti pēc tam ilgstoši varētu darboties ārvalstīs,
3. To Latvijas PSR drošības iestāžu pirmskara arhīva aģentu (aģenti, kuri no aģentūras tiak izslēgti, bet par kuriem informāciju saglabāja LPSR VDM arhīva daļa) apzināšana, kuri pēc Otrā pasaules kara atradās ārvalstīs un operatīvo attiecību ar šiem aģentiem atjaunošana,
4. Latviešu emigrantu noskaidrošanu, kurus varētu vervēt kā LPSR VDK aģentus un atbilstošas viņiem pieejas (rakstura, radniecības, interešu, sakaru, vājību u.c.) noskaidrošana.

Izlūkošanu ārvalstīs LPSR VDK 1. daļa veica sadarbojoties ar PSRS VDM 1.galveno pārvaldi vai PSRS Augstākā komisāra Vācijā Inspekciju drošības jautājumos. Pirmajos divos darbības gados LPSR VDK 1.daļa izmantoja atklātos informācijas avotus (Rietumu avīzes, vēstules u.c.), kā arī informāciju ieguva izstrādājot Latvijas iedzīvotājus, kuriem bija sakari ārzemēs. Tika atjaunoti sakari ar aģentūru, kura bija nonākusi ārzemēs Otrā pasaules kara rezultātā. Tā LPSR VDK 1.daļas darbinieks Vidriķis dodoties uz Zviedriju sportistu delegācijas sastāvā atjaunoja sakarus ar pirmskara aģentu „Voldiņu”, kurš bija vienas no latviešu emigrantu organizācijas vadītājs. Ar aģenta „Rozetkas” palīdzību, kurš bija jūrniece tālbraucējā kuģī notika Anglijā dzīvojošā aģenta „Līstika” izpēte. „Rozetkas un „Līstika” tikšanās sekmēja pēdējā otreizēju savervēšanu, ko veica jau LPSR VDK 1.daļas darbinieks. Vienlaikus LPSR VDK 1.daļa veica lielu darbu, lai noskaidrotu tos Latvijas iedzīvotājus, kuri bija dzimuši ārvalstīs un lai izpētītu vācbaltiešus, kuri 1939.-1940. gadā bija repatriējušies no Latvijas uz Vāciju. Šos cilvēkus izstrādāja, lai no viņiem dabūtu informāciju izmantotu citu cilvēku – īpaši vērtīgu aģentu – nelegālu sūtīšanas uz Rietumiem nodrošināšanai⁵²².

⁵²² Кучанс М. Из истории разведывательного подразделения Органов Латвийской ССР//Очерки истории первых подразделений территориальных органов КГБ СССР. Сборник №2.- Москва:Первое Главное Управление КГБ СССР.-С.30-37

1954. gadā LPSR VDM 1.daļa sāka sūtīt savus aģentus uz ārzemēm. Kā repatriants uz vienu no Eiropas valstīm tika izsūtīts aģents „Moriss”, kurš veiksmīgi iefiltrējās Rietumu sabiedrībā. Tas arī bija vienīgais LPSR VDK aģents 1950. gadu vidū, kurš ārvalstīs īslaicīgi kontaktējās ar LPSR VDK 1.daļu. No sešām operācijām, kuru mērķis bija aģentūras iefiltrēšana emigrantu organizācijās (tajā skaitā „Daugavas Vanagu” vadītāja Viļa Januma un Viļa Hāznera izstrādē ar aģentūras palīdzību) daļēji veiksmīga bija tikai viena - izmantojot „Morisu”. Pārējie aģenti, nokļuvuši Rietumos, no sadarbības ar LPSR VDK 1. daļu atteicās. Šo aģentu iefiltrēšana Rietumos notika maskējoties ar izceļošanu, jo aģentiem bija radnieki ārvalstīs. Šādi rezultāti neapmierināja LPSR VDK 1.daļas vadību. 1950. gadu pirmajā pusē LPSR VDK 1. daļas operatīvie darbinieki sagatavot aģentus nopietnam darbam ārvalstīs nebija spējīgi. LPSR VDK par to vainoja PSRS VDK 1. Pārvaldi, kas pēc LPSR VDK domām, teritoriālajām izlūkošanas daļām pievērsa maz uzmanības. 1954. gada 10. februārī PSKP CK Prezidijs pieņēma lēmumu par drošības iestādes atdalīšanu no PSRS IeM. Sākotnēji šis lēmums tika pieņemts, lai mazinātu represīvo struktūru centralizāciju, palielinātu komunistiskās partijas kontroli pār drošības iestādi. Sekojošie lēmumi - PSKP CK Prezidija 1954. gada 12. marta lēmums par drošības iestāžu galvenajiem uzdevumiem un 1954. gada 13. marta PSRS AP Prezidija lēmums par PSRS Valsts drošības komitejas pie Ministru Padomes izveidošanu ne tikai mazināja represīvo iestāžu centralizāciju, bet arī pasvītēja pret ārvalstīm vērsto izlūkošanu un pretizlūkošanu kā drošības iestāžu galvenos uzdevumus.

PSKP CK Prezidija 1954. gada 12. marta lēmums par drošības iestāžu galvenajiem uzdevumiem izlūkošanā noteica, ka izlūkošana jāpastiprina pret kapitālistiskajām valstīm, pirmkārt ASV un Lielbritāniju, iegūstot svarīgāko militāro un zinātniski tehnisko informāciju par šīm valstīm, savlaicīgi atklājot un neitralizējot Rietumvalstu izlūkošanas nodomus pret PSRS⁵²³.

PSKP CK 1954. gada 30. jūnija lēmums „Par drošības iestāžu izlūkošanas pasākumu pastiprināšanu” noteica, ka izlūkošana galvenokārt jāizvērs ASV un Lielbritānijā, kā arī tajās valstīs, kuras ASV un Lielbritānija izmanto spiegošanai pret

⁵²³История советских органов государственной безопасности: Учебник/Высшая Краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Э.Дзержинского.- Москва,1977.-С.497.

PSRS: pirmkārt, VFR, Francijā, Austrijā, Turcijā, Irānā, Pakistānā un Japānā⁵²⁴. LPSR VDK 1.daļai no minētajām valstīm prioritāras nebija Āzijas valstis.

PSRS VDK izlūkošanas teritoriālo struktūrvienību, tajā skaitā LPSR VDK 1. daļas uzdevumus noteica PSRS VDK 1954. gada 20. jūlija pavēle Nr.00405. Pavēlē tika definēta teritoriālo struktūrvienību loma kopējā PSRS izlūkošanas sistēmā, tām tika doti noteikti uzdevumi un konkretizētas metodes kā veikt izlūkošanu ārvalstīs. Līdz ar to LPSR VDK 1.daļa arī ieguva skaidrāku priekšstatu par tām prasībām, ko daļai izvirzīja PSRS VDK. 1.Galvenā pārvalde. Lai atskaitītos par LPSR VDK 1.daļas darbību pie PSRS VDK vadības 1955. gada janvārī tika izsaukts LPSR VDK priekšsēdētājs J.Vēvers. Pēc J.Vēvera ziņojuma PSRS VDK pieņēma lēmumu par LPSR VDK izlūkošanas darba stāvokli un tā uzlabošanu. LPSR VDK izlūkošanai tika uzdots Rietumvalstīs organizēt izlūkošanu ar aģentu-nelegāļu palīdzību⁵²⁵. 1955. gada februārī PSRS VDK konkretizēja LPSR VDK 1.daļas uzdevumus:

- iegūt ticamu informāciju par VFR un Zviedrijas valdību darbību, t.sk. aizsardzības politikas jautājumos, kas vērsta pret PSRS,
- iegūt informāciju par ASV un Lielbritānijas valdību un izlūkdienestu darbību pret PSRS,
- atklāt ceļus kā Rietumvalstu aģentūra tiek iesūtīta PSRS,
- izstrādāt latviešu emigrantu organizācijas ārvalstīs un lokalizēt to darbību, nepieļaujot emigrantu organizāciju koordinētu darbību visā pasaulē.

PSRS VDK 1.Galvenā pārvalde LPSR VDK 1.daļai uzdeva 1955. gadā Zviedrijā un VFR izveidot uzticamu aģentūras tīklu, to iesūtot no PSRS, vervējot jaunus aģentus minētajās valstīs un atjaunojot sakarus ar iepriekš izmantoto aģentūru ar kuru ilgāku laiku nav uzturētas operatīvas attiecības. Lai nākotnē izveidotu rezidentūras – veidotu operatīvo darbību tā, ka viens izlūkošanas darbinieks-rezidents ārvalstīs vāc informāciju no veselas aģentu grupas, LPSR VDK 1.daļai tika uzdots ārvalstīs nelegāli iefiltrēt un legalizēt rezidentus. Vēl LPSR VDK 1.daļai uzdeva vervēt izlūkošanas aģentūru Latvijā, ASV un Lielbritānijā to iefiltrējot ar tur dzīvojošu radnieku - latviešu netiešu palīdzību.

⁵²⁴ Очерки истории Российской Внешней разведки.Том 5.1945-1965 годы/Гл.ред. Лебедев С.- Москва:Служба внешней разведки:Международные отношения,2003.-С.9

⁵²⁵ Кучанс М. ...С.37.-38

Lai iepriekš minētos uzdevumus veiktu, LPSR VDK 1.daļa ķērās pie aģentu nelegāļu sagatavošanas⁵²⁶. Nelegāļi bija VDK virsnieki un aģenti. Vairākums no viņiem bija padomju izcelsmes un strādāja zem dziļa piesega ārzemēs, pieņēmuši ārvalstu pilsoņu identitātes. Pēc otrā pasaules kara PSRS VDM centās sasniegt pirmskara laika panākumus, līdzās „legālajām rezidentūrām”, kuras strādāja zem diplomātiskā vai cita oficiāla piesega, ārvalstu galvaspilsētās izveidojot komplicētu „nelegālo rezidentūru” tīklu. Par nelegāļiem plašāku informāciju sniedzis vienīgi uz Lielbritāniju pārbēgušais bijušā PSRS VDK arhīva darbinieks Vasīlijs Mitrohins, kurš strādāja arī ar PSRS VDK 1.Galvenās Pārvalde visslepenākās S daļas (daļa darbam ar nelegāļiem) arhīva lietām. Pēc V.Mitrohina informācijas, PSRS VDM nelegāļi, kuriem sekmīgi izveidoja fiktīvas ārvalstu pilsoņu identitātes, bija daudzu un dažādu profesiju pārstāvji, sākot ar Ņujorkas gubernatoru un Kostarikas vēstnieku, beidzot ar klavieru skaņotāju. Blakus pārliecības pilniem PSRS VDM Pirmās galvenās pārvaldes virsniekiem, kuri, strādājot zem piesega, visā savā ārvalstu uzturēšanās laikā stingri ievēroja profesijas diktēto disciplīnu, bija arī tādi, kas nespēja pārdzīvot, kad savām acīm pārliecinājās par kontrastu starp padomju propagandas radīto kapitālistiskās ekspluatācijas tēlu un rietumu dzīves realitāti⁵²⁷.

Kā nelegāļus LPSR VDK 1. daļa centās sagatavot komunistiskās partijas aktīvistus, kuri Otrā pasaules kara laikā bija palikuši nacistu okupētajā Latvijā un par kuriem VDK nebija kompromitējošas informācijas. Nelegāļus LPSR VDK 1. daļa sagatavoja Latvijā – iepazīstinot ar izlūkdienestu interesējošo personu izstrādes un vervēšanas metodēm, mācot atpazīt Rietumvalsts pretizlūkošanas novērošanu, sakaru uzturēšanu ar radoraidītāja vai šifrēta slepenraksta palīdzību. LPSR VDK 1. daļa arī pati sagatavoja nelegālim nepieciešamos viltotos dokumentus. Nelegāļus apmācīja arī šaušanā un sambo paņēmienos. Perspektīvākie nelegāļu kandidāti ieguva LPSR VDK 1. daļas virsnieku pakāpes. Lai Zviedrijā izveidotu nelegāļu rezidentūru uz šajā valstī paredzēja iefiltrēt LPSR VDK 1. daļas rezidentu ”Hermani”. Viņam kā izlūkdienestu interesējošo Zviedrijas pilsoņu izstrādātāju paredzēja nosūtīt aģentu „Neptūnu”. Lai strādātu par „legālu” rezidentu, maskējot viņu par PSRS iestādes darbinieku, uz

⁵²⁶ Кучанс М. Из истории разведывательного подразделения Органов Латвийской ССР//Очерки истории первых подразделений территориальных органов КГБ СССР. Сборник №2.- Москва:Первое Главное Управление КГБ СССР.-С.38

⁵²⁷ Andrew C., Mitrochin W. Das Schwarzbuch des KGB.Moskau Kampf gegen den Westen.- Berlin:Ullstein,2006.-S.18-19.

Zviedriju paredzēja nosūtīt aģentu "Ozolu"⁵²⁸. Padomju iestādēm bija pienākums izlūkošanai rezervēt noteiktu štata vietu skaitu gan ārvalstīs, gan pašā PSRS, stingri ievērojot konspirāciju- neatšifrējot, ka noteiktā amatā ir maskēts izlūkdienesta darbinieks vai aģents⁵²⁹.

LPSR VDK 1. daļa, sagatavojot nelegālus, tomēr nebija pietiekoši izpētījusi viņu raksturu. Operatīvajiem darbiniekiem un aģentūrai, kura bija paredzēta nelegālas rezidentūras izveidošanai VFR bija jāstažējas VDR, lai pierastu pie darbības vāciskā vidē. Uz VDR tika komandēts LPSR VDK 1.daļas operatīvais darbinieks, lai vadītu tur nosūtītos nelegāļu kandidātus. Taču nelegālus vienu pēc otra bija jāsūta atpakaļ uz Latviju. Darbam ārvalstīs viņi nebija derīgi.

Neveiksmīgi tika veidota arī rezidentūra Zviedrijā. LPSR VDK potenciālais rezidents „Hermanis” šaubījās par savām spējām jau Latvijā. Savukārt aģents „Neptūns”, kurš sākumā tika iefiltrēts VFR dislocētājā lietuviešu sardzes rotā, tur lauza kāju. Pēc tam darbu viņš vairs atrast nevarēja. Atgriežoties VDR „Neptūns” tika izslēgts no aģentūras, tā Zviedriju nerasniedzot. Uz šādām neveiksmēm asi reaģēja PSRS VDK 1.galvenā pārvalde un LPSR VDK 1.daļai turpmāk tika uzticēta vienīgi nelegāļu kandidātu atlase un sākuma pārbaude. Ar „nelegāļu” sagatavošanu un pārbaudi nodarbojās PSRS VDK 1.galvenā pārvalde.

Organizējot nelegālās rezidentūras Zviedrijā un VFR LPSR VDK 1.daļa turpināja mēģinājumus iefiltrēt savus aģentus abu minēto valstu specdienestos tā lai specdienesti paši uzņemtu sakarus ar VDK aģentu. 1955. gadā uz Zviedriju it kā nacionālās pagrīdes sakarnieks nelegāli tika nogādāts LPSR VDK aģenta Vidvuda Šveica rekomendētais un vēlāk kā LPSR VDK aģents savervētais „Tūrists”. Viņam līdz bija LPSR VDK izstrādāti dezinformācijas materiāli. Pēc trīs nedēļām ar ASV izlūkdienesta palīdzību „Tūrists” atgriezās Latvijā ar naudu, radioaparāturu, šifriem un ieročiem.LPSR VDK uzskatīja, ka arī turpmākā „Tūrista” izmantošana operatīvajā spēlē ar Rietumvalstu izlūkdienestiem bijusi veiksmīga⁵³⁰. Taču no 1954. gada, ja ne agrāk, Rietumvalstu izlūkdienesti zināja, ka no Latvijas iesūtītie „nacionālās pagrīdes” pārstāvji visi ir LPSR VDK aģenti. Līdz ar to dezinformēta tika LPSR VDK. Ārvalstu izlūkdienesti tēloja, ka tie LPSR VDK iesūtītajiem aģentiem un viņu

⁵²⁸ Кучанс М....-С.38

⁵²⁹ Очерки истории Российской Внешней разведки.Том 5.1945-1965 годы/глав. Ред. Лебедев С.- Москва:Служба внешней разведки:Международные отношения.-2003.-С.9

⁵³⁰ Кучанс М....С.40

pārvervēšanu izmantoja vienīgi nepareizas informācijas sniegšanai un uzmanības novēršanai no citiem uz Latviju potenciāli sūtītiem-ar LPSR VDK nesaistītiem Rietumvalstu izlūkdienu aģentiem.

Neliels starptautiskās situācijas atslābums ap 1955. gadu ļāva LPSR VDK 1.daļai izmantot iespēju no latviešu emigrācijas ievākt informāciju, neizmantojot nelegālas rezidentūras. Izmantojot augošo padomju pilsoņu izbraukšanu uz ārvalstīm un ārvalstu pilsoņu iebraukšanu Latvijā LPSR VDK 1.daļas operatīvie darbinieki ieguva vairākus avotus valstīs, kur kompakti dzīvoja latviešu emigranti. Latviešu trimdas organizāciju līderiem tika piespēlēti LPSR VDK aģenti no Latvijas. Līdz ar to LPSR VDK ieguva informāciju par latviešu emigrācijā notiekošajiem procesiem, nodeva LPSR VDK 2.daļai informāciju par iespējamiem Rietumvalstu izlūkdienu aģentiem – trimdas latviešiem. Kopēji ar PSRS VDK 1.Galveno pārvaldes rezidentūrām LPSR 1.VDK vervēja aģentus-Rietumvalstu pilsoņus.

LPSR VDK 1.daļas iegūtā informācija, izstrādājot emigrācijas organizāciju līderus un aktīvistos, un pēc VDK domām atrastie pierādījumi par trimdinieku saikni ar ārvalstu spēcīgiem tika izmantota emigrācijas šķelšanai. Šādu uzdevumu LPSR VDK bija izvirzījusi LKP⁵³¹. To VDK mēģināja panākt latviešu trimdas līderus apsūdzot nacistu kara noziegumos (apogeju kampaņa sasniedza 1960.gados), kā arī mēģinot mākslīgi radīt opozīciju pašā emigrācijā. Viens no pirmajiem emigrācijas šķelšanas pasākumiem bija Zviedrijā dzīvojošo diriģenta Leona Reitera un viņa sievas Aldonas Tepferes (Zviedrijā dzīvojošā ģenerāļa V. Tepfera meita) iespaidošana ar aģentūras palīdzību, lai panāktu abu atgriešanos Latvijā. 1956. gadā ar Leonu Reiteru pēc LPSR VDK 1.daļas norādījuma kontaktējās kāds latviešu padomju rakstnieks, kurš Zviedrijā kā tūrists izspieģoja vairākus latviešus. 1957. gadā LPSR VDK. 1.daļa L.Reitera izstrādi turpināja un 1958. gada sākumā viņš ar sievu atgriezās Latvijā⁵³². Tur viņi politiski represēti netika un līdz ar to vismaz Zviedrijas latviešu trimdā vairs nevarēja runāt, ka trimdinieki atgriežoties Latvijā, nokļūst Sibīrijā.

Tikai 1950. gadu vidū LPSR VDK sāka apgūt metodes darbam pret latviešu emigrāciju, kuras sekmīgi varēja izmantot vēlākajās desmitgadēs. LPSR VDK, organizējot darbu pret emigrantu organizācijām, vadījās no pieņēmuma, ka visas emigrantu organizācijas lielākā vai mazākā mērā saistītas ar Rietumvalstu

⁵³¹ Кучанс М. ...С.41

⁵³² Кучанс М. ...С.42

speciālajiem dienestiem. Savukārt Rietumvalstu specdienesti, pēc VDK domām, emigrantu organizācijas izmantoja lai grautu Padomju Savienību. Ņemot vērā šīs VDK nostādnes, pati VDK pret emigrantu organizācijām pielietoja aktīvas un uzbrūkošas metodes. VDK uzskatīja, ka tikai tā pretinieka plānus var uzzināt jau iepriekš, apsteidzot un paralizējot pretinieka – t.i. emigrantu organizāciju nodomus.

Pret emigrantu organizācijām vērsās PSRS VDK centrālā aparāta un vietējo struktūrvienību – tai skaitā LPSR VDK izlūkošana un pretizlūkošana. PSRS VDK varēja sasniegt nepieciešamo rezultātu tikai tad, ja izlūkošana un pretizlūkošana centrā un perifērijā pareizi koordinēja savstarpējo darbību.

PSRS VDK operatīvajiem darbiniekiem, kuri Rietumvalstīs darbojās PSRS diplomāta statusā jau Otrā pasaules kara gados, pēc kara uzdeva personiski uzņemt kontaktus ar emigrācijas organizāciju biedriem, sevišķi organizāciju vadītājiem. Tomēr VDK radās problēma – diplomātu aprindās, kurās strādāja PSRS operatīvie darbinieki, emigrantu organizāciju dalībnieki neapgrozījās. Savukārt, ja PSRS diplomāts - pēc tautības krievs ierastos baltiešu trimdas organizācijās vai mājās pie kāda emigrācijas organizāciju darbinieka, tas „mazākais, šķīstu dīvaini un noteikti piesaistītu arī pastiprinātu Rietumu specdienestu uzmanību. Tādēļ pret baltiešiem PSRS VDK izmantoja baltiešu izcelsmes ārējās pretizlūkošanas darbiniekus. Tā tūlīt pēc kara Austrumberlīnē nodibinātajā Padomju komitejā par atgriešanos dzimtenē, kas patiesībā bija PSRS VDK filiāle, strādāja Latvijas LPSR VDK pārstāvis majors Krišjānis Krūmiņš, rakstnieki un publicisti Ādolfs Talcis, Žanis Zakenfelds, Bruno Zēbergs. Vēlāk VDK piesegorganizācijas nosaukums mainījās – "Padomju Komiteja repatriācijas veicināšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs". Tomēr VDK darbs ar latviešu trimdiniekiem organizācijā, kas it kā rūpējās par sakaru uzņemšanu ar visu no PSRS teritorijas emigrējušo tautu pārstāvjiem, nesekmējās. No 1955. gada līdz 1958. gada maijam Rīgā divreiz nedēļā iznāca avīze «Par Atgriešanos Dzimtenē». Pirmsakumos avīze pārpublicēja krievu emigrantiem veltītu rakstu tulkojumus latviešu valodā par krievu repatriantu atgriešanos nabadzīgajā Krievijas vidienē un laimīgo dzīvi vietējā kolhozā. Protams, ka latviešu trimdinieku vidū šādi raksti sasniedza pilnīgi pretēju efektu tam, ko vēlējās avīzes izdevēji. Šādai politikai oponents bija uz Austrumberlīni 1956. gadā nosūtītais Ā.Talcis, kurš prasīja avīzes pārkaršanu latviešu emigrācijai uztveramā veidā. Komitejas vadība šādu brīvdomību nepieļāva un Ā.Talcim bija jāatgriežas Rīgā. Ā.Talča domu pieņēma PSRS VDK

vadība un kopš 1958. gada „Par atgriešanos dzimtenē” tika pārkartota kā latviski orientēta padomju avīze latviešu trimdiniekiem „Dzimtenes Balss”⁵³³.

Lai mazinātu emigrācijas organizāciju ietekmi, VDK izvirzīja šādus sava darba mērķus.

1. Emigrantu organizāciju skaita un ietekmes samazināšana, vienlaikus mēģinot palielināt emigrantu sakarus ar dzimteni un mēģinot panākt simpātijas pret PSRS.

VDK vēlamais bija – panākt emigrantu neuzticību savām organizācijām.

2. Otrs mērķis - emigrantu jaunatnes nošķiršana no emigrantu vecākās paaudzes un tās uzskatiem, līdz ar to mēģinot panākt emigrantu organizāciju vadības novecošanu un kadru trūkumu.

3. Ideju par personiskās karjeras prioritāti un asimilēšanās noskaņojuma veicināšana, tā mazinot emigrācijas pieķeršanos brīvas Latvijas un latviskuma ideāliem,

4. Dažādu emigrācijas organizāciju pretrunu un domstarpību paspilgtināšana, kā arī attiecību saasināšana starp grupējumiem organizāciju iekšienē.

5. Lai cīnītos ar pašas VDK definēto lielo Rietumvalstu specdienestu ietekmi emigrācijas organizācijās, VDK par vienu no saviem mērķiem uzskatīja neuzticības radīšanu pret emigrācijas organizācijām no Rietumu specdienestu puses kā pret organizācijām, kas pilnas ar krievu aģentūru. VDK pieņēma, ka Rietumvalstu specdienesti interesējas par latviešu emigrāciju kā potenciālajiem spiegiem, kurus varētu iesūtīt PSRS un Latvijā kā tūristus. VDK cerēja, ka emigrācijas organizāciju kompromitēšana, radot aizdomas par krievu aģentūru tajās, mazinās PSRS iesūtīto spiegu skaitu.

6. VDK centās panākt arī emigrācijas organizāciju dalībnieku idejisku pāraudzināšanu, kas gan šķiet izdevās visvājāk.

7. Kā vēl viens no VDK mērķiem jāmin organizāciju kompromitēšana Rietumvalstu pamatiedzīvotāju sabiedrībā.

8. VDK galamērķis bija trimdas organizāciju pilnīga sagraušana.

Nevajadzētu pārspīlēt VDK iespējas ietekmēt emigrācijas organizāciju darbību. VDK resursi arī nebija neierobežoti un ārvalstīs cīņa ar emigrāciju nebija prioritāte. Prioritātes bija spiegošana un ārvalstu politiskās vadības ietekmēšana.

⁵³³ Lešinskis I. Kalpības gadi//Latvija šodien.-1986.-47.-48.lpp.

Tādēļ arī pati VDK spēkus koncentrēja uz vienu šauru, bet labi izmantojamu lauciņu emigrācijā, sevišķi izmantojot nesaskaņas, kuras eksistēja vai kuras varēja izraisīt starp emigrācijas organizācijām ar VDK aģentūras palīdzību. Aģentūra – VDK aģenti bija pamats un arī VDK efektīgākais līdzeklis, lai izzinātu emigrantu organizācijas un ietekmētu to darbu. Ja VDK bija aģents emigrācijas organizācijā – VDK ar visiem iespējamajiem līdzekļiem centās nostiprināt aģenta pozīcijas organizācijā, lai iegūtu plašāku ietekmi un informāciju. Organizācijā aģents nedarbojās tikai kāda viena uzdevuma izpildīšanai. Izmantošana bija paredzēta ilglaicīga. Ja aģentus iesaistīja emigrācijas organizāciju šķelšanā vai kompromitēšanā, VDK vadība stingri raudzījās, lai VDK operatīvie darbinieki savos pasākumos aģentu neatšifrētu. Interesanti, ka pret emigrantu organizācijām izmantoja ne tikai VDK aģentūru – savervētos emigrantus, bet arī savervētos Rietumvalstu pilsoņus un PSRS pilsoņus.

PSRS VDK uzskatīja, ka vislielāko efektu var sasniegt, ja operatīvo pasākumu rezultātā izdodas sanaidot emigrācijas organizācijas, it sevišķi, ja domstarpības izskan presē. Tad VDK varēja minētās domstarpības izmantot saviem pasākumiem. Atsevišķu organizācijas biedru vilšanos trimdas organizāciju darbībā vai neapmierinātību ar organizāciju vadību VDK uzskatīja par labvēlīgu, lai vervētu sev jaunus aģentus. Iepriekš minēto VDK interešu dēļ tā Svarīgu nozīmi pievērsa arī iekļūšanai Rietumu presē⁵³⁴.

⁵³⁴Фабричников А.,Мышко В. Антисоветские эмигрантские организации за рубежом и работа против них/Краснознаменный институт комитета Государственной безопасности при Совете Министров СССР, Москва:НИРО,1972.-С.32-100.

8. LPSR drošības iestāžu cīņa ar pretpadomju darbību

8.1. LPSR drošības iestāžu cīņa ar “pretpadomju propagandu un aģitāciju”.

LPSR drošības iestāžu viena no visbiežāk izvirzītajām apsūdzībām visā pomocijas darbā apskatītajā laika posmā bija apsūdzība par “pretpadomju propagandu un aģitāciju”. Jau pēc Latvijā okupācijas 1940. gadā represīvās iestādes KPFSR Kriminālkodeksa 58-10 pantu reālu un iedomātu režīma pretinieku apsūdzēšanai varēja izmantot, ņemot vērā ilggadējo pieredzi tā pielietošanā politiskos procesos Krievijā. 58-10 pants bija viens no visbiežāk piemērotajiem pantiem jau 1940. gada jūnijā – augustā apsūdzētajiem Latvijas iedzīvotājiem⁵³⁵. Lielākai daļai no šajā laikā apsūdzēto bijušās organizācijas „Pērkonkrusts” 54.dalībniekiem 58. panta 10. punktā minētais nodarījums blakus citiem kontrevolucionārā - 58 panta punktiem bija apsūdzību pamats⁵³⁶.

1940.-1941. gadā Latvijā izveidojās vairākas pret režīmu vērstas pagrīdes organizācijas. Vienā no skaitliski lielākajām bija organizācija „Tēvijas Sargi”, kuri izdeva arī savu nelegālo avīzi ”Ziņotājs”. 1941. gadā LPSR VDTK arestēja 73 organizācijas dalībniekus. Vairākiem no viņiem apsūdzībā uzrādīts arī 58 -10 pants. Par PSRS represīvo iestāžu nopietno attieksmi pret organizāciju liecina PSRS drošības komisāra V.Merkulova 1941. gada 8.aprīļa ziņojums par grupas arestu VK(b)P CK, PSRS TKP un PSRS IeTK⁵³⁷. Tūlīt pēc Latvijas reokupācijas 1944. gadā režīms izmantoja 58 -10 pantu lai represētu Latvijas iedzīvotājus par darbību nacistiskā režīma valdīšanas laikā Latvijā Otrā pasaules kara gados. 1944. gada 23.novembrī LPSR VDTK uzsāka 1944.-1945. gadā vismasveidīgāko krimināllietu par Latvijas iedzīvotāju darbību nacistu okupācijas laikā - krimināllietu par organizācijas "Tēvijas sargi" darbību⁵³⁸. Organizācija izplatīja arī nelegālu avīzi "Par Latviju". Organizācijas dalībnieks Ādolfs Krastiņš tika tiesāts pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58-2 panta – par bruņotu sacelšanos un pēc 58-10 panta⁵³⁹ Izmantojot 58-10 pantu, tika tiesāts arī organizācijas dalībnieks Maksis Cīrulis.⁵⁴⁰

⁵³⁵ Ērglis Dz., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis A. Padomju represijas Latvijā 1940.gada jūnijā – augustā//Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13.sējums –Rīga:LVI,2004.-103.lpp.

⁵³⁶ Ērglis Dz., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis A. ..118.-119.lpp.

⁵³⁷ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне.Сборник документов.Том I.Книга вторая – Москва, 1995.-С.-79.-81.

⁵³⁸ LVA, 1986.f., 1.apr.,62.l.

⁵³⁹ No NKVD līdz KGB.959,961.lpp.

⁵⁴⁰ No NKVD līdz KGB. ...145.lpp.

Kā liecina pagrīdes preses izdevumi un nelegālie uzsaukumi pēc Otrā pasaules kara -1940. gadu otrajā pusē aktīvākie pretpadomju aģitācijas veicēji bija nacionālie partizāni un skolu jaunieši⁵⁴¹. 1948. gadā vien LPSR Iekšlietu ministrijas karaspēka Kara tribunāls izskatīja trīs jauniešu pretošanās grupu lietas (kopā 89 cilvēki), kuru dalībniekus apsūdzēja arī par pretpadomju aģitāciju⁵⁴².

Salīdzinot ar iepriekšējiem gadiem, Latvijas iedzīvotāju represēšana par pretpadomju aģitāciju un propagandu, neapsīka arī pēc Staļina nāves 1953. gada 6. martā un PSRS MP priekšsēdētāja vietnieka un iekšlietu ministra L.Berijas valsts reformu laikā. Arī pēc L. Berijas notiesāšanas. 1953.gadā (no marta) PSRS Prokuratūrā uzraudzības lietvedība tika uzsākta par 50 LPSR iedzīvotājiem, kuri tika apsūdzēti pēc 58-10 panta. Vairāki no apsūdzētajiem tika apsūdzēti par necienīgu izteikšanos sakarā ar J.Staļina slimību un nāvi⁵⁴³. Tā, piemēram, vēl pirms J.Staļina nāves -1953. gada 4.martā tika aizturēta un pēc tam notiesāta strādniece Faina Stepanova, kura par Staļinu bija teikusi: Nomirs – tad būs labāk. Viņš neko labu nav izdarījis. Tikai organizējis kolhozus.”⁵⁴⁴ Par tai pašā dienā Staļinam izteiktajiem apvainojumiem LPSR VDM 11. martā Rīgā arestēja arī uzskaitvedi Liliju Bobrovu.⁵⁴⁵

Rīgas cementa rūpnīcas strādnieks Rūdolfs Adamovičs 1953. gada 7.martā tika aizturēts par Staļina apvainošanu sakarā ar viņa nāvi.⁵⁴⁶ Tādu pašu nodarījumu inkriminēja 13. martā aizturētajam strādniekam Imantam Vičim. Arī L.Berijas veikto reformu laikā 1953. gadā turpinājās Latvijas iedzīvotāju aizturēšana. 1953. gada 27.martā tika aizturēts salicējs Eduards Gūtmanis par pretpadomju literatūras turēšanu savā dzīvoklī⁵⁴⁷. 1953.gada 3.aprīlī par pretpadomju aģitāciju - padomju varas un kolhozu iekārtas gānīšanu tika aizturēts un vēlāk notiesāts Kandavas rajona kolhoznieks Osvalds Zeps⁵⁴⁸.

1957.- 1958. gadā par pretpadomju propagandu un aģitāciju notiesāto skaits PSRS un LPSR krasi pieauga. Tam pamatā 1956.-1957. gada politiskās norises Padomju Savienībā un Austrumeiropā: 1956. gada PSKP XX kongresa nostādnes par staļinisma

⁵⁴¹ Bambals A. Lietiskie pierādījumi Latvijas PSR VDK krimināllietās –nacionālo partizānu vēstures avots (1944-1956)/Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara. Starptautiskās konferences materiāli, 2005. gada 7.-8.jūnijs, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 17.sēj.- Rīga:LVA, 2006.- 154.-177.lpp.

⁵⁴² LVA, 270.f., 25.apr., 373.l., 86.-93.lp.

⁵⁴³ 58-10.... C.12-212.

⁵⁴⁴58-10...C.42

⁵⁴⁵ 58-10.... C.67..

⁵⁴⁶ 58-10.... C.38

⁵⁴⁷ 58-10. ...C.139-140.

⁵⁴⁸ 58-10...C.158.

nosodīšanu un līdz ar to saistītās cerības par režīma liberalizāciju, ortodoksālo staļinistu apjukums jaunajā situācijā, 1957. gada Vjačeslava Molotova, Lāzara Kaganoviča un Grigorija Maļenkova atstumšana no PSRS varas virsotnes.

1957. - 1958. gadā par „pretpadomju propagandu un aģitāciju” notiesāto skaitu palielināja arī cilvēki, kuri izteica savu viedokli par 1956. gada pārmaiņām Polijas un Ungārijas iekšpolitikā.

8.1.1. 1956.gada Ungārijas revolūcija un pretpadomju izpausmju apkarošana PSRS /LPSR

1956. gada 22.-24.oktobrī Ungārijā notika sacelšanās pret tā sauktās sociālistiskās valsts režīmu. Ungāri pieprasīja demokrātisku režīmu un PSRS armijas izvešanu no valsts. Par jauno valdības vadītāju kļuva Imre Nāgš, kurš 1.novembrī paziņoja par Ungārijas neitralitāti un izstāšanos no PSRS vadītās Varšavas līguma valstu militārās savienības. 4. novembrī pēc asiņainām kaujām, ungāriem zaudējot ap 20 000 cilvēkus, Budapeštas ielās ieripoja PSRS tanki. Sacelšanās tika apspiesta.

Okupētajā Baltijā Ungārijas notikumi atbalsojās diezgan plaši. Visskaļāk Ungārijas piemērs tika izkļiegts Lietuvā. 1956.gadā novembra sākumā – laikā, kad lietuviešu kapos katoļi arī tagad aizlūdz par mirušo dvēselēm, notika stihiskas demonstrācijas. Skanēja izsaučieni: „Brīvību Lietuvai”, „Sekosim Ungārijas piemēram”, „Nost komunistus”, „Krievi, vācieties ārā no Lietuvas”, dziedāta Lietuvas Republikas himna. Kauņā demonstrācijā piedalījās pat vairāk kā 20 000 cilvēku – „sociālisma” laikos tas bija milzīgi liels skaits visas PSRS mērogā. Viļņā – vairāk kā 500 cilvēku. Kauņā ap 150 demonstrantiem caur milicijas ķēdēm izdevās izlauzties līdz pilsētas centram un ar Maskavai nesimpatizējošiem saucieniem doties garām VDK un kompartijas komitejas ēkām. Savukārt Igaunijā visaktīvākie Igaunijas notikumu atbalstītāji bija studenti. 27.oktobrī studentu sarīkojumā Tallinas Politehniskajā institūtā studenti publiski izteica atbalstu Ungārijas notikumiem. Institūta laborants M.Sipiso uzstājās ar runu, ka visi studenti jūt līdzīgi ungāriem un viņu vēlmei atbrīvoties no krieviem. Notiekot līdzīgiem nemieriem Igaunijā, Sipiso apsolīja pirmais ieņemt Igaunijas PSR valdības ēku. 26. oktobrī vairāki Tallinas Politehniskā institūta studenti vērsās pie Tartu Universitātes studentiem ar vēstuli,

kurā aicināja uz līdz tam nedzirdētu pārdrošību - komunistiskās jaunatnes organizācijas vietā izveidot neatkarīgu studentu organizāciju. Idejai radās piekritēji ne tikai Tartu Universitātē, bet arī Igaunijas Lauksaimniecības akadēmijā. Sava pieeja komjaunatnes jautājumam bija Viļņas Universitātes studentiem. Viņi universitātes 28.oktobra komjaunatnes konferencē aicināja augstskolā likvidēt krievu valodas apmācību un studentu grupas, kuras tika apmācītas vienīgi krievu valodā. Rezultātā, lai gan vairāk kā 20% universitātes komjaunieši bija cittautieši, tās komjaunatnes komitejā tika ievēlēti vienīgi lietuvieši.

Rīgā atbalstu ungāriem atklāti izteica vairāku uzņēmumu strādnieki, atbalstot ungāru strādnieku prasības savai valdībai un uzskatīja, ka tāpat jārikojas arī pie mums. Dzelzeļa depo strādnieks Kohans pat izteicās: „Mums arī varēja būt tāda sacelšanās kā Ungārijā, jo strādnieku materiālais stāvoklis ir ļoti slikts”. Savukārt VEFa virpotājs Ušakovs no vietējā kompartijas pirmorganizācijas vadītāja gribēja dzirdēt atbildi jautājumam – kāpēc Ungārijā strādnieki streiko, lai uzlabotu savu stāvokli, bet Latvijā streikot nedrīkst.

1956.gada novembra vidū Ventspils 1.vidusskolas 10. klasē politinformācijas nodarbībā par Ungārijas notikumiem viens no klases skolniekiem atklāti stāstīja, visticamāk, no Rietumu radiopārraidēm iegūtas ziņas par PSRS armijas zvērībām Ungārijā. Klases audzinātāja puisim ļāva runāt. Lai gan jau oktobra vidū 11.klases skolēns Ābols visas klases vārdā bija uzrakstījis vēstuli Ņ.Hruščovam, kurā aizstāvēta neatkarības piešķiršana Latvijai, skolas kompartijas biedru sapulcē par notikušo klusēja.⁵⁴⁹ Par Ungārijas notikumiem LPSR Ministru Padomes priekšsēdētājam V.Lācim vēstuli nosūtīja dzejnieks Ojārs Vācietis. LPSR Ministru Padomes priekšsēdētājs un LKP CK loceklis V. Lācis 1959. gada 1.jūlija PSKP CK Prezidija sēdē par Ungārijas notikumu ietekmi Latvijā izteicās šādi: „Jāsaka tieši, ka ungāru notikumi sacēla daudz putekļus gan inteliģencē, gan jaunatnē. Viņi sākumā nesaprata, kas tie par notikumiem, un uzskatīja tos par revolūciju (..) Mūsu nacionālisti pacēla galvas pat tiktāl, ka draudēja: „Ja mums būs tāda situācija - pakārsim, nošausim”. Dažus bija jāpieliek pie vietas. Un tad daži mūsu biedri, paturot prātā ungāru notikumus un aizbildinoties, ka jāņem vērā visi faktori, sāka rūpēties, lai pie mums

⁵⁴⁹ LVA, 131.f., 16.apr., 32.l., 1.-3.lp.

tādu asumu nebūtu. Tā arī tas sākās (*domātas reformkomunistu aktivitātes –aut.*).⁵⁵⁰»

Pēc Ungārijas revolūcijas - 1957. gadā LPSR VDK ierosināja vairākas krimināllietas par pretpadomju propagandu un aģitāciju pret cilvēkiem, kuri vārdiski atbalstīja Ungārijas sacelšanos. 1956. gada 21.novembrī tika aizturēts kurinātājs Hugo Briedis. Viņš 1956. gada 6.novembrī svinīgajā sanāksmē par godu 1917. gada oktobra apvērsumam pajautāja: "Kad pie mums mainīsies vara tāpat kā Ungārijā?"⁵⁵¹. 1957. gada 14.februārī LPSR VDK arestēja atslēdznieku Juriju Lobānovu par ungāru sacelšanās lietišānu milicijas iecirknī pēc aizturēšanas par huligānismu.⁵⁵²

Represijas pret Ungārijas revolūcijas piekritējiem Latvijā izrietēja no PSKP CK politikas pret Ungāriju un attieksmes pret revolūcijas atbalstītājiem PSRS. Tā kā Latvija bija PSRS tā sauktā nacionālā republika, Latvijā represīvā vēršanās pret Ungārijas notikumu atbalsīm bija saasināta. Situāciju Latvijā saasināja arī PSKP CK neuzticība daļai no LKP CK vadības. Maskava un vietējie kompartijas stingrā kursa aizstāvji vēršanos pret tiem LKP biedriem, kuri mēģināja kaut cik iestāties par latviešu interesēm, uzsāka tūlīt pēc Ungārijas sacelšanās. PSKP CK neapmierinātība ar LKP vadību, kas apogeju sasniedza 1959. gada LKP jūlija plēnumā, brieda jau tūlīt pēc Ungārijas notikumiem. Taču notikušās cīņas par varu LKP saistība ar represiju par pretpadomju aģitāciju un propagandu pastiprināšanās 1950. gadu otrajā pusē vēl jāpēta.

Par LKP CK biroja attieksmi pret Ungārijas notikumu atbalsīm Latvijā liecina biroja izteiktais stingrais rājiens LPSR kultūras ministra vietniekam Pāvelam Čerkovskim, kas tika pieņemts LKP CK sekretāra Miglinika spiediena rezultātā. Pēc Ungārijas notikumiem P. Čerkovskis izteicās, ka nepareizi traktētais nacionālais jautājums izraisīja Ungārijas notikumus un satrauc tas, ka šādi notikumi iespējami arī Latvijā. P.Čerkovski, pēc LKP Daugavpils komitejas sekretāra Rudomjotova domām aizstāvējis E.Berklavs⁵⁵³. E.Berklavs gan bija aizstāvējis Rudomjotovam pretējo P.Čerkovska viedokli – nepieciešamību Daugavpilī kultūras dzīvi attīstīt arī latviski⁵⁵⁴. Taču par E.Berklavu atbalstu P.Čerkovskim Ungārijas jautājumā ziņu nav.

⁵⁵⁰ № 198. Стенографический запись заседания Президиума ЦК КПСС по „Информации Н.А. Мухитдинова о поездке в Латвию” и Информации т. Шикина „О результатах проверки работы в Азербайджанской парторганизации”//Президиум ЦК КПСС 1954 -1964.Черновые протокольные записи заседаний. Том 1.- Стенограммы.- Москва:РОССПЕН,2004.-С.374.

⁵⁵¹ 58-10... С.12-265.

⁵⁵² 58-10...С.309-310.

⁵⁵³ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7.-8.jūlijā//Padomju Latvijas Komunisti.-1989.-Nr.6.-80.-81.lpp.

⁵⁵⁴ Berklavs E. Zināt un neaizmirst. - Rīga:Preses nams,1998.-170.-176.lpp.

1956. gada 6.novembrī - divas dienas pēc PSRS vadītās sociālistisko valstu militārās intervences Ungārijā PSKP CK savienoto republiku partijas orgānu daļas vadītāja vietnieks P.Piņņikovs PSKP CK nosūtīja izziņu par savienoto republiku partijas organizāciju veikto darbu lai darbaļaudīm izskaidrotu notikumus Ungārijā. Dokumentā fiksēts, ka PSRS, īpaši Baltijas republikās un Rietumbaltkrievijā atsevišķi cilvēki izteikuši arī oficiālajam padomju viedoklim Ungārijas jautājumā neatbilstošus uzskatus⁵⁵⁵.

1956. gada 24. novembrī PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu daļas vadītājs J.Gromovs ar pavadvēstuli nosūtīja CK tai adresētu LKP CK sekretāra Jāņa Kalnbērziņa ziņojumu par vairāku LKP CK biroja un CK locekļu politiski kļūdainu viedokli valodu jautājumā.1956.gada 23.novembrī LKP vadītājs J. Kalnbērziņš parakstīja PSKP CK adresētu vēstuli ar sūdzību, ka LKP CK biroja 12.novembra sanāsmē E. Berklavs, kā arī Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs Kārlis Ozoliņš sazvērējušies un uzstājušies ar iepriekš sagatavotām politiski kļūdainām runām. Minētajā sanāsmē E. Berklavs, kurš tobrīd bija LKP Rīgas komitejas pirmais sekretārs, operēja ar statistiku par latviešu mazākumu LKP un republikas pārvaldes institūcijās, kā arī arvien pieaugošo cittautiešu migrantu skaitu Latvijā un it sevišķi Rīgā. K. Ozoliņš uztraucās par to, ka LKP dominējot krieviem, tā nestrādā vietējā valodā un kļūst līdzīga sektai.

J.Kalnbērziņš Maskavai sūdzējās arī par E.Berklava uzstāšanos 19. novembra LKP CK biroja sanāsmē, kurā E.Berklavs ierosinājis izvirzīt prasību republikas iestāžu vadītājiem iemācīties latviešu valodu divos gados, pretējā gadījumā atceļot no darba un piedāvājot braukt ārā no Latvijas. Tāpat J.Kalnbērziņa dusmas izpelnījās LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks Vilis Krūmiņš, kurš pauda satraukumu par daļas no LKP vadības vēlmi nepieļaut latviešu valodas lietošanu publiskajā telpā un Latvijas Valsts Universitātes rektors Jurgens, kurš norādīja, ka bauru valodā bija ielauzījušies pat vācu baroni, bet LKP rajonu sekretāri – krievi latviski nemāk. Savukārt, ar notiekošo neapmierinātais LKP CK otrais sekretārs Kašņikovs steidza zvanīt uz Maskavu, ka pēc 19.novembra sēdes pie viņa vērsušies vairāki augsta līmeņa republikas vadītāji – latviešu valodas nepratēji, kuri lūdza norīkojumu braukt prom no Latvijas⁵⁵⁶.

⁵⁵⁵ KVJLVA, 5.f., 31.apr., 62.l., 89.-91.lp.

⁵⁵⁶ KVJLVA, 5.f., 31.apr., 59.l.,58.-61.lp.

28.novembrī J.Gromovs vērsās pie PSKP vadības ar minētās daļas ziņojumu par nacionālistisku un pretpadomju izpausmju pastiprināšanos Baltijas republikās. Ziņojumā īpaši uzsvērts, ka Maskavai netīkamās izpausmes Baltijā pastiprinājušās pēc notikumiem Ungārijā. Pēc PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu daļas domām Baltijas republikās pretpadomju un nacionālistiski izlēcieni notikuši arī tādēļ, ka partija tautu audzinot, vietējos apstākļus un īpatnības vērā neņem. Baltijas republikās vēl spēcīgas esot buržuāziskās ideoloģijas paliekas. Iedzīvotāji klausoties Rietumu radiostacijas un sarakstoties ar tautiešiem Rietumvalstīs⁵⁵⁷. Ja 1955. gadā Latvijas un Lietuvas PSR vadītājiem J. Gromovs pārmeta neprasmī saimniekot un vairākus vietējos kompartijas CK un Ministru Padomju darbiniekus ieteica nomainīt ar kadriem no Krievijas Fedrācijas, Baltkrievijas un Ukrainas⁵⁵⁸, tad 1956. gadā Baltijas republiku vadītājiem tika pārņemta nespēja nodrošināt politisko vadību. Minētajā PSKP CK savienoto republiku partijas orgānu daļas 1956. gada 28. novembra izziņas pavadvēstulē PSKP CK tika norādīts, ka Baltijas republiku kompartiju vadītāji pietiekoši nevēršas pret nacionālistiskajām un pretpadomju izpausmēm. Bet daži no tiem pat izsakot viedokli, ka stāvokli var mainīt vienīgi krievu darbiniekus nomainot ar vietējiem. Izziņā tika pieminēta LKP Rīgas komitejas pirmā sekretāra E. Berklava prasība darbiniekiem prast latviešu valodu⁵⁵⁹.

PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu daļas 1956. gada 28.novembra ziņojumā E.Berklava, V.Krūmiņa un Jurgena izteikumi LKP CK biroja sanāsmēs tika nodēvēti daudz spēcīgāk kā J.Kalnērziņa 23.novembra ziņojumā uz Maskavu. Ja Kalnērziņš tā saukto nacionālkomunistu izteikumus atzina par politiski kļūdainiem, tad Maskavā tie tika atzīti kā politiski kaitīgi nacionālistiski izlēcieni. Pēc J.Gromova domām pieņēmumi, ka situāciju var uzlabot, vadošos amatos krievus nomainot ar vietējiem, jāatzīst par kļūdainiem. J.Gromovs novērtēja, ka pretpadomju izpausmes Baltijā vietējie vadītāji neapkaro un pat nenovērtē. Tādēļ daļa CK ieteica Baltijas republiku komunistisko partiju vadītājus pa vienam izsaukt uz Maskavu, lai viņiem norādītu kā republikās uzlabot organizatorisko un politisko darbu⁵⁶⁰. PSKP vadībā izpaudās gan neapmierinātība ar pretpadomju noskaņojumu Latvijā, gan neapmierinātība ar to, ka LKP CK pietiekami aktīvi nereaģē uz pretpadomju izpausmēm un pati pieļauj nacionālistiskus izlēcienus.

⁵⁵⁷ KVJLVA, 5.f., 31.apr., 59.l.,202.-212.lp.

⁵⁵⁸ KVJLVA, 5.f., 31.apr., 26.l.,40.- 41.,45.-46..lp.

⁵⁵⁹ KVJLVA, 5.f., 31.apr., 59.l.,202.-212.lp.

⁵⁶⁰ KVJLVA, 5.f., 31.apr., 59.l.,202.lp.

Neskatoties uz Maskavas dusmām par vēršanos pret krievu un krievu valodas dominējošo stāvokli Latvijas PSR, 1956. gada 6.decembrī LKP CK birojs pēc E.Berklava un viņa atbalstītāju pūliņiem pieņēma lēmumu „Par latviešu un krievu valodas mācīšanos vadošajiem kadriem”.⁵⁶¹ Lēmums paredzēja, ka partijas un valsts iestāžu darbiniekiem latviešu valoda jāapgūst divu gadu laikā, savukārt latviešu darbiniekiem jāprot krievu valoda. Tajā pašā dienā PSKP CK Prezidijs pieņēma lēmumus apstiprināt CK vēstuli visām partijas organizācijām par pretpadomju un naidīgu elementu izlēcieni novēršanu, kā arī uzdeva PSRS Prokuratūrai, Augstākajai tiesai un VDK pastiprināti vērsties pret padomju valsts vājinātājiem.⁵⁶² Vēstule brīdināja par „nacionālistisko elementu” valstij bīstamo darbību arī Baltijas republikās. Partijas biedriem gluži staļiniskā stilā tika atgādināts: „..Attiecībā uz ienaidnieka pabīrām nevar būt cita viedokļa kā ar viņiem cīnīties. Proletariāta diktatūrai pret viņiem jāvēršas stingri un nesaudzīgi..Mūsu svarīgākajam pienākumam jābūt boļševistiskā vērīguma paaugstināšana, revolucionāras modrības pastiprināšana, ar proletariāta diktatūras visiem līdzekļiem jau saknē nocērtot noziedzīgas prettautiskas darbības..”⁵⁶³.

Notikumiem Ungārijā un to ietekmei uz PSRS sabiedrību PSKP CK pievērsa lielu uzmanību. PSKP CK Prezidijs 1956. gada 19.decembra sēdē tika nolemts apstiprināt PSKP CK vēstuli partijas organizācijām „Par partijas organizāciju masu politiskā darba pastiprināšanu un naidīgu, pretpadomju elementu izlēcieni novēršanu”. PSKP CK Prezidijs vēstuli nolēma nosūtīt komunistiskās partijas savienoto republiku CK, novadu, apgabalu, pilsētu un rajonu komitejām ar rīkojumu vēstuli apspriest visās PSKP pirmorganizācijās⁵⁶⁴. Vēstulē tika norādīts, ka 1956.gada oktobra-novembra notikumi Ungārijā bijuši kontrrevolūcijas mēģinājums sagraut proletariāta diktatūru un iznīcināt sociālistisko iekārtu, atjaunojot muižnieku un kapitālistu varu, uzspiest Ungārijai fašistisku režīmu, izraisīt jaunu kara perēkli utt., taču ungāru tauta ar padomju karaspēka palīdzību sociālistiskos iekarojumus nosargājusi. Taču starptautiskās kapitālistiskās reakcijas ietekmē nožēlojamas

⁵⁶¹ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7.-8.jūlijā//Padomju Latvijas Komunisti.-1989.-Nr.6.-91.lpp.

⁵⁶² Президиум ЦК КПСС.1954-1964.Том 2.Постановления 1954-1958/Глав.ред. Фурсенко А./Президиум ЦК КПСС 1954-1964:Черновые протокольные записи заседаний.Стенограммы.Постановления в 3 томах/ Глав.ред. Фурсенко А.- Москва:РОССПЕН,2006.-С.493

⁵⁶³ Президиум ЦК КПСС.1954-1964.Том 2.... С.-503-504..

⁵⁶⁴ KVVJVA, 89.f.,6.apr., 2.l.,1.lp.

pretpadomju elementu paliekas vēl sastopamas arī PSRS. Šie elementi izmantojot vairāku komunistu un partijas organizāciju vadītāju bezrūpību un mietpilsonisko labsirdību un savu rīcību maskē ar vārdiem par kritiku un paškritiku, cīņu par demokrātiju. Viņi cenšas saviem mērķiem izmantot valstī vēl joprojām pastāvošās grūtības un neizdarības. Pretpadomiski noskaņotie apmelojot komunistiskās partijas un valsts politiku un izplatot provokatīvas baumas. Naidīgajiem elementiem dažviet izdodoties ietekmēt nepietiekoši idejiski nobriedušus cilvēkus, kuri atkārtoti radiostaciju „Amerikas Balss”, *BBC* un „Brīvā Eiropa” izdomājumus par padomju iekārtu.

Minētajā PSKP CK vēstulē atrodami arī vārdi, kas, domājams tieši vērsti Baltijas, varbūt pat īpaši Latvijas, virzienā: „Ir ne mazums piemēri, kad komunisti un partijas darbinieki izlēmīgi nevēršas pret pretpadomju propagandu, ienaidnieka izlēcieniem un velkas notikumu astē. Vēl trakāk. Ir arī tādi „komunisti”, kuri maskējoties ar partejiskumu un izmantojot cīņas ar personības kultu lozungus, paši nostājas pretpartejiskās pozīcijās. Viņi pieļauj izlēcienus pret partiju, apšaubā tās kursa pareizību..bīstami un nepiedodami ir tas, ka partijas organizācijas ir pasīvas. Viņus novērtējot tās bieži palaiž garām šos faktus un neparāda ļeņinisko principialitāti un partejiskumu, nedod organizētu pretsparu pretpartejiskām un demagoģiskām runām un izlēmīgi nevēršas pret pretpadomju, naidīgiem elementiem. Jāsaka tieši, ka partijas organizācijas vairākos gadījumos aizmirst, ka pret pretpadomju, naidīgiem elementiem partija vienmēr cīnījiesies un cīnīsies nesamiernieciski un noteikti..”⁵⁶⁵. Šādas PSKP norādes varēja sekmēt cīņas ar pretpadomju aģitāciju un propagandu pastiprināšanos.

Neskatoties uz novērotajām pretpadomju izpausmēm PSRS pēc 1956.gada Ungārijas un Polijas notikumiem, 1956. gadā PSKP vēl nerunāja par plašu „kapitālistisko valstu ideoloģisko diversiju”, secinot, ka imperiālistu propagandu pieņēmis niecīgs skaits PSRS iedzīvotāju, bet 1956.gada Ungārijas notikumi ietekmējuši galvenokārt tikai dažus tūkstošus Baltijas republiku iedzīvotājus⁵⁶⁶. 1957. gadā PSRS par „kontrevolucionāriem noziegumiem tiesāto skaits sasniedza 2498 cilvēkus.⁵⁶⁷ No minētajiem 84,5% tika notiesāti par pretpadomju aģitāciju un

⁵⁶⁵ KVJLVA, 89.f., 6.apr., 2.l.,1.-13.lp.

⁵⁶⁶ KVJLVA, 5.f., 31 apr., 59.l.; 62.l.

⁵⁶⁷ Крамола.Инакомыслие при Хрущеве и Брежнев: 1953-1982 гг., Москва. -С- 38.

propagandu⁵⁶⁸ 1957.gadā par pretpadomju propagandu un aģitāciju PSRS tika apsūdzēti 1964 cilvēki, no tiem vismaz 20 LPSR iedzīvotāji. 1958. gadā visā PSRS pēc 58-10 panta tika apsūdzēti 1416 cilvēki, t.sk. vismaz 24 LPSR iedzīvotāji. 1959. gadā pēc 58 -10 panta tika apsūdzēti vismaz 15 LPSR iedzīvotāji. Salīdzinot ar 1953. gadu, kad par propagandu un aģitāciju tika apsūdzēti vismaz 50 cilvēki, 1957.-1959. gados apsūdzēto LPSR iedzīvotāju skaits nav liels. Taču jāņem vērā, ka gados, kas sabiedrības lielā daļā tiek saistīti ar Hruščova atkušņa periodu, par samāksloto un nebūt ne smagāko KPFSR Kriminālkodeksā definēto noziegumu pretpadomju propagandu un aģitāciju tika apsūdzēti ievērojami vairāk LPSR iedzīvotāju kā 1954.-1956.gadā (13 cilvēki)⁵⁶⁹.

8.2.LPSR drošības iestāžu darbība Latvijas reliģisko konfesiju vidē

No 1946. gada PSRS un Latvijā ticīgo uzraudzību un daļēji arī represēšanu veica speciāla „O” daļa Vissavienības un republiku drošības iestādēs reliģisko kultu uzraudzīšanai. „O” daļu PSRS VDM struktūrā izveidoja no 1946. gadā 4. maija. Pirms tam šīs funkcijas veica PSRS VDTK 2. pārvalde un LPSR VDTK 2.daļa.1953. gadā, kad apvienoja VDM un IeM vienotā PSRS IeM reliģiskās konfesijas uzraudzīja PSRS IeM 4.pārvalde, LPSR VDTK 4.daļa, bet no 1954. gada PSRS VDK 4.pārvalde un LPSR VDTK 4.daļa⁵⁷⁰.

Padomju Savienībā valdošā režīma ideoloģija uzskatīja, ka „sociālisma apstākļos reliģija nav nepieciešams sociālās sistēmas elements”, jo sociālais taisnīgums padomju valstī mazina pieprasījumu pēc reliģijas kā „aizkapa atmaksas”. Komunistiskā partija noraidīja „mēģinājumus reliģiju izmantot lai kaitētu sabiedrības un personības interesēm”⁵⁷¹. Teorētiski PSRS bija garantēta apziņas brīvība, taču tā bija deklaratīva. Promocijas darbā apskatāmajā laika posmā: 1944.-1956. gados komunistiskais režīms Latvijā uzsāka dažādu konfesiju baznīcu pakļaušanu savām interesēm, izrēķinoties ar garīdzniekiem un ticīgajiem, kuri neatbalstīja režīmu un tā politiku reliģijas jautājumos. Konfesijas Latvijā nevarēja iespiest reliģisko literatūru. Uzlikto nodokļu deļ draudzēm bija jāatsakās no daudzām baznīcu celtnēm, kuras pēc

⁵⁶⁸ Крамола...-С-39.

⁵⁶⁹ Крамола... С-36

⁵⁷⁰ Лубянка. Органы ВЧК– ОГПУ– НКВД–МГБ –МВД–КГБ.1917-1960...С.34-81.

⁵⁷¹ Reliģija//Politiskā enciklopēdija/galv.redaktors P.Jērāns.-Rīga:Galvenā enciklopēdiju redakcija,1987.-579.lpp.

tam tika izpostītas un apgānītas. Mākslīgo ierobežojumu (augsti nodokļi par baznīcu izmantošanu, prasība pēc liela draudžu locekļu skaita u.c.) dēļ režīms likvidēja draudzes, klosterus un spieda apvienoties vienā baznīcā dažādas konfesijas. Reliģiju PSRS komunistiskais režīms uzskatīja par ienaidnieci, baidoties, ka paša režīma definētie formās izplūdušie un reāli kā ideoloģijas neeksistējošie „klerikālais antikomunisms” un „klerikālais nacionālisms” ļaunprātīgi reliģiskās jūtas izmantojot antikomunistiskiem mērķiem. Pēc komunistiskā režīma domām buržuāziskā propaganda reliģiju bija pārvērtusi par ideoloģiskās cīņas ieroci, piešķirot tai nacionālistisku pretpadomju ievirzi⁵⁷². Konfesijas Latvijā komunistiskais režīms vienkārši aizliegt nevarēja, jo 1940. gados baznīcai uzticīgi bija vēl ļoti daudz Latvijas iedzīvotāju.. 1935. gadā Latvijā bija 1 075641 luterāņi – t.i. 55, 14% iedzīvotāji⁵⁷³. Lai gan karadarbības un emigrācijas rezultātā ticīgo skaits bija samazinājies, reliģijai joprojām bija dziļas tradīcijas sabiedrībā. Lai cīnītos pret klerikālo antikomunismu un klerikālo nacionālismu Latvijas PSR režīms izmantoja PSRS MP (nevis LPSR MP) pakļauto Reliģisko kultu lietu padomes pilnvaroto Latvijā un LPSR drošības iestādes. Latvijas „tīrīšanas”, ko veica padomju represīvās iestādes laikā - 1944. gada beigās – 1945. gada sākumā LPSR VDTK arestēja 24 pareizticīgo un piecus katoļu priesterus, astoņus luterāņu mācītājus⁵⁷⁴. 1945. gada janvārī LPSR VDTK jau realizēja operatīvo pasākumu plānu un plānu ar aģentūras izmantošanu, lai izstrādātu luterāņu, katoļu un pareizticīgo garīdzniecību⁵⁷⁵.

Latvijas luterāņu un katoļu baznīcas okupācijas režīms sev centās pakļaut par katru cenu, tādēļ, ka luteriskā baznīca nebija pakļauta vienotam PSRS režīmam lojālam garīdzniecības Vissavienības centram. 1944. un 1945. gadā Latvijas pareizticīgie un baptisti tika iekļauti vienotā Vissavienības struktūrā, kas nodrošināja kontroli par šo Latvijas konfesiju ticīgajiem. Savukārt katoļu baznīcai centrs atradās Vatikānā, bet Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas vadītājs (līdz 1948. gada martam) arhibīskaps Teodors Grīnbergs atradās emigrācijā.

Kā liecina Reliģisko kultu lietu padomes pilnvarotā V.Šeškēna darbība tūlīt pēc Latvijas otrreizējās okupācijas, pilnvarotais un LPSR VDTK darbības uzdevumi un taktika pilnībā saskanēja. Nav dokumentu par V.Šeškēna un LPSR VDTK

⁵⁷² Reliģija//Politiskā enciklopēdija. .579.lpp.

⁵⁷³ LVA , 1448.f., 1.apr., 239.l., 22.-24.lp.

⁵⁷⁴ Dreimane I.Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieki nacionālās pretošanās kustībā (1944 - 1953)//Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.7.sējums.-Rīga:LVA, 2002.-224.lpp.

⁵⁷⁵ KFVA, r-9401.f., 2.apr., 92.l., 212.-219.lp.

sadarbību, taču garīdzniecības kontrole ar VDTK aģentūras palīdzību, nepaklausīgo garīdznieku represēšana pilnībā atbilst V.Šeškēna parakstītajos dokumentos paustajiem mērķiem - konfesiju pakļaušanai padomju varai un to darbības ievirzīšanai varai vajadzīgajā gultnē.

1940.gadu otrajā pusē LPSR vislielākās problēmas konfesiju pakļaušanā sagādāja katoļu baznīca, kuras vadība atradās Vatikānā. Citām Latvijas reliģiskajām konfesijām centrs nebija ārvalstīs. Saistības ar ārvalsti LPSR drošības iestādes pastiprināja katoļu konfesijas kontroli Latvijā, lai nepieļautu „pretpadomju aģitāciju un propagandu” un spiegošanu. PSRS visādi centās traucēt savas valsts katoļu garīdznieku kontaktus ar Vatikānu. Kā 1956. gada 4.aprīlī PSRS MP Reliģisko kultu lietu padomes priekšsēdētājs I.Poļanskis ziņoja PSKP CK pirmajos gados pēc Otrā pasaules kara Lietuvā, Latvijā, Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā katoļu baznīca nebija lojāla padomju varai. Tā nav atzinusi padomju likumdošanu kultu lietās, atteikusies no draudžu un baznīcu reģistrācijas, atklāti propagandējusi reliģiju. Režīmam problēmas sagādājis tas, ka konservatīvie katoļi dažādi pretojušies vietējās varas pasākumiem, kuri bija vērsti pret baznīcu. Tāpat visās iepriekš minētajās teritorijās katoļu baznīcas garīdznieki atbalstījuši nacionālos partizānus⁵⁷⁶ (Latvijā tie bija gan tikai 10 garīdznieki⁵⁷⁷). PSRS MP Reliģisko kultu lietu padomes priekšsēdētāja 1956. gada 4.aprīļa ziņojumā arī tika teikts, ka iepriekš uzskaitīto iemeslu dēļ pēckara gados tika veikti pasākumi, kas ierobežoja katoļu baznīcas darbību un ierobežoja šīs konfesijas tiesības, salīdzinot ar citām konfesijām. 1945.-1949. gados PSRS rietumu teritorijās tika represēts daudz ksendzu un vairāki bīskapi, likvidēti visi katoļu klosteri, aizliegta visu ordeņu (jezuītu, franciskāņu, bernardīnu, kapucīnu u.c.) un citu katoļu organizāciju darbība. Ar speciāliem Latvijas PSR un Lietuvas PSR Ministru Padomju lēmumiem tika aizliegta jauniešu masveida iesvētīšana. Katoļiem neļāva drukāt baznīcas literatūru, ksendziem ierobežoja piedalīšanos svinīgajos dievkalpojumos. Katoļiem neļāva celt jaunas un remontēt kara gados sagrautās baznīcas. Kā secināja PSRS MP Reliģisko kultu lietu padome priekšsēdētājs I.Poļanskis, tad 1956. gadā katoļu garīdzniecība (arī tās virsotne) tiešo un netiešo represiju rezultātā bija kļuvusi lojāla padomju varai un tās pasākumiem. Visi bīskapi lielākā vai mazākā mērā tika iesaistīti cīņā par mieru – PSRS

⁵⁷⁶ KVJLVA, 5.f., 33.apr., 23.l., 1.lp.

⁵⁷⁷ Dreimane I.Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieki nacionālās pretošanās kustībā (1944 - 1953)//Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.7.sējums.-Rīga:LVIA, 2002. -266.lpp.

ideoloģizētajā kampaņā, kas it kā propagandēja mieru, par militāro konfliktu cēloni uzskatot vienīgi kapitālistu imperiālistisko politiku un nepieminot PSRS agresijas⁵⁷⁸ (piemēram, Vācijas Demokrātiskās Republikas strādnieku apspiešanu 1953. gadā). Neskatoties uz katoļu garīdzniecības attieksmes maiņu pret padomju varu, vēl 1956. gadā katoļu konfesija nebija vienlīdzīga salīdzinot ar pārējām PSRS eksistējošām konfesijām⁵⁷⁹. Ņemot to vērā arī vēl 1956. gadā pastāvēja uzticības plaisa starp varu un katoļu baznīcu.

1945. gada sākumā LPSR VDTK centās izmantot Latvijas katoļu baznīcu savām interesēm. LPSR drošības ministrs A. Noviks pieprasīja arhibīskapam metropolītam Antonijam Springovičam izdot apkārtrakstu, kurā bija nosodīta nacionālo partizānu darbība. A.Springovičam iedeva jau uzrakstītu tekstu, kurš metropolītam bija jāparaksta. Taču parakstot 1945. gada 20. marta apkārtrakstu katoļu draudzēm, A.Springovičs vārdu bandīti aizstāja ar vārdu dezertieri un teksta beigās ieteica garīdzniekiem neizsludināt apkārtrakstu, kamēr valsts drošības iestāžu pārstāvji neizplatīs oficiālu paziņojumu, ka legalizētie partizāni netiks apcietināti (šādu paziņojumu gan tikai 1945. gada 12.septembrī laikrakstā „Cīņa” izplatīja LPSR iekšlietu komisārs A.Eglītis). Apkārtraksts tika nolasīts draudzēs un bērēs⁵⁸⁰, taču rezultātu nesasniedza. Ātrāk par 1945. gada nogali masveida legalizēšanās nenotika.

1945. gadā katoļu baznīcu Latvijā jau bija skārušas nopietnas represijas. 1945. gada 10. janvārī tika arestēts Rīgā kalpojošais garīdznieks Ādolfs Tarbunas (notiesāts 1945. gada 15.decembrī uz 7 gadiem), 1945. gada 30. janvārī tika arestēts Skaistas draudzes garīdznieks Staņislavs Trojanovskis (mira apcietinājumā 1945. gada 15. februārī)⁵⁸¹. Vēl 1945. gada janvārī jau bija arestēti arī prelāts Alfons Pastors un prāvests Kazlas no Romas katoļu baznīcas kūrījas⁵⁸². 1945. gada 19. februārī arestēts Cēsu garīdznieks Alberts Piebalgs (notiesāts 1945. gada 19. novembrī uz 8 gadiem)⁵⁸³, 1945. gada 8. jūnijā tika arestēts katoļu garīdznieks Jāzeps Gailēvičs⁵⁸⁴. 1945. gada 16. septembrī tika arestēts Krāslavas dekāns Pēteris Rudzītis (notiesāts 1946. gada 29.jūnijā), 1945.gada 17.septembrī Borovkas priesteris Antons

⁵⁷⁸ KVJLVA,5.f., 33.apr., 23.l., 1.lp.

⁵⁷⁹ KVJLVA,5.f., 33.apr., 23.l., 2.lp.

⁵⁸⁰Dreimane I.... -227.-228.lpp.

⁵⁸¹ Cakuls J., Latvijas katoļu baznīca okupācijas jūgā//Okupācijas varu nodarīties postījumi Latvijā 1940-1990.Rakstu krājums/ Redaktors Puisāns T.-Stokholma; Toronto:Memento:Daugavas Vanagi,2000.-381.-385.lpp.

⁵⁸² KVFA, r-9401.f., 2.apr., 92.l., 212.-219.lp.

⁵⁸³ Cakuls J., ...381.-385.lpp.

⁵⁸⁴No NKVD līdz KGB.-222.lpp

Ļahs (notiesāts 1946.gada 29.jūnijā uz 10 gadiem), 1945. gada 25.septembrī Augškalnes draudzes priesteris Leons Dzenis (notiesāts 1946. gada 29.jūlijā uz 10 gadiem)⁵⁸⁵, 1945. gada 18. decembrī par darbošanos palīdzības fondā – „Tautas palīdzība” nacistiskās okupācijas laikā, Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienības skrejlapu izplatīšanu un „pretpadomju apmelojumiem” bija arestēts katoļu kūrijas lietvedis un arhibīskapa metropolīta A. Springoviča palīgs Julijans Začests (1947. gada 1. martā tika notiesāts uz trīs gadiem ieslodzījumā, bet atbrīvots 1948. gadā)⁵⁸⁶, 1945. gada 26. decembrī tika arestēts Balvu prāvests Andrejs Ābeltiņš (pierādījumu trūkuma dēļ atbrīvots 1946. gada 20.jūnijā)⁵⁸⁷.

Savukārt visliktākā situācija bija Viļakā, kur tika arestēti abu baznīcu katoļu garīdznieki. 1945. gada 22.decembrī tika arestēts Viļakas kapucīnu klostera priekšnieks Kārlis Gumpenbergs (notiesāts 1946. gada 9. decembrī uz 10 gadiem) un 1945. gada 5. decembrī Viļakas dekāns arestēts Antons Skromans (notiesāts 1946. gada 5.jūlijā uz 10 gadiem)⁵⁸⁸. Līdz ar to arī Viļakas pagastam trūka garīdznieku⁵⁸⁹. Garīdznieki lielākoties tika apsūdzēti par darbošanos Katoļu jaunatnes biedrībā Latvijas Republikas laikā, „vācu okupantu atbalstīšanu” (t.i.pateicības dievkalpojumu rīkošanu, aicināšanu ziedot „Tautas palīdzībai”), katoļu literatūras pavairošanu un izplatīšanu, pretpadomju aģitāciju (t.sk. no kanceles), nacionālo partizānu atbalstīšanu un viņu grēksūdžu pieņemšanu.

Lai mazinātu katoļu neapmierinātību ar padomju varas rīcību un baznīcas drūmo noskaņojumu, V.Šeškens katoļiem Rīgā atļāva uzturēt garīgo semināru, taču A.Springovičam atgādināja, ka „sējot vēju, cilvēki aizmirst, ka pļaus vētru”.⁵⁹⁰ Šis brīdinājums, lai katoļi nepretojas padomju varai, jo par to tiks represēti, īstenojās arī vēlākajos gados. 1946. gadā tika arestēts un 1947. gadā notiesāts viens no LTS(p) A vadītājiem bijušais Vanagu draudzes prāvests Antons Juhņēvičs. Tas ir vienīgais gadījums, kad pēc LPSR drošības iestāžu veiktās izmeklēšanas garīdzniekam piespriests nāvessods.

⁵⁸⁵ Cakuls J., ...381.-385.lpp.

⁵⁸⁶No NKVD līdz KGB. ...857.lpp.; Cakuls J... 385.lpp.

⁵⁸⁷ Cakuls J., ...381.-385.lpp.

⁵⁸⁸ Cakuls J., Latvijas katoļu baznīca okupācijas jūgā//Okupācijas varu nodarīties postījumi Latvijā 1940-1990.Rakstu krājums. Redaktors Puisāns T.-Stokholma; Toronto:Memento:Daugavas Vanagi,2000.- 381.-385.lpp.

⁵⁸⁹ LVA, 1448.f., 2.apr.,239.l., 57.-60.lp.

⁵⁹⁰ LVA,1448.f., 2.apr.,239.l., 57.-60.lp.

Kopumā no 1945.gada līdz 1953. gadam tika represēti 61 Latvijas katoļu garīdznieki⁵⁹¹. Latvijā pēc Otrā pasaules kara tik daudz garīdznieku netika represēti no nevienas citas konfesijas.

Pēc Staļina nāves katoļu garīdznieku aresti izbeidzās līdz 1958. gada sākumam, kad 11. janvārī par „religiska satura pretpadomju grāmatu sarakstīšanu un izplatīšanu” tika arestēts Liepājas garīdznieks Julians Vaivods⁵⁹².

Kā noprotams no iepriekš uzskaitītajām apsūdzībām katoļu garīdzniekiem, LPSR VDM visasāk reaģējusi gadījumos, kad uzzinājusi par garīdznieku piedalīšanos vai atbalstu nacionālajai pretošanās kustībai. Taču tādi apsūdzības minētie fakti kā dalība katoļu partijā, katoļu jaunatnes organizācijā Latvijas Republikā, katoļu ticības propagandēšana un katoļu literatūras izplatīšana, nelegālistu grēksūdzes pieņemšana vai aizlūgums par kritušu nelegālistu, nemaz nerunājot par plaši interpretējamo pretpadomju aģitāciju liecina, ka J.Staļina valdīšanas periodā teorētiski no represijām nebija pasargāts neviens katoļu garīdznieks. Rodas iespaids, ka regulāra ar pretošanās kustību nesaistīta katoļu garīdznieku arestēšana no 1945. gada līdz pat 1945. gadam liecina par baznīcas iebaidīšanu.

Arī Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāju represēšana sākās gandrīz tūlīt pēc Latvijas otrreizējās komunistiskās okupācijas. Jau 1945. gada janvārī LPSR VDTK gatavoja Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapa pagaidu vietas izpildītāja Kārļa Irbes arestu, kā pamatojumu arestam uzskatot viņa sadarbošanos ar Vācijas izlūkdienestu un naidīgu attieksmi pret padomju varu. LPSR VDTK paredzēja, ka pēc K.Irbes aresta baznīcas vadītāja amatā tiks virzīts LPSR VDTK aģents, kurš baudot draudzes un garīdzniecības autoritāti⁵⁹³. K.Irbi LPSR VDTK arestēja gan tikai 1946. gada 21.februārī⁵⁹⁴ un izmeklēšanā viņa saistība ar Vācijas izlūkdienestu netika pierādīta. K.Irbem apsūdzībā pārmeta kaitniecības organizēšanu pret padomju varu. K.Irbem piesprieda 10 gadus ieslodzījuma nomētnē, no kuras viņš tika atbrīvots tikai 1956. gada 15. novembrī⁵⁹⁵. Reliģisko kultu lietu padomes pilnvarotais V.Šeškens bija vienādos uzskatos ar LPSR VDTK par K.Irbes darbības pretpadomisko raksturu, taču uzskatīja, ka Irbes piespiedu atstumšana no lueteriskās baznīcas vadīšanas jāveic tikai pēc Vācijas armijas sagraušanas Kurzemē.

⁵⁹¹ KJLVA.,5.f., 30.apr., 6.l., 23.lp.

⁵⁹² No NKVD līdz KGB...810.lpp.

⁵⁹³ KFVA, r- 9401.f., 2.apr., 92.l., 212.-219.lp.

⁵⁹⁴ LVA, 1986.f, 2.apr., 10758.l., 2.sēj.,37.lp.

⁵⁹⁵ LVA, 1986.f, 2.apr., 10758.l., 1.sēj., 227.-235., 239.,342.lp.

Iespējams, ka V.Šeškens cerēja uz luterāņu baznīcas izmantošanu propagandas pasākumos sakarā ar karadarbības izbeigšanu Kurzemē 1945. gadā. Par to varētu liecināt LPSR VDTK norādījums savai aģentūrā garīdzniecības vidū 1945. gadā veicināt padomju patriotisko darbību ar baznīcas palīdzību.⁵⁹⁶ V.Šeškens 1945. gada 13.jūnijā ziņoja PSRS TKP Reliģisko kultu lietu padomes priekšsēdētājam I.Poļanskim, ka Latvijāluteriskās baznīcas darbība jāmaina radikāli⁵⁹⁷. 1945. gada 5.oktobrī V.Šeškens I.Poļanskim nosūtīja ziņojumu pa K.Irbi.ajā K.Irbe tika raksturots kā naidīgs padomju varai, nepakļāvīgs padomju varas doatjiem norādījumiem.Kā nepakļāvības piemēru V.Šeškens minēja K.Irbes atteikšanos tik ilgi baznīcā izplatīt LPSR VDTK sagatavoto aicinājumu nacionālajiem partizāniem un nelegālistiem legalizēties, kamēr valdība nebūs publicējusi dekrētu par iepriekš LPSR padomju represīvo iestāžu arestēto amnestiju⁵⁹⁸. PSRS TKP Reliģisko kultu lietu padomes priekšsēdētāja vietnieks Sadovskis Šeškenam atbildēja, ka K.Irbe no pārējās luterāņu garīdzniecības jāizolē ar nodokļu politikas palīdzību⁵⁹⁹. Paralelus pasākumus K.Irbes novērošanai un perspektīvā izolēšanai no baznīcas veica LPSR VDTK. LPSR VDTK izstrādā t, K.Irbi uzticēja 1944. gada 6 decembrī savervētajam aģentam Latvijas luterāņu baznīcas Virsvaldes pagaidu loceklim, mācītājam Artūram Siļķem., taču'uzdevumu viņš nepildīja un jau 1944. gada 21. decembrī viņš kategoriski atteicās no sadarbības ar VDTK. Siļķe tika aizturēts un pratināts. Secinot pēc tā, ka Siļķe liecinājis pret sevi - par to, ka nacistu okupācijas laikā sprediķos vērsies pret padomju varu, noturējis dievkalpojumus sakarā ar Vācijas karaspēka ienākšanu Rīgā, 1941. gada 14. jūnija upuru piemiņai un Latvijas Republikas proklamēšanas gadadienas atcerei veltītu sprediķi 1943. gadā, lūdzis par latviešu leģionāriem un vācis viņiem ziedojumus, visticamāk mācītājs arī pratināšanā fiziski iespaidots. Par to varētu liecināt arī neloģiskā ticības mācības saistīšana ar skolēnu pretpadomju audzināšanu

⁵⁹⁶ Nr. 57 Izvilks no Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenā slēdziena par evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja A.Siļķes vervēšanu un viņa kā aģenta izmantošanas neiespējamību// Latvija padomju režīma varā.1945-1986.Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēsturs Institūta apgāds, 2001.-304.lpp.

⁵⁹⁷ Zālīte I. Latvijas evaņģēliski luteriskā baznīca 1944-1990//Okupācijas varu nodarīties postījumi Latvijā 1940-1990:Rakstu krājums/Redaktors Puisāns T.-Stokholma; Toronto:Memento:Daugavas Vanagi,2000.-357.lpp.

⁵⁹⁸ Latvija padomju režīma varā.1945-1986.Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēsturs Institūta apgāds, 2001.-299.lpp.

⁵⁹⁹Nr. 56 PSRS Tautas Komisāru Padomes reliģijas kulta lietu pilnvarotā Latvijas PSR V.Šeškens un PSRS Reliģijas kulta lietu padomes priekšsēdētāja I.Poļanska slepenā sarakste par stāvokli atsevišķās konfesijās.J.Sadovska atbilde V.Šeškenam 1946. gada 22. janvārī// Latvija padomju režīma varā.1945-1986:Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēsturs Institūta apgāds, 2001.-300.lpp.

A.Siļķes liecībās:..”Ar vāciešu ienākšanu Latvijas skolās tika atjaunotaas „ticības ācības” stundas. Es izteicu vēlēšanos un sāku strādāt par „ticības mācības” skolotāju Rīgas 1.ģimnāzijā, audzināju jaunatni pretpadomju garā”⁶⁰⁰.

Pēc piecām dienām, neizturot pratināšanas, A.Siļķe piekrita sadarboties ar LPSR VDTK. Ar izdomātu stāstu (leģendu), kas slēpa A.Siļķes atrašanos nebrī’ve, mācītājs tika no apcietinājuma atbrīvots. A.Siļķes darbību baznīcā LPSR VDTK uzdeva novērot diviem LPSR VDTK aģentiem ar segvārdiem „Demokrāts”, „Krupnovs”, „Astra” un „Kalniņš”. Drīz vien LPSR VDTK noskaidroja, ka A.Siļķe nesniedz drošības iestādei vajadzīgo informāciju Kā LPSR VDTK bija informēta no aģentu ziņojumiem, tad K.Irbe zināja par A.Siļķes slepeno sadarbību ar LPSR VDTK un abi mācītāji A.Siļķe savstarpējās lietas pārrunā slepus no citiem garīdzniekiem (iespējams, domājot, ka garīdznieku vidū ir vēl kāds LPSR VDTK aģents). Savukārt no cita aģenta LPSR VDTK uzzināja, ka A.Siļķe maldina VDTK. Salīdzinot aģenta „Demokrāta” un A.Siļķes ziņojumus, atklājās, ka 1945. gada 10.jūlijā A.Siļķe no K.Irbes saņēmis emigrējušā Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapa T.Grīnberga vēstījumu. LPSR VDTK A.Siļķe bija slēpis, ka K.Irbe izplata un viņš saņēmis šādu uzsaukumu. Kā A.Siļķes noziedzīgu darbību LPSR VDTK atklāja arī mācītāja domas, ka PSRS AP vēlēšanās nav obligāta un fiktīvu dzimšanas izziņu izdošana. Lai gan ar Siļķi LPSR VDTK veica profilaktiskas pārrunas, situācija neuzlabojās. LPSR VDTK secināja, ka A.Siļķe pretpadomju elementu izstrādei un patriotiska darba veikšanai baznīcā ir bezperspektīvs. Līdz ar to LPSR VDTK viņu no aģentūras izslēdza, nolēma arestēt un nodot tiesāšanai⁶⁰¹.1946. gada 12.februārī A.Siļķe tika arestēts un apsūdzēts par pretpadomju aģitāciju⁶⁰². LPSR VDTK no aģenta „Demokrāts” saņēma ziņojumus arī par Luteriskās baznīcas Virsvaldes locekli, Rīgas apriņķa iecirkņa prāvestu Paulu Rozenbergu. Aģents ziņoja, ka Virsvaldes sēdē P.Rozenbergs apšaubījis, ka luteriskajai baznīcai būtu jāatbalsta LPSR iekšlietu komisāra A. Eglīša 12. septembra aicinājums nacionālajiem partizāniem legalizēties. Luterāņu baznīca tā arī nepublicēja savu atsevišķu aicinājumu legalizēties. K.Irbe

⁶⁰⁰ Nr. 57 Izvilkums no Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenā slēdziena par evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja A.Siļķes vervēšanu un viņa kā aģenta izmantošanas neiespējamību// Latvija padomju režīma varā.1945-1986:Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēsturs Institūta apgāds, 2001.-303.lpp.

⁶⁰¹ Nr. 57 Izvilkums no Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenā slēdziena par evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja A.Siļķes vervēšanu un viņa kā aģenta izmantošanas neiespējamību....-305.lpp.

⁶⁰² No NKVD līdz KGB.lpp.

atteicās parakstīt V.Šeškēna piedāvāto aicinājuma variantu, kamēr valdība npublicēs dekrētu par sākot no 1940. gada politisku iemeslu dēļ arestēto Latvijas iedzīvotāju amnestiju, norādot arī vēl uz 1945. gada oktobrī valdošo represīvo iestāžu teroru⁶⁰³. Irbes vēstījumu draudzēm sakarā ar nacionālo partizānu legalizēšanos V.Šeškēns nodēvēja gandrīz par pretpadomisku. LPSR VDTK rīcībā nonāca informācija, ka sakarā ar minēto Irbes vēstījumu Rozenbergs izteicies, ka nelegālistiem legalizēties neļauj tautiešu par viņiem izteiktie apmelojumi varas iestādēm un nodevība. Pēc mācītāju A. Irbes un A.Siļķes u.c. aresta P.Rozenbergs bija gatavs apsūdzētos aizstāvēt un izveidoja Baznīcas Virsvaldes delegāciju, kura devās pie V.Šeškēna prasīt apcietināšanas cēloni un mācītājus atbrīvot⁶⁰⁴. LPSRS VDTK P.Rozenbergu aizturēja 1946. gada 28. februārī un arestēja 1946. gada 9. martā apsūdzot pretpadomju aģitācijā un vāciešu atbalstīšanā Koknesē nacistu okupācijas laikā⁶⁰⁵. Kopumā LELB no 1944. gada oktobra līdz 1946. gada martam tika arestēti 11 mācītāji⁶⁰⁶.

Pēc iepriekš minēto mācītāju represēšanas, Reliģisko kultu lietu padomes pilnvarotais V.Šeškēns ķērās pie Latvijas luteriskās baznīcas vadības nomaiņas. V.Šeškēna atbalstītais mācītājs Gustavs Tūrs. 1946. gada 8. marta sēdē tika iekļauts Baznīcas Virsvaldē un par arhibīskapa vietas izpildītāju līdz Ģenerālās Sinodes sasaukšanai. Baznīcas Virsvalde vairs netika vēlēta, bet pie varas turējās ar V.Šeškēna atbalstu. 1948. gada 14. un 15. marta Ģenerālā sinode, kas tika sasaukta V.Šeškēnam vienpersoniski sev labvēlīgi sagrozot luteriskās baznīcas Satversmi, par arhibīskapu ievēlēja G.Tūru, apstiprināja V.Šeškēna izstrādātos baznīcas statūtus. Līdz ar to Latvijas luteriskā baznīca sadalījās Trimdas baznīcā un LELB.⁶⁰⁷ Vēsturnieks A. Bergmanis, kurš izpētījis luteriskās baznīcas vadības nomaiņu Igaunijas PSR secināja, ka Igaunijā baznīcas vadības nomaiņu sekmēja Igaunijas PSR VDM, un velk paralēles ar LPSR 1948. gadā notikušo⁶⁰⁸. Igaunijā režīmam labvēlīgā arhibīskapa J.Kivita ievēlēšanu nodrošināja 32 IPSR VDM aģenti Ģenerālajā sinodē (kopumā veidoja 44

⁶⁰³ LVA, 1986.f, 2.apr., 10758.l., 2.sēj., 1.lp.

⁶⁰⁴ Nr. 58 Izvilkums no Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenās izziņas par arestētā evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja P.Rozenberga pretpadomju darbību 1946. gada 1.jūlijā// Latvija padomju režīma varā.1945-1986.Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēsturs Institūta apgāds, 2001.-309.-310.lpp.

⁶⁰⁵ No NKVD līdz KGB.lpp.

⁶⁰⁶ Talonens J. Baznīca Staļinisma žņaugos. Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam.Rīga:Luterisma mantojuma fonds, 2009.-203.-204.lpp

⁶⁰⁷ Zālīte I. Latvijas evaņģēliski luteriskā baznīca 1944-1990....-358.lpp.

⁶⁰⁸ Bergmanis A. LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā...519.lpp.

mācītāji). Latvijā arhibīskapa pārvēlēšanu nodrošināja V.Šeškens un VDTK pret mācītājiem kopīgi vērstā represīvā politika. Vismaz viens aģents „Demokrāts” bija Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas virsvaldē⁶⁰⁹.

No 1944. gada līdz 1950. gadam LPSR drošības iestādes apcietināja 32 luterāņu mācītājus un teologus, galvenokārt apsūdzot pēc KPFSR KK 58 panta punktiem „par dzimtenes nodevību”⁶¹⁰.

Vēsturniece I.Dreimane, kura pētījusi Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieku piedalīšanos pretošanās kustībā, konstatējusi, ka seši luterāņu mācītāji no 1945. gada līdz 1950. gadu vidum represēti par nacionālo partizānu atbalstīšanu⁶¹¹.

Cita konfesija - Latvijas baptistu draudzes 1945. gadā tika iekļautas vienotā Vissavienības Evaņģēlisko Kristiešu un Baptistu Savienībā. Pakļaušana Vissavienības struktūrai nodrošināja kontroli par šīs Latvijas konfesijas ticīgajiem. Lai panāktu Latvijas baptistu bezierunu pakļaušanos Vissavienības baptistu centram, LPSR VDTK represēja Latvijas baptistu draudzē bīskapu Kārli Lācekli. Jau 1945. gada pirmajā pusē LPSR VDTK veica K.Lācekļa *izstrādi*. 1945. gada 14. maijā LPSR VDTK aģents „Gordejevs” ziņoja, ka bīskaps uzstājies ar runu, kurā K.Lāceklis paudis atbalstu nacionālo pazīmju saglabāšanai. K.Lāceklis uzskatīja, ka Latvijas baptistiem nepieciešamas savas izdevniecības un reliģiskā literatūra latviešu valodā, nevis jālasa Vissavienības Evaņģēlisko Kristiešu un Baptistu Savienības literatūra krieviski. Lāceklis, lai gan nav pilnīgi noliedzis iestāšanos Vissavienības struktūrā, atgādinājis, ka pat cara laikos latviešu baptistu draudzēm bija sava savienība⁶¹². 1946. gada 20. martā LPSR VDTK K.Lācekli arestēja par pretpadomju aģitāciju⁶¹³, un nacionālo savdabību saglabāšana latviešu baptistu draudzēs Staļina valdīšanas laikā vairs netika prasīta. Notiesāti tika arī trīs baptistu garīdznieki, kuri no 1945. gada līdz 1950. gadu sākumam sadarbojās ar nacionālo pretošanās kustību⁶¹⁴.

⁶⁰⁹ Nr. 58 Izvilkums no Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenās izziņas par arestētā evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja P.Rozenberga pretpadomju darbību 1946. gada 1.jūlijā//Latvija padomju režīma varā.1945-1986:Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēsturs Institūta apgāds, 2001.-309.lpp.

⁶¹⁰ Zikmane E. Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas attiecības ar valsti 1944.-1959.gadā//Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: Politika un tās sekas.Starptautiskās konferences materiāli 2002. gada 13.-14.jūnijs, Rīga/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.9.sējums.Otrais izdevums, Rīga:Latvijas vēstures institūta apgāds,2007.-293.lpp.

⁶¹¹ Dreimane I....3.lpp.

⁶¹² LVA,1986.f., 2.apr., 10758.l., 2.sēj., 5.lp.

⁶¹³No NKVD līdz KGB.lpp.

⁶¹⁴DreimaneI.... 273.lpp

Represijas negāja secen arī Latvijas pareizticīgo konfesijai un pareizticīgajiem Latvijā. 1944.gada beigās -1945. gada sākumā tika arestēti 24 pareizticīgo priesteri. Viņus apcietināja par līdzdalību Pareizticīgo misijā, kura kopš 1941. gada augusta nodarbojās ar baznīcu ēku atjaunošanu un pareizticības izplatīšanā Pleskavas, Novgorodas un Ļeņingradas apgabalos⁶¹⁵. Tāpat Latvijā tika represēti Latvijas pareizticīgo priesteri, kuri, kalpojot baznīcai, no 1944. gada līdz 1950. gadu vidum nonāca saskarē ar nelegālā stāvoklī esošiem cilvēkiem. Tika represēti pieci pareizticīgo priesteri - nelegālisti un nelegālistu atbalstītāji⁶¹⁶.

LPSR VDM veiktās represijas skāra arī Latvijas „Jehovas liecinieku” draudzes locekļus. PSRS valsts drošības ministrs V.Abakumovs 1950. gada 30. maijā ziņoja Staļinam par jehovistu un viņu ģimenes locekļu izsūtīšanu no Ukrainas PSR Rietumu apgabaliem un Baltijas padomju republikām. Ziņojumā V.Abakumovs norādīja, ka VDM 1947. gadā Rietumukrainā, Baltkrievijā, Moldāvijā un Baltijas republikās bija likvidējusi vairākas nelegālo jehoviešu draudžu „pretpadomju grupas un organizācijas”. Tikuši arestēti 430 cilvēki, likvidētas 3 pagrīdes tipogrāfijas un izņemtas vairāk kā 30000 eksemplāri „jehoviešu pretpadomju” literatūras –lapiņas, žurnāli, brošūras u.c. Taacū pec Abakumova domām brīvībā palikuši jehovieši nelegāli turpina pretpadomju darbību un nostiprina draudzes. Rietumukrainā jehovisti esot izveidojuši savu centru, kuram esot ietekme Baltijā-tajā skaitā Latvijā. Jehovieši nodarbojoties ar pretpadomju aģitāciju, izplata provokatīvus izdomājumus un vēlas PSRS teokrātisku iekārtu, kur valdītu garīdzniecība. Jehovisti neatbalstot kolhozu iekārtu un dienestu Padomju armijā. Satraucoši esot arī tas, ka jehovieši vervējot savās draudzes rindās jaunus biedrus. Taču šķiet, ka visvairāk VDM uztraucās par to, ka jehovistus Padomju Savienībā vadot jehoviešu Austrumeiropas birojs Polijā. Šis birojs esot akļauts Pasaules jehovistu centram Bruklinā Amerikas Savienotajās valstīs. Rietumukrainas jehoviešu centrs mēģinot uzņemt sakarus ar Austrumeiropas biroju ar vēstuļu un sakarnieku palīdzību⁶¹⁷. VDM satraukums par PSRS ticīgo sakariem ārpus valsts robežām izsakaidrojams ar PSRS VDM “O” daļas pieņēmumu 1950. gadu sākumā par Rietumos esošie konfesionālo centri mēģinot nodibināt sakarus ar

⁶¹⁵ DreimaneI.... -224.lpp

⁶¹⁶ DreimaneI.... 273.lpp.

⁶¹⁷ № 128 Спецсообщение В.С. Абакумова И.В.Сталину о необходимости выселения из Западных областей Украины, Латвийской и Эстонской ССР участников секты иеговистов и членов их семей//Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946-март 1953/сост. Хаустов В., Наумов В., Плотникова Н. \Россия XX век. Документы, Москва:Международный фонд «Демократия»:Издательство Материк 2007.- С.312-313.

ticīgajiem PSRS, lai tos izmantotu pretpadomju un izlūkošanas mērķiem. Tā “O” daļa uzskatīja, ka Vācijas luteriskās baznīcas centru kontrolējot ASV un Lielbritānijas izlūkdienesti un šis centrs mēģinot uzņemt sakarus ar luterāņiem PSRS lai tos izmantotu izlūkošanas mērķiem⁶¹⁸. Latvijas luterāņiem un jehoviešiem VDM nekontrolētus kontaktus ar ticības brāļiem Rietumos 1950. gadu sākumā nebija iespējams nodibināt. Taču līdz ar minēto PSRS VDM nostādni, ticīgie Latvijā nonāca vēl lielākā VDM uzmanībā un jehoviešu gadījumā pat tika deportēti no Latvijas - PSRS Rietumu republikas uz Sibīriju - tālāk no valsts robežas.

PSRS valsts drošības ministra V.Abakumova 1950. gada 30. maija ziņojumā Staļinam tika uzsvērts, ka VDM iestādes, t.sk. LPSR VDM Padomju Savienībā esot noskaidrojuši 400 aktīvākos un vadošos jehovistus. Abakumovs ierosināja, ka līdz ar 400 jehovistu arestu –pārējie 7055 cilvēki (2 237 ģimenes) no jāizsūta uz Sibīriju, tajā skaitā no Latvijas 120 cilvēki (30 ģimenes). Abakumovs ziņojumam bija pievienojis jau sagatavotu VK(b)P projektu, kas, kas paredzēja jehovistus ar ģimenēm no Rietumukrainas un Baltijas republikā izsūtīt mūžīgā nometinājumā Krasnojarskas un Tomskas novados⁶¹⁹. 1951. gada 19. februārī V.Abakumovs sūtīja vēl vienu šāda paša rakstura ziņojumu par jehoviešu izsūtīšanas nepieciešamību. Kopējais izsūtāmo jehoviešu skaits Padomju Savienībā, salīdzinot ar V.Abakumova 1950. gada 30. maija ziņojumā Staļinam minēto bija pieaudzis līdz 8576 cilvēkiem, kas izskaidrojams ar to, ka izsūtīt jehoviešus paredzēja arī no Baltkrievijas un Moldāvijas. No Latvijas izsūtīt paredzēto jehoviešu skaits 1951. gada 19. februāra ziņojumā bija mazāks - 52 cilvēki (27 ģimenes)⁶²⁰. Iespējams, ka daļa no V.Abakumova 1950. gadā minētajiem Latvijas jehovistiem tika arestēti, jo 1950. gada 30. maija ziņojumā bija minēts, ka no 1947. līdz 1949. gadam visā PSRS arestēti 430 jehovieši⁶²¹, bet 1951. gada 19.februāra

⁶¹⁸ LSA, K-1.f., 16 apr., 35.l., 14.lp.

⁶¹⁹ № 128 Спецсообщение В.С. Абакумова И.В.Сталину о необходимости выселения из Западных областей Украины, Латвийской и Эстонской ССР участников секты иеговистов и членов их семей//Лубянка. Сталин и МГБ СССР. ...С.312-313.

⁶²⁰ № 194 Докладная записка МГБ СССР И.В.Сталину о необходимости выселения из западных областей Украины и Белорусии, Молдавской, Латвийской, Литовской и Эстонской ССР участников антисоветской секты иеговистов и членов их семей//История сталинского Гулага. Конец 1920-х-первая половина 1950-х годов. Собрание документов в семи томах/Ответственные редакторы Н.Верг, С.В.Мироненко:Москва, РОССПЕН, 2004.-С.-542.-543

⁶²¹ № 128 Спецсообщение В.С. Абакумова И.В.Сталину о необходимости выселения из Западных областей Украины, Латвийской и Эстонской ССР участников секты иеговистов и членов их семей//Лубянка. Сталин и МГБ СССР. Март 1946-март 1953/сост. Хаустов В., Наумов В., Плотникова Н. \Россия XX век. Документы, Москва:Международный фонд «Демократия»:Издательство Материк 2007.- С. -313.

ziņojumā tika minēts, ka no 1947. līdz 1950. gadam arestēti 1048 cilvēki⁶²². Rezultātā no Latvijas jehoviešus izsūtīja, balstoties uz PSRS MP 1951. gada 3. marta lēmumu Nr.129-467, un no Latvijas 1951. gada 31. martā uz Tomskas apgabalu izsūtīja 44 jehoviešus (19 ģimenes) no 48 sarakstā iekļautajiem jehoviešiem⁶²³.

⁶²² № 194 Докладная записка МГБ СССР И.В.Сталину о необходимости выселения из западных областей Украины и Белорусии, Молдавской, Латвийской, Литовской и Эстонской ССР участников антисоветской секты иеговистов и членов их семей//История сталинского Гулага. Конец 1920-х-первая половина 1950-х годов. Собрание документов в семи томах/Ответственные редакторы Н.Верг, С.В.Мироненко:Москва,РОССПЕН,2004.-С.-542.-543

⁶²³ Riekstiņš J. Citas deportāciju akcijas (1945-1953)//Aizvestie.1949. gada 25. marts.2.daļa/ Latvijas Valsts arhīvs, Rīga:Nordik.-741.-742.lpp.

9. Latvijas PSR drošības iestāžu loma okupācijas režīma nostiprināšanā

9.1. Latvijas PSR drošības iestāžu loma okupācijas režīma nostiprināšanā 1944.-1945. gadā

Komunistisko represiju Latvijā 1944.-1945. gadā problemātika ir cieši saistīta ar sekojošām nostādņēm – vai minētajā laikā notika Latvijas reokupācija, vai arī notika 1940. gadā notikušās okupācijas evolūcija.

Militāro vēsturnieku darbi viennozīmīgi pierāda, ka 1944.-1945.gadā Sarkanā armija veica militāru iebrukumu Latvijā⁶²⁴. Latvijas kā neitrālas valsts statusu kara laikā noteica 1907.gada 18.oktobra Hāgas V konvencija par neitrālo valstu un personu tiesībām un pienākumiem sauszemes karā⁶²⁵ un 1907.gada 18.oktobra XIII konvencija par neitrālo valstu tiesībām un pienākumiem jūras karā⁶²⁶. Saskaņā ar šiem aktiem karojošās puses nedrīkst izplatīt karadarbību uz neitrālas valsts teritoriju, transportēt caur to savu karaspēku, kara tehniku un kara materiālus, formēt tur karaspēka vienības.

Latvijas valstij neviena no Otrajā pasaules kara nobeigumā karojošām pusēm viedokli par karadarbību tās teritorijā neprasīja. Latvijas valsts tobrīd pastāvēja tikai *de jure*. Ar Latvijas sūtņiem sabiedrotajās valstīs - ASV, Lielbritānijā šādu jautājumu ne sabiedrotās valstis, ne Vācija neapsprieda. Līdz ar to, Sarkanās armijas iebrukums Latvijā 1944/1945.gadā vērtējams kā ienaidnieka veikta militāra okupācija. 1907. gada 18.oktobra IV Hāgas konvencijas par sauszemes kara likumiem un parašām pielikuma 42. pants nosaka, ka teritorija ir okupēta, ja tā tiešām atrodas ienaidnieka armijas varā⁶²⁷. Tātad, 1944.-1945 gadā PSRS Latvijā veica militāru okupāciju.

⁶²⁴Лиддел Лиддел Гарт Б. Вторая мировая война.-Москва:act;Санкт – Петербург:Terra Fantastica,2003.- С.620.; Pētersons A. Sarkanās armijas iebrukums Latvijā 1944.gadā//Cīņa par Baltiju. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata.-Rīga, 2005.109.-132.lpp.; A.Silgailis Latviešu leģions. Dibināšana, formēšana un kauju gaitas Otrā pasaules karā.-Rīga:Junda,2001.-110.-129.lpp.; Kažociņš I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.-1945.-Rīga.- Rīga:LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1999.-134.-142.lpp.

⁶²⁵ Convention (V) respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land. The Hague, 18 October 1907 //http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/200?OpenDocument (2009.17.02)

⁶²⁶ Convention (XIII) concerning the Rights and Duties of Neutral Powers in Naval War. The Hague, 18October1907//http://icrc.org/ihl.nsf/9cfe510c4d401a8341256739003e636f/06a47a50fe7412afc12563cd002d6877?OpenDocument (2009.17.02)

⁶²⁷ The Hague Convention, Hague Convention IV (18 October 1907). Convention Respecting the Laws and Customs of War on Land. Articles 1-56.Entry into Force:26 January 1910//www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/hague/hague5.html (2004.10.06)

PSRS 1944.-1945. gadā veiktā Latvijas militārā okupācija notika paralēli ar Latvijas politisko okupāciju, kuras raksturīga pazīme bija represijas pret civiliedzīvotājiem. Sarkanā armija devās dziļāk Latvijas teritorijā, lai piedalītos frontes kaujās. Aizmugurē represīvais iekšējais karaspēks un represīvās iestādes vērsās pret civiliedzīvotājiem nevis kā pret PSRS pilsoņiem, bet kā pret okupētas teritorijas iedzīvotājiem. Iepriekš minētais 1907. gada 18.oktobra Hāgas konvencijas par sauszemes kara likumiem un parašām pielikuma 42. pants vēl nosaka, ka okupācija attiecināma tikai uz to teritoriju, kur okupācijas vara ir nodibināta un spēj darboties⁶²⁸.

Latvijā 1944.-1945. gadā represijas bija nepieciešamas, lai okupētajā teritorijā komunistiskais režīms nodibinātu savu varu un spētu darboties. Minētajā laikā komunistiskais režīms bez represiju veikšanas nevarēja atjaunot jau 1940.-1941. gadā iedibinātās politiskās institūcijas un dibināt jaunas. Latvijā 1944.-1945. gadā zemākā līmeņa politiskās un saimnieciskās institūcijas režīms ieviest nevarēja sava vājuma dēļ. It īpaši Latvijas pagastos režīmam nebija sociālā bāze - tur valdīja iedzīvotāju masveida neapmierinātība un pat bruņota pretošanās režīmam. Kā raksturīgākos piemērus var minēt LK(b)P pilnvarotā Jāņa Dīmaņa 1945. gada 6.jūnija ziņojumu LK(b)P CK un VK(b)P Birojam, ka Abrenes apriņķī pagasta līmenī nacionālo partizānu uzbrukumu dēļ nevar organizēt ne padomju, ne saimnieciskās institūcijas⁶²⁹, kā arī 1945.gada jūnijā LPSR TKP no Ilūkstes apriņķa komunistu vadības saņemtā informācija: ”..Bandītiskie elementi mēneša un 10 dienu laikā paralizējuši saimnieciski politisko kampaņu 10 pagastos..Sagrautas 2 ciema padomes, piecas ciema padomes pilnīgi nefunkcionē, sagrauta viena pagasta izpildu komiteja..”.

Minētās situācijas dēļ Sarkanās armijas iekarotajos Latvijas apriņķos PSRS režīms nevarēja pastāvēt bez masveida politisku represiju pielietošanas. Lai režīma politiskie institūti varētu funkcionēt, režīms veica promocijas darbā iepriekš minēto Latvijas teritorijas tā saukto “tīrīšanu” no režīma šķietamiem un iedomātiem ienaidniekiem. Pati par sevi teritorijas tīrīšana Sarkanās armijas tikko iekarotajā teritorijā nebija nekas īpašs arī fronšu aizmugurē PSRS teritorijā. Taču Latvijā 1945.

⁶²⁸ The Hague Convention, Hague Convention IV (18 October 1907). Convention Respecting the Laws and Customs of War on Land. Articles 1-56.Entry into Force:26 January 1910// www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/hague/hague5.html (2004.10.06)

⁶²⁹Зубкова Е. Прибалтика и Кремль:1940-1953.-Москва:РОСПЕН: Фонд Первого Президента России Б.Н.Ельцина, 2008.-С.232.

gadā teritorijas „tīrīšanai” bija spēka tās pašas pavēles - un līdz ar to arī paņēmieni, kā PSRS okupētajā Vācijā (skat. promocijas darba 3. nodaļas 1. apakšnodaļu).

Noraidāms Krievijas vēsturnieces Jeļenas Zubkovas secinājums darbā „Baltija un Kremlis”, ka represijas Latvijā bija visraksturīgākās otrajam pēckara sovjetizācijas posmam no 1947. rudens līdz 1953. gada martam.⁶³⁰ Jā, minētajā laika posmā par represējamu kategoriju sāka uzskatīt arī „kulakus”. Vismasveidīgākā deportācijas akcija 1949. gada marta aptvēra 44 271 represētos⁶³¹. Taču, ja saskaita 1944.-1945. gadā politisku iemeslu dēļ arestētos 18 410 cilvēkus⁶³², 1945. gadā no Latvijas uz PSRS filtrācijas nometnēm nosūtītos 58 410 cilvēkus⁶³³, 1945. gada 5.un 6.februārī deportētos 521 Latvijas vāciešu kategorijā ieskaitītos un 145 bezpavalstniekus, 1945.gadā no Latvijas izsūtītos 67 tā saucamo notiesāto "dzimtenes nodevēju" ģimenes locekļus⁶³⁴, 1945. gadā nogalinātos 715 nacionālos partizānus⁶³⁵, kopā iznāk, ka 1944.-1945. gadā represēti vismaz 78 268 Latvijas iedzīvotāji. Pie tam arestēto vairums bija 19 – 45 gadus veci vīrieši, kas varēja izrādīt visefektīvāko pretošanos komunistiskajam režīmam un līdz ar to traucēt okupācijas varas nostiprināšanos. Domājams, ka autore nav iedziļinājusies represiju apjomos Latvijā un runājot par pirmo pēckara sovjetizācijas posmu (līdz 1947. gadam). Pasvītrojot to, ka notika nosacīta koķetēšana ar LPSR komunistiskās partijas eliti, Latvijas nacionālajām īpatnībām un nenotika masveida kolektīvizācija, J.Zubkova automātiski pieņem, ka arī represiju vilnim pirmajā sovjetizācijas periodā jābūt mazākam. Iepriekš minētie skaitļi par represiju apjomu 1944.-1945. gadā liecina pretējo.

Komunistiskā režīma iestāžu vēršanās pret bruņoto pretestību Latvijā 1944.-1945. gadā arī notika kā pret ienaidnieka valsts - Vācijas organizētu. Tātad Latvijas teritorijā no komunistiskā režīma viedokļa karoja nevis pret vietējiem pretošanās dalībniekiem, bet pret vācu un Vācijas atbalstītiem ienaidniekiem⁶³⁶. Tikai no 1946.gada Maskava un Baltijas republiku vadības sāka runāt vienīgi par „buržuāziski

⁶³⁰Зубкова Е. ...С.130.

⁶³¹ Āboliņa A, Kalnciema A., Kļaviņa D., Riekstiņš J., Šķiņķe I. 1949. gada 25.marta deportācijas struktūranalīze//Aizvestie.1949. gada 25.marts.1.sējums/Latvijas Valsts arhīvs.-Rīga:Nordik,2007.-180.lpp.

⁶³² No NKVD līdz KGB. ...972.lpp.

⁶³³ Strods H. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944 –1945)//Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.-15.jūnijs, Rīga.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1.sējums.- Rīga:LVA, 2000.- 283.lpp.

⁶³⁴ Aizvestie.1949. gada 25.marts/Latvijas Valsts arhīvs.-Rīga:Nordik,2007.-2.sējums.-Rīga,2007.-742.lpp.

⁶³⁵ Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš 1944.-1956.-Rīga:Preses nams,1996.- 487.lpp.

⁶³⁶Зубкова Е. ...С.240.

nacionālistisko pagrīdi un tās bruņotajām bandām”⁶³⁷ – tāvad iekšēju, nevis ārēju apstākļu determinētu cēloni bruņotajai pretestībai Latvijā.

Analizējot Latvijas otrreizējo okupāciju, nevar apiet jautājumus:

-Vai komunistiskais režīms Latvijas teritorijā 1944.-1945. gadā tikai attīstīja jau 1940.-1941. gadā ieviestās represīvās institūcijas, vai arī visu vajadzēja sākt no sākuma?

- Vai padomju represijas varēja veikt vienīgi ar vietējo kadru rokām, vai arī represīvo iestāžu darbinieki bija jāiesūta no PSRS?

Šķiet, par to, ka svarīgākās politiskās darbības un represijas 1944.-1945. gadā Latvijā nevarēja notikt bez Maskavas iejaukšanās un tiešas kontroles pār LPSR vadību liecina VK(b)P Latvijas biroja darbība. Birojs darbojās kā PSRS politikas īstenotājs un vietējo uzraudzītājs. Ja 1940. gadā, PSRS okupējot Latviju, paralēli tradicionālajām padomju institūcijām darbojās tikai speciāli novērotāji - VK(b)P un PSRS Tautas Komisāru Padomes pilnvarotie, tad 1944.gada 29.decembrī VK(b)P CK pieņēma lēmumu par atsevišķas institūcijas - Latvijas biroja izveidošanu⁶³⁸. Tā bija augstāka institūcija par LK(b)P.

VK(b)P Latvijas biroja lēmumi bija obligāti LK(b)P CK. LK(b)P arī ievēroja VK(b)P Latvijas biroja lēmumus un rekomendācijas. Kā norāda britu vēsturnieks Džefrijs Sveins, VK(b)P Latvijas biroja pienākums bija uzraudzīt ikvienu partijas un padomju sistēmas darbības jomu Latvijā. Tas kontrolēja arī visu kadru, t.sk. LPSR represīvo iestāžu kadru kustību⁶³⁹. Lai realizētu sev labvēlīgu lēmumu, LPSR VDTK vadība pirms vēršanās pie LK(b)P CK nodrošinājās ar par represīvajām iestādēm atbildīgās personas atbalstu VK(b)P Latvijas birojā.

Par to, ka nevarēja notikt vietējo institūciju evolūcija uz vietējo kadru bāzes, bet bija jāiesūta jauni kadri no okupētājvalsts, liecina sekojoši fakti. 1945. gada sākumā LK(b)P, kura lielā mērā pati pildīja represīvās institūcijas funkcijas, aparāts bija noformēts ne vairāk kā ar 40%. Tajā bija tikai ap 30% latviešu - t.i.1263 cilvēki. Uz Latviju 1945. gadā partijas darbā tika nosūtīti 540 komunisti latvieši⁶⁴⁰, kas visbiežāk formāli skaitījās latvieši un latviešu valodu neprata.

⁶³⁷ LVA, 270. f., 1-s apr., 265.l., 128.-141.lp.

⁶³⁸ Swain G. “Cleaning up Soviet Latvia”: the Bureau for Latvia (Latburo), 1944-1947”//The Sovietization of the Baltic States,1940-1956/edited by O.Mertelsmann.-Tartu,2003.-P.67

⁶³⁹ Turpat, 68.lpp.

⁶⁴⁰Зубкова Е. ...С.146-147.

1946.gada sākumā latviešu skaits partijā bija pieaudzis tikai līdz 33%⁶⁴¹. Pie tam puse Latvijas komunisti bija uzskaitē LPSR IeTK, VDTK un militārās struktūrās⁶⁴². Partijas biedru skaits Latvijā uz iebraucēju rēķina no 1945.g. 1.janvāra līdz 1947.g. janvārim pieauga gandrīz seškārt – līdz 21 037 partijas biedriem un kandidātiem⁶⁴³. Līdzīga situācija bija arī LPSR IeTK un VDTK. Kā jau iepriekš promocijas darbā tika minēts, Krievijā – Maskavā 1943. gada 3.janvārī izveidoja LPSR IeTK operatīvi čekistisko grupu, kura pakļāvās PSRS IeTK, bet 1943. septembrī Pavlovo Posadā LPSR VDTK operatīvo grupu⁶⁴⁴. No šīm grupām izveidojās tie LPSR IeTK un VDTK, kuri darbojās ieņemtajā Latvijas teritorijā 1944. gadā. 1944.gada 3.augustā LPSR IeTK vajadzībām Latvijā iesūtīja 878 cilvēkus no Krievijas⁶⁴⁵, jo trūka vietējo kadru.

Minētie fakti liecina, ka Latvijā 1944.-1945. gadā PSRS veiktās represijas notika tūlīt pēc Sarkanās armijas realizētās militāras okupācijas, lielākoties izmantojot PSRS institūcijas un resursus. Jau 1940. gadā darbību uzsākušo Latvijas PSR represīvo iestāžu atjaunošana bez ārējās palīdzības un uzraudzības no PSRS nebija iespējama. Latvijas PSR represīvās iestādes nevarēja evolucionēt uz vietējo kadru bāzes. Līdz ar to nebija iespējama padomju represīvās politikas evolūcija Latvijā 1944.-1945. gadā. Represīvās iestādes Latvijā varēja attīstīties vienīgi līdz ar otrreizēju okupāciju un jaunu kadru nosūtīšanu uz Latviju, nevis pilnveidojot jau 1940.-1941. gadā izveidotās LPSR represīvās institūcijas. PSRS, veicot represīvo darbību Latvijā 1944.-1945. gadā, rīkojās līdzīgi kā okupētajās Vācijas un Austrijas teritorijās⁶⁴⁶. Vairākos gadījumos vienas un tās pašas represīvo iestāžu pavēles tika izmantotas okupētajām teritorijām Vācijā un Latvijā.

Var arī secināt, ka Latvijas reokupāciju 1944.-1945. gadā nodrošināja represīvā politika, t.sk. LPSR VDTK darbība. Bez reokupācijas komunistiskais režīms

⁶⁴¹ Swain G. "... P.68

⁶⁴²Зубкова Е. ...С.146

⁶⁴³Зубкова Е. ...С.149

⁶⁴⁴ Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtē I...P.-22-23.

⁶⁴⁵ Turpat, 145.lpp.

⁶⁴⁶ Pret Latvijas civiliedzīvotājiem 1944.-1945. gadā daudz noziegumus veica arī Sarkanā armija – līdzīgi kā okupētajās Vācijas un Austrijas teritorijās (Bīvors A. Berlīnes krišana.1945.-Rīga,Atēna, 2003-495.-512.lpp.; Die Rote Armee in Österreich.Sowjetische Besatzung 1945-1955:Dokumente.Красная Армия в Австрии.Советская оккупация 1945-1955:Документы/red. Karner S.,Stelz-Marx B.,Tschubarjan A..-Graz;Wien;München,2005.- S.134,146,308,524,528.) Kā piemērs -1945. gada 21. maijā LPSR Tautas Komisāru padomes lietu pārvaldnieka vietnieka Ivana Bastina apkopojums ar Kurzemes apriņķu izpildvaru un prokuratūru ziņojumus par Sarkanās armijas noziegumiem pret civilpersonām (LVA, 270. f., 1-s apr., 120.l., 37.lp.)

Latvijā 1944.-1945. gadā nevarētu funkcionēt. LPSR VDTK veiktās represijas nodrošināja komunistiskā režīma nostiprināšanos Latvijā.

9.2. LPSR drošības iestāžu attiecības ar Komunistiskā partiju un abu institūciju mijiedarbības loma okupācijas režīmā

1944. gada 29. decembrī VK(b)P Politbiroja nodibinātā VK(b)P CK Latvijas biroja uzdevumos ietilpa LK(b)P un LPSR TKP kontrole ne tikai partijas un padomju varas nostiprināšanā, bet arī: „buržuāziski nacionālās pagrīdes un tās bruņoto bandu iznīcināšanā un idejiskā sagraušanā .. kulaku ekonomiskā ierobežošanā”. VK(b)P CK Latvijas birojs akceptēja LK(b)P CK un LPSR TKP lēmumu projektus.⁶⁴⁷ VK(b)P CK Latvijas biroja loceklis Aleksejs Babkins personīgi pārraudzīja LPSR VDTK un IeTK (no 1946. gada marta Valsts Drošības ministrijas un Iekšlietu ministrijas) darbību kā PSRS IeTK – VDTK pilnvarotais Latvijas PSR. A.Babkins kā Maskavas pilnvarotais Latvijā vadīja gan teritorijas „tīrīšanu”, gan cīņu ar bruņoto pretošanos⁶⁴⁸. Tikai 1947. gada 24. martā VK(b)P Politbirojs secināja, ka VK(b)P birojiem Baltijas republikās uzliktos uzdevumus vietējās kompartijas, t.sk. LK(b)P, var veikt patstāvīgi. Tādēļ VK(b)P CK birojus Baltijas republikās likvidēja.⁶⁴⁹

LPSR VDTK un tās vadībai bija ne tikai saistoši LK(b)P CK rīkojumi par drošības jautājumu nodrošināšanu LPSR. LK(b)P kontroli pār LPSR VDTK nodrošināja arī ar LK(b)P pirmorganizācijas izveidošanu LPSR VDTK centrālajā aparātā, kā arī LPSR VDTK apriņķu un pilsētu daļās. 1944. gada 28. maijā notika LPSR VDTK LK(b)P pirmorganizācijas biroja sekretāra (Kārlis Vids) un divu viņa vietnieku (Dupļevska un Vasiļjeva) izvēlēšana. Sapulcē tika nolemts izveidot LK(b)P grupas arī VDTK daļās, uzdodot partorgus ievēlēt līdz 1944. gada 7.novembrim. Savukārt K.Vidam LK(b)P biedru sapulce uzdeva LPSR VDTK LK(b)P organizācijas biroja locekļus izdalīt pa jaunizveidotajām partijas grupām, lai partorgu vēlēšanas noritētu sekmīgi⁶⁵⁰. Apskatot LPSR VDTK LK(b)P biroja sēžu 1945. gada protokolus (6.janvāris – 28. decembris) var secināt, ka partijas darbs LPSR VDTK jau rit pēc noteiktas un labi funkcionējošas kārtības. Birojā tika izskatīti organizatoriskā darba

⁶⁴⁷ Krievijas Valsts Sociālpolitiskais arhīvs, 600.f., 1.apraksta lietu rādītājs, 1.-2.lp.

⁶⁴⁸ Bergmanis A. LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā...479.lpp.

⁶⁴⁹ ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты 1945 - 1953.- Москва:РОССПЕН, 2004.-

C.23

⁶⁵⁰ LVA, 7962.f., 1.apr., 2.l., 1.- 3.lp.

jautājumi – VDTK personas lietas dažādu pārkāpumu gadījumā, sienasavīzes „Čekists” veidošanas jautājumi, sadzīves apkalpošanas uzlabošanas jautājumi, ideoloģisko lekciju un kultūras pasākumu organizēšana u.c.⁶⁵¹

LKP LPSR drošības iestāžu vadību un kontroli spēja veikt ar CK lēmumu un rīkojumu palīdzību, 1945.-1946. gadā ar CK Valsts Drošības Tautas komisariāta, Iekšlietu Tautas komisariāta un Tieslietu Tautas komisariāta Kadru sektora, no 1948. gada - Administratīvā un tirdzniecības finanšu daļa (īstenoja arī kadru politiku VDK) tiešu pārraudzības palīdzību.⁶⁵² LKP šajā jomā pildīja PSKP norādījumus, kurus, piemēram, precīzi formulēja VK(b)P CK sekretārs, vienlaikus arī CK Kadru pārvaldes priekšnieks Aleksejs Kuzņecovs. Viņš kādā 1948.gada sanāksmē paziņoja, ka Kadru pārvaldei jākontrolē ne tikai partijas, bet arī ministriju darbinieki, tai skaitā VDM, un brīdināja VDM darbiniekus: “(..) Valsts drošības orgānu darbs ir turpināt Centrālās Komitejas darbu, bet tikai citiem līdzekļiem” un “(..) mazākā valsts drošības dienestu pretnostatīšana partijas aparātam pārvērš to par nepartejisku dienestu.”⁶⁵³

LKP VDK kontroli nodrošināja arī ar komunistiskās partijas pirmorganizāciju palīdzību pašā VDK. LPSR augstākos nomenklatūras darbiniekus VDK amatos apstiprināja PSKP CK, tikai tad analogus lēmumus pieņēma LKP CK⁶⁵⁴, bet atlaida no darba tikai ar īpašu PSKP CK lēmumu.⁶⁵⁵

Par LKP Administratīvās daļas lomu VDK kontrolē promocijas darbā apskatāmajā laika posmā liecina vairāki piemēri – pēc L.Berijas aresta 1953. gada jūlijā LKP CK Administratīvās daļas vadītājs Ivans Desmitnieks no PSRS IeM Kadru pārvaldes Sevišķās inspekcijas (1953. gadā visā PSRS drošības un iekšlietu ministrijas tika apvienotas vienotā – Iekšlietu ministrijā) priekšnieka Sokolova saņēma kompromitējoša ziņas par LPSR iekšlietu ministru I. Zujānu (precīzāk – par viņa brāli). Laikā, kad notika LPSR IeM vadošos amatos iecelto nacionālo kadru pazemināšana amatā, Administratīvās daļas lēmums par ministru varēja būt liktenīgs. Administratīvā daļa uz šo signālu nereaģēja tā iemesla dēļ, ka I.Zujāna brāļa Antona izdarīto kriminālnozieģumu nepierādīja tiesa, bet viņu iekšlietu karaspēka karavīri

⁶⁵¹ LVA, 7962.f.,2.apr., 1.l.

⁶⁵² Крипкина А.,Литвиненко А.,Бондарев П. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии.-Рига,1984.-С.78-93.

⁶⁵³ Зубкова Е. Кадровая политика и чистки в КПСС (1949 – 1953)// Свободная мысль. – 1999. – Н.4. – С.97.

⁶⁵⁴ LVA, 15500 f.,2.apr.,7786.l., 2.lp.

⁶⁵⁵ Зубкова Е. Кадровая политика и чистки в КПСС (1949 –1953...-С.97

bija nošāvuši bez tiesas sprieduma. Līdz ar to I.Zujāns amatu saglabāja, lai gan L.Berijas iecelto tā saukto „nacionālo kadru” atcelšana turpinājās.

Kad 1954. gada decembrī visā PSRS tika uzsākta drošības dienesta kvalitātes uzlabošana, no darbiniekiem prasot augstāko izglītību un atbrīvojoties no tiem asiņaino represiju veicējiem, kuri nespēja strādāt intelektuāli, arī LPSR notika atbilstošas pārmaiņas. Pārmaiņas iezīmēja tieši LKP CK Administratīvās daļas vadītāja Aleksandra Drozdova runa LPSR VDK centrālā aparāta partijas sapulcē 1955. gada 25.martā, kurā viņš norādīja, ka čekisti vairs nevar strādāt ar primitīvajiem un rupjajiem paņēmieniem.⁶⁵⁶ Pēc A.Drozdova runas sākās masveidīga „vecās gvardes” drošībnieku atļaišana, to pāreja strādāt iestāžu kadru daļās un citur.

Līdz ar otrreizēju Latvijas reokupāciju, VDTK (no 1946. gada – VDM) atklātā dienesta komunisti bija iekļauti partijas organizācijā, kuras komiteja bija pakļauta Rīgas Proletāriešu vai Molotova rajona partijas komitejai pēc teritoriāla principa. Rajonu partijas komitejās tika izskatīti darbinieku uzņemšanas un personīgo lietu jautājumi. Maskētie – ārējās novērošanas daļas darbinieki sastāvēja zem konkrēta numura nošifrētā partijas organizācijā. Šīs organizācijas tika tieši pakļautas Rīgas pilsētas partijas komitejai. Numuru pirmorganizācija bija arī Ventspilī. Apriņķos un pilsētās, kur drošības orgānos bija pietiekams skaits komunistu, viņi veidoja savu pirmorganizāciju. 1954. gada vidū izveidojās VDK un tās aparāts rajonos un pilsētās. Atbilstoši tam izveidojās arī attiecīgās partijas pirmorganizācijas.

LKP ietekmi VDK ar partijas pirmorganizāciju palīdzību visspilgtāk raksturo notikumi PSRS vadībā pēc L.Berijas gāšanas un viņa aresta 1953. gada jūlijā. Visās IeM (iekļāva arī drošības darbiniekus) pirmorganizācijās sapulces par PSKP 1953. gada jūlija plēnumu, kas akceptēja L.Berijas noņemšanu un arestu 1953.gada 26.jūnijā, vadīja vai nu vadoši LKP CK darbinieki, vai rajonu un pilsētu partijas komiteju 1.sekretāri. Viņi atgādināja, ka L.Berijas vadībā valsts drošības iestādes izslīdējušas no komunistiskās partijas vadības. Latvijā šo nostādni pastiprināja LKP CK biroja 1953. gada 24.februāra lēmums, kurš pēc A. Novika atbrīvošanas no LPSR drošības iestādes vadības, atzīmēja, ka Latvijā valsts drošības orgāni piesārņoti ar politiski svešiem elementiem. Arī šo lēmumu daļu partijas sapulcēs apsprieda plaši. Pēc šiem notikumiem partijas rajonu vai pilsētu komiteju 1. sekretāri pastāvīgi

⁶⁵⁶ LVA, 7962.f., 1.apr.,41.l., 84.-86.lp.

piedalījās daļu partijas sapulcēs un LKP aparāta un VDK darbinieku savstarpējos konfliktus atrisināja par labu partijas aparātam. VDK struktūrvienību vadītājus darbā apstiprināja LKP CK birojs.

No minētā mehānisma var redzēt kā tika panākta gan PSKP gan LKP kontrole pār kadriem. LPSR VDK vadītājs kā likums bija LKP biroja loceklis. Apriņķos, rajonos un pilsētās attiecīgās daļas vadītājs iekļāvās vietējās partijas komitejas biroja sastāvā. Tādejādi reģionos notika svarīgāko jautājumu mutiska vai rakstiska saskaņošana starp LKP un VDK. Šādas sadarbības paraugs 1940. gadu otrā pusē bija Rīgas apriņķis, kur partijas komitejas 1. sekretārs Muceniņš lika saviem darbiniekiem iepazīstināt VDM daļas vadību ar partorgu rakstiskajiem ziņojumiem par politisko stāvokli pagastos, bet daļas vadība savukārt ziņoja par veiktajiem pasākumiem pret norādītajām personām. Savstarpējās informētības rezultātā starp LK(b)P un VDM, Valkas un Talsu apriņķos VDM daļu vadība un darbinieki vairākkārt tika atmaskoti konfiscēto mantu un aģentūras vajadzībām paredzētās naudas nozagšanā. Ilūkstes, Viļakas, Daugavpils un Madonas apriņķos LK(b)P ciešu iejaukšanos VDM darbā diktēja cīņas pret nacionālajiem partizāniem loģika.⁶⁵⁷

Tomēr realitātē drošības dienestu darbinieku un komunistiskās partijas pārstāvju attiecības nebija tik vienkāršas. Jāsecina, ka kara beigās un pirmajos pēckara gados LPSR drošības iestāžu darbinieki no komunistiskās partijas bija relatīvi neatkarīgāki nekā vēlāk un šo relatīvo neatkarību, it īpaši LPSR drošības iestāžu apriņķu daļu līmenī, centās pasvītrot. Process izskaidrojams ar drošības iestāžu spēcīgās varas nostiprināšanos karadarbības laikā, kā arī LPSR drošības iestāžu darbinieku, kuru vairums bija piedalījušies masveida terorā Krievijā 1930. gadu beigās, pārspīlēto izpratni par savas darbības nozīmību LPSR. Turklāt komunistiskās partijas lomas pastiprināšanās visā PSRS, t.sk. LPSR notika pakāpeniski un nebija (kā tas vienkāršoti var šķist) saistāma tikai ar 1953.gadu – J.Staļina nāvi un Ņ.Hruščova izvirzīšanos. KP varas nostiprināšanas process aizsākās 1951.gadā ar S.Ignatjeva iecelšanu par VK(b)P CK pārstāvi PSRS VDM un turpinājās ar KP realizētās drošības iestāžu kadru politikas palīdzību, kad KP PSRS drošības dienestā izvirzīja partijas nomenklatūras biedrus vai citus sev uzticamus cilvēkus. Analogiski, tāpat kā daudzu citu procesu gadījumā, KP nomenklatūras kadru "desantēšana" darbam drošības

⁶⁵⁷ Niedre O. Pārskats par Latvijas Valsts arhīva LPSR valsts drošības orgānu apriņķu, rajonu un pilsētu daļu partijas pirmorganizāciju materiāliem-7.-8.lpp //SAB TSDC bibliotēka.

iestādēs no 1950. gadu vidus notika arī LPSR. Nenoliedzami, KP nomenklatūras ietekmei pieaugot, tā centās mazināt drošības iestāžu lomu, lai pilnīgi monopolizētu varu, kā arī pasargātu sevi no represijām. KP ietekmes palielināšanās pierādījums 1950. gadu vidū ir tas, ka LPSR drošības iestāžu darbinieki bija spiesti pakļauties pat sev neizdevīgajai LKP CK kadru un valodas politikai, bet tiklīdz pārsvars LKP CK nonāca ortodoksālo komunistu rokās, LPSR VDK skaļi pieslējās ortodoksālā spārna idejām un atkal bija gatava pildīt LKP jaunus – šoreiz stagnātiskos norādījumus.

Secinājumi

Promocijas darbā apskatītajā laika posmā - no 1940. gada līdz 1956. gadam LPSR drošības iestādes darbojās kā PSRS drošības iestāžu reģionālas struktūrvienības Latvijas PSR. LPSR drošības iestāžu darbības analīze pierāda, ka to darbību noteica šādi faktori:

1. LPSR drošības iestādēm bija ierobežotā autonomija, jo LPSR drošības iestādes atradās centralizētā PSRS drošības iestāžu sistēmā. Sistēma tika izveidota ar PSRS likumdošanas un normatīvo aktu palīdzību,
2. LPSR drošības iestādēm obligāti bija jāpilda PSRS drošības iestāžu pavēles un norādījumi, neapšaubot PSRS drošības iestāžu pavēļu likumību vai noderību LPSR drošības iestādēm. PSRS valdošais totalitārais režīms noteica vertikālu varas sistēmu. Tāda bija arī drošības iestādēs, kuru īpašais iekšējais režīms un slepenības statuss vēl papildus nodrošināja precīzu pavēļu izpildi un nepieļāva nepaklausības iespējas.
3. Tā kā pārsvarā PSRS un LPSR drošības iestāžu uzdevumi bija identiski, izmaiņas PSRS drošības iestāžu darbībā kopumā un katrā drošības iestāžu darbības nozarē automātiski ietekmēja arī LPSR drošības iestāžu darbību.

Neskatoties uz šiem LPSR drošības iestāžu darbību ietekmējošajiem faktoriem, LPSR drošības iestādēm bija tām raksturīgas darbības iezīmes. LPSR drošības iestāžu darbība atsevišķās jomās bija atšķirīga no vairums citu PSRS drošības iestāžu reģionālo struktūrvienību darbības. Atšķirīgo LPSR drošības iestāžu darbībā noteica Latvijas vēsture un ģeogrāfiskais izvietojums. Latvija PSRS sastāvā nonāca vēlāk kā vairums citas PSRS republikas. Komunistiskis režīms tajā valdīja īsu laiku 1940.-1941. gadā. Līdz ar Latvijas reokupāciju 1944. gadā, Padomju Savienībai Latvijas sovjetizācija bija jāsāk no sākuma. Latvijas sabiedrībā 1940. gadu vidū - 1950.gadu sākumā bija dzīvas atmiņas par neatkarīgo Latvijas Republiku, tajā valdošajām vērtībām, kas bija krasi atšķirīgas no PSRS ideoloģijas sludinātā šķiriskuma principiem. Arī Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs, beidzoties Otrajam pasaules karam bija viengabalains – lielākā iedzīvotāju daļa bija latvieši. Latvijas reokupācijas laikā okupācijas režīmam bija mazs atbalsts. Nepieciešamība likvidēt "naidīgos elementus", represēt Vācijas armijas un specdienestu darbiniekus pēc Vācijas kapitulācijas 1945. gada 8. maijā, lika PSRS un LPSR drošības iestādēm 1944.-1945. gada'izvērst Latvijā masveida represijas, kuru apjoms pārsniedza 1949. gada marta

deportācijas apjomu. Vēl līdz pat 1950. gadu sākumam okupācijas režīmam bija tikai daļas sabiedrības atbalsts. Padomju Savienībā vienīgi Baltijas republikās, Rietumukrainā un Rietumbaltkrievijā līdz pat 1950. gadu sākumam darbojās spēcīgas bruņotas nacionālās pretošanās kustības. No 1947. gada, kad saskaņā ar PSRS MP lēmumu cīņu ar nacionālajiem partizāniem Latvijā uzdeva veikt vienīgi drošības iestādēm, bruņotās pretošanās apspiešana līdz pat 1956. gadam kļuva par LPSR drošības iestāžu prioritāti. Cīņa ar bruņoto pretošanos vēl 1950. gados ir pati spilgtākā LPSR drošības iestāžu darbības iezīme, kas LPSR drošība siestādes atšķirā gandrīz no visām pārējām PSRS drošības iestāžu reģionālajām struktūrām.

Salīdzinot ar citām republikām, 1944.-1945. gadā proporcionāli liels bēgļu skaits no Latvijas devās trimdā uz Rietumu valstīm. Ap 200 000 latviešu 1944.-1945. gadā devās begļu gaitās uz Rietumu valstīm. Tur nonāca arī Vācijas armijā dienējušie Latvijas iedzīvotāji, kā arī uz Vāciju piespiedu darbā aizvestie. Daļa no viņiem Latvijā atgriezās kā repatrianti, sūtīja vēstules Latvijas iedzīvotājiem. Ģeogrāfiski LPSR bija PSRS Rietumu robeža, ko dažus gados pēc Otrā pasaules kara bija iespējams šķērsot nelegāli pa Baltijas jūru. Rīgas un Ventpils ostās iebrāuca ārvalstu kuģi un to apkalpēm bija iespēja kontaktēties ar vietējiem iedzīvotājiem. No PSRS un LPSR drošības iestāžu viedokļa iepriekš minēto iemeslu deļ bija jāpastiprina pretizlūkošanas darbība pret Latvijas iedzīvotājiem un repatriantiem, lai kontrolētu viņu iespējamo spiegošanas darbību Rietumu valstu labā. Pretizlūkošanas un izlūkošanas darbības bija pastiprināti jāveic arī pret latviešu trimdu Rietumvalstīs. 1940.-1950. gados LPSR drošības iestādes gandrīz visas trimdas organizācija uzskatīja par ārvalstu spēcienestu inspirētām un vadītām. Tādēļ sevišķi uzmanīgu pretizlūkošanas darbību veica pret tiem trimdas latviešiem, kuri ieradās Latvijā.

Latvijā pretizlūkošanas pasākumiem padomju drošības iestādes pastiprināti pievērsās arī tādēļ, ka Latvijā objektīvi varēja būt vairāk ārvalstu izlūkdienestu iefiltrētu aģentu kā vairums citās PSRS republikās. Līdz pat 1940. gadam Latvijā darbojās ārvalstu vēstniecības, ar kuru palīdzību Latvijas iedzīvotāji tika savervēti kā ārvalstu aģenti un informatori. Līdz pat 1945. gada 8. maijam Kurzemē cīnījās Sarkanās armijas Ļeņingradas frontes grupējumi un Vācijas armijas militārais grupējums "Nord". Pārējā PSRS teritorijā Vācijas armijas daļas vairs nekaroja. Tas Latvijā ļāva iespēju arī ilgāk darboties arī Vācijas speciālo dienestu aģentūrai. Atsevišķā pētījuma tēma ir cik lielā mērā Latvijā 1944.-1945. gadā Latvijā patiešām darbojās ārvalstu aģenti un cik lielā mērā par spiegiem viņus definēja LPSR drošības

iestādes (it sevišķi atzīšanos ar spīdzināšanas palīdzību panākot izmeklēšanas laikā). Fakti liecina, ka minētajā laikā Latvijas teritorijas „tīrīšanas” laikā šādus cilvēkus LPSR drošības iestādes arestēja masveidā. 1940. gadu beigās - 1950. gadu sākumā LPSR drošības iestādes aizturēja Lielbritānijas un ASV izlūkdienestu aģentus – latviešus par kuru piederību izlūkdienestiem šaubu nav. Viņus, izmantojot robežas tuvumu ārvalstīm, izlūkdienesti nogādāja Latvijā pa Baltijas jūru, kā arī desantējot no lidmašīnām.

Promocijas darbā apskatīto LPSR drošības iestāžu - LPSR VDTK/VDM/IeM/VDK attīstību no 1944. līdz 1956. gadam noteica PSRS drošības iestāžu evolucionārās izmaiņas. Minētās izmaiņas notika gan PSRS drošības iestāžu darbības optimizēšanas, gan PSRS politisko līderu cīņas par varu rezultātā. PSRS drošības iestāžu evolūcijai atbilda arī LPSR drošības iestāžu evolūcija. Tomēr iepriekš minētās LPSR drošības iestādēm raksturīgās darbības iezīmes diktēja tām pieņemt lēmumus par lielākas uzmanības pievēršanu konkrētām darbības jomām. Ierobežoto autonomiju darbības jomu pastiprināšanā sekmēja arī 1943. gadā pieņemtais PSRS VDTK nolikums. Tas noteica daļēju brīvību reģionālajām struktūrvienībām pašām lemt par savu iekšējo uzbūvi. LPSR VDTK 1944.-1945. gadā un LPSR drošības iestādēm arī vēlāk nebija nepieciešamas tik daudz nodaļas politiskās vadības un slepenu objektu apsardzei kā PSRS VDTK centrālajam aparātam. Tādēļ LPSR drošības iestādes tādas neizveidoja lielā skaitā. LPSR drošības iestādēm savukārt bija nepieciešams pastiprināt 2.(pretizlūkošanas) daļas nodaļu darbību, ko tās arī izdarīja. Tādēļ LPSR drošības iestādes pastiprināj pretizlūkošanas nodaļas, kuras nodarbojās ar repatriantu no Rietumvalstīm pārbaudi, uzmanīja ārvalstu jūrniekus. Īpašu vērību LPSR drošības iestādes pievērsa pretizlūkošanas jomai operatīvās spēles ar Lielbritānijas un ASV izlūkdienestiem laikā. Taču operatīvā spēle pierādīja arī to, ka LPSR drošības iestādēm, pakļaujoties PSRS drošības iestāžu vadībai Maskavā ir tikai ierobežotas iespējas pastiprināt kādu savas darbības jomu. Lai gan tieši LPSR VDTK 1945. gadā izdomāja kā sākt operatīvo spēli ar Lielbritānijas izlūkdienestu un li izstrādāja tās taktiku, PSRS drošības iestāžu vadības aizdomības un burtisku slepenības normatīvu ievērošanas dēļ LPSR drošības iestādes spēli nevarēja sekmīgi pabeigt. Lielā mērā PSRS drošības iestāžu vadības rīcība noteica to, ka 1950. gadu sākumā operatīvajā spēlē padomju puse izgāzās.

LPSR drošības iestādes līdz pat 1952. gadam nebija tik spēcīga, lai uzsāktu sarežģītās izlūkošanas operācijas ārvalstīs. Tādēļ minētajā laikā LPSR drošības

iestādes nekoncentrējās uz izlūkošanas darbību veikšanu. Šāda PSRS un LPSR drošības iestāžu nostāja noteica arī LPSR drošības iestāžu strukturālo uzbūvi. Izlūkošanas daļa minētajā periodā LPSR drošības iestādēm nebija.

1947. gadā PSRS vienīgi Baltijā, Rietumukrainā un Baltkrievijā cīņai pret nacionālajiem partizāniem izveidoja reģionālo drošības struktūrvienību daļas - 2N daļas, t.sk. LPSR VDM 2N daļu. Arī šajā gadījumā sakrita LPSR drošības iestāžu nepieciešamība pastiprināt šo darbība jomu ar LPSR drošības iestādes strukturālo izmaiņu.

LPSR drošības iestādēm bija arī citas formālas autonomijas pazīmes: tās patstāvīgi varēja izdot pavēles, kuru saturs bija pakārtots PSRS drošības iestāžu pavēlēm vai arī atbilda PSRS drošības iestāžu realizētajai represīvai politikai. LPSR drošības iestādes varēja izstrādāt operatīvās darbības plānus vietējām operācijām, lemt par operatīvās darbības pielietošanas formām.

Salīdzinot Latvijas PSR drošības iestāžu darbību ar kaimiņrepubliku - Lietuvas PSR un Igaunijas PSR drošības iestāžu darbību pret bruņoto pretošanos, to realizēto „teritorijas tīrīšanu”, izlūkošanas un pretizlūkošanas darbības, secināms, ka LPSR drošības iestāžu darbība pamatvirzienos ir līdzīga tikai ar abu pārējo Baltijas padomju republiku drošības iestāžu darbību. Visu trīs padomju republiku drošības iestādes pildīja to vadības – PSRS drošības iestādes pavēles un uzdevumus. Tomēr, tas, ka šīs trīs republikas bija okupētas neatkarīgas valstis, to nacionālais satāvs, ģeogrāfiskais izvietojums noteica drošības iestāžu pastiprinātas darbības nepieciešamību Baltijā.

Lai nodrošinātu okupācijas režīma pastāvēšanu, tā politisko institūciju funkcionēšanu, komunistiskajam režīmam bija nepieciešams apspiest iedzīvotāju pretošanos režīmam un nepieļaut alternatīvu viedokļu paušanu, kas politiskos jautājumos būtu pretēji oficiālajam viedoklim. Šie okupācijas režīma uzdevumi tika sasniegti ar politisko represiju palīdzību. PSRS 1944.-1945. gadā veiktā Latvijas militārā okupācija notika paralēli ar Latvijas politisko okupāciju, kuras raksturīga pazīme bija politiskas represijas pret civiliedzīvotājiem. PSRS un LPSR drošības iestādes Latvijā 1944. gadā uzsāka darbību, lai veiktu represijas paralēli notiekošajai tās teritorijas militārajai okupācijai. Tieši 1944.-1945. gadā, nevis 1949. gada deportācijas laikā, komunistiskā režīma represijas Latvijā sasniedza savu apogeju. 1944.-1945. gadā politisku iemeslu dēļ represēti vismaz 78 268 Latvijas iedzīvotāji. Teritorijas „tīrīšana” Sarkanās armijas tikko iekarotajā teritorijā nebija nekas īpašs arī

fronšu aizmugurē PSRS teritorijā. Taču Latvijā 1945. gadā teritorijas „tīrīšanai” bija spēkā tās pašas pavēles un līdz ar to arī paņēmieni, kādi PSRS okupētajā Vācijā. Citās PSRS teritorijas daļās nenotika tik pamatīgas teritorijas „tīrīšanas” kā 1945. gadā Kurzemē. Latvijā, atšķirībā no pārējās PSRS teritorijas, 1945. gadā civiliedzīvotājus ilgstoši turēja filtrācijas-pārbaudes punktos. 1944.-1945. gadā fronšu aizmugurē represīvais iekšējais karaspēks un represīvās iestādes, tajā skaitā LPSR VDTK, vērsās pret civiliedzīvotājiem nevis kā pret PSRS pilsoņiem, bet praktiski kā pret okupētas teritorijas iedzīvotājiem.

1944.-1945. gadā LPSR VDTK Izmeklēšanas daļas rīcībā nonākušie upuri – lielākoties 19-45 gadus veci vīrieši - visbiežāk apsūdzēti pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58-1a panta par dzimtenes - t.i. PSRS nodevību, bija sabiedriski visaktīvākie. Vīrieši šādā vecumā spēja efektīvi darboties militārās vienībās. Secināms, ka Latvijas reokupācijas gaitā pēc politiskās neuzticamības principa tika iznīcināti vai turēti ieslodzījumā Latvijas iedzīvotāji no tās iedzīvotāju daļas, kas varēja izrādīt visefektīvāko pretošanos komunistiskajam režīmam un līdz ar to traucēt okupācijas varas nostiprināšanos. Okupācijas režīms, izmantojot LPSR drošības iestādes, līdz ar to neitralizēja spējīgākos Latvijas iedzīvotājus – tos Latvijas iedzīvotājus, kuri potenciāli varēja izrādīt pretošanos (arī bruņotu) režīmam.

Teritorijas „tīrīšanā” lielākoties tika izmantotas PSRS institūcijas un resursi. Maskavas pakļautības PSRS drošības iestāžu operatīvie sektori, *SMERŠ* daļas un LPSR drošības iestādes 1944.gada beigās - 1945.gadā Latvijā darbojās kopīgi, veicot „tīrīšanu no pretpadomju elementiem” - režīma šķietamu un iedomātu ienaidnieku masveida represēšanu. Tikai no 1946. gada LPSR drošības iestādes Latvijā darbojās relatīvi patstāvīgi – bez PSRS operatīvo sektoru palīdzības. Tas pierāda LPSR drošības iestāžu lielo atkarību no PSRS drošības iestādēm, tām uzsākot darbību reizē ar Latvijas reokupāciju.

Latvijas reokupācijas gaitā 1944.-1945 gadā LPSR VDTK tikai ar republikas resursiem nevarēja izveidot. Trūka atbilstoši kadri. Kadru apmācīšanai vajadzēja ilgāks laiks. Kadru trūkumu veicināja arī PSRS politiskā nostādne, ka Vācijas okupētās PSRS teritorijā palikušie pilsoņi automātiski uzskatāmi vismaz par „aizdomīgiem elementiem”, ja ne „vāciešu atbalstītājiem un pakalpiņiem”. Reokupācijas laikā notikušās komunistiskās represijas neveicināja arī plašas sabiedrības atbalstu LPSR VDTK darbībai. Līdz pat 1956. gadam LPSR VDTK papildinājās ar kadriem no citām PSRS republikām. Izņēmums bija vienīgi īsais PSRS

iekšlietu ministra L.Berijas veikto reformu posms 1953. gadā, kad LPSR IeM, pateicoties L. Berijas rīkojumiem, izvirzījās latvieši. LPSR VDTK Latvijā nevarēja evolucionēt uz vietējo kadru bāzes. Tas varēja attīstīties vienīgi reokupācijas rezultātā, kadrus papildinot no Krievijas u.c. tā sauktajām vecajām PSRS republikām. LPSR VDTK attīstība reokupācijas rezultātā veicināja arī Latvijas reokupācijas procesu kopumā. Promocijas darba analīze pierāda, ka LPSR drošības iestāžu represīvā politika Latvijā 1944.-1945. gadā kalpoja kā otrreizējas komunistiskās okupācijas nodrošinātāja. Savukārt bez otrreizējas okupācijas komunistiskais režīms Latvijā 1944.-1945. gadā nevarētu funkcionēt. Promocijas darbā minētie fakti liecina, ka jau 1940. gadā darbību uzsākušo Latvijas PSR drošības iestāžu atjaunošana 1944.-1945. gadā bez ārējās palīdzības un uzraudzības no PSRS nebija iespējama. Latvijas PSR drošības iestādes nevarēja evolucionēt uz vietējo kadru bāzes. Minētajā laikā drošības iestādes LPSR varēja attīstīties vienīgi līdz ar reokupāciju un jaunu kadru nosūtīšanu uz Latviju, nevis pilnveidojot jau 1940.-1941. gadā izveidotās LPSR represīvās institūcijas. Tas ir viens no cēloņiem kāpēc Latvijas sovjetizācija 1944.-1945. gadā nevarēja notikt evolucionārā ceļā. Sovjetizācija bija iespējama paralēli militārai un politiskai okupācijai, ar PSRS palīdzību attīstot un uzraugot LPSR drošības iestādes kā politisku represiju veicējas. Var arī secināt, ka Latvijas reokupāciju 1944.-1945. gadā nodrošināja represīvā politika, t.sk. LPSR VDTK darbība. Savukārt bez reokupācijas komunistiskais režīms Latvijā 1944.-1945. gadā nevarētu funkcionēt.

LPSR drošības iestādes promocijas darbā apskatītajā laika posmā bija tās iestādes, kas okupācijas režīma interesēs Latvijā veica represijas un teroru. LPSR drošības iestādēm, par apsūdzību izmantojot no 1940. gada LPSR nelikumīgi ieviestā KPFSR KK Valsts noziegumu daļas pantus, pavērās plašas iespējas represēt gandrīz vai katru bijušo neatkarīgās Latvijas Republikas pilsoni. Šādu iespēju atļāva KK Valsts noziegumu daļas pantu plašas interpretācijas iespējas. Atšķirībā no demokrātiskām valstīm, balstoties uz KPFSR KK Valsts noziegumu daļu cilvēkus varēja apsūdzēt kā šķiriski kaitīgus. Tā kā Latvijas Republikas iedzīvotāju lielākā daļa pēc PSRS un LPSR drošības iestāžu interpretācijas piederēja ekspluatētāju šķirai, viņiem varēja piemērot vienu, vai pat vairākus KK Valsts noziegumu daļas pantus. Kā promocijas darbā secināts no faktiem par LPSR VDTK veikto izmeklēšanu, tā bieži notika izmeklētājam vajadzīgās apsūdzētā liecības panākot, iespaidojot pratināmo ar fiziskā spēka palīdzību. Ļoti bieži Latvijas iedzīvotājus - iedomātos un patiesos režīma ienaidniekus - sodīja par pretpadomju propagandu un aģitāciju (58-10 pants). To atļāva

pantā precīzi nenoteiktais, izplūdušais un līdz ar to LPSR drošības iestāžu plaši interpretētais pretpadomju aģitācijas un propagandas nozieguma definējums. Pretpadomju propaganda un aģitācija bija izplatītākā apsūdzība, ko LPSR drošības iestādes pielietoja pret Latvijas dažādu konfesiju garīdzniekiem. 1945.-1949. gados PSRS rietumu teritorijās (tajā skaitā Latvijā) drošības iestādes pastiprināti vērsās pret katoļiem, jo viņi bija pakļauti Vatikānam. Katoļu baznīcai vienīgajai no Latvijas konfesijām centrs atradās ārvalstī. Līdz ar to no LPSR drošības iestāžu viedokļa tas pastiprināja spiegošanas un pretpadomju aģitācijas risku. Tādēļ LPSR drošības iestādes centās iegūt kontroli pār šo konfesiju, salīdzinoši ar citām Latvijas konfesijām pret katoļiem represijas pielietojot vairāk.

Rezultātā no 1944. gada līdz 1956. gadam PSRS un LPSR drošības iestādes arestēja 38 612 cilvēkus. Atbilstoši starptautisko tiesību normām, lielākā daļa no represētajiem tika represēti nevainīgi. No 1944. gada līdz 1953. gadam, balstoties uz PSRS izpildvaras lēmumiem un represīvo iestāžu rīkojumiem Latvijas iedzīvotājus arī deportēja nelikumīgi. Latvijas reokupācijas rezultātā tūkstošiem Latvijas iedzīvotāji tika represēti kā „vāciešu atbalstītāji”. Represētie tika apsūdzēti kolaboracionismā, kas gan bija tikai iegāns, lai lielāko daļu „vāciešu atbalstītāju” pakļautu represijām. Izrēķināšanās ar politiski aktīviem iedzīvotājiem, kā iegānsu izmantojot apsūdzības par sadarbību ar nacistiem un kara noziegumos, pēc PSRS parauga notika visā Austrumeiropā. Pamatatšķirība Latvijas PSR bija tikai tā, ka represējam PSRS un LPSR drošības iestādes izvēlējās okupācijas apstākļos, tos tiesājot pēc okupētās valsts galvenās sastāvdaļas-KPFSR Kriminālkodeksa. Pēc LPSR drošības iestāžu veiktās izmeklēšanas tika represēti cilvēki, kuri bija pastrādājuši reālus kara noziegumus. Vienlaikus okupācijas režīms ar LPSR drošības iestāžu palīdzību atbrīvojās arī no „buržuāziskajiem nacionālistiem”, kuru atrašanās nacistu okupētajā teritorijā vien jau radīja drošības iestāžu interesi. Atbrīvoties no „vāciešu atbalstītājiem” un „dzimtenes nodevējiem” bija ieinteresēta gan PSRS centrālā vara, gan vietējo komunistu elite. Maskavai „buržuāziskie nacionālisti” traucēja paātrinātu LPSR sovjetizāciju, bet vietējai kompartijas elitei LPSR drošības iestāžu veiktās represijas lielā mērā garantēja kadru tīrību republikas vidējā un zemākajā administratīvajā un saimnieciskajā pārvaldē.

Latvijā represēšana par sadarbību ar nacistiem bija identiska abās pārējās Baltijas republikās un PSRS okupētajā Vācijas Austrumu daļā notiekošajam.

Kā viens no Latvijas sovjetizācijas pamatuzdevumiem bija lauksaimniecības kolektivizācija. PSRS politiskā vadība uzskatīja, ka Latvijā to nav iespējams veikt bez kolektivizācijas iedomāto kavētāju - „kulaku” izsūtīšanas no Latvijas. Vismasveidīgākā deportācijas akcija LPSR 1949. gadā aptvēra 44 271 Latvijas iedzīvotājus. No LPSR institūcijām LPSR VDM deportācijas praktiskajā izpildē bija vislielākā loma. LPSR VDM ne tikai nogādāja izsūtītos uz ešeloniem, bet arī veica izsūtāmo apzināšanu jau pirms izsūtīšanas. Pieņemot lēmumus par ģimenes izsūtīšanu, tieši LPSR VDM, nevis padomes, noteica ģimeņu represēšanu. Vienīgi LPSR VDM ziņā bija deportējamo skaitā iekļaujamie „bandītu”, „nacionālistu” ģimenes locekļu, „legalizēto bandītu” vai citu tā saukto „nacionālistu” deportēšana 1949. gada 25. martā.

1949. gada 25. marta deportācija Latvijā notika bez izteiktām iedzīvotāju pretošanās formām. Secināms, ka tieši LPSR VDM veiktie profilakses pasākumi pirms deportācijas legalizēto nacionālo partizānu arestēšana, aktīvāko nacionālo partizānu grupu iznīcināšana, iedzīvotāju filtrēšana pierobežā noteica to, ka deportācijas laikā nacionālajiem partizāniem bruņotas pretošanās iespējas bija minimālas. Cīņā ar nacionālajiem partizāniem panākumi galvenokārt tika gūti, izmantojot LPSR drošības iestāžu aģentus kaujiniekus, kurus drošības iestādes nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem uzdeva par nacionālajiem partizāniem. LPSR drošības iestāžu aģenti kaujinieki represēja svarīgākos un labāk konspirētos partizānu komandierus un grupas. Par to, ka bez specgrupās apvienotajiem LPSR drošības iestāžu aģentiem kaujiniekiem drošības iestādēm bija grūtības likvidēt bruņoto pretošanos Latvijā, liecina nacionālo partizānu grupu lēnā likvidēšana 1954.-1956. gadā. Kopumā promocijas darbā apskatāmajā laika posmā no 1944. gada līdz 1956. gadam PSRS un LPSR drošības iestādes veica politiskas represijas, kuru rezultātā cieta ap 120 000 Latvijas iedzīvotāji.

No promocijas darbā veiktās LPSR drošības iestāžu darbības analīzes secināms, ka 1950. gadu vidū mainījās drošības iestāžu darbības prioritātes. Pēc Otrā pasaules karadarbības beigām LPSR drošības iestāžu prioritāte bija „teritorijas tīrīšana”, cīņa ar bruņoto pretošanos. Kopš 1954. gada LPSR VDK paralēli cīņai ar nacionālajiem partizāniem arvien vairāk par prioritārām sāka uzskatīt pretizlūkošanas darbības. Lielā mērā to noteica PSKP CK un PSRS VDK vadības nostāja, ka pretizlūkošanas galvenais uzdevums ir atklāt un atmāskot „imperālistisko valstu”

iesūtītos „spieģus, diversantus un teroristus”, nevis iekšējos ienaidniekus. Kopš 1956. gada nogales, kad LPSR VDK bija neutralizējusi pēdējos nacionālos partizānus, LPSR VDK primārais uzdevums vairs nebija cīņa ar bruņoto pagrīdi, bet gan pretizlūkošana. Pretizlūkošana bija viena no darbības sfērām, kur parādās PSRS un LPSR drošības iestāžu darbības atšķirība, salīdzinot ar demokrātisku režīmu drošības iestāžu darbību. Latvijas PSR, tāpat kā citur Padomju Savienībā, pretizlūkošanas pasākumi ne tikai bija vērsti pret ārvalstu izlūkdienestu interesēm. Kā liecina 1950. gados notikušie procesi, totalitārais režīms un līdz ar to LPSR drošības iestādes faktiski jebkuru Rietumu valstu pilsoni uzskatīja par potenciālu spieģu. Līdz ar to LPSR drošības iestādes 1950. gados Latvijā veica masveidīgu ārvalstnieku kontroli un novērošanu. LPSR drošības iestāžu pretizlūkošana vērsās pret tiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri režīma nesankcionēti vēlējās kontaktēties ar ārvalstniekiem vai bēgt no PSRS. Šiem cilvēkiem nokļūstot LPSR drošības iestāžu uzskaitē, tika likti šķēršļi tālākai normālai dzīvei un izaugsmei. Līdz ar to minētās LPSR drošības iestāžu darbības uzskatāmas kā politiskas represijas pret Latvijas iedzīvotājiem.

Pretizlūkošanas pasākumus vērsot pret Latvijas iedzīvotājiem, trimdas latviešiem, kuri ieradās Latvijā un pret latviešu emigrāciju Rietumu valstīs, LPSR drošības iestādes īstenoja „dzelzs priekškara” politiku. Savukārt LPSR drošības iestāžu uizlūkošanas darbības promocijas darbā apskatāmajā laika posmā bija neveiksmīgas. 1950. gadu sākumā un vidū izlūkošanas veiktās iestrādes, izzinot latviešu emigrāciju Rietumu valstīs, LPSR drošības iestādēm noderēja tikai vēlākajos gadu desmitos. Pateicoties LPSR drošības iestāžu darbībai iepriekš minētajās dažādajās jomās, okupācijas režīms 1944.-1956. gadā LPSR spēja kontrolēt sabiedrību.

Rezumējot var apgalvot, ka veicot masveida represijas, teroru un iedzīvotāju profilaktēšanu, LPSR drošības iestāžu loma bija panākt sabiedrības kontroli, tā nostiprināt okupācijas režīmu Latvijā un mazinot pretošanos tam. Līdz ar to LPSR drošības iestādes sekmēja arī tālāku LPSR sovjetizāciju.

Avotu un literatūras saraksts

I Nepublicētie avoti

1. Latvijas Republikas arhīvi

1.1 Latvijas Valsts arhīvs (LVA)

- 1.1.2. LVA-PA, 101.f (Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja 1940 - 1991), 6.apr., 5.l.
- 1.1.3. LVA-PA, 101.f, 6.apr., 6.l.
- 1.1.4. LVA-PA, 101.f., 6.apr., 21.l
- 1.1.5. LVA-PA, 101.f., 7.apr., 31a l.
- 1.1.6. LVA-PA, 101.f., 8.apr., 18.l.
- 1.1.7. LVA-PA, 101.f., 8.apr., 19.l.
- 1.1.8. LVA-PA, 101.f., 12.apr., 79.l.
- 1.1.9 LVA-PA, 101.f., 12.apr., 81.l.,
- 1.1.10. LVA-PA 101.f., 12.apr., 140 a l.
- 1.1.11. LVA-PA, 101.f., 16. apr., 41a l.
- 1.1.12. LVA-PA, 101.f., 17.apr., 102.l.
- 1.1.13.LVA-PA, 101.f., 19.apr., 71.l.
- 1.1.14.LVA- PA 101.f., 19.apr., 72.l.
- 1.1.15.LVA- PA, 101.f., 19.apr., 518.l.
- 1.1.16.LVA- PA 101.f., 21.apr., 85.l..
- 1.1.17. LVA- PA 101.f., 22.apr., 48 a l.,
- 1.1.18. LVA-PA, 102.f. (LKP Rīgas pilsētas komiteja 1940-1991), 14.apr., 13.l.
- 1.1.19. LVA- PA, 103.f. (LKP Daugavpils pilsētas komiteja 1940-1950), 1.apr., 44.l.
- 1.1.20 LVA- PA, 103.f., 15.apr., 10 a.l.
- 1.1.21. LVA PA 111.f. (LKP Rīgas pilsētas Oktobra rajona komiteja 1940 -1991), 1.apr.,18.l,
- 1.1.22. LVA-PA, 114.f. (LK(b)P Bauskas apriņķa komiteja 1940-1950), 5.apr., 108.l.

- 1.1.23.LVA PA 120.f. (LK(b)P Kuldīgas apriņķa komiteja 1940-1950), 9.apr., 11.l.
- 1.1.24.LVA-PA 131.f. (LKP Ventspils pilsētas komiteja 1945-1991), 14.apr., 17.l.
- 1.1.25.LVA- PA 131.f., 16.apr., 1.l.
- 1.1.26.LVA-PA, 131.f., 16.apr., 32.l.
- 1.1.27. LVA, 270.f. (, 1.s. apr., 92.l.
- 1.1. 28. LVA, 270.f.,1-s apr.,120.l.
- 1.1.29.LVA, 270.f. (Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikas Ministru Padome 1940 -1991), 1-s apr., 123.l.
- 1.1.30. LVA, 270.f.,1-s apr.,197.l
- 1.1.31.LVA, 270. f., 1-s apr., 265.l.
- 1.1.32.LVA 270.f., 1-s apr., 371.l.
- 1.1.33.LVA, 270.f., 1.s.apr., 1095.l.
- 1.1.34.LVA, 270.f., 25.apr., 373.l.
- 1.1. 35.LVA-PA, 302.f. (Partizānu kustības Latvija štābs 1920 -1991), 3.apr., 7.l.
- 1.1. 36. LVA - PA, 1178.f., 1.apr., 15.l.
- 1.1.37.LVA- PA, 1178.f., 1.apr., 16.l.
- 1.1.38.LVA , 1448.f., 1.apr., 239.l.
- 1.1.39. LVA, 1448.f., 2.apr.,239.l.
- 1.1.40. LVA, 1822.f. (Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni 1944-1991), 1.apr., 244.l.
- 1.1.41. LVA, 1825.f. (Latvijas PSR Valsts drošības komitejas dokumentu kolekcija), 2.apr., tēma 17, G sadaļa
- 1.1.42.LVA, 1825.f., 2.apr.,tēma 17-B, A sadaļa
- 1.1.43. LVA, 1894.f. (1949. gada 25. martā no Latvijas izsūtīto iedzīvotāju personas lietas 1949-1992), 1.apr., 1268.l.
- 1.1.44.LVA, 1986.f.(Latvijas PSR Valsts drošības komitejas par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas 1919-2001) 1.apr.,62.l.
- 1.1. 45. LVA, 1986.f., 1.apr., 2889.l.
- 1.1.46.LVA, 1986.f., 1.apr., 4075.l.
- 1.1.47. LVA, 1986.f., 1.apr., 4118.l.
- 1.1.48. LVA, 1986.f., 1.apr., 8082.l.
- 1.1.49.LVA, 1986. f., 1.apr., 19202. l.

- 1.1.50. LVA, 1986.f., 1.apr., 25474.l.
- 1.1.51.LVA, 1986.f, 1.apr., 28216.l.
- 1.1. 52.LVA, 1986.f., 1.apr., 28398.l.
- 1.1.53.LVA, 1986.f, 1.apr., 28785.l.
- 1.1.54.LVA, 1986.f.,1.apr., 28806.l
- 1.1.55.LVA, 1986.f., 1.apr., 29683.l.
- 1.1.56.LVA, 1986.f., 1.apr., 39056.l.
- 1.1.57.LVA, 1986.f., 1.apr., 45028.l.
- 1.1.58.LVA, 1986.f., 1.apr., 45163.l.
- 1.1.59.LVA, 1986.f., 2.apr., 1219.l.
- 1.1.60.LVA, 1986.f, 2.apr., 10758.l.
- 1.1.61.LVA-PA, 7962.f., 1.apr., 2.l.
- 1.1.62.LVA-PA, 7962.f., 1.apr., 21.l.
- 1.1.63.LVA - PA, 7962.f., 1.apr., 41.l.
- 1.1.64.LVA- PA, 7962.f., 1.apr., 51.l.
- 1.1.65.LVA-PA, 7962.f., 2.apr., 1.l.
- 1.1.66.LVA- PA, 15500.f., 2.apr., 7786.l

1.2 LR Iekšlietu ministrijas Informācijas Centra arhīvs (LR IeMICA)

- 1.2.1. LR IeMICA,Centrālcietumā mirušo personu lietu fonds,
- 1.2.2. LR IeM ICA,1.f. (LPSR IeM pavēles 1940 -1990), 3.apr., 2.l.

1.3 LR Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (SAB TSDC) arhīvs un bibliotēka

- 1.3.1.Ušackas A. 2000. gada 17. augusta paskaidrojums// SAB TSDC arhīvs
- 1.3.2.Niedre O. Pārskats par Latvijas Valsts arhīva LPSR valsts drošības orgānu aprīņķu, rajonu un pilsētu daļu partijas pirmorganizāciju materiāliem-7.-8.lpp //SAB TSDC bibliotēka.
- 1.3.3.Каринаускас В. Краткий обзор деятельности 1-го отдела КГБ Литовской ССР за 1945-1965 годы.-С.177//SAB TSDC bibliotēka
- 1.3.4.Сокращенная стенограмма совещания, проведенного 2-м Главным Управлением КГБ при СМ СССР 30-го июля 1955 г./Latvijas Republikas

Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra// SAB
TSDC bibliotēka

1.3.5 Politiski tiesāto elektroniskā datu bāze

1.4 LR krimināllietas LR Ģenerālprokuratūras Krimināltiesiskā departamenta Totalitāro režīmu noziegumu izmeklēšanas nodaļas un Drošības policijas lietvedībā

1.4.1.LR Krimināllieta Nr.38205089

1.4.2.LR krimināllieta 81202795

1.4.3.LR krimināllieta 81202997

1.4.4.LR krimināllieta 81203097

1.4.5.LR krimināllieta 86000397

2.Ārvalstu arhīvi

2.1. Krievijas Valsts Federācijas arhīva dokumenti

2.1.1.KFVA, r - 9401 f. (PSRS Iekšlietu ministrija 1934-1960;1966 -1991), 1.apr., 561.l.

2.1.2.KFVA, r-9401f.,1.apr.,1338.l.

2.1.3.KFVA, r-9401f.,1.apr., 1393.l.

2.1.4.KVFVA, r-9401.f., 2.apr., 66.l

2.1.5.KVFA, r-9401.f., 2.apr., 92.l

2.1.6.KFVA, r-9401. f., 2.apr., 95.l.

2.1.7.KVFA, r- 9401.f., 2.apr., 96.l..

2.1.8. Ar PSRS TKP 1943. gada 2.jūnija lēmuma Nr.621-191 ss „Par PSRS Valsts drošības tautas komisariāta nolikuma apstiprināšanu” apstiprinātais PSRS VDTK nolikums. Atslepenota KVFA (bez fondējuma) oriģināldokumenta kopija. Autora kolekcija.

2.1.9.PSRS TKP 1943.gada 14.aprīļa lēmums 393-129ss. Atslepenota KVFA (bez fondējuma) oriģināldokumenta kopija. Autora kolekcija.

2.2. Krievijas Valsts Jaunāko laiku vēstures arhīvs (KVJVA)

2.2.1.KVJLVA, 5.f., 30.apr., 6.l.

2.2.2.KVJLVA, 5.f., 31.apr., 26.l

2.2.3.KVJLVA, 5.f., 31.apr., 59.l.

2.2.4.KVJLVA, 5.f., 31.apr., 62.l.

2.2.5.KVJLVA, 5.f., 33.apr., 23.l.

2.2.6. KVJLVA, 89.f.,6.apr., 2.l.

2.3. Krievijas Valsts Sociālpolitiskais arhīvs (KVSPA)

2.3.1. KVSPA, 600.f. (VK(b)P Latvijas birojs 1944.-1947), 1.apraksta lietu rādītājs

2.4. Lietuvas Sevišķais arhīvs (LSA)

2.4.1.LSA, K-1 f. (Lietuvas PSR VDK pavēles 1940 -1991), 3. apr., 135.l.

2.4.2.LSA, K-1.f., 16.apr., 35.l.,

2.4.3.LSA, K-1.f., 16.apr., 916.l

2.4.4.LSA, K-1 f., 17.apr., 1.l

2.5. Igaunijas Valsts arhīvs (IVA)

2.5.1.IVA,131.f.,1.apr.,328.l.

3. Atmiņas audio un video.

3.1.Kurta Grīnupa autoram sniegtās atmiņas audioierakstā 1999. gada 23. novembris

3.2.Nikolaja Brūvera autoram sniegtās atmiņas audioierakstā 2005. gada 6.janvārī

3.3.Jāņa Baltmaņa atmiņas autoram sniegtās audioierakstā 2002. gada 1. novembrī

3.4.J.Podnieka studijas dokumentālās filmas „Nesalauztie” filmā neizmantojie materiāli. Autora intervijas ar K.Rusovu un E.Auzu.

3.5.J.Podnieka studijas dokumentālās filmas „Nesalauztie” filmā neizmantojie materiāli. Autora intervija ar Nikolaju Brūveri.

3.6.Raita Valtera personīgais videoarhīvs, Laimoņa Pētersona kasete

4.Citi nepublicēti avoti

4.1.Истоирия советских органов государственной безопасности:Учебник/Высшая Краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Э.Дзержинского.- Москва,1977

4.2.Контрразведывательный словарь/Высшая Краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф.Э.Дзержинского.- Москва:Научно –издательский отдел,1972.

4.3.Кучанс М. Из истории разведывательного подразделения Органов Латвийской ССР//Очерки истории первых подразделений территориальных органов КГБ СССР. Сборник №2.-Москва:Первое Главное Управление КГБ СССР.-С.30-37

4.4.Советская контрразведка:Научно – практическое пособие/ред.Цвигун С.:Москва: ВКШ при КГБ при СМ, 1976

4.5.Фабричников А.,Мышко В. Антисоветские эмигрантские организации за рубежом и работа против них/Краснознаменный институт комитета Государственной безопасности при Совете Министров СССР, Москва:НИРО,1972.-С.32-100.

II Publicētie avoti

1.Tiesību akti un likumi

1.1.Convention (V) respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land. The Hague, 18 October 1907
[//http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/200?OpenDocument](http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/200?OpenDocument) (2009.17.02)

1.2.Convention (XIII) concerning the Rights and Duties of Neutral Powers in Naval War. The Hague, 18

October1907//<http://icrc.org/ihl.nsf/9cfe510c4d401a8341256739003e636f/06a47a50fe7412afc12563cd002d6877!OpenDocument> (2009.17.02)

1.3.The Hague Convention, Hague Convention IV (18 October 1907). Convention Respecting the Laws and Customs of War on Land. Articles 1-56.Entry into Force:26 January 1910// www.lib.byu.edu/~rdh/wwi/hague/hague5.html (2004.10.06)

1.4. Протокол от 8 февраля.1.0.3. [Приложение 3].Проект.Указ Президиума Верховного Совета СССР «Об образовании Комитета по делам государственной безопасности при Совете Министров СССР» [4 февраля]//Президиум ЦК КПСС.1954-1964.Том 2.Постановления 1954-1958/Глав.ред. Фурсенко А.//Президиум ЦК КПСС 1954-1964:Черновые протокольные записи заседаний.Стенограммы.Постановления в 3 томах/ Глав.ред. Фурсенко А.-Москва:РОССПЕН,2006.-С.20.

1.5.Уголовный кодекс РСФСР.- Москва:ГИЮЛ,1950

2. Citi publicētie avoti

2.1.Izvilkums no Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenā slēdziena par evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja A.Siļķes vervēšanu un viņa kā aģenta izmantošanas neiespējamību//Latvija padomju režīma varā.1945-1986.Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2001.-304.lpp.

2.2.Izvilkums no Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas pilnīgi slepenās izziņas par arestētā evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāja P.Rozenberga pretpadomju darbību 1946. gada 1.jūlijā// Latvija padomju režīma varā.1945-1986.Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2001.-309.-310.lpp.

2.3. Arhīva lieta "Lursens – S"(Totalitārisma seku dokumentēšanas centra publikācija)//Latvijas arhīvi.- 1996.-Nr.1-2.-89.-102.lpp.

2.4. Berķis A. Atmiņas par brāli Vitoldu un viņa līdzgaitniekiem.Čekas spēle no 1949.līdz 1956.g.//Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā.Atmiņās un dokumentos no 1941. gada līdz 1956. gadam,Rīga:Sol Vita,1997

2.5.KJLVA, 89.f., 18.apr., 12.l.,

2.6.Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta darbība 1940. gadā//Okupācijas varu politika Latvijā, 1939 - 1991:Dokumentu krāj/ Latvijas Valsts arhīvs. – Rīga:Nordik,1999.-123.lpp.

2.7.Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes 1940.gada 25.novembra paziņojums par KPFSR Kriminālā, Kriminālprocesa, Civilā, Civilprocesa, Darba likumu un Laulības, ģimenes un aizbildnības likumu kodeksa piemērošanu Latvijas PSR teritorijā//Okupācijas varu politika Latvijā, 1939 -1991:Dokumentu krāj/ Latvijas Valsts arhīvs. – Rīga:Nordik,1999.-122.lpp.

2.8.Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7.-8.jūlijā//Padomju Latvijas Komunisti.-1989.-Nr.6.-80.-91.lpp.

2.9.Latvijas Republikas Saeimas 1996.gada 22.augusta „Deklarācija par Latvijas okupāciju”//Okupācijas varu politika Latvijā.1939-1991.Dokumentu krājums/Latvijas Valsts arhīvs, atb.red. E.Pelkaus.-Rīga:Nordik,1999.- 535.-536.lpp

2.10.Muižniece Z. Tad „septītā pļauja” nāca// Tukuma Ziņotājs.- 1989.-21.marts

2.11.PSRS iekšlietu tautas komisāra Lavrentijas Berijas ziņojums PSRS Valsts aizsardzības komitejas priekšsēdētājam Josifam Staļinam, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietniekam Vjačeslavam Molotovam un VK(b)P CK sekretāram Georgijam Maļenkovam par „pasākumiem Latvijas PSR attīrīšanai no naidīgiem elementiem”//Aizvestie.1949.gada 25.marts.1.daļa./Latvijas Valsts arhīvs. Sastādītāji Āboliņa A., Kalnciema A., Kārkliņš Z. u.c..-Rīga:Nordik.-2007.- 69.-71.lpp.

2.12.PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945).II daļa. Dokumenti un materiāli/Sast.Strods H.-Rīga,Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2007

2.13.PSRS Tautas Komisāru Padomes reliģijas kulta lietu pilnvarotā Latvijas PSR V.Šeškēna un PSRS Reliģijas kulta lietu padomes priekšsēdētāja I.Poļanska slepenā sarakste par stāvokli atsevišķās konfesijās. J.Sadovska atbilde V.Šeškenam 1946. gada 22. janvārī// Latvija padomju režīma varā.1945-1986.Dokumentu krājums/Atbildīgā redaktore Irēne Šneidere:Rīga:Latvijas Vēstures Institūta apgāds, 2001.-300.lpp.

2.14.Strods H.Latvijas nacionālo partizānu karš: Dokumenti un materiāli. 1944 – 1956.-Rīga:Preses nams,1999

2.15.Die Rote Armee in Österreich.Sowjetische Besatzung 1945-1955:Dokumente.Красная Армия в Австрии.Советская оккупация 1945-1955:Документы/red. Karner S.,Stelz-Marx B., Tschubarjan A.-Graz;Wien;München,2005

2.16.Брежнев Л.И. Отчет Центрального Комитета КПСС и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики.- Москва:Политиздат,1976.

2.17.Выписка из протокола (*tā tekstā-aut.*) № 200 заседания Президиума ЦК КПСС с утверждением проекта положения о КГБ при СМ СССР// Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 - 1991:Справочник.Россия. XX век. Документы/Сост.Кокурин А., Петров Н.- Москва:Международный фонд Демократия, 2003.-С.693-698.

2.18.Доклад народного комиссара внутренних дел СССР Л.П.Берия И.В.Сталину и В.М.Молотову о деятельности войск НКВД по охране тыла Действующей Красной Армии в 1943 г.//НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-

1956):Сборник документов/Сост.: Владимирцев Н., Кокурин А.,Москва:Объединенная редакция МВД России,2008.-С.116

2.19.Докладная записка МГБ СССР И.В.Сталину о необходимости выселения из западных областей Украины и Белоруссии,Молдавской,Латвийской,Литовской и Эстонской ССР участников антисоветской секты иеговистов и членов их семей//История сталинского Гулага.Конец 1920-х-первая половина 1950-х годов.Собрание документов в семи томах/Ответственные редакторы Н.Верт, С.В.Мироненко:Москва,РОССПЕН,2004.-С.-542.-543

2.20.Докладная записка УКР „СМЕРШ” 2-го Прибалтийского фронта в ГУКР „СМЕРШ” о деятельности националистических буржуазных партий и формирований на временно оккупированной немецко-фашистскими захватчиками территории Латвийской ССР// Чернов В., Шляхтунов А. Прибалтийские Waffen-SS.Герои или палачи...?-Москва.-Лин-Интер,2004.-С.142

2.21. Из докладной записки УКР „СМЕРШ” 3-го Прибалтийского фронта в ГУКР „СМЕРШ” о деятельности латышских националистических организаций// Чернов В., Шляхтунов А. Прибалтийские Waffen-SS.Герои или палачи...?-Москва.-Лин-Интер,2004.-С.152-153.

2.22.История сталинского гулага.Конец 1920 – х – первая половина 1950 –х годов.Собрание документов в семи томах //Том 1. Массовые репрессии в СССР/ Ответственные редакторы Н.Верт, С.В.Мироненко,ответственный составитель И.А.Зюзина.-Москва РОССПЕН,2004.-С.481 – 483., 484.,494 - 495., 505 – 507., 510.

2.23.Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне.Сборник документов.Том I.Книга вторая – Москва, 1995.-С.-79.-81.

2.24. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сборник документов. Том III. Книга 1.: Крушение Блицкрига, 1 января – 30 июня 1942 года.- Москва: Русь, 2003.- С.130-136.

2.25. Отчет о работе 2-го контрразведывательного отдела Комитета госбезопасности при СМ ЭССР за период 1954 - 1955 гг./Филиал Государственного Архива Эстонии (ПАРТАРХИВ) – Таллин: УМАРА, 1998

2.26. Письмо С.Н.Круглова в Президиум ЦК КПСС о выделении органов Государственной безопасности из МВД //Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 – 1991:Справочник//Россия. XX век. Документы/Сост. Кокурин А., Петров Н.- Москва:Международный фонд Демократия, 2003.- С.684-687.

2.27. Постановление Президиума ЦК КПСС о политическом и хозяйственном состоянии Западных областей Украинской ССР; № 16. Постановление Президиума ЦК КПСС о положении в Литовской ССР// Лаврентый Берия 1953:Стенограмма июльского пленума ЦК КПСС и другие документы//Россия. XX век. Документы/ Сост. Наумов В., Сигачев Ю. Москва:Международный фонд Демократия, 1999-С.46-52.

2.28. Постановление ЦК ВКП(Б) «Об организации народного комиссариата государственной безопасности»; №155. Приказ МГБ СССР № 00107 «О переименовании органов НКГБ»//Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 -1991:Справочник.Россия. XX век. Документы/Сост. Кокурин А., Петров Н.- Москва:Международный фонд Демократия, 2003.- С.622-623.;С.634-635.

2.29. Приказ НКВД СССР № 0031 об организации в составе 1-го отдела 2-го Управления НКВД СССР отделения по борьбе с агентурой германской разведки, предателями и немецкими пособниками на освобожденной от немецко-фашистских войск территории СССР 9 января 1942 г.//Органы Государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне.Сборник документов.Том третий.Книга 1. Крушение»Блицкрига».1

января-30 июня 1942 года/ред. Дубровин Дьяков Ф., Ерошин В. и др.-
Москва:Русь,2003.-С.24

2.30.Протокол № 50.Заседание 8 февраля 1954г. 2 пункт [Об образовании Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР]//Президиум ЦК КПСС.1954-1964.Том 1. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы./Глав.ред. Фурсенко А./Президиум ЦК КПСС 1954-1964: Черновые протокольные записи заседаний.Стенограммы.Постановления в 3 томах/ Глав.ред. Фурсенко А.- Москва:РОССПЕН,2006.-С.19-24.

2.31.Протокол № 50 от 8 февраля 1.0 Постановление Президиума ЦК КПСС «Об образовании Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР»//Президиум ЦК КПСС.1954-1964.Том 2.Постановления 1954-1958/Глав.ред. Фурсенко А./Президиум ЦК КПСС 1954-1964: Черновые протокольные записи заседаний.Стенограммы.Постановления в 3 томах/ Глав.ред. Фурсенко А.-Москва:РОССПЕН,2006.-С.15.

2.32.Специальные лагеря НКВД МВД СССР в Германии 1945 –1950 гг.:Архив новейшей истории России. Серия „Публикации”. Том 2. Сборник документов и статей/ ред. Мироненко С.- Москва: РОССПЕН,2001.- С.-11.-13.

2.33.Спецсообщение В.С. Абакумова И.В.Сталину о необходимости выселения из Западных областей Украины,Латвийской и Эстонской ССР участников секты иеговистов и членов их семей//Лубянка.Сталин и МГБ СССР. Март 1946-март 1953/сост. Хаустов В., Наумов В., Плотникова Н. \Россия XX век.Документы,Москва:Международный фонд «Демократия»:Издательство Материк 2007.- С.312-313.

2.34.Справка по материалам архивног дела “ Лурсен-С”// SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centra bibliotēka

2.35.Стенографический запись заседания Президиума ЦК КПСС по „Информации Н.А. Мухитдинова о поездке в Латвию” и Информации т. Шикина „О результатах проверки работы в Азербайджанской парторганизации”//Президиум ЦК КПСС 1954 -1964.Черновые протокольные записи заседаний. Том 1.- Стенограммы.- Москва:РОССПЕН,2004

2.36.ЦК ВКП(б) и региональные партийные комитеты 1945 - 1953.- Москва:РОССПЕН, 2004.- С.23

III Literatūra

1. Pētījumi

1.Andersons E., Siliņš L. u.c.- Latvijas Centrālā Padome. LCP: Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943 -1945.-Upsala:LCP, 1995.

2..Bambals A. Lietiskie pierādījumi Latvijas PSR VDK krimināllietās –nacionālo partizānu vēstures avots (1944-1956)//Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara. Starptautiskās konferences materiāli, 2005. gada 7.-8.jūnijs, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 17.sēj.- Rīga:LVIA, 2006.- 154.-177.lpp.

3.Bergmanis A. LPSR valsts drošības dienesta attīstība un loma genocīda īstenošanā Latvijā (1944 –1953)//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.- 1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. Otrais izdevums. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sējums.-Rīga:LVIA, 2007.-477.-538.lpp.

4.Bergmanis A., Zālīte I. Okupācijas varas represīvā sistēma:Latvijas PSR Valsts drošības komitejas darbība (1953 –1959)//Okupācijas režīmi Latvijā 1940. – 1959. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.10.sēj.- Rīga:LVIA.- 2004.-373.- 432.lpp.

5.Bīvors A. Berlīnes krišana.1945.-Rīga:Atēna, 2003

6. Blūzma G. Nacionālo partizānu karš Sēlijā//Pretestības kustība okupācijas varām Latvijā.- Rīga:SolVita, 1997.-265.-344.lpp.

7. Cakuls J., Latvijas katoļu baznīca okupācijas jūgā//Okupācijas varu nodarīties postījumi Latvijā 1940-1990.Rakstu krājums/Redaktors Puisāns T.-Stokholma; Toronto:Memento:Daugavas Vanagi,2000.

8. Dreimane I.Latvijas kristīgo konfesiju garīdznieki nacionālās pretošanās kustībā (1944 -1953)//Okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1956.gadā.Latvijas Vēsturnieku komisijas 2001. gada pētījumi.Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.7.sējums.- Rīga:L VIA, 2002.-221.-284.lpp.

9. Ezergailis A. Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941-1944, Rīga:Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1999.

10. Ērglis Dz. Latvijas Centrālās Padomes vēstures nezināmās lappuses.- Rīga:Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004

11. Ērglis Dz. Padomju represīvo orgānu arestētie ģenerāļa Kureļa grupas dalībnieki//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. Otrais izdevums. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.3.sējums.-Rīga:L VIA, 2007.-330.-372.lpp.

12. Ērglis Dz., Šneidere I., Vīksne R., Žvinklis A. Padomju represijas Latvijā 1940.gada jūnijā – augustā//Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.-1964. gadā: Latvijas vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 13.sējums –Rīga:L VIA,2004.-99.-129.lpp.

13. Jansons R., Zālīte I. LPSR valsts drošības dienesta izveidošana un tā represīvie uzdevumi//Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.-1956. gadā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi. Otrais izdevums. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 3.sējums.-Rīga:L VIA, 2007.-373.- 476.lpp.

14. Kažociņš I. Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.-1945.- Rīga:LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 1999.- 149.-150.lpp.

15. Latvijas Vēsture. 20. gadsimts/ D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda-Rīga, 2005
16. Neiburgs U. Latviešu leģiona izveidošana//Latviešu leģionāri. Latvian Legionnaires.-Rīga: Daugavas Vanagi, 2005.-298.-315.lpp.
17. Pelkaus E. Cīņa un cerība. Partizāni Latvijā 1941. gada vasarā.- Rīga: E. Pelkaus, 2004.
18. Pētersons A. Sarkanās armijas iebrukums Latvijā 1944. gadā//Cīņa par Baltiju. Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata.-Rīga, 2005. 109.-132.lpp.
19. Riekstiņš J. 1949. gada 25. marta deportācija Latvijā//Aizvestie. 1949. gada 25. marts. 1. daļa./Latvijas Valsts arhīvs. Sastādītāji Āboliņa A., Kalnciema A., Kārklīšs Z. u.c..-Rīga: Nordik.-2007.-9.-58.lpp.
20. Riekstiņš J. Citas deportāciju akcijas (1945-1953)//Aizvestie. 1949. gada 25. marts. 2. daļa/ Latvijas Valsts arhīvs, Rīga: Nordik.-741.-742.lpp.
21. Savčenko V. Padomju Latvija Lielā Tēvijas kara gados (1941.-1945.g.)//Latvijas PSR vēsture no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām. 2. sējums/I. Bērziņa, J. Bērziņš, D. Bleiere u.c..-Rīga, 1986.-210.-214.lpp
22. Silgailis A. Latviešu leģions. Dibināšana, formēšana un kauju gaitas Otrā pasaules karā.-Rīga: Junda, 2001
23. Strods H. Latvijas nacionālo partizānu karš: 1944.-1956.-Rīga: Preses nams, 1996.
24. Strods H. Padomju Savienības otrreizējā Latvijas okupācija (1944-1945)//Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli 1999.

gada 14.-15.jūnijs, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 1.sējums.-
Rīga:LVIA, 2000.- 278.-287.lpp.

25.Strods H. PSRS kaujinieki Latvijā (1941-1945).I daļa.- Rīga:Žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 2006

26.Strods H. PSRS okupācijas administrācija Latvijā 1944.gadā//Cīņa par Baltiju. Latvijas Okupācijas muzejs: Gadagrāmata 2004.- Rīga: LOMF, 2005.

27.Talonens J. Baznīca Staļinisma žņaugos. Latvijas Evangēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam.Rīga:Luterisma mantojuma fonds, 2009.-203.-204.lpp

28.Vīksne R. Politiskās prāvas Latvijā – avots vācu okupācijas laika režīma izpētei//Vēsturnieks profesors Dr. Phil. LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis. Bibliogrāfija.Darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā./Sastādījis J.Bērziņš//LU Latvijas vēstures institūts.Latvijas vēsturnieki.-Rīga:Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000.-322.-333.lpp.

29.Vīksne R. Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.-1941. un 1944.-1945. gadā: kopējais un atšķirīgais//Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.-15.jūnijs, Rīga. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 1.sējums, Rīga:LVIA, 2000.-288.-294.lpp.

30.Vīksne.R, Kangeris K.Ievads//No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940-1986:Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs/red. Vīksne R. un Kangeris K., Rīga:LVIA,1999.- IX –XVIII lp.

31.Zālīte I. Latvijas evaņģeliski luteriskā baznīca 1944-1990//Okupācijas varu nodarīties postījumi Latvijā 1940-1990:Rakstu krājums/Redaktors Puisāns T.- Stokholma; Toronto:Memento:Daugavas Vanagi,2000

- 32.Zikmane E. Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas attiecības ar valsti 1944.-1959.gadā//Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959. gadā: Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences materiāli 2002. gada 13.-14.jūnijs, Rīga/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti.9.sējums.Otrais izdevums, Rīga:Latvijas vēstures institūta apgāds,2007.287.-298.lpp.
- 33.Andrew C., Mitrochin W. Das Schwarzbuch des KGB.Moskau Kampf gegen den Westen.-Berlin:Ullstein,2006
- 34.Gieseke J. Der Mielke –Konzern.Die Geschichte der Stasi 1945-1990.-München:Deutsche Verlags –Anstalt,2006.
- 35.Oberländer E. Instruments of Sovietization in 1939/40 and after 1944/45//Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.-1959.gadā:Politika un tās sekas. Starptautiskās konferences referāti.2002. gada 13.-14.jūnijs, Rīga/Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti:9 sēj.-Rīga:LVIA, 2003.-50.-57.lpp
- 36.Swain G. “Cleaning up Soviet Latvia”: the Bureau for Latvia (Latburo), 1944-1947”//The Sovietization of the Baltic States,1940-1956/edited by O.Mertelsmann.-Tartu,2003
- 37.Truska L., Anušauskas A., Petravičiūtė I.Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940-1953 metais.-Vilnius,1999
- 38.Боярский В. Партизаны и армия. История утерянных возможностей.- Минск; Москва: Харвест: АСТ, 2001
- 39.Введение//НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939-1956).Сборник документов/Сост. Владимирцев,Н. Кокурин А.,Москва:Объединенная редакция МВД России,2008.,С.-3-10.

40. Волокитина Т., Мурашко Г., Носкова А., Покивиллова Т. Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа. 1949-1953: Очерки истории. - Москва: РОССПЕН, 2002
41. Государственная безопасность России: История и современность. / Саратовский государственный социально-экономический университет. Институт общественной мысли. Ред. Байгузин Р. - Москва: РОССПЕН, 2004
42. Зубкова Е. Прибалтика и Кремль: 1940-1953. - Москва: РОСПЕН: Фонд Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008
43. История России. XX век / отв. редактор Дмитренко В. Институт Российской истории РАН. - Москва: АСТ, 2001
44. Карательные органы советского государства (1917-1960 гг.) // Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – МГБ – МВД – КГБ. 1917-1960: Справочник // Россия. XX век. Документы / Сост. Кокурин А., Петров Н. - Москва: Международный фонд Демократия, 1997. - С. 7-102.
45. Карнер С. Архипелаг ГУПВИ: Плен и интернирование в Советском Союзе 1941-1956. - Москва, 2002
46. Кокурин А. Органы НКВД – МВД СССР по борьбе с вооруженным националистическим подпольем (Западная Украина и Белоруссия, Латвия, Литва и Эстония) (1939-1953). Материалы научной конференции (круглого стола) „Современная историография и источниковедение истории отечественных органов госбезопасности (от Ф. Э. Дзержинского до Ю.В. Андропова). Тенденции развития” // Труды Общества изучения истории отечественных спецслужб. Том III. - Москва: Кучково поле, 2007. - С. 254-276.
47. Крамола. Инакомыслие при Хрущеве и Брежнев: 1953-1982 гг. / ред. Козлов В., Москва, 2006

- 48.Красильников Р. КГБ против Ми-6. Охотники за шпионами. - М., 2000
- 49.Кринкина А.,Литвиненко А.,Бондарев П. Развитие и совершенствование организационной структуры компартии Латвии.-Рига,1984
- 50..Лиддел Гарт Б. Вторая мировая война.-Москва:act;Санкт – Петербург:Terra Fantastica,2003
- 51.Литвинов М., Седунов А. Шпионы и диверсанты.Борьба с Прибалтийским шпионажем и националистическими бандформированиями на Северо-западе России.-Псков: Типография Псковской области,2005
52. Нарочницкая Н. За что и с кем мы воевали.-Москва:Минувшее,2005
- 53.Органы внутренних дел и госбезопасности Советского государства:Хроника реорганизаций и назначений//Лубянка. Органы ВЧК – ОГПУ – НКВД – НКГБ – МГБ – МВД – КГБ. 1917 - 1991:Справочник//Россия. XX век. Документы/Сост.Кокурин А., Петров Н.- Москва:Международный фонд Демократия, 2003.- С.14-180.
- 54.Очерки истории Российской Внешней разведки.Том 5.1945-1965 годы/Гл.ред. Лебедев С.-Москва:Служба внешней разведки:Международные отношения,2003
- 55.Попов А. Диверсанты Сталина.- Москва: Яуза:ЭКСМО, 2004
- 56.Попов А. НКВД и партизанское движение.- Москва: ОЛМА – ПРЕСС, 2003
- 57.Рильсон Дж.Т.. История шпионажа. 20-ий век. - Москва, 2000
- 58.Соломон П. Советская юстиция при Сталине.- Москва:РОССПЕН,1998
- 59.Фуллер Дж. Вторая мировая война.- Смоленск:Русич,2004

60. Хаустов В. Органы государственной безопасности в тылу и на фронте//Война и общество, 1941-1945. Книга 2.-Москва: Наука, 2004.С.-368-370.

61. Хийо Т., Каазик П. Репрессии после II мировой войны//Обзор периода оккупации/Целевое учреждение-Фонд Кистлер-Ристо Ээсти.-Таллин,2004.- С.34-36.

62. Чернов В., Шляхтунов А. Прибалтийские WAFFEN – SS. - Москва: ЛИН-ИНТЕР, 2004

63. Эндрю К., Гордиевский О. История внешнеполитических операций от Ленина до Горбачева.-Москва:Nota Bene,1992

64.Юрьё И. О некоторых архивных документах КГБ как исторических источниках// Эстонско – латышско – литовский семинар “Документы КГБ в Балтийских странах. Доклады»/Филиал Государственног архива Эстонии - Таллинн, 1996.-С.57-65.

3.Publikācijas periodikā

65.Riekstiņš J. Ar varu un viltu. Repatriantu atgriešanās Latvijā 1945.-1953.gadā//Latvijas arhīvi.- 1994.- Nr.1.-55.-59.lp.

66.Riekstiņš J. Sļepenie Latvijas “tīrītāji”// Latvijas Avīze.-2004.-13.sept.

67.Zunda A. „Angļi” Kurzemē – tikai ilūzijas//Latvijas avīze.- 2005.- 19.sept.

68.Зубкова Е. Кадровая политика и чиски в КПСС (1949 – 1953)// Свободная мысль. – 1999. –Н.4. – С.97.

4.Memuāri

69.Berkļavs E. Zināt un neaizmirst.- Rīga:Preses nams,1998

70. Lešinskis I. Kalpības gadi//Latvija šodien.-1986.-45.-106.lpp.

5.Literatūra internetā

71.Книга для учителя. История политических репрессий и сопротивления несвободе в СССР/Фонд Андрея Сахарова.Науч.ред. Шелохаев В.-Москва, 2002.//<http://memory.sakharov-center.ru/tb/0Main.asp?BookPartID=801> (01.09.2006)

6.Uzziņu materiāli

72.Latvijas padomju enciklopēdija.5-2 sējums-Rīga:Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984

73.Latvijas PSR Mazā enciklopēdija.3sējums/Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.-Rīga:Zinātne,1970

74.No NKVD līdz KGB. Politiskās prāvas Latvijā 1940-1986:Noziegumos pret padomju valsti apsūdzēto Latvijas iedzīvotāju rādītājs/red. Vīksne R. un Kangeris K., Rīga:LVIA,1999

75.Politiskā enciklopēdija/galv.redaktors.Jērāns P.-Rīga:Galvenā enciklopēdiju redakcija,1987

76.58-10.Надзорные производства Прокуратуры СССР по делам об антисоветской агитации и пропаганде:Аннотированный каталог. Март 1953-1991. Россия. XX век. Документы/ред.Козлов В.,Мироненко С. -Москва:Международный фонд Демократия,1999

Saīsinājumi

AP - Augstākā Padome

ASV –Amerikas Savienotās valstis

BAD- Bandītisma apkarošanas daļa

CK – Centrālā Komiteja

FDD –Federālais drošības dienests

GP –galvenā pārvalde

IC – Informācijas centrs,

IeK –Iekšējais karaspēks

IeM-Iekšlietu ministrija

IeMICA - Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs

IeTK- Iekšlietu tautas komisariāts
IPSR –Igaunijas Padomju sociālistiskā republika
KFVA –Krievijas Federācijas Valsts arhīvs
KK –Kriminālkodekss
KP –Komunistiskā partija
KVJLA – Krievijas Valsts Jaunāko laiku vēstures arhīvs
KPFSR –Krievijas Padomju federatīvi sociālistiskā republika
LCP –Latvijas Centrālā Padome
LELB –Latvijas evaņģēliski luteriskā baznīca
LK(b)P - Latvijas Komunistiskā (boļševiku) partija
LKP- Latvijas Komunistiskā partija
LPKŠ –Latvijas Partizānu Kustības štābs
LPSR –Latvijas Padomju Sociālistisko republiku savienība
LR –Latvijas Republika
LTS(p)A –Latvijas Tēvzemes sargu (partizānu) apvienība
LVA –Latvijas Valsts arhīvs
MP – Ministru Padome
PA –partijas arhīvs
PSKP – Padomju Savienības Komunistiskā partija
PSR –Padomju sociālistiskā republika
PSRS-Padomju Sociālistisko republiku savienība
SA – Sevišķā apspriede
SAB TSDC – Satversmes aizsardzības biroja Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs
SD - Drošības dienests (Sicherhaidienst)
SMERŠ – PSRS Aizsardzības komisariāta galvenā pretizlūkošanas pārvalde
TKP- Tautas Komisāru Padome
TRNIN- Totalitāro režīmu noziegumu izmeklēšanas nodaļa
VDK – Valsts drošība skomiteja
VDTK- Valsts drošības tautas komisariāts
VDM-Valsts drošības ministrija
VFR – Vācijas Federatīvā republika
VK(b)P – Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija
2N – daļa cīņai ar bruņoto pretošanās kustību

Anotācija

Promocijas darbs „Latvijas PSR drošības iestāžu darbība un loma okupācijas režīma nostiprināšanā 1944. – 1956.” Ir izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātes Latvijas un Austrumeiropas jauno un jaunāko laiku vēstures katedrā. Autors: Rivars Jansons. Zinātniskais vadītājs: Dr. habil. hist., prof. Aivars Stranga.

Promocijas darbā analizēta LPSR drošības iestāžu kā PSRS struktūrvienību darbība. Darbā izpētīts, kā LPRS drošības iestādes kopā ar PSRS drošības iestādēm veica masveida represijas Latvijā, apspieda bruņoto pretošanās kustību. Promocijas darbā analizētas arī LPSR drošības iestāžu veiktās izlūkošanas, pretizlūkošanas, izmeklēšanas darbības un cīņa ar „pretpadomju propagandu un aģitāciju”, vēršanās pret Latvijas reliģiskajām konfesijām. Darbā analizēta arī LPRS drošības iestāžu loma komunistiskā okupācijas režīma nostiprināšanā Latvijā.

Abstract

Doctoral thesis “The Role and Activities of Security Institutions of the Latvia SSR, Strengthening Occupation Regime in 1944–1956” has been written at University of Latvia, Faculty of History and Philosophy, Department of Contemporary History of Latvia and Eastern Europe. Author: Ritvars Jansons. Advisor: Dr. habil. hist., prof. Aivars Stranga.

Doctoral thesis focuses on analysis of the security institutions of the Latvia SSR as a part of the security structures of the USSR. Doctoral thesis provides a research on mass repressions and annihilation of an armed resistance movement in the Latvia SSR, carried out by the security institutions of the LSSR and the USSR. Doctoral thesis gives also analyses of espionage, counter-intelligence and investigative activities of the security institutions of the LSSR, as well as its turning against “anti-Soviet propaganda and agitation” and different churches. Research also reviews the role of the security institutions of the LSSR, strengthening Communistic Regime of Occupation in the territory of Latvia.

